

SLAVICA HELSINGIENSIA

SUPPLEMENTUM V

ИЗИДЕ СЛОВО СЕ

Izide slovo se

Johdatus muinaiskirkkoslaaviin
ja slaavien varhaiseen kieli- ja kulttuurihistoriaan

Jouko Lindstedt

Helsinki 2020

SLAVICA HELSINGIENSIA

SUPPLEMENTUM V

Sarjan toimittajat:

Tomi Huttunen, Johanna Viimaranta, Max Wahlström

Julkaisija:

Helsingin yliopisto, kielten osasto

PL 24 (Unioninkatu 40 B)

00014 Helsingin yliopisto

© 2020 Jouko Lindstedt

ISBN 978-951-51-5011-0 (nidottu)

ISBN 978-951-51-5012-7 (PDF)

ISSN 2323-6728

Kirkkoslaavin kirjaintyyppi: BukyVede

Karttagrafiikka: Riikka Hyypiä (Unigrafia)

Painopaikka: Unigrafia

Sisällys

ESIPUHE	8
I SLAAVIEN VARHAISHISTORIAA	II
1. Keitä slaavit ovat?	II
2. Slaavien alkuperä ja kantaslaavin leviäminen	12
2.1 Slaavien alkukoti	12
2.2 Ensimmäiset historialliset tiedot slaaveista	14
2.3 Slaavien levittäytyminen ja avaarit	16
2.4 Muuttoliikkeet vai kielenvaihto?	19
2.5 Kylmä ja rutto	21
3. Slaavien kirjallisen kulttuurin synty	23
3.1 Konstantinos Filsofi ja hänen veljensä Methodios	23
3.2 Eurooppa 800-luvulla	25
3.3 Kirkkopoliittinen tilanne 800-luvulla	28
3.4 Konstantinoksen ja Methodioksen toiminnasta kertovat lähteet	29
3.5 Konstantinos ja Methodios ennen Määrin-missiota	33
3.6 Slaavien apostolit Määrissä	38
3.7 Glagoliittisen kirjaimiston alkuperä	40
3.8 Pannoniassa, Venetsiassa ja Roomassa	42
3.9 Methodioksen toiminta Konstantinos-Kyrilloksen kuoleman jälkeen	46
3.10 Ensimmäinen Bulgarian valtakunta ja kyrillisen kirjaimiston synty	49
3.11 Kyrilloksen ja Methodioksen toiminnan historiallinen merkitys	53
II MUINAISKIRKKOSLAAVIN PERUSKURSSI	56
Johdanto: kantaslaavi, muinaiskirkkoslaavi ja kirkkoslaavi	56
Ensimmäinen oppitunti	58
1.1 Kyrillinen kirjaimisto ja muinaiskirkkoslaavin äännejärjestelmä	58
1.2 Lukuharjoituksia	66
Toinen oppitunti	67
2.1 Nominaalitaivutus I: vokaalivartalat	67
2.2 Harjoituslauseita	72

Kolmas oppitunti	74
3.1 Nominaalitaivutus II: konsonanttivartalot	74
3.2 Konstantinos Filosofin perhe	78
Neljäs oppitunti	80
4.1 Pronominit	80
4.2 Pienen Konstantinoksen uni Sofiasta	87
Viides oppitunti	89
5.1 Adjektiiveista	89
5.2 Nuoren Konstantinoksen opinnot	94
Kuudes oppitunti	96
6.1 Verbien menneet aikamuodot ja verbien aspektista	96
6.2 Tuhlaajapoika I (Luukas 15:11–16)	101
Seitsemäs oppitunti	103
7.1 Verbiluokat ja verbien preesenstaivutus	103
7.2 Tuhlaajapoika II (Luukas 15:17–24)	109
Kahdeksas oppitunti	111
8.1 Fonotaksia ja morfofonologiaa	111
8.2 Tuhlaajapoika III (Luukas 15:25–32)	117
Yhdeksäs oppitunti	118
9.1 Partisiipit ja niiden käyttö lauseenvastikkeina	118
9.2 Kutsu Määriin	124
Kymmenes oppitunti	125
10.1 Futuurin ilmaiseminen, konditionaali, imperatiivi, infinitiivi ja supiini	125
10.2 Väittely Venetsiassa	128
Yhdestoista oppitunti	131
11.1 Lukusanat	131
11.2 Munkki Hrabr kirjoittaa slaavilaisten kirjainten historiasta	134
Kahdestoista oppitunti	136
12.1 Glagoliittinen kirjaimisto	136
12.2 Jeesuksen Vuorisaarnasta	142

III KESKIAJAN SLAAVILAISISTA TEKSTEISTÄ	145
1. Filologia tutkimusalana	145
2. Muinaiskirkkoslaavilaiset tekstit	147
2.1. Käsikirjoitusten vanha kaanon	147
2.2. Uudemmat löydöt	149
2.3. Piirtokirjoitukset	151
3. Kirkkoslaavin redaktiot	153
3.1 Böömiläis-määriläinen kirkkoslaavi	154
3.2 Kroatiankirkkoslaavi	155
3.3 Serbiankirkkoslaavi	156
3.4 Bulgarianlais-makedonialainen kirkkoslaavi	156
3.5 Itäinen kirkkoslaavi ja venäjänkirkkoslaavi	157
3.6 Liettualainen eli ruteenilainen kirkkoslaavi	159
3.7 Uuden ajan normitettu kirkkoslaavi	160
4. Slavia Orthodoxan tekstit	161
4.1 Slavia Orthodoxa kulttuurialueena	161
4.2 Keskiaikaisen kirjallisuuden luonteesta	162
4.3 Liturgiset kirjat	164
4.4 Muut uskonnolliset ja filosofiset tekstit	168
4.5 Apokryfiset tekstit	171
4.6 Tieteelliset tekstit	172
4.7 Historiankirjoitus	174
4.8 Juridiikka	176
4.9 Novgorod: tuohien kulttuurikumous	177
5. Slavia Romanan tekstit	178
5.1 Freisingin lehdet	179
5.2 Lännän glagoliittinen traditio	180
5.3 Muinaistšekkiläiset tekstit	181
5.4 Muinaispuolalaiset tekstit	182
IV SLAAVILAISTEN KIELTEN ÄÄNNEHISTORIAA	184
1. Kielisukulaisuus ja historiallis-vertaileva menetelmä	184
1.1 Mitä kielisukulaisuus on	184
1.2 Miten kielisukulaisuus todetaan	186
1.3 Vertaileva rekonstruktio	190

1.4 Sisäinen rekonstruktio ja analogiat	192
1.5 Synkroninen ja diakroninen kielentutkimus	193
2. Varhainen kantaslaavi	196
2.1 Kantaslaavin aika ja paikka	196
2.2 Kantaslaavin suhde kantabalttiin	198
2.3 Varhaisen kantaslaavin konsonantismi	200
2.4 Jotaatiot	201
2.5 Kantaslaavin vokalismi	203
2.6 Muutoksista myöhäisessä kantaslaavissa	205
3. Avotavutendenssi	207
3.1 Avotavutendenssin luonne	207
3.2 Konsonanttiyhtymien yksinkertaistuminen	208
3.3 Proteettiset konsonantit	208
3.4 Diftongien monoftongoituminen	209
3.5 Nasaalidiftongeista nasaalivokaaleihin	211
3.6 Suppeitten likvidadiftongien muutokset	212
3.7 Väljien likvidadiftongien muutokset: metateesi ja <i>polnoglasie</i>	212
4. Tavunsisäinen harmonia	215
4.1 Tavunsisäisen harmonian luonne	215
4.2 Ensimmäinen palatalisaatio	216
4.3 Vokaalinedennys	217
4.4 Toinen palatalisaatio	218
4.5 Kolmas eli progressiivinen palatalisaatio	219
4.6 Relatiivisesta kronologiasta	220
5. Jerit ja umpitavujen paluu	222
5.1 Myöhäiskantaslaavin jer-vokaalit	222
5.2 Vahvojen ja heikkojen jerien muutokset	222
5.3 Vahvojen jerien kielittäiset vastineet	224
6. Jatin ja jusien muutokset	225
6.1 Jatin (*ē-vokaalin) vastineet slaavilaisissa kielissä	225
6.2 Nasaalivokaalien (jusien) vastineet slaavilaisissa kielissä	228
6.3 Opi vokaalien selittäjäksi	231
7. Slaavilaisten kielten aksentologiaa	232
7.1 Johdatus slaavilaisten kielten prosodiaan	232
7.2 Kantaslaavin aksentit	234

7.3 Kantaslaavista nykyisiin slaavilaisiin kieliin	235
7.4 Neoakuutti	237
TEKSTIEN SANASTO	238
LUKUKAPPALEIDEN KÄÄNNÖKSIÄ	249
Toinen oppitunti (Harjoituslauseita)	249
Kolmas oppitunti (Konstantinos Filosofin perhe)	249
Neljäs oppitunti (Pienen Konstantinoksen uni Sofiasta)	249
Viides oppitunti (Konstantinoksen opinnot)	249
Yhdeksäs oppitunti (Kutsu Määriin)	250
Kymmenes oppitunti (Väittely Venetsiassa)	250
Yhdestoista oppitunti (Munkki Hrabr kirjoittaa slaavilaisten kirjainten historiasta)	250
KIRJALLISUUTTA	252

Esipuhe

Slavistiikka ja sen ydinalue slaavilainen filologia, joka tutkii slaavilaisia kieliä ja niillä eri aikoina kirjoitettuja tekstejä kulttuurikontekstissaan, on aina pitänyt yhtenä tärkeimpänä tutkimuskohteenaan Kyrilloksen ja Methodioksen 860-luvulla jaa. luomaa slaavien ensimmäistä kirjakieltä, jota nykyään kutsutaan muinaiskirkkoslaaviksi. Tämä kieli ja sillä kirjoitetut tekstit avaavat meille ikkunan varhaiskeskiajan slaavien historiaan ja kulttuuriin. Myös itse muinaiskirkkoslaavin syntyhistoria on jännittävä tapahtumasarja, josta vieläkin löytyy tutkittavaa ja josta yhä esitetään uusia tulkintoja.

Kulttuurihistoriallisen merkityksensä lisäksi muinaiskirkkoslaavi auttaa meitä tutkimaan vanhempia historiallisia kielimuotoja aina indoeurooppalaista kantakieltä myöten, ja samalla se on avain nykyisten slaavilaisten kielten erojen ja yhtäläisyyksien ja niitten kehityksen ymmärtämiseen. Slaavilaiset nykykielet eivät suoraan polveudu muinaiskirkkoslaavista, joka oli vain kirjoitettu kieli, vaan puhutusta kantaslaavin kielestä, mutta muinaiskirkkoslaavi antaa meille hyvän käsityksen myös kantaslaavin rakenteesta. Vaikka olisi kiinnostunut vain yhdestä slaavilaisesta nykykielestä, muinaiskirkkoslaavi antaa mainion pohjan ymmärtää sen historiallista kehitystä ja lukea vanhimpia sillä kirjoitettuja tekstejä.

Tämä kirja on siis paitsi muinaiskirkkoslaavin oppikirja myös tiivis johdatus slaavien varhaiseen kulttuurihistoriaan ja slaavilaisten kielten historialliseen kehitykseen. Mukaan on otettu ne asiat, jotka maisteriopintonsa päättäneen slavistin pitäisi tästä aihepiiristä tuntea. Keskeinen esikuvani on ollut Alexander M. Schenkerin (1995) *The Dawn of Slavic: An Introduction to Slavic Philology*, mutta toisin kuin hän olen lähtenyt siitä, että slavistin on hyödyllisempää opetella ensin tekstien kautta tunnettu muinaiskirkkoslaavi eikä lingvistien rekonstruoima kantaslaavi.

Muinaiskirkkoslaavin opetuksessa yhtenä innoittajanani ovat olleet saksalaisen kollegani N. Trunten *Slavistische Beiträge* -sarjassa ilmestyneet oppikirjat, mutta materiaalin laajuudessa ja yksityiskohtien runsaudessa tämä kirja on huomattavasti suppeampi kuin hänen monipuoliset ja vaativatkin teoksensa (hänen *Slavia Latina* -oppikirjansa yksistään on yli 700-sivuinen, minulla vastaava aineisto on yksi alaluku!). Oma lingvistin taustani ja omat tutkimukseni näkyvät ehkä siinä, että olen eräissä kielellisissä ja kielihistoriallisissa seikoissa esittänyt asiat toisella tapaa ja mielestäni paremmin kuin perinteisissä muinaiskirkkoslaavin ja historiallisen slavistiikan oppikirjoissa. Joissakin ulkoisen historian seikoissa olen taas pitäytynyt perinteisempiin tulkintoihin kuin vaikkapa juuri Trunte, joka katsoo esimerkiksi Kyrilloksen ja Methodioksen tärkeimmän toiminta-alueen ”Moravan” olleen eri paikassa kuin nykyinen Määri, jonne minä sen useimpien slavistien tapaan kuitenkin sijoitan.

Muinaiskirkkoslaavin syntyhistorian kuvauksessa keskeisin lähteeni on ollut neli-osainen erittäin monipuolinen bulgarialainen hakuteos *Kirilo-Methodievska enciklope-*

dija (1985–2003). Vanhemmista teoksista suosikkini on Franz Grivecin (1960) *Konstantin und Method: Lehrer der Slaven*, vaikka sen johtopäätökset ovat välillä ehkä liian rohkeita, ja sitä tukeva Grivecin ja Tomšičin (1960) latinankielinen lähdejulkaisu *Constantinus et Methodius Thessalonicensis: Fontes*. Yhä arvokas on myös Vatroslav Jagićin klassikko *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (laajennettu laitos 1913). Keskiaikaisen kirjallisuuden historiaa käsitellessäni – ja tässä kirjan osassa oma asiantuntemukseni on ollut vähäisin – edessäni on ollut usein Gunnar O. Svanen (1989) *Ældre kirkeslavisk litteratur*. Parhaita malleja kielihistoriallisen IV osan laadinnassa ovat olleet Terence R. Carltonin (1991) *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages* ja Jussi Nuorluodon (2019) *Slavisk historisk ljudlära*. Ja jos joskus olen kaivannut selitystä sille, miksi muinaisten kielten parissa puuhaaminen ylipäättään on kiehtovaa, olen tarttunut Ola Wikanderin (2006) mainioon pokkariin *I döda språks sällskap: en bok om väldigt gamla språk*.

Pyrin siinä mielessä kestävään historian tulkintaan, että koetan välttää eräitä mielestäni virheellisiä käsityksiä, jotka ovat pesiytyneet erityisesti slaavilaisilla kielillä kirjoitettuihin kansanomaisiin esityksiin ja oppikirjoihin. En siis esitä Kyrillosta ja Methodiosta anakronistisesti idän ortodoksian puolustajana lännen katolilaisuutta vastaan, koska heidän aikanaan kirkko ei ollut vielä jakautunut ja koska he itse nimenomaan pyrkivät varmistamaan työnsä Rooman patriarkan eli paavin tuen. Suuresti arvostamani bulgariaalaisten kollegojeni näkemyksen, jonka mukaan muinaiskirkkoslaavin ainoa historiallisesti oikea nimitys on ”muinaisbulgaria”, ohitan (heidän mielestään varmaan liian kevyesti) turhana kielinationalismina – toki kieltämättä myöhemmin bulgariana ja makedoniana tuntemamme murrealueen keskeistä roolia muinaiskirkkoslaavin synnyssä. Suomalaisella lukijalla ei liene aihepiiristä vahvoja ennakkokäsityksiä, mutta hänellekin saattaa tulla yllätyksenä, ettei pyhä Kyrillos luonut kyrillistä kirjaimistoa – eikä oikeastaan edes ollut nimeltään Kyrillos.

Tekstien normalisoinnissa olen pitkälti, vaikken orjallisesti, tukeutunut Stojan Stojanovin ja Miroslav Janakievin bulgarialaiseen oppikirjaan *Starobългарски език: текстове и речник* – sen 1976 ilmestyneen viidennen laitoksen mukaan aloitin itse muinaiskirkkoslaavin opinnot helmikuussa 1977 Sofian Kliment Ohridilainen -yliopistossa, jota voin pitää Helsingin yliopiston lisäksi toisena alma materinani. Ja jokainen käyntini Kyrilloksen ja Methodioksen tärkeimmän oppilaan Klimentin haudalla Ohridissa Pohjois-Makedoniassa on innostanut minua sukeltamaan syvälle slaavien menneisyyteen. Toiveeni on, että joskus vielä Klimentin perintö nähdään kahta tasavertaista kieltä, makedoniaa ja bulgariaa, ja kahta tasavertaista kansaa, makedonialaisia ja bulgarialaisia, yhdistävänä tekijänä eikä nationalististen kiistojen aiheena.

Kirja on ensi sijassa suunnattu slavistiikan maisteritason opiskelijoille, jotka jo osaavat vähintään yhtä slaavilaista kieltä ja jotka ovat käyneet yleisen kielitieteen ja fonetiikan johdantokurssin. Sen vuoksi kaikkia kielitieteellisiä termejä ei selitetä eikä kaikkien slaavilaisten kielten tyypillisiin kielipiirteisiin, kuten verbin aspek-

tiin, kiinnitetä kovin paljon huomiota. Kirja soveltunee kuitenkin myös esimerkiksi vertailevan indoeurooppalaisen kielentutkimuksen opiskelijoille, joilla on jo kokemusta muinaiskielten opiskelusta. Mutta kirjan ensimmäisen, slaavien varhaishistoriaa käsittelevän osan voi mainiosti lukea myös ilman kielitieteellistä koulutusta.

Kirjani nimen *Izide slovo se* 'tämä sana lähti leviämään' voi yhdistää Kyrilloksen edustaman kristillisen filosofian suuntauksen keskeiseen käsitteeseen *sana* (kreikan λόγος ja slaavin слово *slovo*). Kirjan otsikkona se viittaa myös Kyrilloksen ja Methodioksen luoman kirjakielen ja kirjallisuuden leviämiseen koko Euroopan itäpuoliskoon. Alun perin lause on lainaus Luukkaan evankeliumista (7:17, kreikaksi: ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος), jossa sen merkitys on konkreettisempi: vanhempi suomalainen Raamattu kääntää kohdan "tämä puhe hänestä levisi".

Haluan kiittää professori Jussi Nuorluotoa, yliopistonlehtori Johanna Virkkulaa ja fil. yo. Sakari Bisteriä, jotka ovat kommentoineet laajoja osia teoksen käsikirjoituksesta ja tarkkanäköisesti ehdottaneet runsaasti parannuksia. Olen oppinut paljon myös yli 30 vuoden aikana pitämieni muinaiskirkkoslaavin kurssien opiskelijoilta. Urani viimeisen, koronakeväänä 2020 pidetyn kurssin opiskelijat ovat huomauttaneet monista käsikirjoituksessa olleista epä johdonmukaisuuksista ja kirjoitusvirheistä – kiitos erityisesti HuK Minna Ahoselle. Kirjaan yhä jääneet virheet ovat luonnollisesti minun vastuullani.

Lahdessa pyhän Kliment Ohridilaisen muistopäivänä,

25. marraskuuta 2020

Tekijä

I Slaavien varhaishistoriaa

I. Keitä slaavit ovat?

Slaavit ovat itäisen Euroopan sekä pitkälle Aasiaan ulottuvan Venäjän suurin kansanryhmä. Slaaveja yhdistää kieli: slaavilaiset kielet muistuttavat niin paljon toisiaan, että muittenkin kuin kielentutkijojitten on helppo huomata niiden välillä runsaasti samankaltaisuuksia sanastossa ja kieliopissa. Kielentutkija pystyy osoittamaan, että kaikki slaavilaiset kielet polveutuvat yhdestä kielestä, *kantaslaavista*, jota puhuttiin vielä ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen puolivälissä. Seuraavina vuosisatoina se hajosi vähitellen erilaisiksi murteiksi ja edelleen nykyisiksi slaavilaisiksi kieliksi.

Slaavilaiset kansat ovat siis slaavilaisia kieliä puhuvia kansoja, ja slaaviksi voimme kutsua ketä tahansa jonkin slaavilaisen kielen äidinkielistä puhujaa. Sitä vastoin ei pidä olettaa, että slaavilaisia kansoja yhdistäisivät jotkin vain niille tyypilliset kulttuuri-piirteet tai että niillä olisi selvästi yhteinen biologinen (geneettinen) alkuperä. Kaikki eurooppalaiset kulttuurit ja kaikkien eurooppalaisten biologiset perimät ovat lukemattomien sekoittumisten ja keskinäisten vuorovaikutusten tulosta. (Kielellisen ja biologisen alkuperän keskinäiseen suhteeseen palataan lähemmin kappaleessa 2.4.)

Slaavilaiset kielet jaetaan rakennepiirteittensä perusteella kolmeen ryhmään, *itä-, länsi- ja eteläslaavilaisiin* (itä- ja länsislaavilaisia voidaan tarvittaessa kutsua yhteisellä nimellä pohjoisslaavilaisiksi). Noin puolet slaaveista puhuu itäslaavilaista *venäjän* kieltä, jolla on noin 150 miljoonaa äidinkielistä puhujaa ja jota kymmenet miljoonat muut puhuvat toisena kielenä. Muut itäslaavilaiset kielet ovat *ukraina* (noin 40 milj. puhujaa), *valkovenäjä* (2,5 milj.) ja *rustiini* (0,5 milj.). Länsislaavilaisia ovat *puola* (40 milj.), *tšekki* (10 milj.), *slovakki* (5 milj.), *slesia* (0,5 milj.), *kašubi* (100.000 puhujaa, luku on epävarma), *yläsorbi* (15.000) ja *alatorbi* (5.000). Länsislaavilainen oli myös *polabi*, joka kuoli 1700-luvulla, ja 1900-luvun alussa kuollut *slovintsi*, joka yhdessä kašubin kanssa voidaan lukea osaksi laajempaa *pomoraanin* kieltä.

Eteläslaavilaiset kielet voidaan edelleen jakaa läntiseen ryhmään ja itäiseen eli *balkaninslaavilaiseen* ryhmään. Balkaninslaavilaisia kieliä ovat *bulgaria* (8 milj. puhujaa) ja *makedonia* (2 milj.), jotka poikkeavat kieliopilliselta rakenteeltaan kaikista muista slaavilaisista kielistä. Balkaninslaavilaiseen ryhmään kuuluu myös eräitä vähemmistöjen puhumia kielimuotoja, kuten *goraani* ja *pomakki*, joita voidaan pitää joko omina kielinään tai toisen eteläslaavilaisen kielen murteina. Läntisen eteläslaavilaisen ryhmän muodostavat *sloveeni* (2,5 milj.) sekä *keskinen eteläslaavi*, joka murteitten tasolla muodostaa yhtenäisen alueen mutta jakautuu nykyään neljän eri kirjakielen alueeseen: *serbia* (8 milj.), *kroaatti* (6 milj.), *bosnia* (2 milj.) ja *montenegro* (0,5 milj.). Keskistä eteläslaavia kutsuttiin ennen ”serbokroaatiksi”. Serbian muista murteista poikkeavat niin kutsutut torlakkimurteet luetaan osaksi balkaninslaavia.

Kaiken kaikkiaan slaaveja eli slaavilaisten kielten puhujia on siis lähes 300 miljoonaa. Tässä kirjassa ei käsitellä laajemmin yllä lueteltujen nykyisten slaavilaisten kielten asemaa ja levinneisyyttä. Slavisteille ne ovat toivottavasti tulleet tutuiksi aikaisemmissa opinnoissa, ja muittenkin on helppo etsiä niistä lisää tietoa verkosta.

2. Slaavien alkuperä ja kantaslaavin leviäminen

2.1 Slaavien alkukoti

Slaavilaiset kielet ovat läheistä sukua keskenään, mutta sen lisäksi ne ovat kaukaisempaa sukua suurelle osalle Euroopan ja eteläisen Aasian kieliä, joiden kanssa ne kuuluvat suureen *indoeurooppalaiseen kielikuntaan*. Suomi ei ole indoeurooppalainen kieli, vaan kuuluu esimerkiksi viron ja unkarin kanssa *uralilaiseen kielikuntaan* (jota kutsutaan usein myös *suomalais-ugrilaiseksi*). Suomalaisille tutuimmat eurooppalaiset kielet, kuten ruotsi, englanti, saksa, ranska ja espanja, ovat sen sijaan kaikki indoeurooppalaisia. Slaavilaisten kielten lisäksi indoeurooppalaisia kieliryhmiä ovat esimerkiksi germaaniset kielet, romaaniset kielet (jotka kuuluvat laajempaan itaalisten kielten haaraan), iraaniset eli iranilaiset kielet, indoarjalaiset kielet ja monet muut (hyvä suomalainen johdatus maailman suuriin kielikuntiin on Jaakko Anhavan *Maailman kielet ja kielikunnat*). Läheisintä sukua slaavilaisille kielille ovat *balttilaiset kielet*, joihin kuuluvat *liettua* ja *latvia* sekä eräät kadonneet kielet kuten *muinaispreussi* ja *jatvinki*.

Slaaveista omana esihistoriallisena heimonaan tai kansanaan voimme puhua siitä lähtien, kun kantaslaavi vähitellen erosi muista indoeurooppalaisista kielistä, viimeiseksi balttilaisista kielistä, joskus ajanlaskumme alkua edeltävän vuosituhannen aikana. Mitään historiallista eli kirjallisiin lähteisiin perustuvaa tietoa meillä ei näin aikaisista tapahtumista ole, vaan ne on rekonstruoitu historiallisen kielitieteen menetelmin (katso tämän kirjan IV osaa). Kantaslaavin esihistoriallista puhuma-aluetta on perinteisesti kutsuttu slaavien *alkukodiksi* (saks. *Urheimat*, ven. *npapодина прarодина*, engl. *homeland* tai *original habitat*). Käsitteeseen on helppo liittää erilaisia kansallisromanttisia mielikuvia, mutta se on syytä ottaa vain kielellisenä terminä: alkukoti tarkoittaa kantakielen puhuma-aluetta, slaavilaisten kielten levittäytymisen lähtökohtaa. Kysymykseen siitä, asuiko siellä nykyisten slaavien biologisia esivanhempia, palataan alempana osassa 2.4.

Koska kantaslaavissa on paljon varhaisia lainasanoja germaanisista kielistä ja iraanisista kielistä, slaavien alkukodin voidaan päätellä sijainneen näitten välissä. Germaaneja asui ainakin Keski-Euroopan pohjoisosissa, iraanisia kieliä puhuttiin ainakin Mustanmeren pohjoispuolisilla aroalueilla. Veikselin yläjuoksun ja Dneprin keskijuoksun välillä on paljon vesistönnimiä, jotka ovat selvästi slaavilaisia; muualla slaavien asuma-alueilla vesistönnimet ovat usein alueitten varhaisempien asukkaitten

Kartta 1. Slaavien alkukoti ja leviäminen.

antamia. Kantaslaavissa ei ollut mereen tai merikalastukseen viittaavaa sanastoa; sen sijaan esimerkiksi 'saarta' merkitsevät kantaslaavin sanat **ataku* ja **astrawu* viittasivat selvästi ensin joessa sijaitsevaan saareen (kumpikin tarkoittaa "sivuitsevirtausta"; tähti osoittaa, että muoto on kielentutkijan rekonstruktio, joka juuri tällaisena ei esiinny missään kirjallisessa lähteessä). Negatiivisena todistusaineistona voidaan käyttää myös sitä, ettei antiikin kirjallisissa lähteissä esiinny mainintaa slaaveista – ainakaan millään sellaisella nimellä, jonka voisimme tunnistaa. Slaaveja ei siis liene asunut Välimeren kansojen naapureina.¹

¹ Tacituksen kuuluisan *Germania*-teoksen (kirjoitettu 98 jaa.) suomennoksen selityksissä Tuomo Pekkanen kirjoittaa, että teoksessa mainitut veneet "nykyään katsotaan länsislaaveiksi". Paitsi että "länsislaaveista" puhuminen näin aikaisessa vaiheessa olisi anakronismi,

Kaiken tämän todistusaineiston pohjalta suurin osa tutkijoista sijoittaa slaavien alkukodin sisämaahan alueelle, jota lännessä rajoittaa Veikselin yläjuoksu, pohjoisessa Pripetin suot, idässä Dneprin keskijuoksu ja etelässä Karpaattien vuoristo (ks. karttaa 1). Alueen rajat ovat vain summittaiset, varsinkin jos puhe on hyvinkin puolestatoista vuosituhannesta (1000 eaa. – 500 jaa.).

Kirjan IV osan luvussa 2.1 käsittelemme tarkemmin kantaslaavin puhuma-alueen paikantamisessa tärkeitä kielitieteellisiä argumentteja.

2.2 Ensimmäiset historialliset tiedot slaaveista

Slaavit ilmestyvät historian lehdille varmuudella vasta 500-luvulla jaa., jolloin heidät mainitaan useissa Bysantissa eli Itä-Rooman valtakunnassa kirjoitetuissa lähteissä. Bysantissa n. vuonna 550 kirjoitettu latinankielinen historiateos *De origine actibusque Getarum* 'Goottien alkuperästä ja teoista', jonka *Jordanes*-nimisestä tekijästä emme kovin paljon tiedä, mainitsee runsaslukuisen *veneettien* kansan, jonka osia kutsutaan myös *sklaveeneiksi* ja *anteiksi*. Slaavien nykyisiin asuma-alueisiin verrattuina veneetit olisivat olleet lähinnä länsislaaveja, sklaveenit eteläslaaveja ja antit itäslaaveja, mutta nykyiset slaavilaiset ryhmät eivät olleet vielä tuohon aikaan lopullisesti muodostuneet. Veneetit lienee tarkoittanut kaikkia lähempänä Itämerta kuin Välimerta ja Mustaa merta asuvia slaaveja – suomalaisten ja muitten itämerensuomalaisten kansojen itäslaaveista käyttämä nimitys *venäläinen* liittyy varmastikin tähän samaan sanaan.

Koska 500-luvun lähteissä esiintyvät veneetit olivat selvästi slaaveja, osa tutkijoista on sitä mieltä, että ainakin jotkin paljon aikaisemmissakin lähteissä mainitut veneetit olivat slaaveja ja varhaisimpia tietoja slaaveista olisikin siis etsittävä näistä lähteistä. Antiikin historioitsijat mainitsevat useita tämännimisiä kansoja. Yksi asui Bretagnessa Atlantin rannikolla ja oli ilmeisesti kelttiläinen kansa. Toinen asui Adrianmeren pohjukassa ja antoi nimensä muun muassa Venetsian kaupungille; tämä kansa puhui kuitenkin itaalista eli latinalle sukua olevaa kieltä. Mutta kolmannet veneetit asuivat Veikselin varrella eli nykyisen Puolan alueella, ja heistä tiesivät kertoa roomalaiset historioitsijat Plinius vanhempi (23–79 jaa.) ja Tacitus (n. 55–120 jaa.) sekä aleksandrialainen maantieteilijä Klaudios Ptolemaios (n. 100–170 jaa.). Viime mainittu – jonka antamat tiedot ovat kyllä usein epäluotettavia – tuntee myös paikannimen ”Veneettien lahti”, joka on saattanut tarkoittaa Itämerta. Veneetit mainitaan myös kuuluisassa *Tabula Peutingeriana* -tiekartassa, joka on tosin vasta noin vuodelta 1200 mutta joka perustune Rooman keisariajalla laadittuun, sittemmin kadonneeseen karttaan.

---

nykytutkimus päin vastoin katsoo näitten varhaisten veneettien olleen ei-slaavilainen kansa, jonka nimi siirtyi länsislaaveille vasta satoja vuosia myöhemmin (ks. 2.2 alla).

Näitten varhaisten Itämeren rannikon veneettien samastaminen slaaveihin on kuitenkin epäuskottavaa. Kuten edellä mainittiin, kantaslaavissa ei ollut mitään merenkulkuun ja merikalastukseen viittaavaa sanastoa. Siinä ei ollut edes sanaa meripihkalle, joka jo antiikin aikana oli Itämeren rannikon tärkeä vientituote. Todennäköisimmin germaanien ja slaavien välissä asui antiikin aikana jokin veneeteiksi kutsuttu kansa; sen sulaututtua muihin kansoihin germaanit kutsuivat edelleen itäisiä naapureitaan veneeteiksi (germaanisissa lähteissä puhutaan *vendeistä*), vaikka he olivatkin nyt slaaveja. Tällaisista yhden kansan nimen siirtymisestä toiselle on monia esimerkkejä Euroopan historiassa. Tässä yhteydessä on mielenkiintoista, että Henrik Lättiläisen 1200-luvulla kirjoittama *Chronicon Livoniae* eli Liivinmaan kronikka mainitsee Kuurinmaalla ja Liivinmaalla asuneen ”vindien” heimon. Tämän heimon nimeen liittyvät Ventajoki ja sen suulle rakennettu latvialainen Ventspilsin kaupunki. Kyse voi olla joko alkuperäisten veneettien jäänteestä tai sitten heimosta, joka sekin on saanut nimensä heiltä samaan tapaan kuin osa Itämeren alueen slaaveista.

Jordaneksen aikalainen, historioitsija *Prokopios* kirjoitti kreikaksi sklaveeneista eli slaaveista, jotka tekivät ryöstöretkiä Bysantin alueelle Tonavan eteläpuolelle. Hän mainitsi sklaaveenien ja antien elävän ”demokratiassa”: tärkeistä asioista ei päättänyt heimon johtaja vaan ”kansaa” (todennäköisesti aseita kantavat miehet). Myös 500-luvulla elänyt historioitsija, syyriaksi kirjoittanut *Johannes Efesoslainen*, kertoo slaavien hyökkäyksistä Kreikan alueelle 580-luvulla.

Vuoden 600 tietämillä kirjoitettu bysanttilainen sodankäynnin käsikirja *Strategikon*, jonka kirjoittajaksi useimmiten mainitaan keisari Maurikios (hallitsi 582–602), kertoo mielenkiintoisia tietoja slaaveista ja anteista. Heidän sodankäyntitaitojensa lisäksi kerrotaan vieraanvaraisuuden normista, joka velvoittaa saattamaan matkustavat turvalisesti määränpäähensä. Kielihistorian tutkijat ovat myös kiinnittäneet huomiota tähän mainintaan slaaveista:

He eivät pidä vankejaan elinikäisessä orjuudessa niin kuin muut kansat. Sen sijaan he asettavat vangeille määrääjän ja antavat sitten heille mahdollisuuden valita, haluavatko he joko palata omaan kotiinsa pienen korvauksen kera vai jäädä [slaavien keskuuteen] vapaina miehinä ja ystävinä.

Tämän kuvauksen takana voi aavistella olevan käsityksen siitä, että muitten kansojen edustajia oli sulautunut slaaveihin.

Ensimmäinen läntinen historianteos, joka kertoo slaaveista, on Frankkien valtakunnassa kirjoitettu *Fredegarín kronikka* 600-luvulta. Se kertoo muun muassa frankkilaisesta kauppiasta nimeltä Samo, josta hallitsi ”vendeinä tunnettujen slaavien” kuninkaana ja sotapäällikkönä vuosina 624–659 ja jolla oli kaksitoista vendiläistä vaimoa. Samon hallitsemaa aluetta ei yleensä pidetä vielä ensimmäisenä slaavilaisena valtiona vaan jonkinlaisena heimoliittona, johon lienee kuulunut nykyisten sorbien, tšekkien, slovakien ja sloveenien edeltäjiä.

2.3 Slaavien levittäytyminen ja avaarit

Edellä mainitut ensimmäiset kirjalliset maininnat slaaveista kuvastavat kaikki jo uutta vaihetta slaavien historiassa: kantaslaavin puhujien levittäytymistä uusille alueille Keski-, Kaakkois- ja Itä-Euroopassa. Johannes Efesoslainen kirjoittaa *Kirkkohistoriasaan*:

Tämä sama vuosi [581] muistetaan myös slaavien kirotnun kansan hyökkäyksestä. He valtasivat koko Kreikan ja Thessalonikin ympäristön ja koko Traakian, ja valloittivat kaupungit ja ottivat haltuunsa lukuisia linnakkeita ja tuhosivat ja polttivat, ja alistivat ihmiset orjuuteen ja tekivät itsestään koko maan hallitsijoita, asettuivat sinne suurin joukoin ja asuivat siellä pelotta kuin omassa maassaan [...] Nytkin [vuonna 584] he pitävät siellä leirejään ja asumuksiaan, ja asuvat kaikessa rauhassa Rooman [=Bysantin] alueella, huoletta ja pelotta, ottaen vankeja ja tappaen ja polttaen; ja he ovat keränneet runsaasti kultaa ja hopeaa ja hevoslaumoja ja aseita, ja he ovat oppineet taistelemaan paremmin kuin roomalaiset [=bysanttilaiset], vaikka alun perin he olivat vain raakoja viljeljiä, jotka eivät uskaltaneet näyttäytyä kuin metsissä ja puitten suojassa.

Voimme siis todella sanoa, että slaavit ilmestyivät myöhäisantiikin maailmaan puun takaa.

Mutta vaikka historioitsijat luonnollisesti kiinnittivät eniten huomiota sotiin ja niitten hirveisiin seurauksiin, slaavien levittäytymisen kokonaiskuva on monisyisempi – ja vaikeampi selittää. Ensimmäisen vuosituhannen puoliväliin asti slaavit olivat olleet pieni balttien kaltainen kansa, joihin antiikin lähteitten ei tarvinnut kiinnittää mitään huomiota. Vuoden 1000 tienoilla, viisisataa vuotta myöhemmin, slaavilaisia kieliä puhuttiin jo puolessa Eurooppaa, Elbejoelta eteläiseen Kreikkaan asti, ja slaavit jatkoivat edelleen levittäytymistään itään ja koilliseen yhä syvemmälle balttilaisten ja suomalais-ugrilaisten kansojen vanhoille asuma-alueille.

Kielten leviäminen on toki tavallinen ilmiö historiassa – syntyihän suunnilleen samaan aikaan slaavilaisen kieliryhmän kanssa suureen osaan Eurooppaa roomaanisten kielten ryhmä, jonka alkua oli ollut pienessä Rooman kaupungissa puhutussa latinan kielessä. Latinaa olivat levittäneet sekä Rooman imperiumin armeijat ja hallintokoneisto että roomalainen kulttuuri. Mutta slaaveilla ei ollut kumpaakaan: ei ollut slaavilaisia valtioita, jotka olisivat voineet koota ylivoimaisia sotajoukkoja, ja slaavien kulttuuri oli alkeellista maataloutta harjoittavien kirjoitustaidottomien heimojen kulttuuria. Kun Kyrillos ja Methodios loivat slaaveille kirjakielen ja kirjallisuuden 860-luvulla, tapahtuma oli slaavien levittäytymisen ja slaavilaisten kansojen uuden merkittävän aseman seuraus, ei sen syy.²

Yhdellä valtakunnalla näyttää kuitenkin olleen rooli kantaslaavin levittäytymisessä, nimittäin *avaarien kaanikunnalla*. Avaarit olivat paimentolaiskansa, joka saapui 500-

---

² Kristillisen kirkon käyttämä slaavilainen kirjakieli toki osaltaan selittää sen, miksi slaavista myöhemmin tuli vallitseva kieli esimerkiksi ensimmäisessä Bulgarian valtakunnassa (I.3.10) ja Rusin valtakunnassa (III.3.5).

luvun jaa. puolessavälissä Eurooppaan idästä Mustanmeren pohjoispuolista aroaluetta pitkin – tämä on ollut kautta vuosituhansien niin tärkeä muuttoreitti maanosaamme, että sitä on joskus kutsuttu ”kansojen valtatieksi”. Avaarit saapuivat 560-luvulla Elbe-joelle, jossa he kohtasivat frankkien sotajoukot, ja Tonavalle, jonka yli he hyökkäsivät Bysantin alueelle ja tekivät sinne ryöstöretkiä vielä 600- ja 700-luvulla. Vasta vuonna 795 frankit valloittivat Pannoniassa nykyisen Unkarin alueella sijainneen avaarien keskusleirin. Tämän jälkeen avaarit hävisivät vähitellen historiallisista ja arkeologisista lähteistä ja sulautuivat frankkeihin ja slaaveihin sekä Pannoniaan vuoden 895 tienoilla saapuneisiin unkarilaisiin.

Avaarit kävivät taisteluja myös slaaveja vastaan. Alaluvussa 2.2 mainittu Samonousi ”vendien kuninkaaksi”, koska hän johti slaavien kapinaa avaareja vastaan; Fredegarin kronikan mukaan ennen kapinaa avaarit ”talvehtivat joka vuosi slaavien keskuudessa, maaten heidän vaimojensa ja tyttäriensä kanssa, ja sen lisäksi slaavit maksoivat veroa ja kärsivät monista muista rasituksista”. Bysanttilainen Theofylaktos Simokattes, joka kirjoitti keisari Maurikioksen hallituskaudesta kertovan historia-teoksen, kertoo puolestaan vuoden 595 kohdalla kahdesta slaavista, jotka hakivat turvapaikkaa Bysantista ja joilla ei ollut mukanaan aseita, vain lyyrankaltaiset instrumentit. He kertoivat olleensa Itämeren rannalta lähteneitä slaavien lähettiläitä, jotka turhaan olivat yrittäneet saada avaarien kaanin luopumaan vaatimuksesta lähettää sotajoukko avaarien tueksi. ”Heillä oli mukanaan lyyrat, koska heillä ei ollut tapana kantaa mukanaan aseita, sillä heidän maassaan ei ollut rautaa ja elämä oli sen vuoksi rauhallista ja huoletonta; he soittivat musiikkia lyyrin, sillä he eivät osanneet toivottaa torvia.”

Vaikka Fredegarin kuvaamat slaavit olivat avaarien uhreja ja Theofylaktoksen slaavit suorastaan pasifisteja, meillä on myös runsaasti tietoja siitä, että monet slaavit osallistuivat aktiivisesti avaarien sotaretkiin. Kun avaarit ja persialaiset yhdessä yrittivät valloittaa Konstantinopolin vuonna 626, slaavit osallistuivat piiritykseen hyökkäämällä mereltä päin ruuhillaan (kr. *monóksylon* ’yksipuinen’ eli yhdestä puusta koverrettu ruuhi, jollaista jokien varrella asuneet slaavit olivat varmaankin tottuneet käyttämään). Näyttää siltä, että bysanttilaisissa lähteissä avaareita ja slaaveja ei aina edes erotettu ja lisäksi näitä hyökkääjiä saatettiin sekä bysanttilaisissa että frankkilaisissa teksteissä kutsua ”hunneiksi” kaksisataa vuotta aikaisemmin Eurooppaan hyökänneen paimentolaiskansan mukaan.

Vaikka avaareista on runsaasti historiallisia lähteitä, emme tiedä heidän kielestään juuri mitään – emme edes sitä, mihin kielikuntaan se kuului. Perinteisesti heidän on otaksuttu monen muun paimentolaiskansan tapaan puhuneen joko turkkilaista tai mongolikieltä. On myös esitetty, että he olisivat omaksuneet jonkin iraanisen kielen ja että ainakin osa kantaslaavin iraanisista lainasanoista olisi peräisin heiltä. Joka tapauksessa muissa kielissä ei ole yhtään lainasanaa, joka olisi varmuudella peräisin juuri avaarien kielestä.

Vaikka avaarien oma kieli näyttää kadonneen jälkiä jättämättä, useat tutkijat katsovat heidän valtakuntansa kuitenkin edistäneen kantaslaavin kielen nopeaa leviämistä näinä vuosisatoina. Tämän teorian mukaan kantaslaavi oli avaarien sotilasleirien *lingua franca* eli yhteiskieli, jota avaarien sotaretkiin osallistuneet eri etniset ryhmät käyttivät keskinäisessä kommunikaatiossaan. Vaikkei slaaveilla siis ollut itäisessä Euroopassa vahvaa omaa valtiota, avaarien kaanikunta levitti heidän kieltään. Kantaslaavi sai lisää puhujia myös kielenvaihdon kautta, kun siitä tuli vähitellen uusien ryhmien äidinkieli. Avaarien yläluokka, mitä kieltä se sitten puhuikin, oli varmastikin muitten paimentolaisryhmien tapaan suljettu klaani, kun taas slaaviksi saattoi tulla yksinkertaisesti omaksumalla slaavin kielen ja slaavilaisen identiteetin. Tähän saattaa epäsuorasti viitata alaluvussa 2.2 siteerattu *Strategikonin* huomio, jonka mukaan vangitkin saivat jäädä asumaan slaavien keskuuteen vapaina yhteisön jäseninä.

Tässä mallissa on useita uskottavia piirteitä, ja erityisesti se selittäisi, miksi avaarien ja slaavien hyökkäykset Bysanttiin johtivat Kaakkois-Euroopan slaavilaistumiseen, kun taas hyökkäyksiä johtaneista avaareista ei jäänyt mitään jälkeä. Se ei kuitenkaan ole vakuuttava selitys kaikkien slaavien nopealle levittäytymiselle. Siinä on liikaa pelkkiä oletuksia. Meillä ei ole mitään historiallista tietoa avaarien kaanikunnan kielitilanteesta – emmehan edes tiedä millaista kieltä avaarit itse puhuivat. Avaarien vaikutusalue ei missään vaiheessa ulottunut Itämerelle asti eikä nykyiselle Luoteis-Venäjälle, jonne kantaslaavi kuitenkin levisi varhaisessa vaiheessa. Slaavien levittäytyminen näyttää myös alkaneen jo ennen avaarien saapumista: kuten muistamme, Jordanes mainitsee jo vuoden 550 tienoilla slaavit runsaslukuisina ja selvästi erinimisiin ryhmiin jakautuneena kansana, vaikka avaarit saapuivat Eurooppaan Mustanmeren pohjoispuolitse vasta vuosikymmentä myöhemmin. Kantaslaavissa ei myöskään näytä tapahtuneen sellaisia muutoksia, jotka ovat tyypillisiä *lingua franca* -käytössä oleville kielille, joilla on paljon ei-äidinkiellisiä puhujia: sekä morfologialtaan että fonologialtaan (erityisesti aksenttijärjestelmältään, ks. IV.7) se säilyi pitkään sangen monimutkaisena. Samoihin aikoihin Länsi-Eurooppaan levinnyt latina, roomaanisten kielten äiti, yksinkertaistui sen sijaan varsin selvästi, varmastikin erityisesti ei-äidinkielisten käyttäjiensä vuoksi.

Avaarit ovat siis voineet olla kantaslaavin nopeassa leviämisessä lähinnä yksi syy muiden joukossa. Kantaslaaviin heistä jäi ehkä vain heidän oma nimensä slaavilais-tuneessa muodossa **abur-* > muinaisitäslaavin *obŕě* 'avaarit'; samaa alkuperää on tšekin *obr* ja puolan *olbrzym* 'jättiläinen'. Itäslaavilainen Nestorin kronikka 1100-luvun alusta kirjoittaa:

Sillä avaarit olivat ruumiiltaan suuria ja mieleltään ylpeitä, ja Jumala pyyhki heidät maan päältä, ja he kaikki kuolivat, eikä yhtäkään avariaa jäänyt jäljelle; ja tähän päivään asti Rusin maassa on sanontatapa: he tuhoutuivat kuin avaarit, heiltä ei jäänyt jälkeläisiä eikä perillisiä.

2.4 Muuttoliikkeet vai kielenvaihto?

Tähän asti olemme puhuneet rinnakkain ”kantaslaavin leviämisestä” ja ”slaavien levittäytymisestä”, mutta nyt on aika asettaa kysymys täsmällisemmin. Ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen puolivälissä slaavit siis puhuivat kantaslaavin kieltä suhteellisen pienessä alkukodissaan. Vuosituhannen lopussa slaavilaisia kieliä puhuvat slaavit asuttivat suurinta osaa Itä- ja Kaakkois-Euroopasta. Slaavien levittäytyminen ja kantaslaavin leviäminen näyttäisivät siis olleen sama prosessi, mutta asia ei ole itsestään selvä. Koska ”slaaveilla” tarkoitetaan ja tarkoitettiin ”slaavilaisten kielten puhujia”, uudella suurella puhuma-alueella asuneita, slaavilaisia kieliä käyttäneitä ihmisiä kutsuttiin tietysti slaaveiksi riippumatta siitä, olivatko heidän esivanhempansa tulleet slaavien alkukodista.

Kielet voivat levitä kahdella tapaa. Kieltä voi levittää *muuttoliike* eli kielen puhujien vaellus uusille asuinalueille. Sitä voi levittää myös *kielenvaihto* eli prosessi, jossa alun perin muunkieliset väestöryhmät vähitellen vaihtavat kieltä uuteen leviävään kieleen, esimerkiksi sen tarjoaman sosiaalisen aseman takia. Jos kielenvaihto tapahtuu koko alkuperäisen kielen puheyhteisössä, tämä vanha kieli kuolee menettäytään lopulta kaikki äidinkielliset puhujansa. Jokaisessa kielen leviämisessä on varmasti kummallakin prosessilla oma osansa. On vaikea kuvitella kielen leviävän, ellei kukaan muuta – ainakaan ennen nykyisenkaltaisia globaaleja viestintävälineitä, jotka toki voivat levittää kieliä (erityisesti englantia) ilman muuttoliikkeitäkin. Toisaalta vain harva leviävä kieliyhteisö on ollut sosiaalisesti niin suljettu, ettei pienikään ulkopuolinen ryhmä ole voinut sulautua siihen kielenvaihdon kautta.

Mutta mikä sitten oli muuttoliikkeitten ja kielenvaihdon suhde nimenomaan kantaslaavin kielen leviämisessä? Muuttivatko slaavit laajalle alueelle vai rupesivatko muut kansat slaaveiksi?

Perinteinen kansallisromanttinen ajattelutapa katsoo kielen olevan kansan tärkein tunnusmerkki ja samaan kansaan kuulumisen taas tarkoittavan ensi sijassa polveutumista samoista esivanhemmista. Myös slavistiikassa pidettiin pitkään itsestään selvänä, että kantaslaavien leviäminen johtui slaavien vaelluksista. Historialliset ja arkeologiset lähteet eivät kylläkään suoraan tukeneet tätä selitystä. Historiallisia tietoja slaavien muuttoliikkeistä on lähinnä vain Kaakkois-Euroopasta eli Bysantin raja-alueelta ja itse Bysantin alueelta. Vaikka arkeologia voi osoittaa erilaisia kulttuuristen tunnusmerkkien leviämiä samalta ajalta, ne eivät kata koko kantaslaavin laajentunutta puhuma-aluetta eikä niitä muutenkaan voi yksioikoisesti samastaa kieliryhmiin – ”savi-ruukut eivät puhu” on hyvä muistutus siitä, ettei arkeologista ja kielihistoriallista tietoa voi suoraan rinnastaa.

Toisen maailmansodan jälkeen länsieurooppalainen ja amerikkalainen arkeologia ja historian tutkimus alkoi vähitellen kyseenalaistaa muuttoliikkeet helppona selitysmallina. Ratsastavien paimentolaisten ryöstöretket on helppo kuvitella, mutta miksi alkeellista maataloutta harjoittavat väestöt – joihin slaavitkin varmasti kuuluivat –

olisivat jättäneet viljelysmaansa ja lähteneet vaeltamaan? Mukaan olisi pitänyt ottaa paitsi perheenjäsenet myös tarvekalut, kotieläimet ja seuraavan vuoden siemenvilja. Vaihtoehtoisena selitysmallina alettiin tutkia kulttuurin ja keksintöjen vähittäistä leviämistä eli *diffuusiota* kylästä ja kaupungista toiseen ilman muuttoliikkeitä. Tässä hengessä slavistiikassakin alettiin korostaa kielenvaihdon merkitystä, ja 1980-luvulta lähtien kehitettiin edellisessä alaluvussa mainittu teoria kantaslaavista avarien valtakunnan *lingua francana*, joka levisi käyttökelpoisuutensa ja sosiaalisen statuksensa vuoksi. Mutta kuten näimme, avariateoriakaan ei yksin riitä selittämään kantaslaavin nopeaa leviämistä.

Historian, arkeologian ja kielitieteen rinnalle on menneisyyden tutkimuksen neljänneksi tukipilariksi noussut 2010-luvun kuluessa *ihmisen populaatiogenetiikka*, joka tutkii ihmisen geenien alueellista variaatiota ja geeneissä ajan kuluessa tapahtuneita muutoksia. Erikseen puhutaan myös *arkeogenetiikasta*, jossa tutkitaan kauan sitten kuolleiden ihmisten genetiikkaa esimerkiksi haudoissa säilyneistä hampaista saatavissa olevan materiaalin perusteella. Slaavien arkeogenetiikkaa on toistaiseksi tutkittu vasta vähän, mutta nykyistenkin slaavilaisten kansojen geeneistä on mahdollisuus tehdä päätelmiä menneistä väestöprosesseista. Toisin kuin kaupallisten geenitestien markkinoijat haluaisivat meidän uskovan, geenit eivät kerro, keitä me olemme, vaan ainoastaan sen, mitä esivanhemmillemme on kauan sitten mahdollisesti tapahtunut. Geenit voivat kertoa jotakin myös siitä, tapahtuiko joskus slaavien suuri muuttoliike.

Populaatiogenetiikan ensimmäinen tärkeä tulos on, etteivät slaavit muodosta geneettisesti yhtenäistä ryhmää: yleisesti ottaen jokainen slaavilainen kansa muistuttaa enemmän naapurikansojaan kuin muita slaaveja. Eteläslaavit eivät muistuta pohjoisia slaaveja (eli länsi- ja itäslaaveja). Vain puolalaiset, valkovenäläiset, ukrainalaiset sekä keski- ja etelävenäläiset muodostavat verrattain yhtenäisen alueen. Pohjoisvenäläiset muistuttavat sen sijaan eniten suomalais-ugrilaisia naapureitaan, tšekit muistuttavat saksalaisia, sloveenit unkarilaisia, bulgarialaiset romanialaisia jne. Vain yhdessä kohdin kieliraja on myös geneettinen raja: puolalaiset ja sorbit ovat geneettisesti verrattain kaukana saksalaisista naapureistaan.

Jos kerran slaavilaiset kansat yleensä muistuttavat naapureitaan, tarkoittaako se, että slaavit ovatkin slaaveiksi ruvenneita muitten kansojen edustajia ja kielenvaihtoselitys on siis oikea? Ei välttämättä: tuhannessa vuodessa naapurikansat alkavat yleensä aina muistuttaa toisiaan, lähtötilanteesta riippumatta, koska puoliset voidaan hakea myös naapurikansan puolelta. Sen sijaan puolalaisten ja sorbien terävähkö geneettinen raja saksalaisiin nähden on liitettävissä muuttoliikkeeseen ja siihen arkeologien toteamaan seikkaan, että slaavien saapuessa näille alueille 600-luvun jälkipuoliskolla siellä oli hyvin vähän varhaisempia asukkaita: alueen vanhempi germaaninen väestö oli lähtenyt sieltä jo 100–150 vuotta aikaisemmin, ja saksan puhujat alkoivat vasta paljon myöhemmin levitä uudestaan kohti itää.

Toinen tärkeä geneettinen tulos on, että itäeurooppalaiset, äidinkielestä riippumatta, ovat kaiken kaikkiaan paljon läheisempää sukua keskenään kuin länsieurooppalaiset. Kahdelle itäeurooppalaiselle, vaikka he kuuluisivat eri kansoihin ja asuisivat kaukana toisistaan, on geneetikon yhtä helppoa osoittaa verrattain myöhään eläneitä yhteisiä esivanhempia kuin kahdelle länsieurooppalaiselle, jotka asuvat lähellä toisiaan ja kuuluvat samaan pienehköön etniseen ryhmään. (Tällä ei tarkoiteta, että nämä yhteiset esivanhemmat voitaisiin nimetä historiallisiksi henkilöiksi, vaan että voidaan osoittaa sellaisia olleen.) Kaikkien itäeurooppalaisten läheistä sukulaisuutta on verrattu irlantilaisien keskinäiseen sukulaisuuteen tai ranskankielisten sveitsiläisten keskinäiseen sukulaisuuteen. Tämä kertoo siitä, että Länsi-Euroopassa väestöt ovat pysyneet pitkään samoilla asuinsijoillaan, kun taas Itä-Euroopassa on tapahtunut tietyn väestön verrattain myöhäinen levittäytyminen laajemmille alueille. Geneettiset mittarit sijoittavat tuon levittäytymisen juuri ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen jälkipuoliskolle.

Populaatiogenetiikka siis osoittaa, että slaavien levittäytyminen alkukodista lähteneiden muuttoliikkeitten myötä on todellinen tapahtuma. Mutta sen nykyiset geneettiset jäljet eivät noudata kielirajoja: myös unkarilaisten, romanialaisten, albanialaisten ja kreikkalaisten geeniperimässä on jälki slaavien levittäytymisestä. Tämä tarkoittaa, että slaavien alkuperäistä levittäytymistä on seurannut kielenvaihtoja. Osa slaavia puhuvista väestöistä on puhunut aikaisemmin muita kieliä – esimerkiksi venäjän puhujat ovat sulauttaneet itseensä balttilaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten puhujia – mutta osa slaaveista on puolestaan myöhemmin vaihtanut muihin kieliin esimerkiksi Unkarissa, Romaniassa, Albaniassa ja Kreikassa. Tällaisista kielenvaihtoista slaaviin ja slaavista on toki myös kielitieteellisiä todisteita. Vain Ukrainasta Puolaan ulottuvalla vyöhykkeellä ei ole tapahtunut merkittäviä kielenvaihtoja – se on tavallaan vain slaavien alkukodin laajentuma.

2.5 Kylmä ja rutto

Edellä olemme nähneet, kuinka pitkään vallinneen muuttoliikemallin tilalle ehdotettiin kielenvaihtomallia mutta uusin käsitys pyrkii yhdistämään sekä muuttoliikkeen että myöhemmät kielenvaihdot. Näin joudumme palaamaan siihen kysymykseen, mikä sai slaavit lähtemään alkukodistaan ensimmäisille pitemmille vaelluksilleen. Avaarien paine on toki osa selitystä, mutta kaksi tärkeämpää avainsanaa ovat kylmä ja rutto.

Justinianuksen rutto on saanut nimensä Bysantin merkittävästä keisarista Justinianus I:stä (hallitsi 527–565), jonka hallituskaudella se puhkesi ja joka itsekin oli kuolla ruttoon. Se oli ensimmäinen kolmesta tunnetusta suuresta paiseruttoepidemiasta historiallisena aikana – toinen oli musta surma 1300-luvun Euroopassa ja kolmas raivosi Kiinassa ja Intiassa 1800-luvulla. Justinianuksen rutto alkoi vuonna 541 ja kierteli pitkin Lähi-itää, Välimeren aluetta ja Länsi-Eurooppaa aina 700-luvun puoleen-

väliin asti. Monilla alueilla Bysantin valtakunnassa kuolleisuus oli kolmasosa tai jopa puolet väestöstä; kaiken kaikkiaan ruton arvioidaan tappaneen kahdensadan vuoden aikana 25–50 miljoonaa ihmistä valtakunnan alueella. Väestökato ja yhteiskunnan rakenteitten osittainen romahtaminen heikensivät Bysantin rajojen puolustusta, eikä ole ihme, että avarit ja slaavit onnistuivat tunkeutumaan Balkanille ja germaaniset langobardit valtasivat Bysantin italialaisia alueita 500-luvulla.

Rutto ei sinänsä selitä slaavien muuttoliikkeitä. Ainakaan toistaiseksi epidemiasta ei ole löytynyt lähteitä Tonavan pohjoispuolelta – ja miksi slaavit olisivat halunneet asettua asumaan nimenomaan ruton vaivaamille alueille? Mutta samaan aikaan Eurooppa kärsi toisestakin vitsauksesta, poikkeuksellisen kylmästä kaudesta, joka alkoi tulivuorenpurkausten 536 ja 540 ilmakehään levittämästä tuhkasta. Vuodet olivat erittäin kylmiä 570-luvulle asti, ja poikkeuksellisen viileä ilmastokausi kesti 660-luvulle asti. Tulivuorenpurkausten levittämästä ”mustasta pilvestä” on jonkin verran mainintoja kirjallisissa lähteissä. Ilmaston pitkäaikaisempaa kehitystä voidaan tutkia esimerkiksi puitten vuosirenkaitten paksuudesta, soitten siitepölykerrostumista ja jäätiköiden kairausnäytteistä.

Tutkimuksessa tälle kylmälle kaudelle ei ole vakiintunut samanlaista nimeä kuin keskiajan lopun ja uuden ajan alun ”pieni jääkausi”, mutta *myöhäisantiikin kylmä kausi* on yksi käytössä oleva nimi. Pohjoismaisessa tutkimuksessa puhutaan myös Fimbul-talvesta (”suurtalvesta”) skandinaavisesta mytologiasta lainatulla nimellä. Kylmyys ja auringonvalon puute aiheuttivat pienempiä satoja ja varmasti suoranaista nälänhätää Välimeren alueen pohjoispuolella, jossa suurin osa väestöstä eli omavaraistaloudessa ja elinmahdollisuudet riippuivat suoraan kunkin vuoden sadon suuruudesta. Tällaisessa tilanteessa vaellukset kohti etelää olivat ymmärrettävä ratkaisu. Toisaalta Balkanilla oli ruton aiheuttamien kuolemien jäljiltä vapautunut isännätöntä maatalousmaata, jonka slaavit saattoivat ottaa haltuunsa.

Voimme siis olettaa osan kantaslaavin puhujista vaeltaneen 500-luvulla etelään paremman viljelysmaan toivossa. Sen sijaan laajamittaisemmat vaellukset kohti Itä-merta ja Pommeria ja kohti nykyistä Luoteis-Venäjää sijoittuvat 600-luvulle, kun ilmasto oli jo alkanut uudestaan lämmetä. Näillä alueilla slaavit asettuivat aluksi asumaan joenvarsille ja raivasivat maatalousmaata, muun muassa kaskeamalla.

Kantaslaavin leviäminen on ollut sekä kansainvaellusten että kielenvaihtojen tulos, ja sen syyt eri osissa Eurooppaa ovat olleet erilaisia. Joka tapauksessa 800-luvulle tultaessa slaaveista oli tullut suuri ja merkittävä kansanryhmä Euroopassa, ja pian he pääsisivät myös Euroopan kirjallisen kulttuurin piiriin.

3. Slaavien kirjallisen kulttuurin synty

3.1 Konstantinos Filosofi ja hänen veljensä Methodios

Muinaiskirkkoslaavina tuntemamme kirjakielen ja koko keskiaikaisen slaavilaisen kirjallisuuden perustivat Thessalonikin kaupungista kotoisin olleet veljekset *Kyrillos* ja *Methodios*. Sekä lännen katolinen että idän ortodoksinen kirkko kunnioittavat heitä pyhimyksinä (Suomen ortodoksit puhuvat mieluummin ”pyhistä”), ja heille on annettu kunnianimi ”slaavien apostolit”. Kyrillos on antanut nimensä *kyrilliselle* kirjaimistolle vaikka, kuten tulemme näkemään, se syntyi vasta veljesten kuoleman jälkeen – Kyrillos itse loi aivan toisennäköisen, *glagoliittisen* kirjaimiston. Kyrillos ei oikeastaan edes ollut nimeltään Kyrillos, koska tämän nimen hän otti vasta kuolinvuoteellaan Roomassa antaessaan munkkilupaukset. Elinaikanaan hänet tunnettiin nimellä *Konstantinos*, ja jo nuorella iällä hän sai lisänimen *Filosofi*.

Konstantinos (826/827–869) oli veljeksistä nuorempi, ilmeisesti huomattavasti nuorempi kuin ehkä 810-luvulla syntynyt Methodios, josta kuitenkin tiedämme varmasti vain kuolinvuoden (885). Konstantinos-Kyrilloksen nimi tavataan mainita aina ennen Methodiosta, ja lähteitten perusteella Konstantinoksen rooli muinaiskirkkoslaavin synnyssä näyttääkin olleen keskeisempi. Toisaalta vasta Methodioksen toiminta Konstantinoksen kuoleman jälkeen, paavin nimittämänä Pannonian arkkipiispana, pelasti veljesten työn jälkipolville. Konstantinoksen rooli on saattanut korostua myös sen vuoksi, että hän kuoli paljon ennen vanhempaa veljeään ja hänen ympärilleen alettiin heti tietoisesti rakentaa pyhimyskulttia.

Konstantinoksen ja Methodioksen isä oli Bysantin toiseksi suurimman kaupungin Thessalonikin korkea-arvoinen virkamies Leo. Heidän äitinsä nimi on saattanut olla Maria, joskaan hänen nimeään ei mainita kaikkein vanhimmissa lähteissä. Leo oli *drungários* eli noin 1000–2000 miehen vahvuisen osaston komentaja, ja hänen esimiehensä oli *strategi*, jonka voi kääntää sekä ”kenraaliksi” että ”maaherraksi” – Bysantin hallintorakenteessa ei erotettu sotilas- ja siviilihallintoa. Leolla näyttää olleen sukulaisuus- tai muita suhteita keisarilliseen hoviin, koska hänen kuoltuaan 14-vuotias Konstantinos pääsi opiskelemaan Konstantinopoliin logoteetti Theóktistoksen³ suojeluksessa.

---

³ Kreikassa sanoihin kirjoitetaan painon paikan osoittava aksenttimerkki. Sitä ei ole tapana käyttää, kun kreikkalaiset nimet kirjoitetaan latinalaisin kirjaimin, mutta koska tämä on oppikirja, olen laittanut painon paikan näkyviin, kun nimi mainitaan ensimmäisen kerran. Merkitseen painon paikan myös ensimmäistä kertaa mainittaviin slaavilaisiin nimiin. Toisaalta joitakin nimiä (kuten Konstantinos, Kyrillos, Methodios) voidaan pitää sen verran suomeen mukautuneina, ettei alkuperäisellä painon paikalla ole enää merkitystä. Lukija antane anteeksi ratkaisujeni subjektiivisuuden!

Konstantinoksen kerrotaan olleen perheen kuopus ja seitsemäs lapsi; tosin seitsemän on kolmen ja kahdentoista tapaan sellainen pyhä luku, joka usein esiintyy keskiaikaisissa teksteissä ja johon pitää suhtautua varauksella. Methodiosta lukuun ottamatta emme tiedä näistä vanhemmista sisaruksista edes nimiä. Methodioksestakaan emme tiedä varmuudella, mikä on ollut hänen kastenimensä, sillä Methodios on hänen ilmeisesti noin vuonna 855 ottamansa munkkinimi; hänen kastenimensä on saattanut olla Mikael.⁴

Paljon on kirjoitettu siitä, oliko Konstantinoksen ja Methodioksen perhetausta jotenkin slaavilainen – oliko esimerkiksi heidän äitinsä paikallisen slaavilaismurteen puhuja. Luotettavimmat lähteet eivät kuitenkaan anna mitään tukea oletuksille veljesten slaavilaisesta syntyperästä.

Methodioksen pyhimyselämäkerran mukaan Bysantin keisari sanoi Konstantinokselle ja Methodiokselle lähettäessään heidät Määrin slaavien luo: *va bo jesta Soluhánina, da Soluhane v̋si čisto slověnsky besědujotv* ’sillä te kaksi olette thessalonikilaisia, ja kaikki thessalonikilaiset puhuvat puhdasta slaavia’. Tuolloin 800-luvulla Thessalonikin ympäristön maalaisväestö olikin varmasti etupäässä slaavinkielistä – viimeisiä slaavin puhujia asuu näissä kylissä vielä meidän päivinämme – mutta tuskin kaupungin kreikankielinen yläluokka kauttaaltaan slaavia osasi. Konstantinoksella näyttää kuitenkin jo pienestä pitäen ollut kiinnostusta kieliin, ja Methodios puolestaan oli, Konstantinoksen ollessa vielä lapsi, jonkin etupäässä slaavien asuttaman hallintoalueen johdossa noin kymmenen vuoden ajan.

Kysymystä etnisestä alkuperästä ja äidinkielestä ei tuohon aikaan ymmärretty samalla tavalla, kuin me olemme tottuneet sitä käsittelemään uuden ajan nationalististen aatteiden myötä. Kreikkaa sivistyskielenään käyttävinä bysanttilaisen yläluokan jäseninä Konstantinos ja Methodios kutsuivat varmasti itseään ”roomalaisiksi” niin kuin muutkin Bysantin kreikankieliset asukkaat. Konstantinopolin eliitin keskuudessa oli eri kieliryhmien edustajia, esimerkiksi armenian puhujia, joita ei pidetty vieraan kansan edustajina. Vaikka Konstantinoksen ja Methodioksen äidinkieli tai toinen äidinkieli olisi ollut slaavi – mistä meillä ei siis ole todisteita – tuonaikaiset lähteet eivät olisi voineet kutsua heitä slaaveiksi, koska he eivät kuuluneet slaavia puhuvaan maalaisväestöön. Heidän myöhempi toimintansa osoittaa kuitenkin selvästi, että heillä oli slaavin kieleen läheinen henkilökohtainen suhde, joka lopulta osoittautui voimakkaammaksi kuin siteet Bysantin hoviin, mutta voimme vain arvailla tämän suhteen taustoja.

---

⁴ On esitetty, että Methodioksella olisi ollut slaavilainen nimi *Strahota*. Tällainen nimi mainitaan hänestä kertovissa tšekkiläisissä lähteissä 1300-luvulta lähtien. Kyse on kuitenkin väärästä käännöksestä. *Strahota* tarkoittaa ’pelko’, eli selvästikin nimi Methodios on yhdistetty latinan sanaan *metus* ’pelko’. Veljesten isän yhteiskunnallisen aseman huomioon ottaen on tuskin ajateltavissa, että Methodioksen kastenimi ei olisi ollut kreikkalainen.

3.2 Eurooppa 800-luvulla

Konstantinos Filosofin ja Methodioksen kaltaiset toimijat voivat joskus kääntää historiaa uusille urille, mutta hekin elävät aina oman elinaikansa olosuhteitten ohjaamina ja rajoittamina. Ja kovin usein yksilön toiminta on osa suurempaa historiallista kehityskulkua, jota hän ei itse näe. Siksi on myös tärkeää ymmärtää 800-luvun laajempaa historiallista kontekstia, ennen kuin alamme tarkemmin käsitellä Konstantinoksen ja Methodioksen elämäntyötä.

Kansainvaellusaika, jonka viimeinen näytös oli edellisessä luvussa käsitelty slaavien levittäytyminen, oli muuttanut Euroopan kartan aivan toiseksi kuin se oli ollut Rooman valtakunnan suuruuden aikana. Toki Rooman valtakunta ei ollut kokonaan kadonnut, sillä sen perintöä jatkoi Bysantin valtakunta keskuksenaan Konstantinopoli, joka säilyi loistavan kristillisen kulttuurin keskuspaikkana uskomattomat yksitoista vuosisataa (330–1453). Bysantin valtakunta kutsui aina itseään ”Roomalaisten valtakunnaksi”, ja Balkanin kreikkaa puhuvat ortodoksit kutsuivat itseään ”roomalaisiksi” vielä kauan Bysantin kukistumisen jälkeenkin, itse asiassa 1800-luvulle asti. Mutta Rooman perinnöllä oli muitakin jakajia. Rooman kaupungin patriarkka eli paavi katsoi saaneensa pyhän Pietarin kautta itseltään Kristukselta tehtävän johtaa koko kristikuntaa. Ja vuonna 800 paavi oli kruunannut länsieurooppalaisen Frankkien valtakunnan hallitsijan Kaarle Suuren keisariksi ja rohkaissut näin frankkeja vaalimaan ja vaatimaan Rooman perintöä. Kaarlen kukistettua avarivaltakunnan Keski-Euroopasta frankkien ja Bysantin valtapiirit lähestyivät toisiaan maantieteellisesti. Läntisimmät slaavilaiskansat olivat frankkien vaikutuspiirissä, ja Kaarlen nimestä on peräisin slaavilaisten kielten ’kuningasta’ merkitsevä sana (kantaslaavin **karli* > esim. venäjän *koról*, bulgarian *kral*, puolan *król*).

Slaavien valtakunnat olivat 800-luvulla vasta muodostumassa, ellei oteta huomioon frankkilaisen Samo-kauppiaan johtamaa lyhytaikaista heimoliittoa 600-luvulla (ks. alalukua 2.2). Slaavit asuttivat kuitenkin suurta yhtenäistä aluetta, joka ulottui Itämereltä eteläiseen Kreikkaan (unkarilaiset saapuivat nykyisille asunsijoilleen vasta 890-luvulla). Bysantin pohjoispuolella oli tosin jo 600-luvulta asti ollut Bulgarian valtakunta, mutta sitä hallitsi turkkilaiskieltä puhuvien bulgaarien yläluokka, ja valtakunnan asukkaissa oli slaavien lisäksi myös monien muitten kieliryhmien edustajia, erityisesti romaanista kieltä puhuvia valakkeja. Itäslaavien alueella oli skandinaviaalaisten varjagien eli viikinkien perustamia kauppapaikkoja ja linnoituksia; vasta 882 varjagihallitsija nimeltään Helgi (slaavilaiselta nimeltään Olég) yhdisti Kiovan ja Novgorodin kaupunkien hallitsemat alueet yhdeksi valtakunnaksi, jota alettiin skandinaviaalaisten hallitsijoidensa mukaan kutsua nimellä *Rus* (itäslaavilaisten kielten Русь *Rus*’; nimi on samaa alkuperää kuin suomen sana *Ruotsi*). On mielenkiintoista todeta, miten samankaltaisesti germaanisten frankkien nimi siirtyi heidän romaanista kieltä puhuville alamaisilleen (nykyisille ranskalaisille), turkkilaisten bulgaarien nimi heidän

Kartta 2. Itäinen Keski-Eurooppa 800-luvulla.

eteläslaavilaisille alamaisilleen ja skandinaavisten rusien nimi heidän itäslaavilaisille alamaisilleen.

Ensimmäinen kokonaan slaavien hallitsema valtio oli *Määrin valtakunta* (slaaviksi *Morava*, latinaksi *Moravia*) Keski-Euroopassa, osittain nykyisten Tšekin, Slovakian ja Unkarin alueilla. Valtakunnan ydinalue on merkitty karttaan 2.⁵ Se sai nimensä Tona-

⁵ Tarkempia historiallisia karttoja sisältyy esimerkiksi Paul Robert Magocsin (2002) teokseen *Historical Atlas of Central Europe*.

vaan pohjoisesta laskevan Moravajoen mukaan. Valtakunnan perusti ruhtinas Mojmir 830-luvulla, mutta se joutui taistelemaan frankkien ylivaltaa vastaan ja kukistui lopulta vuoden 900 tienoilla unkarilaisten saavuttua Pannoniaan. Paljolti juuri slaavien apostolien toiminnan ansiosta Määrin valtakunnasta tuli verrattain lyhyestä olemassaolostaan huolimatta tärkeä etappi slaavilaiskansojen kulttuurihistoriassa. Perinteisesti siitä on historiankirjoituksessa käytetty komeaa nimitystä *Suur-Määri* (latinaksi *Magna Moravia*, slovakiksi *Velká Morava*). Aikalaislähteissä sitä kutsutaan kuitenkin vain harvoin ”suureksi”, eikä epiteetti todennäköisesti edes viitannut valtakunnan kokoon eikä mah-tiin.⁶

Konstantinoksen ja Methodioksen toiminta on osa kehitystä, jossa slaavit alkoivat saada uutta suurta levinneisyyttään vastaavan aseman Euroopan historiassa. Monessa mielessä 800-luku onkin aikaa, jolloin Euroopan kielellinen ja kulttuurinen kartta alkoi muotoutua sellaiseksi, kuin me sen nykyään tunnemme. On kuitenkin syytä pitää mielessä, että koko Euraasian mittakaavassa Euroopan keskiaikainen historia on vain paikallishistoriaa. Maailman kehittynein osa oli 80 miljoonan asukkaan Kiina, vilkkaan kaupan ja taiteen keskus, jossa laattakirjapainotaito levitti kirjallisuutta. Kiinasta ei Euroopassa tiedetty juuri mitään, mutta tunnetumpi oli mahtava islamilainen Abbasidien kalifaatti, joka hallitsi laajoja alueita Tunisiasta Afganistaniin. Kalifaatin keskuksessa Bagdadissa oli 700-luvulta lähtien toiminut *Bait al-Hikma* ’viisauden talo’, kirjasto ja tutkimuslaitos, jossa käännettiin tekstejä kreikasta ja muista kielistä ja harjoitettiin itsenäistä tutkimusta, muun muassa tähtitiedettä. Abbasidien kalifaatti oli poliittinen, sotilaallinen, uskonnollinen ja kulttuurinen voimatekijä, jonka haasteeseen vastaaminen muotoili paljon Bysantin politiikkaa, ja niin kuin tulemme näkemään, Konstantinoksen ja Methodioksenkin ensimmäiset julkiset tehtävät liittyivät kalifaattiin, eivät slaaveihin.

Vaikka siis puolueeton tarkkailija (jollaisia ei tuohon aikaan tietenkään ollut) ei olisi 800-luvun jälkipuoliskolla suinkaan pitänyt Eurooppaa ja Bysanttia maailman kulttuurin keskuksena, ajanjakso oli Bysantinkin historiassa kulttuurin ja tieteen nousun aikaa, jota on verrattu lännen myöhempään humanismiin ja renessanssiin. Tuohon aikaan elivät kuuluisa tutkija ja keksijä Leo Matemaatikko (n. 790–869) ja

---

⁶ Suomessa Moravajoen mukaan nimensä saaneesta historiallisesta maakunnasta on perinteisesti käytetty nimitystä *Määri* ja siitä länteen sijainneesta alueesta nimitystä *Böömi*. Nämä nimet ovat tulleet meille saksasta ja ruotsista. Englannissa käytetään latinasta tulleita muotoja *Moravia* ja *Bohemia*, joita on ehdotettu tuotaviksi myös suomeen. Latinalais-englantilaisilla muodoilla on tietty vetovoimansa, mutta suosittelen kuitenkin perinteisissä suomalaisissa muodoissa pysymistä, koska *Moravia* ei kuitenkaan olisi aivan saman näköinen kuin slaavilaisten kielten *Morava* – ja *Bohemia* olisi yhtä kaukana alueen tšekkiläisestä nimestä *Čechy* kuin *Böömikin*. Perinteiset nimitykset *Böömi* ja *Määri* muistuttavat meitä siitä, että näistä alueista on suomalaisessa tieteessä kirjoitettu jo 1800-luvulta lähtien, kauan ennen kuin englannista tuli tieteen mitta.

lukeneisuudestaan kuuluisa patriarkka Fotios (n. 820–893), jotka kumpikin mainitaan nuoren Konstantinos Filosofin opettajina. Konstantinopoliin perustettiin 800-luvulla *Magnauran koulu*,⁷ joka jatkoi jo 400-luvulla perustetun keisarillisen oppilaitoksen perinteitä ja jota voidaan pitää varhaisena yliopistona.

3.3 Kirkkopoliittinen tilanne 800-luvulla

Konstantinoksen ja Methodioksen luoma kirkkoslaavin kieli jäi laajaan käyttöön vain ortodoksisten slaavien keskuudessa. Ortodoksiaan liitetään myös kyrillinen kirjaimisto, joka nimettiin Konstantinos-Kyrilloksen mukaan vaikkei se ollutkaan hänen laatimansa. Sen vuoksi slaavien apostolien toimintaa tarkastellaan nykyään usein idän ortodoksisen kirkon näkökulmasta ja se asetetaan lännen katolista kirkkoa vastaan, vaikka kirkon jakautuminen eli suuri skisma tapahtui vasta 1054, kaksisataa vuotta myöhemmin. Sitä paitsi toiminnassaan slaavien keskuudessa Konstantinos ja Methodios tukeutuivat ensi sijassa Roomaan, eivät Konstantinopoliin, ja Methodioksesta tuli Rooman paavin nimittäjä piispa.

Konstantinoksen ja Methodioksen aikana Rooman ja Konstantinopolin erot olivat toki jo alkaneet muotoutua. Tätä eroa kuvataan usein termillä *riitus*, joka tarkoittaa liturgian eli jumalanpalveluksen muotoa. Termiin voidaan liittää myös tiettyjä kirkkojärjestyksen seikkoja ja sanoa esimerkiksi, että roomalaisen riituksen papit eivät saa olla naimisissa mutta bysanttilaisen riituksen papit saavat. Kirkkokunnan ja riituksen ero näkyy yhä esimerkiksi siinä, että meidän päivinämmekin on olemassa bysanttilaista riitusta noudattavia paikalliskirkkoja, jotka tunnustavat paavin kirkon pääksi eivätkä siis kuulu ortodoksisten kirkkojen yhteisöön. Esimerkiksi Unkarissa, Slovakiassa ja Ukrainassa näitä kirkkoja kutsutaan ”kreikkalaiskatolisiksi”.⁸ Ja on mielenkiintoinen kysymys, minkä riituksen mukaisia liturgiatekstejä Konstantinos ja Methodios alun perin käyttivät.

Vaikka kirkko ei ollut vielä jakautunut, Rooman ja Konstantinopolin välillä oli kirkkopoliittisia jännitteitä. Sekä Rooman patriarkka eli paavi että Konstantinopolin patriarkka pyrkivät johtoasemaan, ja tämä kilpailu kietoutui myös kiistaan Rooman valtakunnan perinnöstä, niin kuin alaluvussa 3.2 mainittiin.

Lännen ja idän välille oli kehittymässä myös opillinen kiista, joka koski uskontunnustuksen *Filioque*-sanaa. Nikean uskontunnustus (eli Nikealais-konstantinopolilainen uskontunnustus), joka oli 300-luvulta lähtien määritelty kirkon opin, sanoo, että Pyhän Kolminaisuuden eli Isän, Pojan ja Pyhän Hengen kolmas persoona Pyhä Henki lähtee ”Isästä”, latinaksi *ex Patre*. Tähän lisättiin 500-luvun lopulla Espanjassa sana

---

⁷ Nimi tulee latinasta: *magna aula* ’suuri palatsi’.

⁸ Myös Suomen ortodoksista kirkkoa on ennen vanhaan kutsuttu ”kreikkalaiskatoliseksi”, vaikka se kuuluu idän ortodoksisten kirkkojen yhteisöön. Termin käyttö Suomessa olisi nykyään harhaanjohtavaa.

Filioque ”ja Pojasta”: *ex Patre Filioque* ”Isästä ja Pojasta” (-*que* on rinnastava liitepartikkeli). Konstantinoksen ja Methodioksen aikana lisäys oli käytössä Frankkien valtakunnassa, mutta ei vielä Roomassa. Paavit kuitenkin periaatteessa hyväksyivät lisäyksen, mistä Konstantinopolin patriarkka Fotios arvosteli heitä ankarasti. Eri mielisyyss *Filioque*-sanasta erottaa katolisen ja ortodoksisen kirkon vielä tänä päivänäkin.⁹ Kiistaa pyrittiin lännessä käyttämään myös Konstantinoksen ja Methodioksen slaavilaista liturgiaa vastaan, koska slaavien apostolit olivat sitoutuneet uskontunnustuksen alkuperäiseen tekstiin ilman *Filioque*-lisäystä.

Jos Konstantinoksen ja Methodioksen aikalaisia Bysantissa olisi pyydetty mainitsemaan aikansa pahin kirkollinen kiista, he tuskin kuitenkaan olisivat maininneet *Filioque*-kiistaa vaan *ikonoklasmin* eli kuvainraaston. Ikonoklastinen aika alkoi vuonna 730, kun keisari Leo III Isaurilainen kielsi ikonien eli pyhien kuvien kunnioittamisen ja määräsi ne tuhottaviksi. Kieltoa voitiin perustella Vanhan testamentin määräyksillä epäjumalankuvien palvontaa vastaan. Kristinusko kilpaili myös nopeasti leviävän islamin kanssa, jonka oppien mukaan kuvien palvonta tai kunnioitus oli kiellettyä. Leo III oli kotoisin valtakunnan itäosasta Syyriasta, jossa islamin vaikutus oli huomattava. On myös ajateltu, että Theran eli Santorinin valtava tulivuorenpurkaus vuonna 726 olisi tulkittu Jumalan vihan ilmaukseksi, joka pakotti miettimään, missä oli tehty väärin.

Kuvia särkevät ja kuvia kunnioittavat voimat taistelivat Bysantin kirkossa väkivaltaisesti yli sata vuotta. Kriisi päättyi vasta vuonna 843, jolloin leskikeisarinna Theodora erotti ikonoklastisen patriarkan Johannes Grammatikoksen. Ikonoklastisen kriisin loppuaika sijoittuu siis Konstantinos Filosofin lapsuuteen ja Methodioksen varhaiseen aikuisikään. Johannes Grammatikos eli luostariin karkotettuna 860-luvulle asti, ja pyhimyselämäkertansa mukaan Konstantinos Filosofi ehti vielä mitellä voimiaan hänen kanssaan julkisessa väittelyssä.

3.4 Konstantinoksen ja Methodioksen toiminnasta kertovat lähteet

Konstantinos Filosofin ja Methodioksen toiminnan merkittävyyttä kuvastaa se, että meille on säilynyt verrattain hyviä heistä kertovia historiallisia lähteitä, vaikka he eivät olleet hallitsijoita tai muita vallanpitäjiä. Tärkein syy tähän on tietysti se, että heitä alettiin verrattain pian kunnioittamaan pyhimyksinä. Pyhimystarinat, joiden sävy on ihannoiva ja joihin piti aina sisällyttää erilaisia ihmekertomuksia, eivät toki ole luotettavimpia lähteitä objektiivisessa historiantutkimuksessa, mutta meillä on onneksi mahdollisuus vertailla slaavilaisia, latinalaisia ja bysanttilaisia lähteitä, jotka ovat syntyneet eri ympäristöissä eri tarkoituksiin, ja tällä tavoin suodattaa esiin toden-

---

⁹ Suomen evankelis-luterilainen kirkko jatkaa luonnollisesti läntistä perinnettä. Sen käyttämässä Nikean tunnustuksen tekstissä sanotaan: ”Me uskomme Pyhään Henkeen, Herraan ja eläväksi tekijään, joka lähtee Isästä ja Pojasta, jota yhdessä Isän ja Pojan kanssa kumarretaan ja kunnioitetaan ja joka on puhunut profeettojen kautta.”

näköiset faktat. Näistä bysanttilaiset kreikankieliset lähteet ovat vähiten tärkeitä, mikä sekin osoittaa, ettei Konstantinoksen ja Methodioksen toiminta ollut erityisesti ”itäisen kristikunnan” sisäinen tapahtuma.

Slaavilaiset lähteet

Tärkeimmät yksittäiset lähteet slaavien apostoleista ja koko muinaiskirkkoslaavin syntyhistoriasta ovat veljesten kirkkoslaaviksi kirjoitetut pyhimyselämäkerrat, joista tutkimuskirjallisuudesta käytetään usein latinankielisiä nimiä *Vita Constantini* ’Konstantinoksen elämä’ ja *Vita Methodii* ’Methodioksen elämä’, lyhennettyinä VC ja VM. Niille on vanhastaan annettu yhteisnimitys *Pannonialaiset legendat*, koska niitten uskottiin aikoinaan syntyneen Pannoniassa eli nykyisten Unkarin ja Voivodinan alueella ja itse muinaiskirkkoslaavinkin ajateltiin syntyneen varhaisen sloveenin pohjalta; nimi on nykytietämyksen valossa harhaanjohtava, mutta sitä käytetään edelleen jonkin verran. Ne tunnetaan myös Konstantinoksen ja Methodioksen *laajoina elämäkertoina* erotuksina eräistä lyhyemmistä teksteistä.

VC on säilynyt meille noin 70 käsikirjoituskopiona, joista vanhin on 1400-luvulta. VM puolestaan tunnetaan vain noin 20 kopiona, mutta vanhin niistä on 1100-luvun lopulta tai 1200-luvun alusta. Elämäkertojen kadonneet alkutekstit ovat kuitenkin olleet vanhempia. VC on todennäköisesti kirjoitettu Määrissä Konstantinoksen kuoleman (869) jälkeen mutta Methodioksen vielä eläessä, joskus vuosien 870–880 tienoilla. On syytä uskoa, että Methodios on antanut elämäkertaan paljon tietoja nuoremman veljensä lapsuudesta ja nuoruudesta, vaikkakin kirjoittaja on sitten käyttänyt niitä pyhimyselämäkerran yleisten vaatimusten mukaisesti. VM puolestaan lienee syntynyt Bulgarian valtakunnassa verrattain pian Methodioksen kuoleman (885) jälkeen. Monet tutkijat uskovat, että veljesten laajojen legendojen kirjoittaja, tai ainakin Methodioksen elämäkerran kirjoittaja, oli Konstantinoksen ja Methodioksen oppilas *Kliment Ohridilainen* (k. 916). Bulgarialaiset tutkijat ovat jopa julkaisseet elämäkerrat osana Klimentin koottuja teoksia, mutta niitten tekijyyttä ei ole lopullisesti ratkaistu.

VM on verrattain ylimalkainen kertoessaan niistä vuosista, jolloin Konstantinos oli vielä elossa ja veljekset työskentelivät yhdessä; kirjoittaja on selvästi olettanut Konstantinoksen elämäkerran olleen jo tunnettu. Methodioksen toiminnasta arkkipiispana Konstantinoksen kuoleman jälkeen VM on luonnollisesti tärkein lähteemme.

VC on huomattavasti laajempi ja yksityiskohtaisempi kuin VM, ja sitä voi pitää paitsi keskeisimpänä lähteenä muinaiskirkkoslaavin synnystä myös koko muinaiskirkkoslaavilaisen kirjallisuuden parhaana teoksena. Mutta toisin kuin saattaisi olettaa, se ei keskity pelkästään Konstantinoksen toimintaan slaavien keskuudessa. Tutkijat jakavat sen tekstin yleensä 18:aan osaan, ja vasta 14. osassa alkaa kirjainten ja kirjakielen luominen slaaveille. Vaikka tämä ilman muuta esitetään Konstantinoksen elämän huipentumana ja tärkeimpänä tekona, koko elämäkerran näkökulma on Bysantti-

keskeinen ja Konstantinoksen toimintaa Bysantin hovin palveluksessa kuvataan siinä huomattavan laajasti. Toisaalta myös Rooma ja paavi kuvataan myönteisessä valossa. Kaiken kaikkiaan on helppo uskoa, että VC:n tekijä tai tekijät olivat Bysantista lähtöisin olleita slaaveja, jotka kirjoittivat tekstin Rooman kirkkohallinnon alaisuuteen kuuluvassa Euroopan osassa – ehkeivät juuri Pannoniassa, mutta sen pohjoispuolella Määrissä.

Konstantinoksen ja Methodioksen laajoja elämäkertoja täydentävät muut slaavilaiset lähteet, esimerkiksi veljesten muistojumalanpalveluksissa luetut *lyhyet elämäkerrat* ja muistojumalanpalveluksia varten kirjoitetut liturgiset tekstit. Muinaiskirkkoslaavin syntyhistoriaa valottaa myös Hrabr-nimisen munkin todennäköisesti vuoden 900 tienoilla tai pian sen jälkeen Bulgarian valtakunnassa kirjoittama slaavilaisen kirjakielen puolustuspuhe *O pismenъхъ* 'kirjaimista', jonka todistusarvoa lisää se, ettei se ole varsinaisesti uskonnonlainen vaan historiallinen ja kielitieteellinen teksti (katkelma tekstistä: II.11.2).

Latinalaiset lähteet

Tärkein latinankielinen lähde, joka vahvistaa monet VC:n ja VM:n antamat tiedot, on saanut tutkimuskirjallisuudessa nimen *Italialainen legenda*. Säilyneissä kopioissa se on otsikoitu *Vita cum translatione s. Clementis* 'Pyhän Clemensin elämä ja hänen pyhääjännöstensä siirto', mutta itse asiassa siinä kerrotaan enemmän Konstantinos Filosofista, joka toi pyhän Clemensin reliikit Roomaan lahjana paaville. Sen todennäköisin tekijä on italialaisen Velletrin kaupungin piispa Gaudericus, ja se lienee kirjoitettu pian Konstantinoksen kuoleman jälkeen.

Paavin sihteeri *Anastasius Bibliothecarius* kirjoitti useita tekstejä, joissa on kerrottu Konstantinoksen ja Methodioksen toiminnasta. Tärkein näistä on Anastasiuksen kirje Gaudericukselle. Hän mainitsi tietoja slaavien apostoleista myös kahdessa kirjeessä frankkien läntisen kuningaskunnan hallitsijalle Kaarle Kaljupäälle. Koska Anastasius oli kreikantaitoinen, hänelle oli uskottu veljesten auttaminen heidän vieraillessaan Roomassa 860-luvun lopulla.

Kolme paavia (Hadrianus II, Johannes VIII ja Tapani V) lähetti kirjeitä, joissa käsiteltiin Konstantinoksen ja Methodioksen toimintaa – väliin rohkaisten, väliin rajoittaen. Osa kirjeistä on säilynyt kopioina Vatikaanin arkistoissa, osaan viitataan slaavilaisissa teksteissä. Varsinaisia historiallisia lähteitä ovat luonnollisesti vain säilyneet kirjekopiot.

Conversio Bagoariorum et Carantanorum 'Baijerilaisten ja karantaanien¹⁰ kääntymys' on vuoden 871 tienoilla syntynyt kiistakirjoitus, jossa Salzburgin arkkihiippakunta pyrkii puolustamaan historiallista oikeuttaan Pannoniaan, joka oli juuri annettu

---

¹⁰ Carantanian alueen slaavilaiset asukkaat. Itävallan Kärntenin maakunnan nimi on peräisin Carantanian nimestä.

Methodioksen johtaman Sirmiumin arkkihiippakunnan alaisuuteen. Se on historiallisesti arvokas lähde juuri sen vuoksi, että se suhtautuu niin vihamielisesti Methodiokseen ja slaavilaiseen kirjakieleen – saamamme tiedot eivät siis ole ainakaan pyhimyselämäkertojen tapaan kaunisteltuja.

Bysanttilaiset (kreikankieliset) lähteet

Mitään bysanttilaisia aikalaislähteitä Konstantinoksen ja Methodioksen toiminnasta ei ole meidän päiviimme säilynyt, vaikka veljekset tekivät Konstantinopolin hoville monia palveluksia ja vaikka Konstantinoksen itsensäkin tiedetään kirjoittaneen kreikaksi. Osittain kyse voi olla sattumasta, mutta ehkä tässä kuvastuu myös se seikka, että vaikka Konstantinos ja Methodios aloittivat toimintansa slaavien parissa Bysantin lähettiläinä, käytännön työssään he tukeutuivat ensi sijassa Roomaan. Heidän aikaisemman toimintansa tärkeyttä Bysantin palveluksessa on puolestaan varmasti jonkin verran liioiteltu pyhimyselämäkertojen tarpeisiin.

Tärkein kreikankielinen lähteemme on Konstantinoksen ja Methodioksen oppilaasta kertova *Kliment Ohridilaisen laaja elämäkerta*, jonka Ohridin arkkipiispa Theofylaktos Ohridilainen kirjoitti vuoden 1100 tienoilla, siis lähes 200 vuotta Klimentin kuoleman (916) jälkeen. Bysantti oli kukistanut Bulgarian ja Makedonian valtakunnat, ja Konstantinos-Kyrilloksen ja Methodioksen luoman ja Kliment Ohridilaisen viljelemän kielen käyttö kirkossa oli kielletty, mutta Theofylaktos on kuitenkin halunnut kunnioittaa edeltäjänsä Ohridin piispanistuimella ja kirjoittaa hänen elämäkertansa. Kertoessaan Kliment Ohridilaisen suurten opettajien toiminnasta Theofylaktos mainitsee heidän laajoista slaavilaisista elämäkerroistaan tuttuja tapahtumia, mikä osoittanee, että tuohon aikaan oli vielä olemassa myös kreikankielisiä lähteitä slaavien apostoleista. Kiistaa slaavin käytöstä liturgisena kielenä Theofylaktos ei kuitenkaan esitä oikein, mikä ei ole ihme, koska hän itsekin piti slaaveille jumalanpalveluksia vain kreikaksi; sen sijaan hän esittää Kyrilloksen ja Methodioksen toimintaa haitanneiden kiistojen johtuneen *filioque*-kiistasta (ks. alalukua 3.3).¹¹

---

¹¹ Theofylaktoksen kirjoittamaa Klimentin elämäkerta on tutkimuskirjallisuudessa kutsuttu myös *Bulgarialseksi legendaksi*, kun sitä on käsitelty nimenomaan Konstantinoksen ja Methodioksen toiminnasta kertovana lähteenä (vrt. nimityksiin ”Pannonialaiset legendat” ja ”Italialainen legenda” edellä). Nimitystä on kuitenkin syytä välttää, sillä vaikka Ohrid Klimentin aikana toki kuului Bulgarian tunnettuun valtakuntaan, nykyään se ei sijaitse Bulgariassa vaan Pohjois-Makedoniassa, joka vaalii Klimentin muistoa monin tavoin. Valitettavasti meillä ei vielä ole käytössä keskiajan bulgarialaisista ja makedonialaisista vastaavaa historiallisesti neutraalia termiä kuin itäslaavien alueisiin viittaava Rus, jota käyttämällä vältämme kutsumasta vaikkapa Ukrainan pääkaupunkia Kiovaa ”muinaisvenäläiseksi”.

3.5 Konstantinos ja Methodios ennen Määrin-missiota

Konstantinoksen opinnot

Kun Konstantinoksen ja Methodioksen isä drungarios Leo oli kuollut Konstantinoksen ollessa vasta noin 14-vuotias, logoteetti eli keisarillisen hovin korkea virkamies Theóktistos otti hänet suojelukseensa ja kutsui hänet opiskelemaan Konstantinopoliin, Magnauran kouluun (Theoktistos oli todennäköisesti Leon sukulainen). Tämä tapahtui vuonna 841 tai 842. VC:n mukaan Konstantinos kutsuttiin ”opiskelemaan keisarin kanssa”: keisari Mikael III oli syntynyt 830-luvun lopulla ja oli siis ainakin kymmenen vuotta Konstantinosta nuorempi, mutta elämäkerran kirjoittaja on halunnut korostaa Konstantinoksen käyneen hänen kanssaan samaa koulua. Valtakunnan todellisia hallitsijoita olivat Theóktistos ja Mikaelin äiti Theodóra. Vuonna 843 Theodora teki lopun ikonoklasmista, mikä vakiinnutti pääkaupungin kirkollista ja kulttuurielämää. Sekä Leo Matemaatikko että Fotios mainitaan Konstantinoksen opettajina.

Theoktistos olisi halunnut, että Konstantinos olisi mennyt naimisiin hänen ottotyttyänsä kanssa (Theoktistos oli eunukki, joten hänellä ei ollut biologisia lapsia), mutta Konstantinos kieltäytyi – ainakin pyhimyselämäkerran mukaan sen vuoksi, että hän halusi omistaa elämänsä filosofian harjoittamiselle: ”Minulle ei ole mikään tärkeämpää kuin oppineisuus, jonka avulla saavutan viisauden ja pyrin kohti esi-isäin kunniaa ja rikkautta.” Vertailu VC:n muihin vastaaviin kohtiin osoittaa, ettei Konstantinos tarkoittanut ”esi-isäin kunnialla ja rikkaudella” mitään maallista valtaa ja perintöä, vaan sitä autuasta olotilaa, jossa kaikkien ihmisten esi-isä Aadam oli ollut ennen syntiinlankeemustaan.

Valmistuttuaan Magnauran koulusta noin 846 tai 847 Konstantinos nimitettiin patriarkan kirjastonhoitajaksi ja sihteeriksi (χαρτοφύλαξ). Konstantinos jätti kuitenkin tämän ensimmäisen virkansa lähes heti, koska patriarkka vaihtui vuonna 847, ja eli jonkin aikaa jossakin luostarissa Konstantinopolin lähellä, josta hänet sitten kutsuttiin opettamaan filosofiaa Magnaurassa. VC:n mukaan *umolišę jь učitelъnъjъ stolъ prijeŭti i učiti filosofiji tozembę i stranъniję* ’häntä pyydettiin ottamaan vastaan oppituoli ja opettamaan filosofiaa täkäläisille ja ulkomaalaisille’, siis ’kotimaisille ja ulkomaisille opiskelijoille’.¹² Nykytermein hänestä tuli filosofian professori, mutta filosofiaa ja teologiaa ei Bysantissa erotettu selvästi toisistaan.

Konstantinoksen kerrotaan myös saaneen tehtäväkseen puolustaa ikoneitten kunnioitusta julkisessa väittelyssä ikonoklasti Johannes Grammatikosta vastaan, joka oli 843 erotettu patriarkan virasta ja karkotettu luostariin. Tämän elämäkertaepisodin

---

¹² Joidenkin tutkijoiden mukaan teksti on korruptoitunut kopioitaessa ja siinä on alun perin puhuttu ”sisäisestä ja ulkoisesta filosofiasta”, mikä tarkoittaisi ”kristillistä ja pakanallista filosofiaa”. Mutta on myös uskottavaa, että Magnauraan tuli opiskelijoita myös Bysantin ulkopuolelta.

historiallisuus on asetettu kyseenalaiseksi, mutta kyse on tietysti saattanut olla pienimuotoisesta väittelystä siinä luostarissa, jossa Kyrillos asui ennen kuin otti vastaan professuurin; luostariin karkotetun Johanneksen olisi tuskin annettu puolustaa kantansa niin julkisesti, kuin VC antaa ymmärtää.

Saraseenimissio

Konstantinos Filosofo – tämä lisänimi oli jo vakiintunut hänelle – osallistui nuorena myös Bysantin diplomaattiseen lähetystöön, joka kävi ”saraseenien” eli arabien valtakunnassa, tarkemmin sanoen Abbasidien kalifaatin pääkaupungissa Samarrassa (Bagdadin pohjoispuolella), mahdollisesti vuonna 851. VC:n mukaan Konstantinoksen tehtävänä oli puolustaa kristinuskoa väittelystä muslimeja vastaan. Todennäköisemmin lähetystön tehtävä saattoi esimerkiksi olla vankien vaihdon järjestäminen eikä suinkaan uskonnollisten kiistojen ratkominen; elämäkertaeppos kuvastanee osittain tuonaikaista bysanttilaista kirjallisuutta, jossa pyrittiin osoittamaan kristinuskon ylivoimaisuus islamiin nähden. Matkalta kerrotaan myös seuraava episodi:

Heidän [bysanttilaisten] saavuttuaan sinne [he näkivät, että] kaikkien kristittyjen ovien ulkopuolelle oli maalattu hurjan ja pilkallisen näköisiä demoneita. He [arabit] kysyivät Filosofoilta: Osaatko, Filosofo, selittää, mitä tällainen merkki tarkoittaa? Hän sanoi: Näen demonin kuvan ja arvaan, että siellä sisällä asuu kristittyjä; koska demonit eivät voi elää heidän kanssaan, ne pakenevat heitä ulkopuolelle. Ja missä sellaista merkkiä ei ole ulkopuolella, siellä demonit ovat heidän [asukkaiden] kanssaan sisäpuolella.

Silloisen kalifin al-Mutawwakilin tiedetään tosiaan jossain määrin vainonneen kristittyjä. Bysanttilaisesta näkökulmasta tämä oli järkyttävää – ei sen takia, että kalifi loukkasi uskonnonvapautta, vaan sen takia, että hän loukkasi kristittyjä. Keskiajalla islamilaiset valtiot olivat toki yleensä uskonnollisesti suvaitsevaisempia kuin kristityt valtiot.

VC ei sisällä suoria viittauksia esimerkiksi Bagdadin Viisauden taloon, mutta sanoo kuitenkin, että arabit olivat ”viisaita ihmisiä, jotka olivat kirjoista oppineet geometriaa, astronomiaa ja muita tieteitä”. Tällä tavoin elämäkerran kirjoittaja pystyy tuomaan esiin nuoren Konstantinoksen etevyyttä, kun hän selviytyi väittelystä arabeja vastaan, mutta samalla hän tulee osoittaneeksi, että Bysantissa tunnettiin kalifaatin tieteen korkeat taso.

Konstantinoksen keskustelut arabien kanssa – ei ole uskottavaa, että kyse olisi ollut julkisista uskonnollisista väittelystä – tapahtuivat todennäköisesti tulkin välityksellä. Tutustuminen arabeihin ja arabian kieleen laajensi silti varmasti hänen filosofista ja filologista näkemystään.

Olymposvuoren luostarissa

Slaavien apostoleista vanhempi Methodios oli nimitetty ilmeisesti jo varsin nuorena arkontiksi, toisin sanoen arkhontía (ἀρχοντία) -tasaisen osittain autonomisen hallintoalueen johtajaksi. Alueella asui etupäässä slaaveja, mutta emme tiedä sen sijaintia emmekä sitä, kuinka kauan Methodios toimi sen arkonttina. Joka tapauksessa hänellä oli jo huomattava hallintoura takanaan, kun hän ehkä vuonna 855 tai 856 ryhtyi munkiksi Olymposvuoren lähellä sijaitsevaan Polykhrónios-luostariin Bithyniaan, Vähän-Aasian luoteisosaan.¹³ Koska Bithyniassa asui tuohon aikaan runsaasti slaaveja, on mahdollista, että Methodioksen arkhontía oli ollut juuri siellä, mutta muitakin teorioita on esitetty. Ilmeisesti vasta tässä vaiheessa hän otti nimen Methodios.

Methodioksen siirtyminen hallintouralta kirkolliselle uralle liittyi varmaankin vallanvaihtoon Konstantinopolissa: keisari Mikaelin eno Bárdas kaappasi marraskuussa 855 tosiasiallisen vallan Theoktistokselta (joka murhattiin) ja Theodoralta (joka karkotettiin luostariin). Konstantinos ja Methodios menettivät siis siihenastiset suojelijansa hovissa. Myös Konstantinos joutui vanhemman veljensä tapaan pakenemaan pääkaupungista luostariin, jossa veljekset työskentelivät yhdessä. VC kertoo lakonisesti: ”Mentyään Olympokseen veljensä Methodioksen luo hän asettui sinne ja rukoili Jumalaa lakkaamatta, keskustellen vain kirjojen kanssa.”

VC ja VM vaikenavat sekä luostariin vetäytymisen poliittisesta taustasta että veljesten luostarissa tekemän työn tarkemmasta sisällöstä. Veljesten vaikuttimet saattoivat totta kai olla myös hengellisiä, ehkä he todella aikoivat jäädä luostariin, mutta yleensä oletetaan, että heidän läheinen kirjallinen ja tieteellinen yhteistyönsä alkoi viimeistään tässä vaiheessa. Siksi on hyvin mahdollista, että pohjatyo muinaiskirkkoslaavin kirjakielelle tehtiin jo tässä vaiheessa. Tiedetään, että Bithyniassa asui eteläslaaveja, joten veljesten oli mahdollista laajentaa slaavin kielen tuntemustaan myös siellä. Luostarin munkkienkin joukossa on saattanut olla slaaveja.

Kasaarimissio

Fotios valittiin patriarkaksi vuonna 858, Bardaan ja nuoren keisari Mikael III:n käskystä, ja on päätelty, että juuri Fotioksen suojeluksessa hänen oppilaansa Konstantinos saattoi veljensä kera palata Konstantinopoliin. Pian veljekset saivat myös tärkeän valtiollisen tehtävän, kun heidät nimitettiin lähetystyöhön, joka ilmeisesti vuonna 860 lähetettiin neuvotteluihin kasaarien valtakuntaan. Kasaarimissioon liittyneet tapahtumat osoittautuivat tärkeiksi myös myöhemmälle Määrin-missiolle, jonka tuloksena oli slaavien ensimmäisen kirjakielen käyttöönotto. Todennäköisesti Methodioksen rooli kasaarimissiossa oli näkyvämpi kuin Konstantinoksen (Methodios on saattanut olla

---

¹³ Kyse ei siis ole tunnetummasta samannimisestä vuoresta Kreikassa. Tämän Olympoksen nykyinen nimi on Uludağ ja se sijaitsee Turkissa, Bursan kaupungin eteläpuolella.

jopa sen johdossa), mutta koska kasaarimission tapaukset kirjattiin Konstantinoksen kuoleman jälkeen ensin hänen pyhimyselämäkertansa, Methodioksen rooli jäi taka-alalle.

Kasaarit olivat turkkilaiskansa, joiden valtakunta sijaitsi Mustanmeren ja Kaspianmeren välissä. Valtionuskonnoksi oli jo vuoden 800 tienoilla omaksuttu juutalaisuus. Tästä huolimatta VC kertoo, ilmeisen epähistoriallisesti, että kasaarien hallitsija kaani halusi vielä valita juutalaisuuden, islamin ja kristinuskon välillä ja että juuri Konstantinoksen tehtävänä lähetystössä oli toimia kristinuskon puolestapuhujana.¹⁴ Ilmeisesti lähetystön tehtäviin kuului kristittyjen puolustaminen ainakin siinä mielessä, että se pyrki vapauttamaan kaanin kristittyjä vankeja. Todennäköisin poliittinen syy oli kuitenkin liiton solmiminen Rusin valtakuntaa vastaan: rusit eli varjagit (joita lännessä kutsuttiin viikingeiksi) olivat kesäkuussa 860 yrittäneet hyökätä sadoilla laivoilla Konstantinopoliin, ja tämän uuden uhkan torjuminen vaati liittosuhteitten solmimista Rusin naapurikansojen kanssa.

Matkalla kasaarien valtakuntaan bysanttilainen lähetystö pysähtyi Khersónesoksen kaupungissa Krimillä (lähellä nykyistä Sevastopolia). Siellä VC kertoo Konstantinoksen opiskelleen hepreaa, ilmeisesti valmistautuakseen väittelyihin juutalaisia vastaan, ja saaneen joltakulta paikalliselta asukkaalta myös samarialaisia eli heprean lähisukukielellä kirjoitettuja tekstejä, joita oppi lukemaan. Elämäkerta sisältää myös arvoituksellisen maininnan Khersonesoksesta löytyneistä ”rosilaisista” tai ”rušilaisista” teksteistä (eri käsikirjoituskopiot sisältävät hieman erilaisia muotoja):

Hän [Konstantinos] löysi sieltä evankeliumikirjan ja psalmtarin, joka oli kirjoitettu rosilaisin kirjaimin, ja löysi myös tätä kieltä puhuvan ihmisen, ja puhuttuaan hänen kanssaan hän sai kielen puhumisen lahjan. Vertaillen omaan kieleensä hän erotteli kirjaimet, vokaalit ja konsonantit, ja rukoiltuaan Jumalaa hän alkoi heti lukea ja puhua. Monet ihmettelivät häntä ja ylistivät Jumalaa.

Aikoinaan tätä kohtaa on tulkittu niinkin, että venäläisillä (tai oikeammin itäslaaveilla) olisi jo ollut oma kirjoitusjärjestelmä ennen Konstantinosta ja Methodiosta ja että veljekset ehkä olisivatkin tehneet myöhemmät oman käännöstyönsä tältä pohjalta. Paitsi että tämä tulkinta on ristiriidassa kaiken muun historiallisen tiedon kanssa, se ei ota huomioon, että ”ruseilla” ei tuohon aikaan suinkaan vielä tarkoitettu itäisiä slaaveja,

---

¹⁴ Konstantinoksen ja Methodioksen kasaarimissio antoi aiheen serbialaisen Milorad Pavićin (1929–2009) menestysromaanin *Hazarski rečnik* (1984), suom. *Kasaarisanakirja* (1990). Romaani on täynnä kiehtovia mielikuvituksellisia episodeja, sen voi sanakirjan tapaan lukea missä järjestyksessä tahansa, ja siitä on erikseen naisten painos ja miesten painos, jotka eroavat toisistaan vain yhdessä kohtaa. Kovasti Konstantinos Filosofin näköinen henkilö esiintyy myös makedonialaisen Venko Andonovskin (s. 1964) palkitussa romaanissa *Papokot na svetot* (’Maa-ilman napa’, ei suom.) vuodelta 2000. On mielenkiintoista, että *Vita Constantinin* onnistuneimmat kaunokirjalliset sovitukset edustavat maagista realismia, eivät perinteistä historiallista romaania.

vaan skandinaavisia varjageja eli viikinkejä (sana on sama alkuperää kuin suomen sana *Ruotsi*). Tästä on runsaasti esimerkkejä niin bysanttilaisissa, frankkilaisissa kuin arabialaisissakin lähteissä. Yksi tunnettu esimerkki monien joukossa on keisari Konstantinos VII Porfyrogénitoksen (”Purppurasyntyisen”, 913–959) teokseen *De administrando Imperio* ’Valtakunnan hallitsemisesta’ sisältyvä maantieteellinen kuvaus Dneprin koskista: teos antaa niille sekä ”rusilaiset” että ”slaavilaiset” nimet, ja rusilaiset nimet ovat selvästi skandinaavisia.

Mutta mitä sitten olisivat voineet olla rusien evankeliumikirja ja psalttari, ja mistä kirjoitusjärjestelmästä tässä puhutaan? Skandinaaveilla oli toki riimukirjaimensa, mutta niitä käyttäen tuskin oli käännetty mitään kristillisiä tekstejä. Kyse olisi saattanut olla piispa Wulfilan jo 300-luvulla gootin kielelle kääntämästä Raamatusta: rusien ja goottien kielet olivat kumpikin germaanisia, ja gootin puhujia on todella asunut Krimillä aina 1700-luvulle asti. Wulfilan luoma goottilainen aakkosto perustui pääosin kreikkalaiseen, joten maininta ”vertaillen omaan kieleensä” tukee tätä tulkintaa.

Toisen yleisen selityksen mukaan kyse olisi tekstin virheellisestä välittymisestä meille: alkutekstissä olisi ollut adjektiivi *сирьскѣ* ’syyrialainen’, ja joku myöhempi kopioija, joka ei olisi tuntenut adjektiivia, olisi arvellut sen olevan virhe ja muuttanut sen muotoon *русскѣ*. Syyrian kieli on aramean murre ja siis samalla tavalla seemiläinen kieli kuin tekstissä aikaisemmin mainitut heprea ja samaria, ja sikäli tämä tulkinta sopisi kontekstiin. Syyrialaisia kirjaimia ei kuitenkaan voi tulkita vertailemalla niitä kreikkaan, mikä taas puhuu tätä tulkintaa vastaan. Kumpi tulkinta sitten onkin oikea, joka tapauksessa nykytutkimus ei enää katso VC:n puhuvan tässä venäläisistä kirjaimista.

Tärkein tapahtuma Khersonesoksessa oli Pyhän Clemensin maallisten jäännösten löytäminen alkuvuodesta 861. Clemens oli ollut yksi ensimmäisistä Rooman piispoista eli paaveista, ja hänen kerrottiin kärsineen marttyyrikuoleman n. vuonna 103 Khersonesokseen karkotettuna: hänen kaulaansa oli legendan mukaan sidottu ankkuri ja hänet oli heitetty Mustaanmereen. Konstantinos löysi rukouksen voimalla sen paikan merenpohjasta, missä Clemensin jäännökset lepäsivät, ja kaivoi ne ylös paikallisen papiston avustamana. Ihmekertomusta on vaikea sen enempää kommentoida historiallisesti, mutta joka tapauksessa Rooman San Clementen basilikassa säilytettävät Clemensin pyhäinjäännökset ovat juuri Konstantinos Filosofin sinne tuomat. Konstantinos kirjoitti myös itse (sittemmin kadonneen) kreikankielisen selostuksen pyhäinjäännösten löytämisestä, ja sitä kuvataan myös latinankielisessä ”Italialaisessa legendassa” (*Vita cum translatione s. Clementis*, ks. 3.4 ylempänä). Clemensin reliikit olivat Konstantinoksen ja Methodioksen mukana myös slaavien mailla Määrissä, ja heidän kuuluisin oppilaansa Kliment (myöhemmin Kliment Ohridilainen) oli selvästikin saanut munkkinitimensä Clemensin mukaan.

Pitkät kuvaukset Konstantinoksen kaksipäiväisestä väittelystä juutalaisuuden ja islamin kannattajien kanssa kasaarien valtakunnassa ja vielä paluumatkalla Konstan-

tinopoliin tapahtuneista ihmeistä ovat VC:n tekstissä hyvin keskeisessä osassa. Slavistin on hyvä muistaa, että elämäkerran ensisijainen tarkoitus on osoittaa Konstantinosin Filosofin pyhäksi mieheksi, ei kertoa yksityiskohtaisesti slaavilaisen kirjakielen synnystä. Mutta kun tähän meitä eniten kiinnostavaan tapahtumaan lopulta päästään, se määrääkin veljesten loppuelämän suunnan.

3.6 Slaavien apostolit Määrissä

Slaavien ensimmäisen kirjakielen syntyyn ja leviämiseen liittyvät historialliset tapahtumat tunnetaan yleisesti ”Määrin-missiona” (ven. *Моравская миссия*, *Morávskaja missija*, engl. *Moravian mission*). Nimitys on sikäli oikea, että Konstantinos ja Methodios lähtivät vuonna 863 Määrin slaavien keskuuteen samalla tavalla Bysantin hovin lähettäminä, kuin he olivat aikaisemmin osallistuneet saraseenimissioon ja kasaarimissioon. Varsin pian heidän työnsä luonne kuitenkin muuttui, ja he alkoivat hakea tukea enemmän Roomasta kuin Konstantinopolista.

VC:n ja VM:n kertoman mukaan Määrin eli Suur-Määrin (ks. 3.2) ruhtinas Rastislav (hallitsi 846–870) lähetti Bysantin nuoren keisarin Mikael III:n luo lähetystön, joka pyysi Bysantilta Määriin slaavintaitoisia kristinuskon opettajia. Määri oli siis jo kristitty valtakunta, kyse ei ollut lähetysaarnajista. Kristinuskon maahan tuonut frankkilainen papisto oli kuitenkin uhka Rastislavin pyrkimyksille harjoittaa itsenäistä politiikka ja irtautua frankkien vaikutuspiiristä. Bysantin ja Määrin liitto hyödytti kumpaakin paitsi frankkeja vastaan myös Määrin ja Bysantin välissä sijaitsevaa Bulgariaa vastaan, joka oli tässä vaiheessa (ennen vuotta 864) vielä pakanallinen.

VC:tä kannattaa siteerata tässä *in extenso*:

Keisari kutsui kokoon neuvostonsa ja kutsui paikalle Konstantinosin Filosofin. Hän antoi Konstantinoksen kuulla tämän [määriläisen lähetystön] viestin ja sanoi: ”Tiedän sinun olevan uupunut, Filosofi, mutta sinun on lähdettävä sinne [Määriin]. Tätä tehtävää ei voi kukaan muu tehdä kuten sinä.” Filosofi vastasi: ”Vaikka olen uupunut ja ruumiiltani sairas, lähden sinne mielelläni, jos heillä on kieltään varten kirjaimet.” Keisari sanoi hänelle: ”Isoisäni ja isäni ja monet muut ovat niitä etsineet eivätkä ole löytäneet, kuinka minä voisin ne löytää?” Filosofi sanoi: ”Kuka siis voi kirjoittaa puhetta veteen ja saada harhaoppisen leiman?” Keisari ja hänen enonsa Bardas vastasivat hänelle: ”Jos haluat, Jumala voi antaa sen sinulle, niin kuin hän antaa kaikille vilpittömille pyytäjille ja avaa kolkuttaville.”

Lähdettyään Filosofi syventyi tapansa mukaan rukoukseen samanmielisten kanssa. Pian Jumala kuuli palvelijoittensa rukouksen ja ilmestyi hänelle, ja heti hän laati kirjaimet ja alkoi kirjoittaa evankeliumitekstiä: *Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala.*

Tekstin tarkoitus on antaa slaavien kirjaimille ja kirjakielelle vahva oikeutus: Konstantinos sai ne suorastaan jumalallisena ilmestyksenä, ja sen lisäksi kirjainten keksimiseen oli rohkaissut sekä keisari Mikael III että valtakunnan todellinen hallitsija Bardas (joka oli murhauttanut Theoktistoksen ja jonka Mikael oli murhuttava muutamaa vuotta

myöhemmin, ennen kuin joutui itse puolestaan murhatuksi). Keisarin suuhun laitettu väite, jonka mukaan hänen isoisänsä ja isänsä ovat jo koettaneet löytää slaaveille kirjaimia, ei tunnu historiallisesti uskottavalta. Nicolina Trunte on huomauttanut, että samanlainen topos eli juonikuvio esiintyy armenian kirjoitusjärjestelmän n. vuonna 400 jaa. luoneen Mesrop Maštotsin pyhimyselämäkerrassa, joka varmasti oli Bysantissa tunnettu.

”Veteen kirjoittaminen” oli kreikkalainen sanonta ”tehdä turhaa työtä”, mutta Konstantinoksen kysymyksellä oli syvällisempi merkitys: ellei kristinuskon oppeja ole kirjoitettu mihinkään, niistä voi helposti poiketa harhaoppien puolelle.

Tosiasiassa Konstantinos ja Methodios olivat varmaankin valmistelleet slaavilaisia kirjaimia ja pyhien tekstien kääntämistä slaaviksi jo pitempään, ehkä jo vuodesta 855, niin kuin aikaisemmin oli puhetta.¹⁵ Yllä oleva teksti mainitsee Konstantinoksen yhteistyökumppanit, joten kyse oli isommasta hankkeesta. Emme tiedä, missä slaavilaista kirjakieltä oli alun perin tarkoitus käyttää, sillä Bysantin alueella kaikkien slaavien piti käyttää kirkkokielenään kreikkaa, eikä Bysantti pyrkinyt myöskään levittämään kristinuskoa pohjoiseen naapuriinsa Bulgariaan millään muulla kielellä. Määrin-mission myötä slaavilaiselle kirjakielelle löytyi kuitenkin otollinen maaperä, eikä keisari tai Konstantinopolin patriarkkakaan vastustanut uuden kielen käyttöä kaukaisella alueella, joka joka tapauksessa kuului Rooman vaikutuspiiriin. Kyse ei ollut Bysantin kirkon kielellisestä suvaitsevaisuudesta, vaan – Määrin-mission alkuvaiheessa – valtapoliittisesta liittoutumisesta Määrin kanssa Frankkien valtakuntaa ja Bulgariaa vastaan.

Ensimmäisellä Konstantinoksen slaaviksi kääntämällä tekstillä ”Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala” on elämäkerrassa vertauskuvallinen merkitys, mutta pohjalla lieenee myös historiallinen tosiasia: jumalanpalveluksissa käytettävä niin sanottu aprakosevankeliumi eli sunnuntaievankeliumikirja (ks. III.4.3) alkoi aina tällä Johanneksen evankeliumin prologilla.

Joka tapauksessa Konstantinoksella ja Methodioksella oli jo mukanaan ensimmäiset käännöksensä, kun he saapuivat Määriin keväällä 863. Ruhtinas Rastislavin tukemina he opettivat uutta kirjakieltä ryhmälle paikallisia slaaveja ja jatkoivat käännöstyötään. Todennäköisesti heillä oli myös Bysantista heidän mukanaan saapuneita oppilaita. Veljekset joutuivat varmasti jotenkin sovittamaan yhteen kirjakielensä alkuperäisen bulgarialais-makedonialaisen, eteläslaavilaisen murrepohjan ja Määrin paikallisen länsi-

---

¹⁵ Munkki Hrabr (ks. 3.4 ja II osan yhdestoista oppitunti) kertoo, että slaavilainen kirjaimisto tehtiin vuonna 636 maailman luomisesta. Useimmiten tämän katsotaan viittaavan Määrin-mission alkuun vuosina 862–863, koska niin kutsutun aleksandrialaisen ajanlaskun mukaan maailman luomisesta Kristuksen syntymään oli 5501 vuotta (6363–5501=862). Muinaiskirkkoslaavilaisissa teksteissä tavallisempi on kuitenkin niin sanottu bysanttilainen ajanlasku (κατὰ Ῥωμαίους ’roomalaisten mukaan’), jossa maailman luomisesta Kristuksen syntymään oli 5508 vuotta. Vähennyslasku 6363–5508 antaa vuoden 855 jaa. eli juuri sen vuoden, jolloin Bardas kaappasi vallan ja Konstantinos ja Methodios pakenivat Olymposvuoren luostariin.

slaavilaisen puheenparren. Slaavilaiset murteet eivät kuitenkaan olleet vielä eronneet toisistaan niin paljon, että määriläisten puhe olisi tuntunut vieraalta kieleltä. Osassa meille säilyneistä muinaiskirkkoslaavilaisista käsikirjoituksista, erityisesti niin kutsutuissa Kiovan lehdissä (ks. III.2.1), on selviä länsislaavilaisia kielipiirteitä.

Konstantinoksella ja Methodioksella oli mukanaan myös kasaarimission aikana löytämänsä pyhän Clemensin reliikit, joita alettiin palvoa Määrissä. Mielenkiintoinen kielellinen yksityiskohta on, että vaikka Tšekki ja Slovakia ovat katolista aluetta, Clemensin nimi on meidän päiviimme asti säilynyt tšekin ja slovakin kielissä itäisessä muodossaan Kliment. Yhteys Määrin missioon on ilmeinen.

3.7 Glagoliittisen kirjaimiston alkuperä

Konstantinos-Kyrillos ei luonut hänen nimeään kantavaa kyrillistä kirjaimistoa, vaan niin kutsutun glagoliittisen kirjaimiston eli glagolitsan, joka on varsin toisennäköinen kuin mikään muu kirjaimisto. Glagoliittinen aakkosto alkaa Ɱ Ɑ Ɐ Ɒ ⱱ Ⱳ ⱳ... = a b v g d e ž... (ks. tarkemmin II.12.1). Meille ei ole säilynyt käsikirjoituksia, jotka olisi kirjoitettu slaavien apostolien elinaikana, mutta kaikkien muinaiskirkkoslaavilaisten käsikirjoitusten joukossa glagoliittisin aakkosin kirjoitetut ovat keskimäärin vanhempia ja kielellisesti vanhakantaisempia kuin kyrillisin aakkosin kirjoitetut. Tärkeää todistusaineistoa tarjoavat myös *palimpsestit*. Koska pergamentti oli kallista materiaalia, sitä saatettiin käyttää uudelleen niin, että sille kirjoitettu teksti raaputettiin pois ja päälle kirjoitettiin uusi teksti; tällaisia kaksikerroksisia käsikirjoituksia kutsutaan palimpsesteiksi. Monessa palimpsestissa alempi, varhaisempi teksti (joka pystytään lukemaan esimerkiksi ultravioletissa valossa) on glagoliittinen ja ylempi, uudempi teksti on kyrillinen.

Myös historialliset lähteet tukevat sitä ajatusta, että alkuperäinen slaavilainen aakkosto on nimenomaan glagoliittinen. Sekä VC että munkki Hrabr korostavat sitä, että Konstantinos loi kokonaan uuden, slaavin kieleen sopivan kirjaimiston. Vanhimmassa kyrillisessä kirjaimistossa suurin osa kirjaimista on samannäköisiä kuin senaikaisessa kreikkalaisessa kirjaimistossa – sitä olisi ollut vaikeampi puolustaa uutena jumalallisenä ilmestyksenä. Sitä paitsi on muistettava, että jokaisella tuon ajan kirjakiielellä, jota käytettiin liturgisena eli jumalanpalveluskielenä, oli oma kirjaimistonsa: latinalaisin kirjaimin kirjoitettiin vain latinaa, kreikkalaisin kirjaimin vain kreikkaa, armenialaisin kirjaimin vain armeniaa jne. On siis selvää, miksi Konstantinoksen ja Methodioksen oli luotava uusi kirjaimisto – slaavilaista liturgiaa ei olisi voinut olla ilman slaavilaisia kirjaimia.

Ei siis myöskään ole järkevää kysyä, mistä muitten kielten kirjaimista glagoliittiset kirjaimet on johdettu. Joissakin tapauksissa esikuvat ovat kyllä selviä: esimerkiksi š-äänteen merkki ш (joka myöhemmin lainattiin myös kyrilliseen kirjaimistoon) on selvästikin saanut muotonsa heprean šin-kirjaimesta ש. Glagoliittisen kirjaimiston ylei-

sessä rakenteessa, esimerkiksi aakkosjärjestyksessä, näkyy myös kreikan kirjaimiston vaikutus. Slaavien apostolit eivät siis luoneet uutta kirjaimistoa tyhjästä, mutta useimpien kirjainten muodossa he kyllä pyrkivät omaperäisyyteen.

Näyttää myös siltä, että glagoliittiseen kirjaimistoon sisältyy kristillistä symboliikkaa. Kirjainten muodoissa toistuvat risti, kolmio (Pyhä Kolminaisuus) ja ympyrä (ikuisuuden symboli). Aakkoston ensimmäinen kirjain Ɑ (a) on risti. Toinen kirjain Ɱ (b), joka on sanan *bogъ* 'jumala' alkukirjain, näyttäisi sisältävän graafisen viittauksen ylhäällä taivaassa hallitsevaan kolminaisuuteen. Kristillinen symboliikka selittää myös, miksi kirjaimet Ⱳ (i) ja ⱳ (s) ovat keskenään symmetrisiä vaaka-akselin suhteen: Jeesuksen muinaiskirkkoslaavilainen nimi *isusъ* lyhennetään teksteissä yleensä Ⱳⱳ *is*¹⁶ – pyhiä sanoja ei mielellään kirjoitettu kokonaan, oli syynä sitten pyhien nimien kunnioittaminen tai tilan säästäminen kalliilla pergamentilla. Ja VC:n kertoma ensimmäinen slaaviksi käännetty lause ”alusssa oli sana” kirjoitetaan glagoliittisin kirjaimin ⱲⱳⱮⱭⱮⱳ ⱭⱮ ⱲⱳⱮⱭⱮⱳ *iskoni bě slovo*: sekä sanan *iskoni* 'alusssa' alku että koko teologinen avainsana *slovo* 'sana' saavat siinä kauniit hahmot.

Ajatus glagoliittiseen kirjaimistoon kätkeytyvästä kristillisestä symbolistiikassa tunnetaan slavistiikassa ”suomalaisena teoriana”, koska sen esitti Georg Tschernochvostoff (1888–1956) pro gradu -tutkielmassaan vuonna 1947. Vaikka se ei pystykään selittämään kaikkien glagoliittisten kirjainten ulkonäköä, se kyllä omalta osaltaan valaisee niitten muotoilun periaatteita.¹⁷

Slavistiikassa on kirjoitettu paljon siitä, että Konstantin-Kyrillos oli lahjakas kielen-tutkija ja että glagoliittinen kirjaimisto vastaa erinomaisesti tuon ajan slaavin fonologiaa. Päätelmissä on kuitenkin paras olla varovainen, koska emme ole kaikissa kohdin varmoja, mitkä glagoliittiset kirjaimet todella palautuvat hänen luomaansa alkuperäiseen kirjaimistoon – säilyneet käsikirjoitukset on laadittu ainakin sata vuotta myöhemmin. Selvää on, että glagoliittisessa aakkostossa on omat kirjaimet monelle sellaiselle slaavin äänteelle, joille ei ollut kirjainta kreikkalaisessa tai latinalaisessa aakkostossa. Mutta se, että sekä /o/ että /i/ -foneemeille on kummallekin kaksi merkkiä, jotka ääntyvät samalla tavalla, kun taas /u/-foneemin merkki on yhdistetty kahdesta muusta kirjaimesta, osoittaa, ettei Konstantinos pystynyt joka kohdassa irtautumaan kreikkalaisen kirjaimiston mallista. Joissakin tutkimuksissa teesi glagoliittisen kirjaimiston täydellisyydestä pelastetaan sillä, että meille säilyneen kirjaimiston pohjalta rekonst-

---

¹⁶ Rivinylinen merkki Ɱ nimeltään *titlo* osoittaa tässä, että sana on lyhenne.

¹⁷ Tschernochvostoff ei koskaan esitellyt tuloksiaan tieteellisissä artikkeleissa, vaan hänen teoriansa tuli tunnetuksi hänen opettajansa, professori Valentin Kiparskyn (1904–1983) artikkeleiden kautta; Kiparsky muisti kyllä aina mainita, kuka teorian oli kehittänyt. Koska Tschernochvostoff kuoli yhdeksän vuotta gradunsa hyväksymisen jälkeen, useassa ulkomaisessa julkaisussa hänet mainitaan ”nuorena kuolleen suomalaisena slavistina”, vaikka hän eli 68-vuotiaaksi. Hän oli liikemies ja tunnettu esperanton harrastaja, joka alkoi suorittaa slavistisia opintoja vasta vanhemmalla iällä.

ruoidaan eteläslaavilainen murre, johon kirjaimisto sopisi täydellisesti, mutta tämä on tietysti kehäpäätelmä. Usein tätä hypoteettista murretta kutsutaan ”Thessalonikin murteeksi”, vaikka emme edes tiedä, aloittivatko veljekset työnsä Thessalonikin seudun vai, niin kuin edellä on mainittu, Bithynian slaavilaismurteitten pohjalta. Konstantinoksen lahjakkuutta kirjakielen luojana ei käy kieltäminen, mutta häntä ei tarvitse pitää nykyaikaisen fonologin vertaisena.

Saksalainen slavisti Nicolina Trunte on huomauttanut, että Konstantinoksella oli käytettävissään myös armenian kielen malli. Suuri osa Bysantin yläluokkaa, muun muassa Leo Matemaatikko ja Bardas, olivat taustaltaan armenialaisia. Yleisesti tiedettiin, että armenialle oli luonut kirjaimiston pyhä Mesrop Maštots (361–411 jaa.), joka oli myös kääntänyt Raamatun armeniaksi. Trunten mukaan glagoliittinen kirjaimisto sisältää oman merkin vain juuri niille slaavin foneemeille, jotka Konstantinos tunsii kreikasta *tai* armeniasta, mutta ei muille. Armenian vaikutus Konstantinoksen ja Methodioksen työhön ansaitseekin tulla tutkituksi tarkemmin. Voi olla niinkin, että VC:n ja munkki Hrabrin kertomus Konstantinos-Kyrilloksesta jumalallisen innoituksen saaneena kirjaimiston luojana ja Raamatun kääntäjänä on osittain muotoutunut Mesrop Maštotsin mallin mukaan – edellä osassa 3.6 on mainittu yksi mahdollisesti yhteinen topos.

3.8 Pannoniassa, Venetsiassa ja Roomassa

Konstantinoksen ja Methodioksen yhteinen työ Määrissä jäi vain noin kolmen vuoden mittaiseksi. Frankkien itäisen kuningaskunnan (Itä-Frankian) hallitsija Ludvig Saksalainen¹⁸ teki vuonna 864 sotaretken Määriin. Rastislav joutui vannomaan uskollisuutta Ludvigille eikä voinut enää puolustaa slaavilaista liturgiaa frankkilaista, latinaa käyttävää papistoa vastaan. Vuoden 866 tienoilla Konstantinos ja Methodios päättivät lähteä hakemaan paavin tukea työlleen. He ottivat mukaansa oppilaitaan, joiden he toivoivat saavan Roomasta pappisvihkimyksen.

Tässä vaiheessa emme voi enää pitää veljeksiä Bysantin lähettiläinä, vaan he ovat selvästikin alkaneet toimia ensi sijassa pelastaakseen oman työnsä tulokset. Rooman ja paavin puoleen kääntyminen oli järkevää heidän kannaltaan, koska Määri kuului kirkollisesti paavin, ei Konstantinopolin patriarkan alaisuuteen. Sen sijaan on vaikea nähdä, miten Roomaan tukeutuminen olisi mitenkään edistänyt Bysantin valtapyrkimyksiä alueella. Toki on syytä muistaa, että Konstantinos ja Methodios alun perinkin saattoivat kehittää slaavilaista kirjakieltä muihin kuin poliittisiin tarkoituksiin, varsinkin jos työ alkoi Olymposvuoren luostarissa, niin kuin on esitetty. Sen käyttö Bysantin

---

¹⁸ Ludvigin (hallitsi frankkien itäistä kuningaskuntaa 843–876) lisänimi *der Deutsche* ’Saksalainen’ on anakronistinen ja peräisin vasta 1700-luvun historioitsijoilta. Hänen aikanaan adjektiivi *thiutisk* > *deutsch*, joka alun perin tarkoitti vain ’tavalliselle kansalle ominainen’, ei ollut vielä vakiintunut Itä-Frankian eri germaaniheimojen yhteiseksi nimitykseksi.

poliittisten päämäärien edistämiseen Määrin-mission muodossa saattoi olla ohimenevä episodi, onnellinen sattuma, jota VC ja VM vielä korostavat.

Joka tapauksessa ainakaan vuodesta 866 lähtien veljesten toiminnan lähtökohta ei ollut enää Bysantin keisarin toimeksianto. Sitä paitsi keisari Mikaelin henkivartija Basíleios Makedonialainen surmasi vuonna 866 Bardaan ja vuonna 867 itsensä Mikaelin, julistautuen itse keisariksi. Myös Fotios menetti patriarkan virkansa 867 (vaikka saikin sen takaisin kymmenen vuotta myöhemmin). Kaukana Keski-Euroopassa Konstantinos ja Methodios eivät voineet luoda läheisiä suhteita Konstantinopolin uusiin valtaapitäviin.

Pannoniassa

Matkalla Roomaan veljekset pysähtyivät Pannoniassa, jossa hallitsi slaavilainen ruhtinas nimeltään Kocel'. Vaikka hän oli Ludvig Saksalaisen alainen rajakreivi ja hänen alueensa kuului Salzburgin arkkihiippakuntaan, hänellä oli ilmeisesti poliittista liikkumatilaa tukea Konstantinoksen ja Methodioksen toimintaa pääkaupungissaan Mosaburgissa Balatonjärven rannalla. (Sekä kaupungin germaaninen nimi että sen slaavilainen vastine *Blatnograd* tarkoittavat 'suokaupunkia' – koko Balatonjärven nimi on ilmeisen slaavilaista alkuperää; kaupunki sijaitsi nykyisen Zalavárin tienoilla.) Kocel'in kerrotaan antaneen veljeksille 50 oppilasta, jotka saivat oppia lukemaan ja kirjoittamaan slaavia.

Pannonian episodi on siinä mielessä tärkeä, että mikä tilanne sitten olikin ollut Määrissä, ainakaan Pannoniassa veljesten ei voi ajatella pitäneen messuja muuten kuin roomalaisen riituksen mukaan. Näin ollen he olivat nyt myös liturgisesti irronneet Bysantista. *Kiovan lehtinä* tunnettu vanha käsikirjoitus (ks. III.2.1) sisältää roomalaisen riituksen mukaisia messutekstejä glagoliittisin kirjaimin ja, niin kuin aikaisemmin on mainittu, länsislaavilaisin kielellisin piirtein höystettynä.

Väittely Venetsiassa

VC sijoittaa Rooman-matkan varrelle Venetsiaan episodin, jossa Konstantinos puolustaa slaavilaista kirjakieltä ja liturgiaa niin kutsutun kolmikielisyysopin kannattajia vastaan. Kolmikielisyysoppi, joka VC:n mukaan oli *eresis* eli kerettiläinen harhaoppi, katsoi, että vain kolme kieltä on kelpollisia välittämään Jumalan sanaa: heprea, kreikka ja latina. Toisin kuin joissain kansanomaisissa esityksissä väitetään, kolmikielisyysoppi ei ollut virallinen dogmi Rooman kirkossa, mutta sillä oli kyllä paljon kannattajia. Heprea oli Vanhan Testamentin kieli, kreikka Uuden Testamentin kieli ja latina muuten vain tärkeä. Raamatullista tukea kolmikielisyysopille etsittiin Johanneksen evankeliumista:

Pilatus oli kirjoittanut taulun, joka kiinnitettiin ristiin. Siinä oli sanat: ”Jeesus Nasaretilainen, juutalaisten kuningas.” Monet juutalaiset lukivat kirjoituksen, sillä paikka, missä Jeesus ristiinnaulittiin, oli lähellä kaupunkia. Teksti oli kirjoitettu hepreaksi, latinaksi ja kreikaksi. (Johannes 19:19–20)

Tämän tekstin (jota monessa krusifiksissa edustaa latinankielinen lyhennys INRI), katsottiin pyhittäneen nämä kolme kieltä. Mutta koska kielet oli valittu Jeesuksen ristiinnaulittavaksi lähettäneen Pilatuksen käskystä, kolmikielisyysopin vastustajat pilkkasivat sen kannattajia ”pilatiaaneiksi”.

Tämä mieleenpainuva episodi (jonka alkutekstiin voi tutustua II osan oppitunnissa 10), kertoo, että Venetsiassa ”piispat, papit ja munkit” kerääntyivät Konstantinoksen kimppuun ”kuin korpit haukan kimppuun” (tehokas kuva!) ja ”esittivät kolmikielisyysharhaopin”. Konstantinoksen vastaus heille on pitkä; se sisältää paljon teologisia argumentteja mutta myös tietoja muista kansoista, jotka kukin ylistävät Jumalaa omalla kielellään. Puolustuspuheen lainatuin kohta on tämä:

Eikö sade tule Jumalalta kaikille yhtä lailla, eikö aurinkokin paista kaikille, ja emmekö hengitäkin samaa ilmaa? Ettekö siis häpeä, kun mainitsette vain kolme kieltä ja käskette kaikkien muitten kansojen ja heimojen olla sokeita ja kuuroja? Sanokaa minulle, pidätkö Jumalaa kyvyttömänä antamaan heille [saman oikeuden], vai niin kateellisena, ettei hän halua sitä antaa? (VC 16; ks. alkutekstiä II osan oppitunnissa 10.)

Raamatullisena tukena tässä on Matteus 5:45 (Jumala ”antaa aurinkonsa nousta niin hyvälle kuin pahoille ja lähettää sateen niin hurskaille kuin jumalattomille”), mutta Konstantinos kehittelee aihetta kielellisen tasa-arvon perustaksi.¹⁹ Kohtaa on vaikea kääntää täsmällisesti, koska muinaiskirkkoslaavin *języкъ* tarkoittaa sekä ’kieltä’ että ’kansaa’ mutta käännöksessä on aina valittava jompikumpi, mikä pienentää retorista tehoa.

Konstantinos ja Methodios Roomassa

Thessalonikilaisveljekset saapuivat Roomaan loppuvuodesta 867 tai alkuvuodesta 868, vähän sen jälkeen kun paavi Hadrianus II oli aloittanut pontifikaattinsa.²⁰ Kuten muistamme, heillä oli mukanaan paavin kunnioitetun edeltäjän pyhän Clemensin reliikit, ja niitten ansiosta he saivat kunnioittavan vastaanoton läntisen kristikunnan

---

¹⁹ En tiedä, onko kukaan huomannut, että Konstantinos myös kääntää tässä perinteisen teodikean ongelman retoriseksi keinoksi. Teodikealla tarkoitetaan sitä ongelmaa, että maailmassa on paha, vaikka Jumala on sekä hyvä että kaikkivaltias: jos Jumala sallii pahan, hän ei ole hyvä, mutta jos paha on olemassa Jumalasta riippumatta, hän ei ole kaikkivaltias. Tässä Konstantinos kääntää kuitenkin argumentin positiiviseksi: koska jumala on hyvä (eikä ”kateellinen”) ja kaikkivaltias (eikä ”kyvytön”), kaikki kansat saavat häneltä samat kielelliset oikeudet. Konstantinoksen (tai VC:n kirjoittajan) filosofinen lukeneisuus näkyy.

²⁰ Pontifikaatti (lat. *pontificatus*) tarkoittaa paavin virkaa ja virkakautta.

keskuksessa. Sekä VC että italialainen legenda kertovat, että paavi seurueineen otti heidät vastaan kaupungin portilla.

Venetsiassa käydyn kiperän väittelyn jälkeen (joka toki saattaa olla VC:n kirjoittajan dramatisointi monesta eri keskustelusta lännen kirkon piirissä) Konstantinos ja Methodios saavuttivat Roomassa voiton. Osa heidän oppilaistaan sai pappisvihkimyksen. Paavi siunasi slaavinkieliset liturgiset kirjat ja asetutti ne Santa Maria Maggiore -basilikan alttarille. Useassa Rooman keskeisessä kirkossa pidettiin slaavinkielinen messu. Konstantinosta ja Methodiosta auttoivat Roomassa paavin käskystä piispa nimeltä Arsenius sekä paavin sihteeri Anastasius Bibliothecarius, joka osasi hyvin kreikkaa. Juuri Anastasiuksen säilyneistä kirjeistä piispa Gaudericukselle (”italialaisen legendan” todennäköiselle kirjoittajalle) ja kuningas Kaarle Kaljupäälle saamme vahvistuksen siitä, että veljeksiä todella pidettiin Roomassa suuressa arvossa eikä kyse ole vain heidän slaavilaisten pyhimyselämäkertojen kaunistelusta. Heidän tuomansa pyhän Clemensin reliikit ovat edelleen San Clementen basilikassa Roomassa.

VC ja Anastasiuksen kirje Kaarle Kaljupäälle kertovat Konstantinoksen pitäneen myös filosofian luentoja roomalaisille. Erityisen muodikkaita tähän aikaan olivat joskus vuoden 500 paikkeilla vaikuttaneen filosofin Pseudo-Dionysios Areiopagilaisen²¹ mystiset, platonilaista filosofiaa ja kristittyä teologiaa yhdistävät teokset, jotka Konstantinos tunsikin hyvin.

Konstantinos-Kyrilloksen kuolema

Veljesten oleskelua Roomassa synkisti kuitenkin pian koko kaupunkia kuohuttanut törkeä rikos, josta muut lähteet kertovat. Sekä paavi Hadrianus että piispa Arsenius olivat olleet naimisissa ennen pappisuralle lähtöään. Arseniuksen poika raiskasi Hadrianuksen tyttären ja surmasi hänet ja hänen äitinsä. Arsenius ja hänen kanssaan työskennellyt Anastasius Bibliothecarius joutuivat ymmärrettävästi paavin epäsuosioon. Konstantinos ja Methodios menettivät näin tärkeimmät tukijansa paavin hovissa.

VC kertoo Konstantinoksesta tarkemmin erittelemättä: ”Häntä kohtasivat monet vaivat ja hän sairastui.” Tuntiessaan kuolemansa lähestyvän Konstantinos lausui: ”Tästä lähin en ole keisarin enkä kenenkään muun palvelija maan päällä, vaan vain kaikkivaltiaan Jumalan.”²² Hän ”puki ylleen pyhän munkkikaavun” ja otti itselleen

---

²¹ Nimi tarkoittaa ”vale-Dionysios Areiopagilainen”, koska tekstien kirjoittaja antaa ymmärtää olevansa Apostolien teoissa mainittu Ateenan Areiopagin neuvoston jäsen Dionysios, joka Paavalin vaikutuksesta kääntyi kristinuskoon. Tämä tapahtui kuitenkin neljä ja puoli vuosisataa ennen tekstien kirjoittamista, joten kyse ei ole samasta henkilöstä.

²² En lue tätä kohtaa niin, että Konstantinos olisi kuolemaansa asti täyttänyt Bysantin keisarin hänelle antamaa tehtävää – eihän hän edes tuntenut Bysantin uutta, edeltäjänsä murhannutta keisaria – vaan niin, että hän tai VC:n kirjoittaja oli tietoinen siitä, ettei Roomaan lähteminen

luostarinimen Kyrillos. Viisikymmentä päivää myöhemmin hän kuoli. VC mainitsee myös Kyrilloksen tarkan kuolinpäivän: 14. helmikuuta vuonna 6377 maailman luomisesta – koska bysanttilaisen ajanlaskun mukaan maailma luotiin 5508 vuotta ennen Kristuksen syntymää, tämä vastaa meidän ajanlaskumme vuotta 869.

Methodios kertoi paaville veljesten aikoinaan luvanneen äidilleen, että jos toinen heistä kuolisi Määrin-mission aikana, toinen toisi vainajan haudattavaksi Bysanttiin. Roomalainen aateli ja papisto vaativat kuitenkin, että Kyrillos haudattaisiin Roomaan; ilmeisesti häntä pidettiin jo pyhimyksenä, jonka haudalla voisi rukoilla ihmeitä. Tämä seikka ja eräät Anastasiuksen kirjeitten muotoilut viittaavat siihen, että Konstantinos-Kyrillos oli ollut erityisen karismaattinen persoonallisuus.

Kyrilloksen hauta on San Clementen basilikassa Roomassa – ei kuitenkaan nykyisessä kirkkosalissa, vaan sen alla olevassa vanhassa kirkkosalissa. Haudalla on runsaasti eri slaavilaiskansojen tuomia muistolaattoja. Suurin osa Kyrilloksen reliikeistä katosi ranskalaisten sotajoukkojen ryöstellessä kirkkoa vuonna 1798, mutta pieni osa on myöhemmin löydetty uudestaan. Yhdellä alakirkon seinällä on Pyhän Clemensin reliikkien siirtoa kuvaava vanha fresko, johon on kuvattu myös Konstantinos-Kyrillos ja Methodios, joskin fresko on maalattu paljon heidän elinaikansa jälkeen.

3.9 Methodioksen toiminta Konstantinos-Kyrilloksen kuoleman jälkeen

VM:n mukaan Kyrillos lausui kuolinvuoteellaan Methodiokselle:

Katso, veli, meidät oli valjastettu saman ikeen alle ja kynnimme sama vakoa. Minä kaadun pellolle päivieni päättyessä. Sinä rakastat yhä suuresti vuortasi, mutta älä vuoren vuoksi jätä opetustyötäsi, sillä sen avulla voit ennemmin pelastua.

Kyrillos neuvoi siis Methodiosta jatkamaan slaavien opettamista eikä palaamaan Olymposvuoren luostarin rauhaan, vaikka hänellä ei enää olisi oppineen ja karismaattisen veljensä apua. Myös Anastasius Bibliothecarius oli menettänyt arvovaltansa, vaikkei häntä erotettu lopullisesti paavin palveluksesta. Määrissä frankit kävivät sotaa Rastislavia vastaan, joten Methodioksen tilanne oli vaikea.

Pannonian slaavilainen ruhtinas Kocel' (ks. lukua 3.8) halusi kuitenkin Methodioksen oman slaavilaisen hiippakunnan johtoon. Hänen toistuvien pyyntöjensä ansiosta Hadrianus nimitti Methodioksen slaavilaisalueen arkkipiispaksi, jonka istuimen oli määrä sijaita Sirmiumissa (nykyinen Sremska Mitrovica Serbiassa Savajoen rannalla). Ilmeisestikin paavin hallinto halusi luoda suoraan Rooman alaisen hiippakunnan, joka sekä toimisi puskurina Konstantinopolia vastaan että rajoittaisi hyvin itsenäisen roolin ottaneiden itäfrankkilaisten piispojen valtaa.

---

enää oikein vastannut Määrin-mission alkuperäistä toimeksiantoa. Samalla kohta toimii siirtymänä mainintaan Konstantinoksen antamista munkkilupauksista.

Methodios ei kuitenkaan pystynyt ottamaan hiippakuntansa kirkkollishallintoa hoitaakseen, sillä keväällä 870 Passaun, Salzburgin ja Freisingin piispojen käskyläiset vangitsivat hänet Pannoniassa tai todennäköisemmin Määrissä. Häntä kohdeltiin nöyryyttävästi, seisotettiin kylmässä ulkona ja lyötiin piiskalla. Methodios joutui oikeuden eteen kuningas Ludvig Saksalaisen pääkaupungissa Regensburgissa syytettynä toisten piispojen alueelle tunkeutumista, ja hänet tuomittiin vankeuteen Ellwangenissa sijaitsevaan luostariin. Sieltä hän vapautui vasta kolme vuotta myöhemmin, kun uusi paavi Johannes VIII (pontifikaatti 872–882) lähetti ankarat kirjeet mainituille kolmelle piispalle ja käski heti vapauttamaan Methodioksen; hän lähetti myös Anconan piispan valvomaan, että näin todella tapahtuu. Samalla paavi kuitenkin kielsi slaavinkielisen liturgian tai ainakin voimakkaasti rajoitti sen käyttöä – kiellon tarkka sananmuoto ei ole säilynyt.

Methodios palasi jatkamaan työtään Määrissä, ilmeisesti sekä määriläisten että paavin toivomuksesta. Ruhtinas Rastislavin oli jo 870 syrjäyttänyt hänen veljenpoikansa Svätopluk,²³ jonka alaisuudessa Määri saavutti osittaisen itsenäisyyden Itä-Frankiasta. Svätopluk ei kuitenkaan antanut slaavinkieliselle liturgialle pysyvää tukea vaan salli frankkilaisen papiston toimia maassaan Methodiosta ja hänen oppilaitaan vastaan. Kun Methodios paavin kiellosta huolimatta jatkoi slaavinkielisten jumalanpalvelusten järjestämistä, paavi kutsui hänet Roomaan tekemään selkoa toiminnastaan.

Methodios saapui Roomaan vuoden 879 jälkipuoliskolla tai vuoden 880 alkupuoliskolla. Keskustelut Roomassa onnistuivat ilmeisesti hyvin, sillä paavi Johannes lähetti Svätoplukille kesäkuussa 880 Methodioksen toiminnan hyväksyvän kirjeen, johon yleensä slavistiikassa viitataan sen ensimmäisillä sanoilla *Industriae tuae* ('ahkeruuttasi' – paavi kiittää ensin Svätoplukin toimia). Kirjeessä annetaan lupa slaavinkielisen liturgian käyttöön, kunhan messussa pyhät tekstit luetaan ensin latinaksi ja sitten vasta slaaviksi. Slaavinkielisen liturgian teologiset perustelut kirjeessä muistuttavat Kyrilloksen VC:n mukaan Venetsiassa pitämää puolustuspuhetta, joten on syytä uskoa, että Methodios sai Roomassa itse mahdollisuuden osallistua paavin kirjeen tämän osan laatimiseen.

Methodioksen ja hänen oppilaittensa työtä Määrissä vaikeutti kuitenkin se, että paavi nimitti Nitran piispaksi Wiching-nimisen papin, joka oli frankkilaisen puolueen kannattaja. *Industriae tuae* -kirjeessä paavi kyllä käski häntä tottelemaan kaikessa arkkipiispa Methodiosta, mutta käytännössä hän työskenteli Methodiosta vastaan.

Methodios kävi 880-luvun alussa myös Konstantinopolissa, murhien kautta uudeksi keisariksi nousseen Basileios I Makedonialaisen (hallitsi 867–886) puheilla. Tästä käynnistä ainoa lähteemme on VM – muistamme, että kreikankielisiä aikalaislähteitä slaavien apostolien toiminnasta ei ole säilynyt – mutta meidän ei ole syytä epäillä

---

²³ Muinaiskirkkoslaaviksi Svętoplъkъ. Nimi on jokaisella nykyisellä slaavilaisella kielellä hie-
man erinäköinen; käytän tässä slovakialaista muotoa.

kertomuksen todenperäisyyttä. Elämäkerran mukaan keisari suhtautui suopeasti Methodioksen toimintaan ja pyysi jopa kahta hänen oppilastaan, yhtä pappia ja yhtä diakonia, jäämään Konstantinopoliin. Keitä he olivat ja mitä tehtäviä he keisarilta saivat, jää arvailujen varaan. Joka tapauksessa tämä Methodioksen ja Basileioksen tapaaminen näyttää olleen ensimmäinen ja ainoa kerta, kun Bysantilla oli mitään kosketusta 20 vuotta aikaisemmin alkaneeseen Määrin-missioon ja sen johtajiin. VC ja VM on kirjoitettu muuten niin bysanttilaisesta näkökulmasta, ettei ole mitään syytä uskoa niiden tietoisesti vaikenevan muista kontakteista Konstantinopoliin, jos niitä olisi ollut.

Konstantinopolin-matkansa jälkeen Methodios jatkoi oppilaineen pyhien tekstien käännöstystä Määrissä. Aikaisemmin slaaviksi oli todennäköisesti käännetty Raamatusta vain jumalanpalveluksen kannalta keskeiset kirjat: evankeliumit, Apostolien teot ja Psaltari (ks. III.4.3). Nyt Methodioksen johdolla käännettiin melkein koko Raamattu. Ainakin VM kertoo meille näin, mutta kokonaista Raamatun käännöstä meille ei ole säilynyt Määrin-mission ajoilta.

Methodios kuoli 885, ja hänet haudattiin juhlallisissa seremonioissa, joissa käytettiin latinaa, kreikkaa ja slaavia. VM:n mukaan hänet haudattiin Määrin tuomiokirkkoon, vasemmalle Pyhän Marian alttarin taakse. Valitettavasti tätä paikkaa ei enää pystytty varmuudella osoittamaan. Määrin pääkaupunki oli nimeltään Velegrad, ja useimmat arkeologit sijoittavat sen nykyisen Tšekin tasavallan kaakkoisosaan, mutta tarkemmasta paikasta on useita teorioita. Nykyinen Velehrad-niminen kylä ei ilmeisestikään ole samalla paikalla kuin Määrin aikainen Velegrad.

Slaavilaisen kirjakielen ja kirjallisuuden historia Määrissä päättyy jyrkästi Methodioksen kuolemaan. Methodios oli nimennyt seuraajakseen slaavilaisen oppilaansa nimeltä Gorazd, mutta silloinen paavi Tapani V (pontifikaatti 885–891) valitsi tehtävään Wichingin ja kielsi slaavinkielisen jumalanpalveluksen kokonaan. Svätopluk antoi Wichingille ja hänen puoluelaisilleen vapaat kädet; Pannonian Kocel’ oli kuollut jo useita vuosia aikaisemmin. Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaat vangittiin ja karkotettiin maasta – osa heistä jopa myytiin orjiksi.

Slaavilainen kirjakieli levisi Määristä jonkin verran läheisiin slaavilaismaihin – Böömiin, Dalmatian rannikolle, mahdollisesti Etelä-Puolaan (ks. kirjan III osan lukua 5). Kyrilloksen ja Methodioksen työn varsinaiseksi pelastajaksi tuli kuitenkin Bulgarian valtakunta.

3.10 Ensimmäinen Bulgarian valtakunta ja kyrillisen kirjaimiston synty

Slaavilainen kirjakieli pelastetaan Bulgarian valtakuntaan

Bulgaarit eli bolgaarit²⁴ olivat alun perin turkkilaiskieltä²⁵ puhuva kansa, joka asui Kaukasuksen pohjoispuolisilla alueilla; ensimmäinen historiallinen maininta heistä on 300-luvulta. Osa bulgaareista vaelasi Keski-Eurooppaan ja Balkanille ja perusti siellä valtioita. Yksi heidän kaaneistaan eli johtajistaan nimeltään Asparuh voitti Bysantin armeijan vuonna 680 taistelussa, joka käytiin lähellä Tonavan deltaa, ja ylitti joukkoineen Tonavan. Seuraavana vuonna 681 Bysantti solmi Asparuhin kanssa rauhansopimuksen. Vuotta on jälkeenpäin pidetty ”Ensimmäisen Bulgarian valtakunnan” syntyvuotena, koska Bysantti joutui silloin ensimmäisen kerran tunnustamaan itsenäisen valtion Tonavan eteläpuolella. Bulgaria käsitti aluksi alueita Tonavan kummallakin puolella; nykyisestä Bulgariasta siihen kuului vain koillisosa Balkanvuorille asti. Alueella asui ennestään ainakin slaaveja ja romaanista kieltä puhuvia valakkeja (aromuuneja). Seuraavina vuosisatoina Bulgaria laajeni etelään (Traakiaan) ja länteen (Makedoniaan) monien Bysanttia vastaan käytyjen sotien kautta. Slaavit olivat todennäköisesti valtakunnan suurin kieliryhmä, mutta yläluokka puhui turkkilaista bulgaaria.

Kristinuskosta tuli Bulgarian valtionuskonto Konstantinoksen ja Methodioksen jo lähdettyä Määriin; veljeksillä ei siis ollut mitään osaa Bulgarian käännätyksessä, vaikka myöhemmin syntyneet legendat näin väittävät. Keskeinen henkilö oli Bulgarian ruhtinas *Borís* (hallitsi 852–889). Aluksi hän oli liitossa Itä-Frankian hallitsijan Ludvig Saksalaisen kanssa, Bysanttia ja Määriä vastaan, ja aikeissa ottaa kasteen paavilta. Sotatoimet Bysanttia vastaan johtivat kuitenkin epäonnistumiseen, kun keisari Mikaelin ja hänen enonsa Bardaan joukot valloittivat Mustanmeren rannikkoalueita Bulgarianalta. Boris teki rauhansopimuksen heidän kanssaan, kääntyi kristinuskoon ja otti

---

²⁴ Suomessa tätä turkkilaiskansaa kutsutaan hakuteoksissa usein *bolgaareiksi* erotuksena myöhemmistä slaavilaisista *bulgaareista* eli *bulgarialaisista*, joille he antoivat nimensä. Monessa kielessä tätä eroa ei tehdä, ja venäjässä puolestaan ensitavun vokaalit menevät toisin päin: *българы bulgáry* '(turkkilaiskieliset) bolgaarit', *болгары bolgáry* '(slaavilaiset) bulgaarit'. Bulgarian kielessä turkkilaiskansasta käytetään nimitystä *първобългари prǎvbǎlgari* ”kanta-, muinaisbulgaarit”. Selvemältä tuntuisi käyttää suomessa slaavilaisesta kansasta aina nimitystä *bulgarialaiset*, jolloin *bulgaarit* viittaisivat yksinomaan muinaiseen turkkilaiskansaankin eikä *bolgaarit*-nimitystä tarvittaisi.

²⁵ He eivät puhuneet turkin kieltä vaan sen sukulaiskieltä. Suomessa koko kielikuntaa, jonka tunnetuin edustaja on turkin kieli, kutsutaan turkkilaisiksi kieliksi tai turkkilaiskieliksi. Esimerkiksi venäjässä ja englannissa erotetaan *түре́цкий язы́к turéckij jazýk*, *the Turkish language* ja *түркске́е язы́ку tjürkskie jazyki*, *Turkic languages*. Nykyisistä turkkilaiskielistä bulgaarien kielen lähin sukukieli on Keski-Venäjällä puhuttava tšuvassi.

kastenimen Mikael. Bysanttilainen papisto alkoi kastaa bulgaariylimyksiä ja muita Bulgarian pääkaupungin Pliskan asukkaita.

Osa Bulgarian pajareista²⁶ eli ylimyksistä ryhtyi aseelliseen kapinaan kristinuskoa vastaan, mutta Boris tukahdutti kapinan julmasti. Varmasti uskonnollinen murros oli liian äkillinen osalle pajareista, mutta he olivat myös huolestuneita siitä, että uuden uskonnon myötä valtakunta oli ajautumassa Bysantin alaisuuteen. Kun Boris ei saanut patriarkka Fotiosta myöntämään Bulgarian kirkolle itsenäisempää asemaa, hän alkoi uudestaan lähestyä paavia. Vihdoin vuonna 870 Bysantin keisari ja kirkko suostuivat antamaan Bulgarian kirkolle autonomian, jottei menettäisi sitä paavin alaisuuteen.

Kun Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaat oli karkotettu Määristä pian Methodioksen kuoleman (885) jälkeen, osa heistä siirtyi Bulgarian valtakuntaan, missä Boris otti heidät suopeasti vastaan. Heidästä tärkein oli *Kliment Ohridilainen*, muita Bulgariaan asti päässeitä olivat *Naum Ohridilainen*, *Angelarii* (joka kuitenkin pian kuoli) ja *Konstantin Preslavilainen*.²⁷ Heidän mukanaan tuomansa slaavilaisen kirjakielen ja liturgian ansiosta Bulgarian kirkko pystyi entistä enemmän itsenäistymään Bysantin vaikutusvallasta.

Historiallisten lähteitten mukaan osa pajareista vastusti kristinuskoa monen vuoden ajan. Sen lisäksi uusi slaavilainen kirkkokieli pienensi bulgaarien yläluokan käyttämän turkkilaiskielen arvovaltaa. Boriksen jälkeen lyhyen aikaa (889–893) hallinnut ruhtinas *Vladimir*²⁸ vastusti ainakin slaavinkielistä kirkkoa; hänen syrjäyttämisenä jälkeen hänen kerrottiin vastustaneen myös kristinuskoa, mutta tämä on epävarmaa. Tässä valossa on mielenkiintoista, että uudelle kirjakielelle suopea Boriskin oli lähettänyt slaavien apostolien huomattavimman oppilaan Klimentin saarnaamaan ja opettamaan Makedoniaan, kauas pääkaupungista Pliskasta. Voimme olettaa, etteivät pääkaupungin pajarit olleet aluksi kovinkaan suopeita Klimentin opetukselle; sen sijaan Kliment oli varmaan oikea henkilö vakiinnuttamaan kristinuskon Makedonian slaavien keskuudessa.

---

²⁶ ”Pajareiksi” on suomessa perinteisesti kutsuttu venäläisiä ylimyksiä ennen Pietarin Suuren aikaa. Venäjän sana *боярин* *bojárin* ’pajari’ on kuitenkin sama sana kuin bulgarian *болярин* *boljárin* ’keskiaikainen ylimys’, ja se on viime kädessä peräisin juuri bulgaarien turkkilaiskielestä, joten sanan laajempi käyttö tässä sallittaneen suomessakin.

²⁷ Lisänimet ”ohridilainen” ja ”preslavilainen” eivät viittaa heidän synnyinseutuunsa vaan heidän myöhemmän toimintansa keskuspaikkaan Bulgarian valtakunnassa. – Methodioksen seuraajakseen nimeämän Gorazdin kohtalosta meillä ei ole varmaa tietoa; joidenkin hyvin epävarmojen tietojen mukaan hän olisi asettunut Krakovaan, toisten olettamusten mukaan taas perustanut luostarin Bulgarian valtakuntaan, nykyisin Albaniassa sijaitsevaan Beratin kaupunkiin.

²⁸ Vladimir oli Boriksen vanhin poika, jolle Boris luovutti vallan vetäydyttyään itse luostariin. Vladimirin muutettua poliittista suuntausta Boris palasi luostarista, syrjäytti ja sokaisi Vladimirin ja nosti valtaan nuoremman poikansa Simeonin.

Muinaiskirkkoslaavin viljelyn kultakausi Bulgariassa koitti tsaari *Simeónin* (hallitsi 893–927) aikana. Muinaiskirkkoslaavista tuli sekä kirkon että valtion virallinen kieli. Bulgarian valtakunta pelasti näin Kyrilloksen ja Methodioksen työn jälkipolville.

Valtakunnassa oli kaksi kirjallista keskusta, Koillis-Bulgariassa sijaitseva *Presláv*, jonne pääkaupunki siirrettiin läheisestä Pliskasta Simeonin hallituskauden alussa, ja Makedoniassa *Óhrid*, jossa piispaksi nimitetty Kliment toimi kuolemaansa (916) asti. Merkittävä ero näiden välillä oli, että Ohridissa säilyi Kyrilloksen luoma glagoliittinen kirjaimisto, kun taas Preslavissa siirryttiin varhain käyttämään kyrillistä kirjaimistoa. Tärkeimmistä meille säilyneistä muinaiskirkkoslaavilaisista käsikirjoituksista (III.2.1 ja III.2.2) glagoliittiset ovat yleensä Makedoniasta (ja osa länsislaavilaiselta alueelta), kyrilliset puolestaan ensimmäisen Bulgarian valtakunnan itäosasta.

Kyrillisen kirjaimiston alkuperä

Meillä on yllättävän vähän tietoa kyrillisen kirjaimiston eli kirillitsan alkuvaiheista. Todennäköisimmin se on syntynyt Preslavissa, viimeistään Simeonin hallituskaudella. Vanhin säilynyt kyrillinen piirtokirjoitus, joka voidaan ajoittaa, on vuodelta 921 (III.2.3).²⁹

Aikalaiset tuskin pitivät kirillitsaa samalla tavoin kokonaan uutena kirjaimistona kuin glagolitsa oli ollut. Suurin osa kyrillisistä kirjaimista oli alun perin aivan samankäisiä kuin samanaikaisessa kreikkalaisessa niin kutsutussa unsiaalikirjaimistossa (joka oli eräs juhlallisempaan käyttöön tarkoitettu majuskelikirjoituksen eli ”tikku-kirjainten” laji, vastakohtana nopeaan kirjoittamiseen tarkoitettu minuskelikirjoitukselle). Kirillitsa on syntynyt siten, että kreikkalaista unsiaalia on täydennetty uusilla kirjaimilla niitä äänteitä varten, joilla ei ollut sopivaa merkkiä kreikkalaisessa kirjaimistossa. Osa näistä kirjaimista on otettu glagoliittisesta kirjaimistosta stilisoiden niitä unsiaalin mallin mukaisesti. Niissäkin uusissa kirjaimissa, joissa glagoliittinen malli ei ole ilmeinen, glagoliittinen kirjaimisto on auttanut huomaamaan, mitä äänteitä varten uusia kirjaimia tarvittaisiin. Kyrillinen kirjaimisto lepää siis Kyrilloksen lingvistisen pohjatyön varassa, vaikkei olekaan graafisesti hänen suunnittelemansa.

Kyrillinen kirjaimisto lienee siis syntynyt kompromissina Bulgarian valtakunnan hallinnossa jo käytetyn kreikkalaisen kirjaimiston ja pyhänä kunnioitetun Kyrilloksen luoman glagolitsan välillä. Glagolitsa säilyi Makedoniassa kauemmin, koska siellä, kaukana pääkaupungista, ei ollut kreikkalaisen kirjaimiston hallintokäytön perinnettä. Lisäksi Kyrilloksen ja Methodioksen uskollisimmat oppilaat Kliment ja Naum toimivat

---

²⁹ Joissakin slaavilaisissa kronikoissa kerrotaan, että vuonna 893, kolmekymmentä vuotta Bulgarian kristillistymisestä, valtakunnassa tapahtui *preloženie knǐgъ* ’kirjojen muutos’ tai ’kirjojen vaihto’. Joidenkin tutkijoiden mukaan tämä viittaa kirjoitusjärjestelmän muutokseen ja glagoliittisen kirjaimiston korvaamisesta kyrillisellä. Todennäköisemmin puhe on kuitenkin kreikkalaisten jumalanpalvelustekstien korvaamisesta slaavilaisilla, kirjaimistosta riippumatta.

juuri siellä. Mielenkiintoista on, että vanhimmatkin, 900-luvulta säilyneet piirto-kirjoitukset koko Bulgarian valtakunnasta, myös Makedoniasta, ovat kyrillisiä yksittäisiä glagoliittisia kirjaimia lukuun ottamatta (ks. III.2.3). Piirtokirjoitukset (jotka hakattiin tai kaiverrettiin kiveen) olivat luonteeltaan yleensä hallinnollisia, eivät uskonnollisia; kreikassa niihin olisi käytetty nimenomaan unsiaalia. Glagoliittinen kirjaimisto sisältää myös paljon pyöreitä muotoja (ks. II.12), jotka eivät haittaa musteella kirjoitettaessa mutta joita on vaikea kaivertaa kovaan materiaaliin. Lännempänä Kroatiassa, jonne kirillitsa ei koskaan levinnyt, tämä oli yksi syistä, jotka johtivat myöhemmin niin sanotun kulmikkaan glagolitsan syntyyn (ks. III.5.2).

Useassa populaaritieteellisessä esityksessä mainitaan, että kyrillisen kirjaimiston laatija olisi ollut Kliment Ohridilainen. Käsitys perustuu Klimentin lyhyemmän kreikankielisen pyhimyselämäkerran mainintaan, jonka mukaan hän olisi ”keksinyt selvemmät kirjaimet kuin viisas Kyrillos”. Tämä tieto ei sovi ollenkaan yhteen sen kanssa, mitä tiedämme Klimentin toiminnasta glagoliittista kirjaimistoa käyttäneen Ohridin kirjallisen koulukunnan johdossa. Sitä paitsi tieto puuttuu Theofylaktoksen kirjoittamasta Klimentin laajemmasta elämäkerrasta (ks. 3.4 edellä). Lyhyemmässä elämäkerrassa on muitakin historiallisesti vääriä tietoja – sen mukaan Kyrillos (jonka Konstantinos-nimeä kirjoittaja ei tunne) toimi Bulgariassa ja Kliment kastoi kristinuskoon Boriksen ja hänen ”poikansa” Mikaelin (kuten muistamme, Mikael oli itsensä Boriksen kastenimi, ja Boris oli kastettu kauan ennen Klimentin saapumista Bulgariaan). Maininnalle uuden kirjaimiston keksimisestä ei siis pidä juurikaan antaa historiallista arvoa.

Todennäköisesti lyhyemmän elämäkerran kirjoittaja on vain tiennyt, että on olemassa kaksi slaavilaista kirjaimistoa ja hän on itse sepittänyt Klimentille roolin uudemman kirjaimiston keksimisessä. Teksti on myös varhainen esimerkki siitä meidän päiviimme asti säilyneestä ajatuksesta, että kirillitsa olisi syrjäyttänyt glagolitsan sen vuoksi, että glagolitsa olisi ollut jotenkin vaikeampi. Jollekulle, joka jo tuntee kyrillisen tai kreikkalaisen kirjaimiston, glagolitsa saattaa tosiaan vaikuttaa arvoitukselliselta ja hankalan näköiseltä, mutta on vaikea keksiä syytä, miksi glagolitsa sinänsä olisi yhtään vaikeampi oppia tai käyttää kuin kirillitsa.

Glagolitsa jäi vähitellen pois käytöstä ortodoksissa slaavilaismaissa, ja myös tieto siitä, että se oli ollut Kyrilloksen laatima aakkosto, unohtui.³⁰ Ainoata jäljelle jäänyttä kirjaimistoa alettiin kutsua kyrilliseksi, ja näitä uusia kyrillisiä kirjaimia pitää Kyrillos käsissään häntä esittävissä ikoneissa. Mielenkiintoista on, että vuonna 1047 novgorodi-

---

³⁰ Kirillitsan syntyaikoina Bulgarian pääkaupungissa Preslavissa vaikutti kirkonmies ja kääntäjä Konstantinos Preslavilainen. Jos hänellä oli osuus uuden aakkoston luomisessa, voimme olettaa, että hänen ja Konstantinos-Kyrilloksen nimien samuus on osaltaan vaikuttanut siihen, että myöhemmät sukupolvet uskoivat slaavien apostolien luoneen juuri kirillitsan.

lainen pappi Upýr' Lihój³¹ kirjoitti kopioimansa tekstin perään kiitoksen taivaalliselle isälleen, *jako spodobi mę napisati knigi si is kürilocě* 'koska hän soi minun kirjoittaa nämä kirjat kirillitsasta (?)'.³² Itäslaavilaisella alueella oli munkkeja, jotka osasivat glagolitsaa ainakin passiivisesti, ja he kopioivat tekstejä glagolitsasta kirillitsaan. Novgorodista onkin löydetty glagoliittisia piirtokirjoituksia 1000- ja 1100-luvuilta. Upýr'in kiitosteksti viittaa vahvasti siihen, että vielä hänen aikanaan glagolitsaa kutsuttiin kirillitsaksi.

Glagolitsa sai nimensä todennäköisesti Dalmatiassa tai muualla Kroatiassa. Alun perin se lienee ollut tavallaan pilkkanimi, koska kirkkoslaavilaisissa evankeliumiteksteissä esiintyy usein aoristimuoto *glagola* 'sanoi': papin messussa lukemat evankeliumitekstit alkoivat usein "Jeesus sanoi" tai "Herra sanoi". Ainakin jo 1200-luvulta lähtien glagoliittisen kirjaimiston uskottiin olevan pyhän Hieronymuksen (n. 347 – 420) luoma: koska Hieronymus oli kääntänyt Raamatun hepreasta ja kreikasta latinaksi, häntä pidettiin kielinerona, ja koska hän oli syntynyt jossakin Dalmatian ja Pannonian rajalla, hänet oli helppo yhdistää glagolitsan tuolloiseen levinneisyysalueeseen (vaikkei siellä Hieronymuksen aikana ollut vielä asunut ensimmäistäkään slaavia). Vanhimpien glagoliittisten käsikirjoitusten löytäminen ja tutkiminen sekä glagolitsan osoittaminen kirillitsaa vanhemmaksi ja pyhän Kyrilloksen laatimaksi oli 1800-luvun slaavilaisen filologian suurimpia saavutuksia.

3.11 Kyrilloksen ja Methodioksen toiminnan historiallinen merkitys

Pyhien Kyrilloksen ja Methodioksen perinteinen kunnianimi "slaavien apostolit" viittaa heidän rooliinsa kristinuskon levittäjinä. Määri oli kuitenkin kristillinen jo heidän saapuessaan sinne, samoin Bulgarian valtakunta heidän oppilaittensa saapuessa, joten he eivät olleet lähetyssaarnaajia. Toki pyhimyselämäkerrat kertovat episodeista, joissa veljekset juurivat vanhoja pakanallisia käytänteitä uskonnollisista syistä. Ja tärkeintä oli, että omakieliset pyhät tekstit auttoivat slaaveja ymmärtämään, mistä kristinuskossa oli kysymys. Varmasti Kyrilloksen ja Methodioksen oma motivaatio oli ensi sijassa uskonnollinen.

---

³¹ Nimi sinänsä on outo, koska se tarkoittaa suurin piirtein "Vampyyri Ilkeä" eikä kuulosta ollenkaan papin tai munkin nimeltä. Kummallisuudet eivät pääty tähän: saman vuosisadan jälkipuoliskolla Ruotsin Uplannissa työskenteli tunnettu riimukivimestari Ofæigr Øpir – nimi näyttäisi tarkoittavan "Peloton Huutaja" (?). Ruotsalainen slavisti Anders Sjöberg on esittänyt, että kyse on samasta henkilöstä, joka syystä tai toisesta muutti Novgorodista Ruotsiin. Tuohon aikaan kirjoitustaito oli verrattavissa muihin käsityötaitoihin, ja käsityöläiset toki saattoivat muuttaa maasta toiseen.

³² Teksti ei ole säilynyt alkuperäisenä, mutta se on kopioitu käsikirjoituksen myöhempiin kopioihin, joista vanhin on vuodelta 1499. Alkuperäinen vuosiluku on kuitenkin Upýr'in itsensä antama ja sitä pidetään uskottavana.

Kyrilloksen ja Methodioksen toiminta yhdistetään usein ensi sijassa ortodoksiaan vastakohtana lännen katolisuudelle ja protestanttisuudelle. Tämä johtuu kuitenkin tapahtumista paljon heidän kuolemansa jälkeen: katolinen ja ortodoksinen kirkko erosivat virallisesti vuonna 1054, kirkkoslaavi jäi paljon laajempaan käyttöön ortodoksisilla kuin katolisilla alueilla, ja Kyrilloksen nimeen yhdistettiin kirjaimisto, joka perustui ensi sijassa tuonaikaiseen kreikkalaiseen kirjaimistoon ja vasta toissijaisesti Kyrilloksen aikaisempaan työhön glagoliittisen kirjaimiston laatijana.

Kyrilloksella ja Methodioksella on pyhimyksen asema sekä katolisessa että ortodoksisessa kirkossa. Paavi Johannes Paavali II nosti 1980 veljekset ”Euroopan taivaallisiksi suojelijoiksi” Pyhän Benedictuksen rinnalle. Ja kun taustaltaan katolinen Slovakia itsenäistyttyään laski liikkeelle oman rahan 1993, 50 korunan setelissä olivat kuvattuina Kyrillos ja Methodios sekä glagoliittisen aakkoston seitsemän ensimmäistä kirjainta.

Kiistassa kolmikielisyysopin kannattajia vastaan (3.8) ei myöskään ollut kyse lännen kolmikielisyyden ja idän monikielisyyden kamppailusta, niin kuin joskus esitetään. Kolmikielisyysopilla oli lännen kirkossa paljon kannattajia, mutta sillä ei ollut dogmin eli virallisen opinkappaleen asemassa.³³ Idän näennäinen monikielisyys johtuu vain siitä, että vain latinaa käyttänyttä kirkkoa on tavattu kutsua ”läntiseksi”, kun taas kaikkia muita kirkkoja – kreikkaa käyttänyttä bysanttilaista kirkkoa sekä omia kieliään käyttäviä georgialaista, armenialaista, koptilaista, etiopialaista, syyrialaista ja muita kirkkoja – kutsutaan ”itäisiksi”. Jokainen näistä ”itäisistä” kirkoista oli kuitenkin sisäisesti yksikielinen. Bysantin alueen runsaslukuisille slaaveille ei luotu omaa liturgista kieltä, eikä Bysantti tarjonnut sellaista myöskään uudelle Bulgarian kirkolle. Vasta Määristä paenneiden Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaitten saapuminen Bulgarian valtakuntaan antoi maan kirkolle mahdollisuuden syrjäyttää kreikka.

Vaikka veljekset lähtivät Määrin-missioon Bysantin keisarin lähettäminä, he ryhtyivät pian yhteistyöhön lännen kirkon ja paavin kanssa. Kuten edellä luimme, Kyrillos haudattiin Roomaan paikallisten suuresti kunnioittamana ja Methodios sai piispanarvonsa paavilta. Nykytermiä käyttääksemme heidän lähestymistapansa oli ekumeeninen: näyttää siltä, että he pyrkivät välttämään paavin ja Konstantinopolin patriarkan kiistoja ja toimimaan kristillisen kirkon yhtenäisyyden hyväksi. Myöskään valtapoliittisesti heitä ei voi pitää Bysantin agentteina, vaan he edistivät slaavilaisen kirja-kielen asemaa itsenäisesti, omista lähtökohdistaan. Heidän bysanttilainen taustansa näkyi lähinnä heidän oppineisuudessaan ja siinä, että he tunsivat eri kristillisten kirkkojen liturgisia kieliä.

---

³³ Kyrilloksen ja Methodioksen aikalainen anglosaksien kuningas Alfred Suuri (hallitsi 871–899) rohkaisi kansankielistä kirjallisuutta ja koulutusta, jossa käsiteltiin myös kristillisiä aiheita. Raamatun osia oli käännetty muinaisenglanniksi jo ennen hänen aikaansa. Kansankielen uskonnollinen käyttö ei siis ollut tuntematonta lännenkään kirkossa, vaikka latina oli toki ainoa liturginen kieli.

Kyrilloksen ja Methodioksen työ toi slaavit kirjallisen korkeakulttuurin piiriin. He antoivat slaaveille mahdollisuuden hyötyä Bysantin rikkaasta kirjallisesta perinteestä käännöksien välityksellä mutta käyttä silti omaa kieltään slaavilaisten kirkkojen ja valtioiden kielenä. Veljekset olivat myös kielten tasa-arvon varhaisia puolestapuhujia, jotka löysivät teologiset argumentit tälle tasa-arvolle jo vuosisatoja ennen protestanttista reformaatiota.³⁴ Historiallinen paradoksi on, että kun kirkkoslaavia alettiin pitää pyhänä kielenä, sitä ei enää voitu muuttaa puhuttujen slaavilaisten kielten muuttuessa, joten perinteinen kirkkoslaavilainen liturgia on meidän päivinämme taas kaikkea muuta kuin ”kansankielistä”. Mutta Kyrilloksen ja Methodioksen omaa toimintaa voi nykymittapuidenkin mukaan pitää rohkeana ja demokraattisena.

---

³⁴ Suomessa protestanttista reformaatiota on tavattu kutsua ”uskonpuhdistukseksi” ja katolista reformaatiota ”vastauskonpuhdistukseksi”. Historioitsijan tehtävänä ei ole kuitenkaan arvioida eri uskonsuuntien puhtautta tai likaisuutta, siksi ”reformaatio” on neutraalimpi nimitys.

II Muinaiskirkkoslaavin peruskurssi

Johdanto: kantaslaavi, muinaiskirkkoslaavi ja kirkkoslaavi

Kuten opimme kirjan I osassa, kaikki slaavilaiset kielet polveutuvat yhdestä kielestä, jolle tutkijat ovat antaneet nimen *kantaslaavi*. Kantaslaavin puhujien eli slaavien levittäytyessä laajoille alueille ensimmäisen vuosituhannen jälkipuoliskolla (eli suurin piirtein vuosina 500–1000 jaa.) kieli jakautui vähitellen erilaisiin paikallisiin murteisiin, ja näistä murteista syntyivät sitten nykyiset slaavilaiset kielet. Koska kielen ja murteen ero ei ole jyrkkä, on kuitenkin vaikea sanoa, montako eri slaavilaista kieltä keskiajalla syntyi. Slaavilaisten kielten nykyisin ilmoitettu lukumäärä (I.1.) perustuu siihen, montako slaavilaista kirjakieltä on syntynyt aina 1900-luvun loppuun asti jatkuneessa kehityksessä.

Konstantinos-Kyrylloksen ja Methodioksen aikana 800-luvulla kantaslaavia, jota kutsuttiin yksinkertaisesti ”slaaviksi”, pidettiin vielä yhtenä kielenä, vaikka se toki oli jakautunut erilaisiin murteisiin. Myös heidän luomaansa kirjakieltä kutsuttiin yksinkertaisesti ”slaaviksi” (*словѣнскѣѣ ꙗзыкъ* ’slaavin kieli’), mutta tutkijat ovat myöhemmin antaneet sille nimen *muinaiskirkkoslaavi*. Nykyiset slaavilaiset kielet eivät ole peräisin muinaiskirkkoslaavista, koska se oli ensi sijassa kirjoitettu, ei puhuttu kieli ja koska se kuvastaa vain osaa myöhäisen, jo hajoamassa olleen kantaslaavin murteista. Tosin muinaiskirkkoslaavi on vaikuttanut kirjallista tietä useisiin slaavilaisiin kirjaikieliin, eritoten venäjän kirjakieleen, mutta tämä on toissijaista. Slaavilaiset kielet polveutuvat ensi sijassa puhutusta kantaslaavista.

Muinaiskirkkoslaavin ja kantaslaavin suhdetta voi osittain verrata klassisen latinan ja kansanlatinan suhteeseen. Nykyiset romaaniset kielet (ranska, espanja, portugali, italia, romania ja useat muut) ovat peräisin puhutusta kansanlatinasta, eivät siitä kirjakielestä, jolla klassinen roomalainen kirjallisuus on kirjoitettu – mutta ilman klassista latinaa meillä olisi paljon huonompi kuva kansanlatinastakin. Erona on kuitenkin se, että latinalaisia tekstejä kirjoitettiin kauan ennen puhutun latinan hajoamista romaani-siksi kieliksi, kun taas muinaiskirkkoslaavi syntyi kantaslaavin hajoamisen ollessa jo käynnissä.

Nimitys *kirkkoslaavi* kuvaa tämän slaavien ensimmäisen kirjakielen käyttöä erityisesti uskonnollisissa teksteissä. Määriteosa *muinais-* puolestaan viittaa tämän kirja-kielen varhaisimpaan vaiheeseen: on sovittu, että ennen vuotta 1100 kirjoitetut tekstit edustavat muinaiskirkkoslaavia, sen jälkeen kirjoitetut myöhempää kirkkoslaavia. Ortodoksisten slaavilaiskirkkojen liturgisena kielenä kirkkoslaavin nimitys on edelleen vain ”slaavi”.

Vuoteen 1100 asetettu raja on tietenkin vain likimääräinen. Siinä vaiheessa toisistaan eronneet slaavilaiset kielet olivat alkaneet vaikuttaa kirkkoslaaviin niin, että

siinäkin syntyi erilaisia paikallisia varieteetteja, joita kutsutaan sellaisilla nimillä kuin ”venäjänkirkkoslaavi” tai ”serbiankirkkoslaavi” (ks. tarkemmin III.3). Muinaiskirkkoslaavin ja myöhemmän kirkkoslaavin ero voidaan sitä paitsi tulkita eri tavoin riippuen siitä, tutkitaanko konkreettisia *käsikirjoituksia* ja niitten kielellisiä piirteitä vaiko sanataiteellisia *teoksia* (tästä erottelusta katso III.1). On nimittäin useita alun perin ennen vuotta 1100 syntyneitä teoksia, kuten Konstantinoksen ja Methodioksen laajat elämäkerrat (I.3.4), jotka ovat säilyneet meille vain myöhempinä kopioina eri käsikirjoituksissa. Nämä myöhemmät käsikirjoitukset eivät ole kielentutkijalle kovinkaan käyttökelpoisia muinaiskirkkoslaavin tutkimuksessa, koska ne ovat vähintäänkin kopioiden kopioita ja niihin on jo tullut mukaan erilaisia myöhempiä paikallisia kielipiirteitä. Mutta muinaiskirkkoslaavilaisen *kirjallisuuden* tutkijalle ne ovat arvokkaita, koska ilman niitä emme tietäisi mitään näistä varhaisista teoksista. Tekstien yleinen rakenne on voinut säilyä näissä myöhemmissä kopioissa varsin hyvin, vaikka kielelliset yksityiskohdat ovat muuttuneet.

Nimitys *muinaiskirkkoslaavi* tulee saksalaisesta slavistiikan traditiosta (*Altkirchenslavisch* tai *Altkirchenslawisch*), joka on omaksuttu myös puolaan (*język staro-cierkiewno-słowiański*), englantiin (*Old Church Slavonic*,³⁵ usein lyhennettynä *OCS*) ja skandinaaviin kielisiin (ruots. *fornkyrkoslaviska* tai *fornkyrkslaviska*).

Toisaalta 1800-luvun saksalainen slavistiikka (IV.1.5) käytti Kyrilloksen ja Methodioksen luomasta kirjakielestä myös nimitystä *Altbulgarisch* eli ”muinaisbulgaria”, koska useimmissa meille säilyneissä muinaiskirkkoslaavilaisissa käsikirjoituksissa (jotka on kirjoitettu Kyrilloksen ja Methodioksen kuoltua) on Bulgarian valtakuntaan viittaavia kielellisiä piirteitä. Nimitys ”muinaisbulgaria” on edelleen käytössä Bulgariassa (*старобългарски*, *starobǎlgarski*). Suurin osa slavisteista Bulgarian ulkopuolella pitää nimitystä liian rajaavana, varsinkin kun bulgaria ja makedonia ovat nykyään eri kieliä ja osa muinaiskirkkoslaavilaisista käsikirjoituksista on peräisin nimenomaan Makedoniasta (pieni osa myös länsislaavilaiselta alueelta). Bulgarianlaisia slavisteja tämä ei häiritse, koska suurin osa heistä ei vielääkään tunnusta makedonian kielen olemassaoloa. Toki Kyrilloksen ja Methodioksen aikana bulgariaa ja makedoniaa ei kukaan pitänyt eri kielinä – edes ”bulgaria” ei ollut vielä vakiintunut alueen slaavilaisen kielen nimeksi – mutta nimitys ”muinaisbulgaria” antaisi virheellisesti ymmärtää, että nykybulgaria on jotenkin suurempi muinaiskirkkoslaavin perillinen kuin makedonia.

Muinaiskirkkoslaavia kutsutaan useissa kielissä myös yksinkertaisesti ”muinais-slaaviksi” tai ”vanhaksi slaaviksi”, esimerkiksi venäjässä (*старославянский язык*, *staroslavjanskij jazyk*) ja ranskassa (*vieux slave*). Tätäkään käytäntöä ei kannata

---

³⁵ ’Slaavilainen’ on amerikanenglannissa aina *Slavic*, brittienglannissa useimmiten *Slavonic*. Amerikanenglannissakin on silti tavallisempaa sanoa *Old Church Slavonic* kuin *Old Church Slavic*.

omaksua suomeen, koska ”kantaslaavin” ja ”muinaisslaavin” eroa voisi olla vaikea hahmottaa. Lisäksi ongelmana tässä nimitystraditiossa on, että vuoden 1100 tienoilla ”muinaisslaavi” muuttuu sitten kuitenkin ”kirkkoslaaviksi” (ven. церковнославянский язык, *cerkóvnoslavjánskij jazýk*, ransk. *slavon d'église* tai vain *slavon*), vaikka kyse on selvästi edelleen saman kirjakielen myöhemmästä vaiheesta.

Lopuksi on mainittava, että tšekissä ja slovakissa muinaiskirkkoslaavilla on kokonaan oma nimensä, ts. *staroslověnština* ja slk. *starosloviencina*. Nämä eivät varsinaisesti tarkoita ”muinaisslaavia”, koska silloin loppuosan pitäisi olla *-slovanština* ja *-slovančina*. Ne perustuvat muinaiskirkkoslaavin omakieliseen nimitykseen *slověнь-skъь językъь*.

Ensimmäinen oppitunti

1.1 Kyrillinen kirjaimisto ja muinaiskirkkoslaavin äännejärjestelmä

Kuten kirjan I osassa olimme (I.3.7), Konstantinos-Kyrillos loi muinaiskirkkoslaaville kirjaimiston, jota nykyään kutsutaan glagoliittiseksi (ⱦ Ɽ ⱥ ⱦ Ⱨ ⱨ Ⱪ...). Kyrilliseksi kutsuttu kirjaimisto (А В В Г Д Е Ж...) syntyi vasta hänen kuolemansa jälkeen Bulgariassa. Useimmat vanhimmat ja tutkimuksen kannalta arvokkaimmat muinaiskirkkoslaavilaiset käsikirjoitukset (ks. III.2) onkin kirjoitettu glagoliittisella aakkostolla. Koska kyrillinen kirjaimisto myöhemmin levisi kaikkien ortodoksisten slaavien keskuuteen ja on slaavilaisten kielten puhujille ja harrastajille paljon tutumpi kuin glagoliittinen, muinaiskirkkoslaavinkin oppikirjat ja tekstinäytteet käyttävät yleensä kyrillistä kirjaimistoa – ei kuitenkaan sen modernissa muodossa vaan keskiaikaista kirjoitustyyliä jäljittelevässä hahmossa. Vanhat glagoliittiset tekstinäytteet translitteroidaan silloin kyrillisiksi. Tämä oppikirja noudattaa tätä perinnettä, mutta viimeisessä eli kahdennessatoista oppitunnissa tutustutaan myös glagoliittiseen kirjaimistoon.

Tunnetun muinaiskirkkoslaavin meille säilyneiden käsikirjoitusten välityksellä eli vain kirjoitetussa muodossaan. Sen ääntäminen on varmasti ollut erilaista eri slaavilaisilla alueilla ja eri vuosisatoina. Sen vuoksi muinaiskirkkoslaavin opiskelussa lähdetään liikkeelle kirjoitetusta kielestä ja sovitaan sille ääntäminen, joka pääpiirteissään vastaa oletustamme slaavilaisten kielten soinnista noina kaukaisina vuosisatoina mutta joka ei pyri olemaan yksityiskohdissaan minkään tietyn slaavilaisen murrealueen ja aikakauden mukainen. Tämä oppikirjaääntäminen on eri maissa hieman erilaista, samalla tavoin kuin latinan tai antiikin kreikan oppikirjat ohjaavat eri maissa hieman erilaiseen ääntämiseen. Nämä erot eivät perustu niinkään erilaisiin kielitieteellisiin teorioihin vaan enemmän siihen käytännön seikkaan, millaisia mahdollisuuksia eri nykykielten omat äännejärjestelmät tarjoavat muinaiskirkkoslaavin ääntämisen jäljitte-

lyyn. Esimerkiksi tässä oppikirjassa käytetään hyväksi sitä, että suomen puhuja pystyy erottamaan vokaalit *a*, *ä* [æ] ja *e*.

Seuraavalta sivulta alkavassa taulukossa on annettu kunkin kyrillisen kirjaimen latinalainen vastine, jota käytetään kirjoitettaessa muinaiskirkkoslaavia kielitieteellisissä yhteyksissä latinalaisin kirjaimin, sekä IPAn (kansainvälisen foneettisen aakkoston) mukainen äännearvo, joka on mahdollisimman lähellä vanhinta muinaiskirkkoslaavia ja jota voidaan käyttää kieltä opeteltaessa. Taulukon jälkeisissä numeroiduissa selityksissä on eräitten kirjainten muotoa ja ääntämistä kommentoitu tarkemmin.

Muinaiskirkkoslaavin kyrillinen kirjaimisto

Kirjain	Lukuarvo (selitys nro 1)	Latina- lainen trans- litterointi	Äänne- arvo [IPA]	Nimi (selitys nro 2)	Slavisti- nimi	Katso selitystä numero...
А	1	<i>a</i>	ɑ	АЗЪ		
Б	–	<i>b</i>	b	БОУКЪ		
В	2	<i>v</i>	v	ВѢДЪ		
Г	3	<i>g</i>	g	ГЛАГОЛѢ		6
Д	4	<i>d</i>	d	ДОБРО		
Е	5	<i>e</i>	e	ЕСТЪ		3
Ж	–	<i>ž</i>	ʒ	ЖИВѢТЕ		
З С	6	<i>z, dz</i>	dz	ЗЪЛО		4
З З	7	<i>z</i>	z	ЗЕМЛѢ		5, 6
И Н	8	<i>i</i>	i	ИЖЕ	kahdek- sikko-i	7, 8
І	10	<i>i</i>	i	І	kymppi-i	7, 8
(Ѓ)	–	<i>ǵ</i>	ɟ	ГѢРВЪ		9, 6
К	20	<i>k</i>	k	КАКО		
Л	30	<i>l</i>	l	ЛЮДЬЕ		6
М	40	<i>m</i>	m	МЪСЛИТЕ		
Н	50	<i>n</i>	n	НАШЪ		
О	70	<i>o</i>	o	ОНЪ		10

п	80	<i>p</i>	p	покои		
р	100	<i>r</i>	r	рыци		
с	200	<i>s</i>	s	слово		
т	300	<i>t</i>	t	тврѣдо		
уѣ ѣ	–	<i>u</i>	u	уѣкѣ		11
ѣ	500	<i>f</i>	f	ѣрътъ		12
х	600	<i>x, h, ch</i>	x	хѣръ		
ω	800	<i>ō</i>	o	ωтъ	omega	10
ц	900	<i>c</i>	ts	ци		
ѣ	90	<i>č</i>	č	ѣръвъ		
ш	–	<i>š</i>	š	ша		
ѣ	–	<i>št</i>	šc	ѣа		13
ѣ	–	<i>ъ, ŭ</i>	o ~ y ~ v	ѣръ	iso jer, taka-je- jor	14, 16
ѣи	–	<i>y</i>	i	ѣръи	jery	15, 16
ѣ	–	<i>b, ĭ</i>	i ~ ə	ѣръ	pieni jer, etu-je-je	14, 8, 16
ѣ	–	<i>ě</i>	æ	ѣтъ	jat	17
ю	–	<i>ju</i>	ju	–	ju	18
ѣа	–	<i>ja</i>	ja	–	ja	
ѣ	–	<i>je</i>	je	–	je	3
ѣа ѣа	–	<i>ę</i>	ẽ	–	pieni jus, etinen jus	19, 20
ѣ	–	<i>ø</i>	õ	–	iso jus, takainen jus	19
ѣа ѣа	–	<i>ję</i>	jẽ	–	joteerattu pieni jus	19, 20
ѣа	–	<i>jø</i>	jõ	–	joteerattu iso jus	19

ξ	60	ks, ζ	ks	ξι		12
ψ	700	ps, ψ	ps	ψι		12
θ	9	θ, th	t, θ	θιτα		12
υ γ	400	ü; v	i, y; v	ιγιζα		11 12

Selityksiä

1 Kreikan kielen tapaan muinaiskirkkoslaavin kirjaimia käytettiin myös lukujen symboleina, joten taulukossa on kullekin kirjaimelle merkitty myös sen lukuarvo. Kyrillisten kirjainten lukuarvot seuraavat vastaavien kreikkalaisten kirjainten lukuarvoa eivätkä vastaavien glagoliittisten kirjainten lukuarvoja (katso 12. oppituntia), joten jos kyrillinen teksti on suoraan translitteroitu glagoliittisesta, tämän taulukon mukaiset lukuarvot eivät pidä paikkaansa.

2 Kreikan tapaan kullakin kirjaimella on myös nimi, joka on annettu taulukossa omassa sarakkeessaan. Useimmat näistä nimistä ovat merkitseviä sanoja, ja peräkkäiset nimet muodostavat joissakin kohdin selviä lauseita – ilmeisesti jäänteinä kirjaimia opeteltaessa käytetystä runosta, joka ei ole kuitenkaan säilynyt meille kokonaisuudessaan. Joillakin kirjaimilla on myös kielentutkijoitten käyttämä ”slavistinimi”, joka on merkitty seuraavaan sarakkeeseen.

3 Sanan tai tavun ensimmäisenä kirjaimena *ε* ääntyi *j*-alkuisena. Myöhemmin tätä osoittamaan syntyi ligatuuri (yhdykskirjain) *ιε*, jota selvyiden vuoksi käytetään myös tässä oppikirjassa.

4 Kirjaimen ensimmäinen muoto *ζ* on vanhempi eikä sillä ollut omaa lukuarvoa. Toista varianttia *ς* käytettiin alun perin vain lukumerkkinä ’6’, mutta myöhemmin sille annettiin *ζ*:n äännearvo *dz* (joka sillä yhä on nykymakedonian kirjaimistossa). Koska suurimmassa osassa slaavilaisia murteita tapahtui muutos *dz* > *z*, vain arkaaisimmat (vanhakantaisimmat) tekstit käyttävät tätä kirjainta johdonmukaisesti.

5 Kirjaimen ensimmäinen muoto on vanhempi, toinen uudempi.

6 Tämän kirjaimen nimessä esiintyvä *palataalikaari* $\overset{\sim}{\text{}}^{\circ}$ osoittaa edellisen konsonantin palatalisoitunutta eli liudentunutta ääntämistä.

7 Kahden *i*-kirjaimen käyttö on kreikan vaikutusta eikä perustu mihinkään äänneeroon. Koska eri teksteissä on erilaiset säännöt niitten käytölle, monen muun oppikirjan tapaan tässäkin kirjassa käytetään ensi sijassa *ι*-kirjainta, ellei kyse ole sellaisesta kreikasta lainatusta sanasta, jossa alkukielessäkin käytetään *ι*-kirjainta (kreikan *ι*). Alun perin tämän ”kahdeksikko-*i*:n” (nimitys viittaa kirjaimen lukuarvoon) poikkiviiva oli vaakasuora (*ι*), ja erityisesti bulgarialaiset muinaiskirkkoslaavin

(”muinaisbulgarian”) sana- ja oppikirjat käyttivät edelleen tätä varianttia, jota ei siis pidä sotkea modernin kyrillisen kirjaimiston н-kirjaimeen, jonka äännearvo on *n*. – Kirjainten venäläiset nimet ovat *и восьмеричное* ja *и десятиричное*, englanniksi käytetään joskus nimityksiä *octal i* ja *decimal i*.

8 Äänne *i* ja äänneyhtymät *ji* ja *jь* kirjoitetaan kaikki samalla и (tai *і*) -merkillä, mikä voi aiheuttaa epäselvyyttä paradigmoissa; esim. *краи* ’ääri’ voi olla joko yksikön nominatiivi *krajь* tai monikon nominatiivi *kraji*. Tässä oppikirjassa turvaututaan tällaisissa tapauksissa tarpeen tullen latinalaiseen translitterointiin.

9 Kirjain ei kuulunut vanhimpaan kyrilliseen kirjaimistoon. Muinaiskirkkoslaavin teksteissä sitä käytetään vain translitteroimaan glagoliittista Ѧ-kirjainta, jonka alkuperäisestä äännearvosta on puolestaan erilaisia käsityksiä (ks. 12. oppituntia).

10 Kahden о-kirjaimen käyttö on kreikan vaikutusta eikä perustu mihinkään äänneeroon. Koska eri teksteissä on erilaiset säännöt niitten käytölle, monen muun oppikirjan tapaan tässäkin kirjassa käytetään ensi sijassa о-kirjainta, ellei kyse ole kreikasta lainatusta sanasta, jossa alkukielessäkin käytetään Ѡ-kirjainta (kreikan ω eli *omega*). Aidoissa teksteissä Ѡ on yleinen esimerkiksi prepositiossa Ѡ҃ъ ’joltakin, jostakin’, joka on antanut kirjaimelle sen nimen ja joka usein lyhennetään Ѡ̃.

11 Kreikan mallin mukaan *u*-äänteen merkki oli alun perin kahden kirjaimen yhdistelmä eli digrafi (Ѡ҃ъ + ижица); kreikasta oli peräisin myös tapa käyttää sen vaihtoehtona yhdyskirjainta eli ligatuuria Ѣ. Nykyisessä kyrillisessä kirjaimistossa käytetään *u*-äänteen merkinä vain digrafin jälkiosaa (ѣ, nykyisen kyrillisen kirjaimiston у). Muinaiskirkkoslaavin oppi- ja sanakirjoissa on tapana käyttää digrafia ѣ mutta aakkostaa se omalle paikalleen ҃- kirjaimen jälkeen ikään kuin se olisi yksi kirjain.

12 Näitä kirjaimia käytetään vain kreikkalaisissa lainasanoissa (paitsi että ижица on myös käytössä *u*-äännettä osoittavan ligatuurin jälkiosassa, kuten edellisessä huomautuksessa selitettiin) sekä lukujen merkkeinä. Pelkästään lukumerkkinä esiintyy joskus kreikkalainen kirjain nimeltään *koppa*: ϣ ’90’. Slaavilainen ҃ sai tämän lukuarvon vasta uudemmissa käsikirjoituksissa.

13 Voidaan kirjoittaa myös kahdella kirjaimella ш҃, mutta äänneyhdistelmä *št* toimii silloinkin fonologisesti yhtenä yksikkönä, jossa *t* on palataalinen (mitä se ei voi olla missään toisessa äänneyhdistelmässä). Myös äänneyhdistelmän soinnillinen vastine ж҃, *žd* toimii fonologisesti yhtenä yksikkönä, vaikkei sillä ole omaa kirjainmerkkiä, ja *d* on siinä palataalinen (IPA [ʃ]).

14 Iso jer eli taka-jer (Ѡ) ja pieni jer eli etu-jer (ѡ) ovat vokaalimerkkejä: sanat Ѡ҃҃ъ ’jumala’, пѣть ’tie’, ѡ҃нь ’uni’ ja дѣнь ’päivä’ ovat kaikki kaksitavuisia. Vaikka ѡ nykyisessä kyrillisessä kirjaimistossa tunnetaan ”pehmeänä merkinä”, konsonantti ei

muinaiskirkkoslaavissa ollut ѡ-kirjaimen edellä automaattisesti liudentunut tai palataa-linen. – Jerien ääntäminen on ollut erilaista eri slaavilaisalueilla, ja oppikirjaääntämi-seenkin on eri vaihtoehtoja. Toimiva vaihtoehto on ääntää ne keskivokaaleina, jolloin ѡ on suunnilleen [ə], kuten englannin sanan *about* ensitavussa, ja Ѣ esimerkiksi kuten nykybulgarian Ѣ [ɤ] tai saksan sananloppuinen *-er* [ɐ]. Tarkalla ääntämisellä ei ole väliä, kunhan jerit pysyvät erillään muista vokaaleista. – Jerien vastineina latinalaisessa translitteroinnissa slavistit käyttävät yleensä modernista kyrillisestä kirjaimistosta lainattuja kirjaimia Ѣ ja ѣ (esimerkiksi *сѣнь* 'uni', *дѣнь* 'päivä'), mutta yleisessä kieli-tieteessä ja vertailevassa indoeurooppalaisessa kielentutkimuksessa tavallisempia ovat *ū* ja *ī* (*sūnū*, *dīnī*).

15 Kuten ѣ, myös Ѡ on kahden kirjaimen yhdistelmä eli digrafī, jota oppi- ja sana-kirjoissa käsitellään yhtenä kirjaimena. Se ääntyy suppeana keskivokaalina [i] kuten nykyvenäjän ѣ. Huomaa, että vaikka kirjaimen nimi on *jery* [je'ri], puhuttaessa "jereistä" tarkoitetaan yleensä vain sitä edeltävää ja seuraava kirjainta ja vastaavia vokaaleja, ei tätä kirjainta eikä sen osoittamaa äännettä.

16 *j*-äänteen edellä и ja ѡ vaihtelevat keskenään, samoin Ѡ ja Ѣ. Eri oppi- ja sanakirjat normalisoivat vokaalimerkin eri tavalla. Tällä kurssilla kirjoitan esimerkiksi *ЗНАНЬЕ* (*znanyje*) 'tuttu, ystävä' ja *ПЖТЪИ* (*pɔtɤjɤ*) 'tie (monikon genetiivi)', mutta toisista oppi- ja sanakirjoista saattavat löytyä muodot *ЗНАНИЕ* (*znaniye*) ja *ПЖТИИ* (*pɔtijɤ*). Pitkissä adjektiivimuodoissa (ks. oppitunti 5) kirjoitetaan kuitenkin tässäkin kirjassa и ja Ѡ silloin kun ne osoittavat taivutusmuodon alkuperäisen rakenteen paremmin.

17 Kirjaimen nimi on *jat*, venäjäksi *ятъ jat*'. Sen ääntäminen on ollut hyvinkin eri-laista eri slaavilaisalueilla. Suomalainen voi ääntää sen kuten suomen *ä*-vokaalin, mikä vastannee sen äännearvoa ainakin keskiajan bulgarialais-makedonialaisella murre-alueella.

18 Huomaa, että yhdistelmäkirjaimen ulkoasusta huolimatta se äännetään *ju*, ei *jo*. Äänneyhdistelmää *jo* ei muinaiskirkkoslaavissa esiinny lainkaan.

19 Muinaiskirkkoslaavissa on kaksi nasaalivokaalia, etinen *ę* [ɛ̃] ja takainen *o* [ɔ̃]. Niitä voi lähinnä verrata ranskan nasaalivokaaleihin. Myös puolan nasaalivokaaleja (*ę q*) voi käyttää oppikirjaääntämisenä, vaikka ne ovatkin jo jonkin verran etäänntyneet kanta-slaavilaisista. Nasaalivokaaleita tarkoittavat kirjainmerkit (ja joskus itse nasaalivokaali-foneemitkin) ovat slavistinimeltään *juseja*.

20 Oppi- ja sanakirjoissa käytetään yleensä järjestelmää, jossa *Ѧ* on *ę* ja *ѧ* on *ję*, koska se on johdonmukaisempi erityisesti muihin joteerattuihin (j-alkuisina ääntyviin) vokaalimerkkeihin verrattuna. Osassa käsikirjoituksissa käytetään kuitenkin järjestel-mää, jossa hieman toisennäköinen kirjain *Ѧ* on *ę* ja *Ѧ* on *ję*.

Muinaiskirkkoslaavin äännejärjestelmä

Edellä esitetty muinaiskirkkoslaavin kyrillinen kirjaimisto vastaa äännejärjestelmää, jossa on 11 vokaalifoneemia ja noin 25 konsonanttifoneemia. Kyrillisin ja latinalaisin kirjaimin vokaalijärjestelmä voidaan esittää seuraavasti:

etuvokaalit	takavokaalit		
и	ѡ	ѣ	ѥ
ѧ	Ѣ	ѣ	ѥ
ѣ	Ѣ	ѣ	ѥ
ѥ	Ѣ	ѣ	ѥ
ѧ	Ѣ	ѣ	ѥ

etuvokaalit	takavokaalit		
i	y	u	
ѧ	Ѣ	ѣ	ѥ
e	ѣ	ѥ	ѧ
ѣ	Ѣ	ѣ	ѥ
ѥ	Ѣ	ѣ	ѥ

Myös keskivokaali ѡ on takavokaali kielen järjestelmän kannalta. Tähän palataan teoreettisemmin kahdeksannessa opitunnissa.

Konsonanttijärjestelmä puolestaan on seuraavan näköinen:

labi-aalit	den-taalit	pala-taalit	velaa-rit
п	т	ц	к
б	д	ж	г
	ц	ѣ	
	ѣ		
		(с)	
	с	ш	х
	ѣ	ж	
м	н	ѣ	
	л	ѣ	
	р	ѣ	
в		(ѣ)	

labi-aalit	den-taalit	pala-taalit	velaa-rit
p	t	št	k
b	d	žd	g
	c	č	
	з (dz)		
		(š)	
	s	š	x
	z	ž	
m	n	ń	
	l	ľ	
	r	ř	
v		j	

Ääntämispaikan mukainen jako labiaaleihin, dentaaleihin, palataaleihin ja velaareihin vastaa muinaiskirkkoslaavin foneemien asemaa kielen äännejärjestelmässä, mutta sen ei ole tarkoitus olla foneettisesti tarkka. Palataalikonsonanttien ryhmästä pitää tehdä seuraavat huomautukset:

– **ц** ja sen soinnillinen vastine **ж** toimivat kielen järjestelmässä palataalikonsonantteina, vaikka ne ovat kahden foneemin yhdistelmiä (*št*, *žd*).

– **ʕ**-affrikaatan lisäksi myös affrikaatat **ц** ja **з** käyttäytyvät joissakin suhteissa kuten palataalit (palaamme tähän kahdeksannessa oppitunnissa).

– **с**-sibilantilla (*s*) on ilmeisesti aikaisemmin ollut jonkinlainen (pre)palataalinen vastine *ś*, mutta muinaiskirkkoslaavin oikeinkirjoituksessa sille ei ole omaa merkkiä. Se voidaan epäsuorasti rekonstruoida muutamien sananmuotojen, erityisesti pronominin **всѣ** *vśb 'kaikki' taivutuksen perusteella.

– Palataalisille nasaalille *n* ja palataalisille likvidoille *l* ja *r* ei ollut omaa kirjainmerkkiä. Osassa vanhimpia käsikirjoituksia niitä kuitenkin merkitään niin kutsutulla palataalikaarella, joka sitoo konsonantin seuraavaan vokaaliin, esimerkiksi **конѣ** *końb* 'hevonon'. Voitiin käyttää myös niin kutsuttua joteerattua eli *j*-alkuisuutta osoittavaa vokaalimerkkiä, esimerkiksi **конѣа** 'hevosen' (yksikön genetiivi), myös yhdessä palataalikaaren kanssa: **конѣа**. Tässä oppikirjassa käytetään konsonanttien *n* *l* *r* merkintään johdonmukaisesti palataalikaarta ja myös kirjaimia **ѣ** **ю** **ѣѣ**, mutta ei kirjaimia **ѣ** **ѣа**, joita käytetään ylipäättään vain tavun alussa (siis sanan alussa tai toisen vokaalikirjaimen jälkeen). Huomattakoon, että kirjainten **и** ja **ѣ** edellä kaari onkin ainoa mahdollisuus osoittaa palataalisuutta, koska niille ei ole vastaavia joteerattuja vokaalimerkkejä.

– Palataalikaarta käytetään myös osoittamaan velaarikonsonanttien **к**, **г** ja **х** allofonista palatalisoitumista etuvokaalien edellä. Tällainen yhdistelmä saattoi esiintyä vain uudemmissa lainasanoissa: **кѣсарѣ** '(Roman) keisari' (vrt. vanhempaan lainaan **цѣсарѣ** 'keisari, hallitsija'), **гѣона** 'Gehenna, helvetti', **хѣровимѣ** 'kerubi'.

– Palataalikonsonantille *j*, joka saattoi esiintyä vain yksinään tavun alussa (joko sanan alussa tai kahden vokaalin välissä) ei ole varsinaista kirjainta, mutta joteerattujen vokaalimerkkien alkuosa **ѣ** on tavallaan sen oma merkki.

On tärkeää huomata, että toisin kuin nykyvenäjässä (ja uudemmassa venäjänkirkkoslaavissa) etuvokaalit eivät automaattisesti palatalisoineet (liudentaneet) edeltävää konsonanttia. Alkuperäisen muinaiskirkkoslaavin palataalikonsonantit olivat oppositiossa ei-palataalisten kanssa myös etuvokaalien edellä. Vertaa näitä pareja: **нѣ** *ne* 'ei', mutta **нѣ** *ne* 'sitä' (pronominin neutrin yksikön akkusatiivi preposition jälkeen); ***конѣ** *końb* 'alku' (säilynyt ilmauksessa **ис-конѣ** 'alussa', vrt. myös esim. venäjän **конец** 'loppu'), mutta **конѣ** *końb* 'hevonon'; **глаголи** *glagoli* 'sanat' (monikon nominatiivi), mutta **глаголи** *glagoli* 'puhu!' (imperatiivi).

Taulukosta puuttuvat konsonantit, jotka esiintyivät vain kreikasta lainatuissa sanoissa, etupäässä raamatullisissa erisnimissä, kuten esimerkiksi ϕ *f*.

Sanapaino oli eri sanoissa eri tavuilla ja liikkui sanaa taivutettaessa, niin kuin esimerkiksi nykyvenäjässä, mutta sitä ei valitettavasti ole merkitty vanhempiin teksteihin.

1.2 Lukuharjoituksia

Harjoittele lukemalla ääneen seuraavat sanat:

АДАМЪ 'Aatami', АЦЕ 'jos', БЪИТИ 'olla', ВЕЛИКЪ 'iso', ВЛАСТЬ 'valta', ГЛАВА 'pää', ГРѢХЪ 'synti', ДОБРѢ 'hyvin', ДОУХЪ 'henki', ДЪНЬ 'päivä', ЖИВОТЪ 'elämä', ЗНАТИ 'tuntea (joku)', ЗЖЕЪ 'hammas', ИКОНА 'kuva', ІВЪЪ 'Job', КЪНИГЪ 'kirja(t)', ЛЖКАВЪ 'ilkeä, valheellinen', МОЛИТИ 'pyytää', МЪНОГО 'paljon', НІВА 'pelto, viljelys', НИЦЬ 'köyhä', ОГНЬ 'tuli', ОЛЪТАРЬ 'alttari', ОСМЬ 'kahdeksan', ПАТЬ 'viisi', ПЖТЬ 'tie', РЪІВА 'kala', РЪКА 'joki', РЖКА 'käsi', СЛОВО 'sana, puhe', СОФІА 'Sofia, pyhä viisaus', СЪНЪ 'uni', СЪНЪ 'jonkun poika', ТИШИНА 'hiljaisuus; tyven', ХЪИТРОСТЬ 'taito', ЦРЪКЪ 'kirkko, temppeli', ЦЪЛИТИ 'parantaa', ЧИСТЪ 'puhdas', ЧОУДО 'ihme', ШЕСТЬ 'kuusi (6)', ЦИГЪ 'kilpi', ІАСТИ 'syödä', ІЕСТЪ 'on', ІЕЗЕРО 'järvi', ІАТИ 'ottaa', ДЕОДѢРА 'Theodora'.

Esimerkiksi venäjää osaavien täytyy varoa ääntäjästä konsonantteja liudentuneina (pehmeinä) vokaalimerkkien *ѣ*, *и* ja *ѡ* edellä, ellei konsonantissa ole palataalikaarta (vrt. *НІВА* *niva* mutta *НИЦЬ* *ništʹ*).

Painon paikkaan ei muinaiskirkkoslaavia luettaessa kiinnitetä paljon huomiota, koska, niin kuin edellä mainittiin, sitä ei voi suoraan päätellä vanhoista käsikirjoituksista. Nykyvenäjän tai -bulgarian mukaan painottava osuu varmasti usein oikeaan. Myös keskisen eteläslaavin (bosnian, kroaatin, montenegron ja serbian kirjakielten) mukainen paino on hyvä ohjenuora, jos se on laskeva; sen sijaan nouseva paino on keskisessä eteläslaavissa yhtä tavua lähempänä sanan alkua kuin vanhemmassa slaavissa. – Paino ei varmastikaan ollut jer-vokaaleilla *ѣ* ja *ѡ* paitsi kahdessa tapauksessa: jos seuraavaksakin tavussa oli jer-vokaali (niinpä yllä sanoissa *ДЪНЬ* ja *СЪНЪ* paino oli ensimmäisellä tavulla); tai jos jer-vokaali oli likvidan (*р* tai *л*) jäljessä ja koko yhdistelmä oli kahden muun konsonantin ympäröimä (esim. yllä sanassa *ЦРЪКЪ*; voimme sitä paitsi olettaa ainakin osassa slaavilaista kielialuetta tämän olleen vain tapa kirjoittaa syllabinen eli tavua muodostava *r* tai *l*).

Lukuharjoituksen sanoissa kannattaa kiinnittää huomioon erääseen perustavanlaatuiseen eroon muinaiskirkkoslaavin ja kaikkien nykyisten slaavilaisten kielten välillä: *kaikki muinaiskirkkoslaavin tavut ovat avotavuja eli päättyvät vokaaliin*. Näin ollen myös jokaisen sanankin on päättyävä vokaaliin, ja sanan keskellä voi esiintyä vain sellaisia konsonanttiyhtymiä, jotka voisivat esiintyä myös sanan alussa. Konsonantti-

yhtymät siis kuuluvat aina kokonaisuudessaan jälkimmäiseen tavuun: *о-ць* (kaksitavuinen sana), *хѣ-тро-ць* (kolmitavuinen sana). Avotavuisuuteen palataan kahdeksannessa oppitunnissa.

Toinen oppitunti

2.1 Nominaalitaivutus I: vokaalivartalot

Nominaalitaivutuksella tarkoitetaan muinaiskirkkoslaavissa paradigmoja, joiden mukaan taipuvat kaikki substantiivit, useimmat lukusanat sekä kaikki adjektiivien niin kutsutut lyhyet muodot – mutta eivät pronominit. Nominaalitaivutuksen paradigmat jakautuvat kahteen päätyyppiin: vokaalivartaloisiin ja konsonanttivartaloisiin.

Tässä oppitunnissa käsitellään vokaalivartalaisia taivutuksia. Niissä on kielihistoriallisesti ollut vokaali liittämässä toisiinsa sanan konsonanttiin päättyvää *juurta* ja konsonanttialkuista *päätettä*. Muinaiskirkkoslaavissa kyseinen liitosvokaali ei enää ole näkyvissä läheskään kaikissa taivutusmuodossa, mutta taivutustyyppit on silti tapana jakaa tämän vanhan niin kutsutun *teemavokaalin* eli taivutusvartaloa muodostavan vokaalin mukaan. Tärkeimmät vokaalivartalot ovat *o-vartalot*, joihin kuuluu pääosa maskuliinisista ja neutrisista substantiiveista, *a-vartalot*, joihin kuuluu pääosa feminiineistä, *u-vartalot*, joihin kuuluu muutama yleinen maskuliinisubstantiivi, sekä *i-vartalot*, joihin kuuluu muutamia maskuliineja ja monia feminiinejä. Lisäksi *o-vartalot* ja *a-vartalot* jakautuvat kovaan ja pehmeään taivutustyyppiin. Pehmeässä taivutustyyppissä sanan juuri ennen teemavokaalia päättyy palataaliseen konsonanttiin, joka vaikuttaa päätteen asuun; kovassa taivutustyyppissä juuren viimeinen konsonantti on puolestaan labiaalinen, dentaalinen tai velaarinen (ks. konsonanttitaulukkoa edellisessä oppitunnissa). Pehmeitä *o-vartaloita* ja *a-vartaloita* kutsutaan usein *jo-vartaloiksi* ja *ja-vartaloiksi*.

Nominaalitaivutuksessa on kolme lukua ja seitsemän sijaa. Luvut ovat *yksikkö* (singulaari, lyhennettynä sg.), *kaksikko* (duaali, du.) ja *monikko* (pluraali, pl.). Kaksikkoa käytetään johdonmukaisesti puhuttaessa kahdesta oliosta tai esineestä, joten monikko tarkoittaa, että puhe on vähintään kolmesta. Vaikka kaksikko siis loogisesti pitäisi esittää paradigmoissa yksikön ja monikon välissä, se asetetaan yleensä kolmanneksi, koska sillä on vähemmän erilaisia sijapäätteitä kuin yksiköllä ja monikolla ja koska se on teksteissä vähiten esiintyvä luku.

Sijamuotoja on seitsemän: *nominatiivi* (tämän kirjan paradigmoissa lyhennetty N), *akkusatiivi* (A), *genetiivi* (G), *lokatiivi* (L), *datiivi* (D), *instrumentaali* (I) ja *vokatiivi* (V). Nämä ovat tuttuja useimmista nykyisistäkin slaavilaisista kielistä, vaikka joissakin niistä lokatiivia kutsutaan ”prepositionaaliksi” ja osasta vokatiivi eli puhuttelusija on

kadonnut kokonaan (paitsi Jumalan puhuttelusta *bože*). (Bulgariasta ja makedoniasta ovat puolestaan kadonneet kaikki muut sijamuodot paitsi juuri vokatiivi!)

Sijamuotojen järjestys N A G L D I eli niin kutsuttu Trubetzkoy'n järjestys ei ole muinaiskirkkoslaavin oppikirjoissa ja kieliopeissa tavallisin, mutta se on sekä muotojen opetteluun että kielen rakenteen ymmärtämisen kannalta paras, koska siinä toisiaan muistuttavat tai identtiset päätteet pääsevät paradigmoissa allekkain. Sitä paitsi kaksikossa on vain kolme muotoa: nominatiivi-akkusatiivi, genetiivi-lokatiivi ja datiivi-instrumentaali. Vokatiivi on tämän kirjan paradigmoissa jätetty perinteiseen tapaan viimeiseksi; erillinen vokatiivi on vain maskuliinien ja feminiinien yksikössä.

***o*-vartaloiset maskuliinit: mallisanat ραβζ 'orja', βορζ 'jumala'**

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	ραβζ	ρaben	ρaba	N	βορζ	βοζη	βογα
A	ραβζ	ραβζι		A	βορζ	βορζι	
G	ρaba	ραβζ	ραβογ	G	βογα	βορζ	βογογ
L	ραβτ	ραβτχζ		L	βοζτ	βοζτχζ	
D	ραβογ	ραβομζ	ραβομα	D	βογογ	βογομζ	βογομα
I	ραβομь	ραβζι		I	βογομь	βορζι	
V	ραβε			V	βοже		

Monikon nominatiivissa η-vokaalin edellä sekä yksikön ja monikon lokatiivissa τ-vokaalin edellä velarikonsonantit muuttuvat seuraavasti: κ→ц | γ→ζ | χ→с. Vokatiivissa velarit puolestaan muuttuvat ε-vokaalin edellä näin: κ→ϣ | γ→ж | χ→ш. Näihin morfofonologisiin muutoksiin palataan systemaattisemmin kahdeksannessa oppitunnissa.

N ja A eroavat toisistaan vain monikossa, eivät yksikössä tai kaksikossa. Muinaiskirkkoslaavissa ei ollut monesta nykyisestä slaavilaisesta kielestä tuttua sääntöä, jonka mukaan elollisten maskuliinien akkusatiivi olisi genetiivin kaltainen. Genetiiviä esiintyy kyllä akkusatiivin asemesta objektin sijana erityisesti sellaisten maskuliinisubstantiivien yksikössä, jotka tarkoittavat täysikasvuisia vapaita miehiä (joihin myös βορζ kuuluu). Muinaiskirkkoslaavissa ei kuitenkaan vielä ole kysymys siitä, että genetiivi olisi syrjäyttänyt akkusatiivin, vaan siitä, että objektin sijassa esiintyy vaihtelua

tiettyjen semanttisten piirteitten perusteella (kielitieteellinen termi on ”eriävä objektin merkintä”).

jo-vartaloiset maskuliinit: мѣжь ’mies’, краи ’ääri’

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	мѣжь	мѣжи	мѣжа	N	краи	краи	краѣа
A	мѣжь	мѣжа		A	краи	краѣа	
G	мѣжа	мѣжь	мѣжоу	G	краѣа	краи	краю
L	мѣжи	мѣжихъ		L	краи	краихъ	
D	мѣжоу	мѣжемъ	мѣжема	D	краю	краемъ	краема
I	мѣжема	мѣжи		I	краема	краи	
V	мѣжоу			V	краю		

Niin kuin näistä paradigmoista näkyy, pehmeitten eli palataalikonsananttiin päättyvien juurten jälkeen päätteet ovat osin erilaiset kuin kovien juurten jälkeen. Systemaattisemmin nämä erot esitetään kahdeksannella oppitunnilla. Vokatiivin -ou on kuitenkin jo-vartaloitien erityispiirre, jota ei voi johtaa mistään säännöllisestä äänteenmuutoksesta.

Huomaa myös, että sanan краи ’ääri’ taivutusvartalo on *kraj-* ja и-vokaalimerkki voi tarkoittaa joko äänneyhdistelmää *jb* (yksikön nominatiivissa ja akkusatiivissa ja monikon genetiivissä) tai äänneyhdistelmää *ji* (yksikön lokatiivissa ja monikon nominatiivissa). Sanan taivutus on siis aivan sama kuin toisen mallisanan мѣжь, vaikka kyrilinen oikeinkirjoitus hieman hämärtää tätä samankaltaisuutta: yksikön taivutus on N *krajb*, A *krajb*, G *kraja*, L *kraji*, D *kraju*, I *krajemъ*, V *kraju*.

o-vartaloiset neutrit: село ’pelto; asumus’, вѣко ’silmäluomi’

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	село	села	селѣ	N	вѣко	вѣка	вѣцѣ
A	село	села		A	вѣко	вѣка	
G	села	селѣ	селоу	G	вѣка	вѣкѣ	вѣкоу
L	селѣ	селѣхъ		L	вѣцѣ	вѣцѣхъ	
D	селоу	селоумъ	селома	D	вѣкоу	вѣкомъ	вѣкома
I	селома	селаи		I	вѣкома	вѣки	

Neutriset o-vartalot eroavat maskuliinisista nominatiivin ja akkusatiivin päätteiden kohdalla kaikissa kolmessa luvussa. Huomaa, että yksikön ja monikon lokatiivin ja kaksikon nominatiivi-akkusatiivin päätteen -Ѣ edellä velaarit muuttuvat tutulla tavalla: $\kappa \rightarrow \zeta$ | $\Gamma \rightarrow \text{ʒ}$ | $\chi \rightarrow \text{ʃ}$.

jo-vartaloiset neutrit: ꙗже 'köysi', поѣ 'tasanko, pelto'

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	ꙗже	ꙗжа	ꙗжи	N	поѣ	поѣа	поѣи
A	ꙗже	ꙗжа		A	поѣ	поѣа	
G	ꙗжа	ꙗжь	ꙗжоу	G	поѣа	поѣъ	поѣо
L	ꙗжи	ꙗжиѡъ		L	поѣи	поѣиѡъ	
D	ꙗжоу	ꙗжеѡъ	ꙗжеѡа	D	поѣо	поѣѡъ	поѣѡа
I	ꙗжеѡъ	ꙗжи		I	поѣѡъ	поѣи	

Palataalikonsonantti muuttaa tässäkin osan päätteistä toiseksi. Sanan поѣ *pol'e* juuri on *pol'*, ja palataalinen konsonantti *l'* aiheuttaa esimerkiksi sen, että yksikön nominatiivin ja akkusatiivin päätte on -ѣ, ei -о niin kuin neutrisilla o-vartaloilla. Ei siis ole niin, kuten joidenkin nykyisten slaavilaisten kielten pohjalta voisi erheellisesti päätellä, että *e*-äänne olisi aiheuttanut *l*-äänteen palataalistumisen: esimerkiksi sanassa поѣтъти *poletěti* 'lentää' on tavallinen, ei palataalinen *l*.

u-vartaloiset maskuliinit: ѡинъ 'poika'

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	ѡинъ	ѡиноѡе	ѡинъи
A	ѡинъ	ѡинъи	
G	ѡиноу	ѡиноѡъ	ѡиноѡоу
L	ѡиноу	ѡинъѡъ	
D	ѡиноѡи	ѡинъѡъ	ѡинъѡа
I	ѡинъѡъ	ѡинъѡи	
V	ѡиноу		

Tähän taivutustyyppiin kuuluu pieni määrä taivutusvartaloltaan yksitavuisia maskuliinisubstantiiveja; mainitsemisen arvoisia ovat волъ 'härkä', врѣхъ 'huippu', домъ 'talo', крѣтъ 'kerta', мѣдъ 'hunaja, mesi', полъ 'sivu, puolisko',

сАНЪ 'arvo; virka', сЪИНЪ 'poika', сЪИНЪ 'torni' (edellisen homonyymi), ЧИНЪ 'järjestys; arvo'. Kaikilla näillä esiintyy aidoissa teksteissä myös o-vartaloitten mukaisia päätteitä, joten yllä esitetty paradigma on osittain rekonstruktio. Toisaalta sitten o-vartaloisillakin sanoilla esiintyy u-vartaloisilta lainattuja päätteitä, ja monessa nykyisessä slaavilaisessa kielessä ne ovat levinneet laajemmallekin. Erityisesti tämä koskee u-vartaloisten monikon G päätettä -ѠѢЪ, mutta kielestä riippuen myös esimerkiksi yksikön G, L tai D voivat olla nykykielistä tuttuja. (Itse asiassa myös muinaiskirkkoslaavin ja myöhäisen kantaslaavin o-vartaloisten maskuliinien sg. N ja A voivat olla peräisin u-vartaloisilta, koska ne eivät ole äänneläillisesti johdettavissa kantaindoeurooppalaisista päätteistä.)

a-vartaloiset feminiinit: жена 'nainen', рука 'käsi'

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	жена	женѢ	женѢ	N	рука	рукѢ	руцѢ
A	женѢ	женѢ		A	рукѢ	рукѢ	
G	женѢ	женѢ	женѢ	G	рукѢ	рукѢ	рукоу
L	женѢ	женахѢ		L	руцѢ	рукахѢ	
D	женѢ	женамѢ	женама	D	руцѢ	рукамѢ	рукама
I	женоиѢ	женами		I	рукоиѢ	руками	
V	жено			V	руко		

Tämä on feminiinien yleisin taivutustyyppi. Tämä on myös ensimmäinen oppimamme taivutustyyppi, jossa yksikön akkusatiivilla on oma pääte; mutta monikossa N ja A ovat samannäköisiä, niin kuin feminiineillä aina muutenkin, ja pääte on a-vartaloisilla samanlainen kuin o-vartaloisten maskuliinien monikon A. Feminiinien kaksikon NA on samannäköinen kuin neutrien kaksikon NA. – Yksikön lokatiivissa ja datiivissa sekä kaksikon nominatiivi-akkusatiivissa Ѣ-vokaalin edellä velaarit muuttuvat taas tuttuun tapaan.

ja-vartaloiset feminiinit: доуша 'sielu', змиа 'käärme'

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	доуша	доуша	доуши	N	змиа	змиа	змии
A	доушѣ	доуша		A	змиѣѣ	змиа	
G	доуша	доушь	доушоу	G	змиа	змии	змию
L	доуши	доушахъ		L	змии	змиахъ	
D	доуши	доушамъ	доушама	D	змии	змиамъ	змиама
I	доушеѣѣ	доушами		I	змиеѣѣ	змиами	
V	доуше			V	змие		

Yksikön lokatiivissa ja datiivissa sekä kaksikon nominatiivi-akkusatiivissa змии tarkoittaa *zmiji*, monikon genetiivissä se tarkoittaa *zmijь*.

i-vartaloiset substantiivit: maskuliini пѣть 'tie', feminiini кость 'luu'

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	пѣть	пѣтьѣ	пѣти	N	кость	кости	кости
A	пѣть	пѣти		A	кость	кости	
G	пѣти	пѣтьи	пѣтью	G	кости	костьи	костью
L	пѣти	пѣтьхъ		L	кости	костьхъ	
D	пѣти	пѣтьмъ	пѣтьма	D	кости	костьмъ	костьма
I	пѣтьмь	пѣтьми		I	костьѣѣ	костьми	
V	пѣти			V	кости		

Tässä taivutustyyppissä on sekä maskuliineja että feminiinejä, joskin feminiinejä on enemmän; nykyisissä slaavilaisissa kielissä taivutustyyppissä on nimenomaan feminiinejä ja maskuliinit ovat siirtyneet paljolti jo-vartalaiseen taivutukseen. Muinaiskirkkoslaavissa taivutustyyppi on aina ”kova”, eli sanan juuri ei koskaan pääty palataaliseen konsonanttiin. – Kuten muuallakin muinaiskirkkoslaavissa, ь ja и vaihtelevat j:n edellä: pl.N пѣтьѣ ~ пѣтиѣ | pl.G пѣтьи *pŏtjь* ~ пѣтии *pŏtijь* | sg.I костьѣѣ ~ костьиѣ.

2.2 Harjoituslauseita

Harjoittelemme ensin kääntämään helpohkoja lauseita, jotka eivät vielä muodosta yhtenäistä tekstiä. Sanoja ja ilmauksia, joiden pitäisi kääntyä tähän asti oppimiemme

taivutuskaavojen ja kirjan lopussa olevan sanaston avulla, ei erikseen selitetä. Sen sijaan verbien ja pronomien muodot, joita emme ole vielä käsitelleet, selitetään lyhyesti kunkin lauseen jälkeen, samoin kuin muut mahdollisesti vaikeat kohdat. (Jos jonkin lauseen merkitys ei lopulta avaudu, voit katsoa käännöksiä kirjan sanasto-osan lopusta.)

1. Исоуѣ видѣ и єдинѣ вѣдовицѣ оубогѣ.

видѣ 'näki': tämä on muinaiskirkkoslaavin tavallisin menneen ajan aikamuoto *aoristi*, jonka yksikön kolmas persoona päättyy useimmiten vokaaliin ilman varsinaista persoonapäätettä. – Niin kuin monessa nykyisessä slaavilaisessa kielessä, и 'ja' saattaa tarkoittaa myös 'myös'. – Vanhoissa käsikirjoituksissa ei yleensä ole sananvälejä, puhumattakaan virkkeen alun suuresta alkukirjaimesta tai nykyisenkaltaisesta väli-merkkien käytöstä. Oppikirjoissa näitä nykyaikaisia keinoja on kuitenkin tapana käyttää lukemista helpottamaan.

2. Петръ же вѣнѣ сѣдѣаше на дворѣ.

же on diskurssipartikkeli, joka joskus voidaan kääntää esimerkiksi 'puolestaan' tai jopa 'mutta', mutta useimmiten sen voi jättää kääntämättä. Se on enklittinen, toisin sanoen sillä ei ole omaa painoa vaan se ikään kuin nojaa edelliseen painolliseen sanaan. Useimmiten sen voi tulkita olevan yksinkertaisesti merkki siitä, että edellinen sana aloitti uuden virkkeen tai laajemman jakson. Harjoituslauseemme ei voisiakaan olla tekstin ensimmäinen lause. – сѣдѣаше 'istui': Tämä on toinen menneen ajan tempus nimeltään *imperfekti*. Se osoittaa yleensä, mitä oli parhaillaan tapahtumassa kun jotakin muuta tapahtui, eli se kuvaa pysyvämpiä, usein taustalle jääviä olosuhteita. Imperfektin yksikön kolmas persoona on helppo tunnistaa päätteestä -аше, jonka edellä on vokaali (tällä verbillä ѣ).

3. Рече ємоу· паси овьца моя.

рече on aoristi 'sanoi'. – ємоу on pronominin datiivi 'hänelle, sille' (maskuliini). – Oppikirjateksteissä on tapana käyttää läntisen kaksoispisteen asemesta kreikkalaista korotettua pistettä (·). – паси on yksikön toisen persoonan imperatiivi 'paimenna!'. – Yksikön ensimmäisen persoonan possessiivipronomini мои *мой* 'minun' on tässä samassa luvussa ja sijassa kuin pääsanansa овьца 'lammas', joka on ja-vartaloinen feminiini.

4. По сѣмь ѣви са пакзи Исоуѣ оученикомъ своимъ.

по сѣмь 'tämän jälkeen': lokatiivin kanssa käytettynä prepositio по tarkoittaa 'jälkeen' ja сѣмь on yksikön neutrin lokatiivi demonstratiivipronominista съ 'tämä', johon tutustumme lähemmin neljännessä oppitunnissa. – ѣви (esiintyy myös muodossa ави) on

aoristi 'toi julki, paljasti'; refleksiiviprominin akkusatiivin **ѿ** ansiosta merkitys on tässä intransitiivinen: 'ilmestyi'. – **своимъ** on nykyisistä slaavilaisista kielistä tutun refleksiivisen possessiivipronominin **свои** *svojь* muoto, joka viittaa lauseen subjektiin eli Jeesukseen; se on samassa luvussa ja sijassa kuin pääsanansa **оученикъ** 'oppilas, opetuslapsi'.

5. Глагола Господь своимъ оученикомъ ѿловѣкъ єдинъ сътвори вѣрьѣ великъ.

Глагола 'puhui, sanoi', **сътвори** 'teki, loi, järjesti' ovat taas aoristeja. – **вели** *velьbь* 'suuri' taipuu jo-vartaloiden mukaan.

6. Тогда рече цѣсарѣ слугѣ иди къ вѣстоуѣнзиимъ моимъ двѣрьмъ.

слуга 'palvelija' on maskuliini, vaikka se taipuu a-vartaloiden mukaan; huomaa velaarikonsonantin **г** säännöllinen muutos jatin (**ѣ**) edellä. – **иди** 'mene' on imperatiivin yksikön toinen persoona. – **къ** 'luo' -prepositio vaatii aina datiivin. **двѣрь** 'ovi, portti' (i-vartaloinen feminiini) esiintyy usein monikollisena. Monikon datiivissa on tietysti myös adjektiivi **вѣстоуѣнъ** 'itäinen', joka tässä esiintyy niin sanotussa pitkässä eli määräisessä muodossa (pitkiä adjektiivimuotoja käsitellään viidennessä oppitunnissa).

Kolmas oppitunti

3.1 Nominaalitaivutus II: konsonanttivartalot

Konsonanttivartaloisiin taivutustyyppeihin kuuluu vain substantiiveja, ei adjektiiveja eikä muita lukusanoja kuin **четъри** '4' (joka on aina monikollinen). Konsonanttivartaloisilla substantiiveilla yksikön nominatiivi on ollut aikaisemmin päätteetön, ja kyseinen muoto on päättynyt suoraan vartalon loppukonsonanttiin. Koska konsonanttiin päättyvät tavut eli umpitavut eivät ole muinaiskirkkoslaavissa mahdollisia, yksikön nominatiivista loppukonsonantti on kadonnut, mutta se tulee näkyviin muissa taivutusmuodoissa, sillä kaikki konsonanttivartaloisten substantiivien taivutuspäätteet alkavat vokaalilla. Päätteet ovat osittain samoja kuin vokaalivartaloisilla, mutta jotkin ovat vain konsonanttivartaloisille tyypillisiä, esimerkiksi yksikön genetiivin päätte **-ѣ**.

Konsonanttivartaloiset taivutustyyppit on nimetty taivutuksessa esiin tulevan konsonantin mukaan.

n-vartaloiset substantiivit: maskuliini КАМЪІ 'kivi', neutri ИМА 'nimi'

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikkoli
N	КАМЪІ	КАМЕНЕ	КАМЕНИ	N	ИМА	ИМЕНА	ИМЕНѢ
A	КАМЕНЬ	КАМЕНИ		A	ИМА	ИМЕНА	
G	КАМЕНЕ	КАМЕНЪ	КАМЕНОУ	G	ИМЕНЕ	ИМЕНЪ	ИМЕНОУ
L	КАМЕНЕ	КАМЕНЬХЪ		L	ИМЕНЕ	ИМЕНЬХЪ	
D	КАМЕНИ	КАМЕНЬМЪ	КАМЕНЬМА	D	ИМЕНИ	ИМЕНЬМЪ	ИМЕНЬМА
I	КАМЕНЬМЪ	КАМЕНЬМИ		I	ИМЕНЬМЪ	ИМЕНЪІ	
V	КАМЪІ						

Yleinen maskuliinisubstantiivi ДЪНЬ 'päivä' kuuluu tähän taivutustyyppiin, mutta nominatiivia *ДЪІ ei ole säilynyt, vaan yksikön nominatiivi on akkusatiivin kaltainen: sg.N ДЪНЬ, A ДЪНЬ, G ДЪНЕ, L ДЪНЕ, D ДЪНИ jne. Muutenkin tämän taivutustyyppin harvat maskuliinit pyrkivät sulautumaan muihin taivutuksiin. Neutrit (esimerkiksi ВРѢМА 'aika', ПЛЕМА 'heimo', СѢМА 'siemen') sen sijaan muodostavat oman taivutustyyppinsä nykyisissäkin slaavilaisissa kielissä.

r-vartaloiset feminiinit: МАТИ 'äiti' ja ДЪЦИ 'tytär'

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	МАТИ	МАТЕРИ	МАТЕРИ	N	ДЪЦИ	ДЪЦЕРИ	ДЪЦЕРИ
A	МАТЕРЬ	МАТЕРИ		A	ДЪЦЕРЬ	ДЪЦЕРИ	
G	МАТЕРЕ	МАТЕРЪ	МАТЕРОУ	G	ДЪЦЕРЕ	ДЪЦЕРЪ	ДЪЦЕРОУ
L	МАТЕРИ	МАТЕРЬХЪ		L	ДЪЦЕРИ	ДЪЦЕРЬХЪ	
D	МАТЕРИ	МАТЕРЬМЪ	МАТЕРЬМА	D	ДЪЦЕРИ	ДЪЦЕРЬМЪ	ДЪЦЕРЬМА
I	МАТЕРЫЖ	МАТЕРЬМИ		I	ДЪЦЕРЫЖ	ДЪЦЕРЬМИ	
V	МАТИ			V	ДЪЦИ		

Tähän taivutustyyppiin ei kuulu muita substantiiveja kuin nämä kaksi.

s-vartaloiset neutrit: НЕБО 'taivas'.

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	НЕБО	НЕБЕСА	НЕБЕСѢ
A	НЕБО	НЕБЕСА	
G	НЕБЕСЕ	НЕБЕСѢ	НЕБЕСОУ
L	НЕБЕСЕ	НЕБЕСѢХЪ	
D	НЕБЕСИ	НЕБЕСѢМЪ	НЕБЕСѢМА
I	НЕБЕСѢМЪ	НЕБЕСѢИ	

Tähän ryhmään kuuluu useita yleisiä neutreja, esimerkiksi диво 'ihme', дѣло 'teko', дръво 'puu', коло 'pyörä', слово 'sana', тѣло 'keho', чюдо 'ihme'. Substantiivilla лице 'kasvot' on jo-vartaloiden mukainen nominatiivi, mutta jo-vartaloisen taivutuksen lisäksi se voi taipua myös s-vartaloiden mukaan ikään kuin sen nominatiivi olisi *лико (esim. sg.G лице ← *lik+es+e*: velaarikonsonantti *k* muuttuu *č*:ksi etuvokaalin edellä).

Substantiivit око 'silmiä' ja оухо 'korva' taipuvat yksikössä ja monikossa usein s-vartaloisina, mutta kaksikossa (joka niillä luonnollisesti on yleisin luku!) i-vartaloiden mukaan. Niiden yksikön genetiivi on siis оуче, оушеце ja monikon nominatiivi оучеа, оушеца, mutta kaksikossa taivutus on NA оуи, оуши, GL оучю tai оуию, оушью tai оушию ja DI оуима, оушима (huom. -и-). Nykyisissä slaavilaisissa kielissä näiden kahden sanan monikko on siis yleensä alkuperältään kaksikko.

t-vartaloiset neutrit: lapsia ja eläinten poikasia: отроуа 'pieni lapsi'

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	ОТРОУА	ОТРОУАТА	ОТРОУАТѢ
A	ОТРОУА	ОТРОУАТА	
G	ОТРОУАТЕ	ОТРОУАТѢ	ОТРОУАТОУ
L	ОТРОУАТЕ	ОТРОУАТѢХЪ	
D	ОТРОУАТИ	ОТРОУАТѢМЪ	ОТРОУАТѢМА
I	ОТРОУАТѢМЪ	ОТРОУАТѢИ	

Tätä vartalotyyppiä voi kutsua myös *nt*-vartaloksi, vaikka *n*-äänteestä on jäänyt jäljelle vain vokaalin nasaalisuus: *ent > *e(t)*.

v-vartaloiset feminiinit: црҕкы 'kirkko'

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	црҕкы	црҕкыҥи	?
A	црҕкыҥы	црҕкыҥи	
G	црҕкыҥе	црҕкыҥы	?
L	црҕкыҥе	црҕкыҥахы	
D	црҕкыҥи	црҕкыҥамы	?
I	црҕкыҥыҥ	црҕкыҥами	
V	црҕкы		

Indoeurooppalaisen kielitieteen kannalta tämä taivutustyyppi edustaa vanhoja *ū*-vartaloita eli pitkään u-vokaaliin päättyviä vartaloita, mutta ääntenmuutosten myötä tyyppi on kantaslaavissa siirtynyt konsonanttivartaloisten ryhmään. Kaksikkomuodot eivät ole attestoituja, toisin sanoen niistä ei ole esimerkkejä säilyneissä teksteissä.

Esimerkkisanan lisäksi muita v-vartaloisia sanoja ovat esimerkiksi *боуҕкы* 'kirjain', *любы* 'rakkaus', *прѣлюбы* 'huoruus', *неплоды* 'hedelmätön nainen', *свекры* 'anoppi', *цѣлы* 'parantaminen'.

Myös *кры* (sg.G *крыҥе*) 'veri' kuuluu tähän taivutustyyppiin. Vanhemmissa oppi- ja sanakirjoissa esitetään yleensä, että akkusatiivi *крыҥы* on kokonaan korvannut sen nominatiivin, sillä *кры* on attestoitu vasta *Psalterium Sinaiticum* -nimisen käsikirjoituksen aikaisemmin tuntemattomassa, vuonna 1975 löydettyssä osassa (nykysloveenissa on kylläkin nominatiivi *kri*). Mutta kaikilla v-vartaloisilla substantiiveilla yksikön akkusatiivi pyrkii kyllä korvaamaan nominatiivin ja taivutus liukuu muutenkin kohti i-vartaloista taivutusta. Toisaalta yksikön nominatiivin kaltainen akkusatiivi, ehkä vanha monikon akkusatiivi, esiintyy kivettyneessä ilmauksessa *прѣлюбы дѣяти* tai *прѣлюбы творити* 'tehdä huorin' ja mahdollisesti myös kirjainten nimien (ks. ensimmäistä oppituntia) pohjana olleessa runossa: *аҕы боуҕкы вѣдѣ* 'minä kirjailimet tiedän'.

Vain monikossa konsonanttivartaloisten mukaan taipuvia substantiiveja

Asukasta tai kansan jäsentä tarkoittavat o-vartaloiset maskuliinisubstantiivit, jotka on muodostettu suffiksiyhdistelmällä *-(j)an-in-ъ* tai *-ĕn-in-ъ*, pudottavat *in*-elementin monikossa ja taipuvat silloin konsonanttivartaloiden tapaan, mikä näkyy erityisesti monikon nominatiivissa: *гражданинъ*, pl.N *граждане* 'kaupunkilainen' (johdos sanasta *градъ* 'kaupunki'); *издранилитѣнинъ*, pl.N *издранилитѣне* 'israelilainen'.

Konsonanttivartaloisia monikkomuotoja esiintyy joskus myös johtimilla *-tel'-b* ja *-ar'-b* muodostetuilla jo-vartaloisilla tekijää tai ammatin harjoittajaa osoittavilla substantiiveilla, esim. ДѢЛАТЕЛЬ, pl.N ДѢЛАТЕЛЕ 'työläinen', МЪИТАРЬ, pl.N МЪИТАРЕ 'tullimies, publikaani'.

3.2 Konstantinos Filosofin perhe

Ensimmäinen varsinainen lukukappaleemme on lyhyt katkelma Konstantinos-Kyrilloksen pyhimyselämäkerrasta, joka tunnetaan nimellä *Vita Constantini* (ks. I.3.4). Teksti on *normalisoitu* niin kuin useimmat tämän kirjan tekstit. Se ei siis suoraan seuraa mitään tekstin olemassa olevaa käsikirjoituskopiota (jotka olisivatkin tässä tapauksessa kaikki myöhempää kirkkoslaavia, eivät muinaiskirkkoslaavia), vaan se on palautettu lähelle oppi- ja käsikirjojen esittelemää varhaista muinaiskirkkoslaavia. Tarkkaan ottaen se ei kuitenkaan ole tieteellinen *rekonstruktio* oletetusta alkutekstistä – jo yksistään senkin vuoksi, että alkuteksti oli varmastikin kirjoitettu glagoliittisin kirjaimin, joita kyrilliset eivät aivan yksiselitteisesti vastaa.

Tässä, kuten myöhemmissäkin lukukappaleissa, tekstin tulkitsemisen apuna on tarkoitus käyttää kirjan lopussa olevaa sanastoa ja tähän mennessä opittua kielioppia. Rakenteet ja taivutusmuodot, joita ei ole vielä käsitelty, selitetään tekstin jälkeen. Tarkoitus on oppia passiivisesti tunnistamaan joitakin niistä (esimerkiksi verbin aoristi ja jotkin partisiipit) jo ennen kuin ne selitetään myöhemmällä oppitunnilla yksityiskohtaisemmin.

Kirjan lopusta sanaston jälkeen löytyvät muitten kuin suoraan Raamatusta otettujen tekstien käännökset. Oppimisen kannalta on aina kuitenkin parempi yrittää itse ensin tulkita teksti!

Въ Солоуньскѣ градѣ бѣ мѣжъ етеръ, доброродьнъ и богатъ, именемъ
львъ, прѣдрѣжа санъ дръгарьскъи подъ стратигомъ. Бѣ же
благовѣрьнъ, съхранѣаѣ вса заповѣди божыа испльнъ, такоже иногда
лювъ. Живъи же съ подроужыемъ своимъ, роди ѿ ѿтроуатъ, отъ нихъже
бѣаше младѣи, седмъи, Кωνъстанътинъ философъ, наставъникъ и
оучителъ нашъ.

Selityksiä

бѣ 'oli' on бѣти 'olla' -verbin muoto.

львъ 'leijona', mutta etunimenä 'Leo'.

прѣдрѣжа 'pitävä, hallitseva', mutta tässä sopii käännettäväksi relatiivilauseella: 'jolla oli'. Muinaiskirkkoslaavissa, kuten vanhassa kreikassa ja latinassa, käytetään virkettä rakennettaessa paljon lauseenvastikkeita muodostavia partisiippeja, jotka joskus voidaan suomeenkin kääntää lauseenvastikkeella mutta usein paremmin erilaisilla sivulauseilla. прѣдрѣжа on preesenspartisiippi (maskuliini, yksikön nominatiivi) verbistä прѣдрѣжати 'pitää, hallita'. Partisiippeihin tutustutaan järjestelmällisemmin vasta yhdeksännellä oppitunnilla, mutta näissä selityksissä ohjataan tunnistamaan yleisimmät partisiippityypit tekstistä.

санъ дрѣгарьскъзи 'drugarioksen virka'; стратигъ 'strategi, maaherra'. Bysantissa sotilas- ja siviilihallinto olivat kietoutuneet toisiinsa. Strategin eli maaherran alaisuudessa toimiva drugarios (δρουγγάριος) oli korkea virkamies ja samalla upseeri, jolla oli komennossaan 1000–2000 miestä.

сѣхраниа 'säilyttävä, noudattava', mutta sujuva käännös voisi tässä olla rinnasteinen päälause 'ja noudatti'. сѣхраниа on preesenspartisiippi (maskuliini, yksikön nominatiivi) verbistä сѣхраниати 'säilyttää; noudattaa'.

всѣ on pl.A (maskuliini tai feminiini) pronominista всѣ 'kaikki'.

божьи *božьь* (tai божи *božijь*) on possessiivadjektiivi 'jumalan'. Taivutus on normaali jo-vartaloinen taivutus, eli tekstissä esiintyvä божьа on pl.A (maskuliini tai feminiini).

ѡбъ 'Job'. Kreikan kautta tulleissa nimissä käytettiin usein kreikan mukaista oikein-kirjoitusta, näinpä tässä ovat käytössä "kymppi-*i*" ja "ѡтъ" (kr. ἰώβ). Vertaus Jobiin on pinnallinen ja koskee vain Leon hurskautta, koska hänen ei kerrota joutuneen sellaisiin koettelemuksiin kuin Vanhan testamentin Jobin.

живъ 'elävä': taas preesenspartisiippi, tällä kertaa verbistä жити 'elää'. Voimme kääntää lauseenvastikkeella 'eläessään' tai sivulauseella: 'kun hän eli...'.

роди 'synnytti': aoristin yksikön kolmas persoona verbistä родити 'synnyttää'. Suomeksi verbiä ei voi kuitenkaan käyttää miehestä, joten käännämme, että Leo 'sai' lapsia.

·ѣ· tarkoittaa '7'. Opimme ensimmäisellä oppitunnilla, että kirjaimia voidaan käyttää myös numeroina. Silloin kirjaimen päälle kirjoitetaan merkki, joka tunnetaan nimellä *titlo* ja kirjain saatetaan lisäksi vielä erottaa muusta tekstistä pistein. Titloa voidaan käyttää myös osoittamaan, että sana on lyhennetty (esim. ѿѣ = ѿѣъ 'jumala'), mutta lyhenteet eivät koskaan ole yhden kirjaimen mittaisia. – Huomaa, että peruslukusana 'seitsemän' on сѣдмъ ja se taipuu i-vartaloitten mukaan; sitä seuraava substantiivi on monikon genetiivissä, kuten kaikilla lukusanoilla viidestä ylöspäin. (Lukusanoista puhutaan enemmän 11. oppitunnissa.) Järjestyslukusana 'seitsemäs' on puolestaan сѣдмъ

ja se taipuu kuten adjektiivit, eli maskuliinissa ja neutriissa o-vartaloitten ja feminiinissä a-vartaloitten mukaan.

ОТЪ НИХЪЖЕ 'joista': kun jokin on valittu jostakin joukosta, käytetään prepositiota ОТЪ ja genetiiviä. Muoto НИХЪЖЕ on prepositioiden jälkeen käytettävä monikon genetiivi relatiivipronominista ИЖЕ 'joka', jota käsitellään neljännessä oppitunnissa.

БѢШЕ 'oli' tarkoittaa samaa kuin lukukappaleen alussa esiintynyt БѢ.

МЛАДѢИ on komparatiivi sanasta МЛАДЪ 'nuori', oikeastaan siis 'nuorempi'; muinaiskirkkoslaavissa ei kuitenkaan ole erillistä superlatiivia, joten käännös voi olla myös 'nuorin', niin kuin tässä tekstissä.

СЕДМЪИ 'seitsemäs': järjestyslukusanaan СЕДМЪ voidaan, niin kuin muihinkin adjektiiveihin, liittää pronomini И, joka muistuttaa tehtävältään määräistä artikkelia. Pitkistä eli määräisistä adjektiiveista puhutaan enemmän viidennellä oppitunnilla.

Neljäs oppitunti

4.1 Pronominit

Muinaiskirkkoslaavin pronominit eivät noudata nominaalitaivutusta vaan pronominaalitaivutusta. Suuri osa pronominien päätteistä on siis erilaisia kuin muilla nomineilla, mutta yhtäläisyyksiäkin voidaan havaita.

Persoonapronominit ja refleksiivipronomini

Muinaiskirkkoslaavissa on varsinaisia persoonapronomineja vain ensimmäisessä ja toisessa persoonassa, mutta kylläkin kaikissa kolmessa luvussa. Persoonapronominien tapaan taipuu subjektiin viittaava refleksiivipronomini, jota käytetään kaikissa kolmessa persoonassa ja jolla on sama muoto myös kaikissa luvuissa. Akkusatiivilla ja datiivilla on pitkät ja lyhyet muodot; lyhyet muodot ovat useimmiten enklittisiä eli painottomia eivätkä voi aloittaa lausetta.

1. persoona			2. persoona		
yksikkö	monikko	kaksikko	yksikkö	monikko	kaksikko
N азъ	мы	ѣѣ	тѣ	ѣѣ	ѣѣ
A мене ма	нас нѣ	на	тебе та	ѣѣѣ ѣѣ	
G мене	насѣ	наю	тебе	ѣѣѣ	ѣѣю
L мынѣ	насѣ		тебѣ	ѣѣѣ	
D мынѣ ми	намѣ нѣ	нама	тебѣ ти	ѣѣмѣ ѣѣ	ѣѣма
I мыноѣѣ	нами		тобѣѣѣ	ѣѣми	

Huomaa, että *v*-alkuinen muoto **ѣѣ** 'me kaksi' on kaksikon *ensimmäisen* persoonan muoto; kaksikon toinen persoona on **ѣѣ** 'te kaksi'. Ensimmäisen persoonan persoona-pronominissa näemme ainoan tapauksen muinaiskirkkoslaavissa, jossa kaksikossa on eri muoto nominatiiville ja akkusatiiville.

refleksiivi- pronomini

N	–
A	себе ѣѣ
G	себе
L	себѣ
D	себѣ си
I	себѣѣѣ

Refleksiivipronominilla ei ole nominatiivia. Teksteissä yleisin sijamuoto on akkusatiivin lyhyt muotoa **ѣѣ**, joka usein muuttaa transitiviverbin vastaavaksi intransitiiviksi, esimerkiksi **родити** 'synnyttää' – **родити ѣѣ** 'syntyä'. Akkusatiivin pitkällä muodolla ei ole tällaista funktiota: **родити себе** voisi tarkoittaa vain 'synnyttää itsensä'.

Kovavartaloinen pronominitaivutus: demonstratiivipronomini **тѣ** 'se, hän'

Tämän mallin mukaan taipuvat useat yleiset pronominit, joiden juuri päättyy kovaan eli ei-palataaliseen konsonantiin.

maskuliini				neutri			
	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	ТЪ	ТИ	ТА	N	ТО	ТА	ТЪ
A	ТЪ	ТЪІ		A	ТО	ТА	
G	ТОГО	ТЪХЪ	ТОЮ	G	ТОГО	ТЪХЪ	ТОЮ
L	ТОМЪ	ТЪХЪ		L	ТОМЪ	ТЪХЪ	
D	ТОМОУ	ТЪМЪ	ТЪМА	D	ТОМОУ	ТЪМЪ	ТЪМА
I	ТЪМЪ	ТЪМИ		I	ТЪМЪ	ТЪМИ	

feminiini			
	yksikkö	monikko	kaksikko
N	ТА	ТЪІ	ТЪ
A	ТЪ	ТЪІ	
G	ТОѦ	ТЪХЪ	ТОЮ
L	ТОИ	ТЪХЪ	
D	ТОИ	ТЪМЪ	ТЪМА
I	ТОИЪ	ТЪМИ	

Näin taipuvat mm. **ОВЪ** 'tämä', **ОНЪ** 'tuo', **ТАКЪ** 'sellainen' (mask. pl.N **ТАЦИ**), **КАКЪ** 'millainen' (mask. pl.N **КАЦИ**), **ВЪСЪКЪ** 'jokainen', **САМЪ** 'itse', **ИНЪ** 'toinen', **ЄДИНЪ** '1', **ДЪВА** '2' (taipuu luonnollisesti vain kaksikossa!), **ОБА** 'kumpikin, molemmat' (vain kaksikossa).

Pehmeävartaloinen pronominitaivutus: anaforinen pronomini *и *ѣ 'hän, se'

"Anaforiseksi pronominiksi" kutsutaan muinaiskirkkoslaavissa kolmannen persoonan persoonapronominin kaltaista pronominia, joka on painoton ja viittaa johonkin aikaisemmin puheena olleeseen. Siitä ei koskaan käytetä nominatiivia, sillä jos subjekti-pronominia ei painoteta, se vain jätetään kokonaan pois – vrt. edellisen oppitunnin lukukappaleessa esimerkiksi **БЪ ЖЕ БЛАГОУВЪРЪНЪ** '(hän) oli hurskas'. Muiden pronomien ja adjektiivien niin kutsuttujen pitkien muotojen (ks. seuraavaa oppituntia) perusteella nominatiivin voidaan kuitenkin päätellä olleen *и *ѣ – tähti tarkoittaa, että muoto ei esiinny tunnetuissa teksteissä, mutta se on rekonstruoitavissa. Pronominin

juuri päättyy siis palataaliseen konsonanttiin (itse asiassa se koostuu vain tästä yhdestä konsonantista *j-*), ja samalla tavalla taipuvatkin eräät muut pronominit, joiden juuri päättyy palataaliseen konsonanttiin.

maskuliini				neutri			
	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	*и *j _б	*и *ji	*ta	N	*te	*ta	*и *ji
A	и j _б	ta	ta	A	te	ta	и ji
G	его	ихъ	ею	G	его	ихъ	ею
L	емь	ихъ		L	емь	ихъ	
D	емуъ	имъ	има	D	емуъ	имъ	има
I	имь	ими		I	имь	ими	

feminiini			
	yksikkö	monikko	kaksikko
N	*ta	*ta	*и *ji
A	ta	ta	и ji
G	eta	ихъ	ею
L	ени	ихъ	
D	ени	имъ	има
I	ени	ими	

Huomaa, että kaikki muodot ovat *j*-alkuisia, vaikkei kyrillinen kirjoitusasu sitä selvästi näytä; esimerkiksi maskuliinin monikkomuodot ovat *ji, j_е, jixъ, jixъ, jimъ, jimi. Kovavartaloisiin pronomineihin verrattuna pehmeävirtaloisten päätteissä *ъ* → *ь*, *о* → *е* ja *ѣ* → *и*.

Teksteissä yleisin muoto on sg.mask.A и j_б 'hänet', joka on hämäävästi samanköinen kuin konjunktio и i 'ja'.

Preposition jälkeen anaforisen pronominin juuri *j-* korvautuu konsonantilla *ń-*, esim. *ѣзѣ ѣма съ ѣма* 'heidän kahden kanssa'. Se on peräisin eräitten prepositioiden aikaisemman loppu-*n:n* ja pronominin alku-*j:n* yhteensulautumisesta, mutta sitä käytetään sellaistenkin prepositioiden jälkeen, jotka historiallisesti eivät ole päättäneet *n*-konsonanttii. Maskuliinin yksikön akkusatiivia *и ѣ* vastaa preposition jälkeen muoto *ѣ ѣ*, esim. *на ѣ* 'häntä vastaan, hänen kimppuunsa'.

Nykyisissä slaavilaisissa kielissä anaforinen pronomini on antanut muotoja kolmannen persoonan persoonapronominille ja puuttuva nominatiivi on korvattu *on-* tai *t-*alkuisella demonstratiivipronominilla. Muinaiskirkkoslaavissa tätä ei ole vielä tapahtunut; esimerkiksi demonstratiivipronominilla *онъ* 'tuo' on edelleen oma taivutuksensa, esimerkiksi mask. sg. *оного*. Lähimmäksi muinaiskirkkoslaavin järjestelmää on jäänyt makedonia, jossa kolmannen persoonan persoonapronomineilla ei oikeastaan ole nominatiivia vaan ne korvataan demonstratiivilla.

Pehmeäkartaloisina taipuvat mm. relatiivipronomini *иже ѣ-že* 'joka' (vain alkuosa taipuu, esim. mask. sg. *ѣгоже ѣго-že*) sekä possessiivipronomininit *мои мойъ* 'minun', *твои твоѣ* 'sinun', *свои своѣ* 'oma' (refleksiivinen), *нашъ* 'meidän', *вашъ* 'teidän'. Toisin kuin anaforisella pronominilla, niillä kaikilla on myös nominatiivit.

Demonstratiivipronominin *съ* 'tämä' taivutus

Muinaiskirkkoslaavissa on kaksi demonstratiivia merkityksessä 'tämä': normaalin kovavartalaisen taivutuksen eli *тъ-*pronominin tapaan taipuva *ѣъ* ja epäsäännöllisemmin taipuva *съ*, jonka paradigma on annettu alla. Suurin osa sen saamista päätteistä on pehmeäkartaloisen taivutuksen mukaisia, ikään kuin pronomini olisi alun perin sisältänyt palataalisen konsonantin *ś, mistä muinaiskirkkoslaavissa ei kuitenkaan ole varsinaisia todisteita.

maskuliini				neutri			
	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	съ	си	съѧ	N	се	си	си
A	съ	съѧ		A	се	си	
G	сего	сѣхъ	сею	G	сего	сѣхъ	сею
L	сѣмь	сѣхъ		L	сѣмь	сѣхъ	
D	сѣмоу	сѣмъ	сѣма	D	сѣмоу	сѣмъ	сѣма
I	сѣмь	сѣми		I	сѣмь	сѣми	

feminiini

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	СИ	СЫА	СИ
A	СЫА	СЫА	
G	СЕА	СИХЪ	СЕЮ
L	СЕИ	СИХЪ	
D	СЕИ	СИМЪ	СИМА
I	СЕИ	СИМИ	

Huomaa, että feminiinin sg.N ja neutrin pl.N päättyvät *-i* eivätkä *-a*, mihin olemme tottuneet useimmissa tähänastisissa taivutuksissa.

Osasta taituvusmuotoja on tavattu vain pitempää vartaloa *sbj*-käyttävä muoto, ja paradigma on esitetty tämän mukaan. Myöhemmin vartalo *sbj*-yleistyy muihinkin sijoihin, esimerkiksi mask. pl.N *СИ*, fem. sg.N *СЫА*. Kaikki tällaiset muodot voidaan kirjoittaa myös *sij*-alkuisina, esim. mask. pl.N *СИИ*, mask.pl.A ja fem. pl.NA *СИА*.

Sekatyypinen pronominitaivutus: *всь* *vśb 'kaikki'

Tämä pronomini seuraa muuten pehmeävartaloista taivutusta, mutta kovavartaloisen taivutuksen *-t*-säilyy eikä korvaudu *и*:llä. Se sisältää ilmeisesti palataalisen *ś*-äänteen – todennäköisemmin kuin edellä käsitelty pronomini *сь* – mutta tältä konsonantilta puuttuu oma merkki muinaiskirkkoslaavin kummassakin aakkostossa.

Tältä pronominilta puuttuvan duaalin korvaa pronomini *оба* 'kumpikin, molemmat', joka on tässä asetettu samaan paradigmaan.

maskuliini				neutri			
	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
N	ВЪСЬ	ВЪСИ	ОБА	N	ВЪСЕ	ВЪСѢ ВЪСА	ОБѢ
A	ВЪСЬ	ВЪСА		A	ВЪСЕ	ВЪСѢ ВЪСА	
G	ВЪСЕГО	ВЪСѢХЪ	ОБОЮ	G	ВЪСЕГО	ВЪСѢХЪ	ОБОЮ
L	ВЪСЕМЬ	ВЪСѢХЪ		L	ВЪСЕМЬ	ВЪСѢХЪ	
D	ВЪСЕМΟΥ	ВЪСѢМЪ	ОБѢМА	D	ВЪСЕМΟΥ	ВЪСѢМЪ	ОБѢМА
I	ВЪСѢМЬ	ВЪСѢМИ		I	ВЪСѢМЬ	ВЪСѢМИ	

feminiini			
	yksikkö	monikko	kaksikko
N	ВЪСѢ ВЪСА	ВЪСА	ОБѢ
A	ВЪСѢ	ВЪСА	
G	ВЪСЕѦ	ВЪСѢХЪ	ОБОЮ
L	ВЪСЕИ	ВЪСѢХЪ	
D	ВЪСЕИ	ВЪСѢМЪ	ОБѢМА
I	ВЪСЕИѦ	ВЪСѢМИ	

Feminiinin yksikön nominatiivissa ja neutrin monikon nominatiivissa ja akkusatiivissa esiintyy glagoliittisissa teksteissä erikoinen päätte -Ѣ. Koska glagoliittisessa aakkostossa ei eroteta kirjaimia Ѣ ja Ѧ, tämä saattaa olla tapa kirjoittaa *вѣѣ: pronomiinissa on alun perin ollut palataalinen *ś, mikä selittäisi sen osittain pehmeävartalaisen taipumuksen.

Interrogatiivipronomininit КЪТО 'kuka' ja ЧѢТО 'mikä'

Nämä pronominit taipuvat vain yksikössä eivätkä erota myöskään sukuja. Nominatiivissa ne päättyvät formanttiin -ТО, joka katoaa muissa sijoissa.

КЪТО 'kuka' taipuu kovavartaloisena pronomininä; Ъ:n edellä К→Ц. Pronomini ЧЪТО 'mikä' taipuu pehmeävartaloisena, mutta genetiivi ja datiivi ovat epäsäännöllisiä:

N	КЪТО	ЧЪТО
A	КОГО	ЧЪТО
G	КОГО	ЧЕГО – ЧЬСО
L	КОМЪ	ЧЕМЪ
D	КОМУ	ЧЕСОМУ – ЧЬСОМУ
I	ЦЪМЪ	ЧИМЪ

Meille säilyneissä teksteissä КЪТО-pronominin akkusatiivin on kauttaaltaan korvannut genetiivi, ja paradigma on esitetty tämän mukaan.

'Mikä'-pronominin gnetiivi ЧЕГО tai ЧЬСО on ainoa tapaus muinaiskirkkoslaavissa, jossa näkyy sama indoeurooppalainen genetiivin s-elementti kuin vaikkapa ruotsin tai englannin genetiiveissä. Datiivi puolestaan on kontaminaatio eli sekoitus genetiivistä ja varsinaisesta datiivin päätteestä. Teksteissä esiintyy myös muunlaisia muotoja, esimerkiksi säännönmukaisempi datiivi ЧЕМОУ tai kaksinkertaisen genetiivin päätteen sisältävä ЧЕКОГО.

4.2 Pienen Konstantinoksen uni Sofiasta

Vita Constantini kertoo Konstantinos-Kyrilloksen lapsuudesta muun muassa tällaisen vertauskuvallisen episodin, jossa hän unessa saa valita puolison kauniista neidoista ja valitsee Sofian eli Viisauden. Kertomuksen ulkoinen motiivi on peräisin todellisesta tapauksesta, joka Bysantissa vielä muistettiin: Vuonna 821 kruununperillinen Theófilos valitsi itselleen puolison julkisessa tilaisuudessa, johon oli kutsuttu ylhäisösukujen tyttäriä. (Theofilos ei tosin uskaltanut valita kaunista ja nopeaälyistä Kassia- eli Kassiané-neitoa, mutta Kassiasta tuli sittemmin kuuluisa runoilija, säveltäjä ja luostarin johtaja ja ortodoksisen kirkon pyhä nimellä Kassiane Hymnirunoilija.)

Сѣдми же лѣтъъ сѣи, отрокъ видѣ сѣи и, повѣдаѣ отъцоу и матери, рече
 ѿко. „Стратигъ, сѣбѣравъ всѣ дѣвица нашего града, рече къ мнѣ:
 Избери себѣ отъ нихъ, ѿже хоцеша, подроужье и на помощь сѣвреть
 себѣ. Азъ же, сѣгладавъ и сѣмоцрь въсѣхъ, видѣхъ єдинѣ
 краснѣишѣ въсѣхъ лицемъ, свѣтацѣ са и оукрашенѣ вельми монистѣ
 златѣ и бисѣромъ и всенѣ красотѣи, єиже бѣ има Софѣи, сирѣчь
 мѣдрость. Тѣ избѣрахъ.“

Selityksiä

СЕДМИ on feminiinisten i-vartaloitten mukaan taipuvan lukusanan СЕДМЬ sijamuoto ikää osoittamassa (todennäköisesti genetiivi, mutta eri käsikirjoituskopioissa on tässä erilaisia rakenteita). Lukusanaan liittyvä substantiivi on monikon genetiivissä kaikilla lukusanoilla viidestä ylöspäin.

ЕЗИ on БЫТИ 'olla' -verbin aktiivin preesenspartisiipin maskuliinin yksikön nominatiivi. Sananmukainen käännös on siis 'oleva', mutta suomeksi voimme kääntää lauseenvastikkeella 'ollessaan'.

ПОВѢДАЯ 'kertova' on vastaava partisiippimuoto verbistä ПОВѢДАТИ 'kertoa'. Tässä olisi kuitenkin vaikea kääntää 'kertoessaan' tai 'kertoen'; paras käännös olisi rinnasteinen päälause: 'ja kertoi'.

СЗВЪРАВЪ 'kerännyt' on СЗВЪРАТИ 'kerätä' -verbin aktiivin preteritipartisiipin maskuliinin yksikön nominatiivi. Suomeksi voimme taas kääntää lauseenvastikkeella, esimerkiksi 'kutsuttuaan kokoon'.

ИЗВЕРИ 'valitse' on imperatiivin sg. 2 persoona verbistä ИЗВЪРАТИ 'valita'.

ОТЪ НИХЪ, ИЖЕ ХОЦЕШИ 'heistä [se], jonka haluat': huomaa и-pronominin alkukonsonantin muutos *j* > *h* preposition jälkeen; ja huomaa, että relatiivipronominissa ИЖЕ taipuu vain alkuosa.

ПОДРОУЖЫЕ И НА ПОМОЦЬ: Kun jokin tehdään joksikin tai jotakin pidetään jonakin, muinaiskirkkoslaavissa käytetään kahta akkusatiiviobjektia. Yksikön akkusatiivi ПОДРОУЖЫЕ siis tarkoittaa, että joku valitaan 'puolisoksi'. Prepositiolauseke НА ПОМОЦЬ 'avuksi' on sen kanssa rinnaisteinen: 'puolisoksi ja avuksi'.

СЗВРЬСТЬ СЕБѢ: 'ikätoveri itsellesi': tämä on vielä 'valita'-verbin suora objekti ja rinnastuu siis ИЖЕ ХОЦЕШИ '[se] jonka haluat' -lausekkeeseen; nämä voi käännöksessä yhdistää, esimerkiksi 'valitse... ikätoverisi, se jonka haluat, puolisojesi ja avuksesi'. Sanaston jälkeisessä käännöksessä on toinenkin ehdotus.

СЗГЛАДАВЪ И СЗМОЦРЬ ВЪСѢХЪ: tässä on kaksi aktiivin preteritipartisiippia: СЗГЛАДАВЪ 'tarkastellut, katsellut' verbistä СЗГЛАДАТИ ja СЗМОЦРЬ 'katsellut' lähes samamerkityksellisestä verbistä СЗМОТРИТИ. Monikon genetiivi ВЪСѢХЪ ei johdu siitä, että puhe on elollisista tarkoitteista – ylempänähän samoista neidoista on käytetty monikon akkusatiivia ВЪСА – vaan siitä, että kuuntelemista ja katselemista tarkoittavat verbit saavat usein genetiiviobjektin.

ВИДѢХЪ 'näin': kun aoristin yksikön kolmanteen persoonaan lisätään -ХЪ, saadaan yksikön ensimmäinen persoona.

красѣнѣишѣ въсѣхъ 'kaikkein kauneimman': красѣнѣишѣ on komparatiivi, feminiinin sg.A adjektiviista красѣнъ 'kaunis'. Muinaiskirkkoslaavissa ei ole superlatiivia, mutta monikon genetiivi въсѣхъ 'kaikkien' = 'kaikkein' on yksi tapa osoittaa, että kyse on superlatiivista.

свѣтацѣ са и оукрашенѣ: kaksi partisiippia, kummatkin feminiinin yksikön akkusatiivissa, koska puhe on edelleen Konstantinoksen unessa näkemästä kauniista neidosta. свѣтацѣ са on aktiivin preesenspartisiippi verbistä свѣтити са 'loistaa, säteillä', ja оукрашенѣ on passiivin preteritipartisiippi verbistä оукрасити 'kaunistaa, koristaa'.

монистъи златъи 'kultaisin kaulakoruin': huomaa monikon instrumentaalit. Adjektiivi златъ таippuu o-vartaloiden tapaan kuten kaikki adjektiivit maskuliinissa ja neutriissa.

ѣиже бѣ има 'jonka nimi oli': huomaa relatiivipronominista datiivi, ei genetiivi. Muinaiskirkkoslaavissa datiivi ja genetiivi esiintyvät kumpikin omistusrakenteissa.

Софѣа, сирѣчь мѣдрость 'Sofia eli viisautta': kreikantaitoiselle on selvää, että nimi Σοφία tarkoittaa myös 'viisautta', mutta slaaviksi asia on selitettävä. Sillä tarkoitettiin nimenomaan jumalallista viisautta, jolle oli pyhitetty myös Konstantinopolin mahtava pääkirkko Hagia Sofia 'pyhä viisautta'. Ilmaisui sирѣчь 'eli' on muodostettu sanaliitosta си рѣчь 'tämä puhe, tämä sana'.

ѣи избѣрахъ 'hänet valitsin': tässäkin aoristin yksikön ensimmäinen persoona päättyy -хъ. Jos pronomini olisi painoton, 'valitsin hänet' ilmaistaisiin избѣрахъ ѣи, mutta koska pronominia painotetaan, и-pronominin asemesta on käytettävä demonstratiivi-pronominia тѣи.

Viides oppitunti

5.1 Adjektiiveista

Adjektiivit taipuvat suvussa, luvussa ja sijassa. Niillä on kaksi taivutusta: lyhyt eli epämääräinen taivutus ja pitkä eli määräinen taivutus.

Lyhyet adjektiivimuodot noudattavat nominaalitaivutusta o- ja a-vartaloitten mallin mukaan, esimerkiksi sg.N новъ орѣъ 'uusi orja', sg.G нова рѣба 'uuden orjan', sg.D новоу рѣбоу 'uudelle orjalle'; sg.N млада жена 'nuori nainen', sg.G младаи женѣи 'nuoren naisen' sg.D младаи женѣи 'nuorelle naiselle'.

Pitkät eli määräiset adjektiivimuodot ovat syntyneet siten, että adjektiivin lyhyeen muotoon on lisätty anaforinen pronomini *и *jъ (ks. 4.1) samassa sijamuodossa. Määräinen taivutus on siis esimerkiksi sg.N новъ-и рѣбъ '(se) uusi orja', sg.G нова-его рѣба

’(sen) uuden orjan’, sg.D **новоу-ѣмоу рабоу** ’(sille) uudelle orjalle’ jne. Pronomini toimii tässä määräisen artikkelin tapaan.

Pitkien adjektiivimuotojen taivutus

Pitkissä adjektiivimuodoissa on periaatteessa kaksinkertaiset sijapäätteet, koska o-/a-vartalaiseen nominaalitaivutukseen on niissä liitetty pehmeävartaloinen pronominaali-taivutus. Meille säilyneissä käsikirjoituksissa sijapäätteet ovat usein jo alkaneet sulautua yhteen, esimerkiksi maskuliinin sg.G **новаѣго** saattaa esiintyä muodossa **новаго**. Silloin kun nominaalitaivutuksen mukaisessa päätteessä olisi konsonantti, todellisia kaksinkertaisia päätteitä ei esiinny vanhimmissakaan käsikirjoituksissa lainkaan, vaan nominaalipäätteen korvaa pelkkä **-ѣ-** (tai **-и-**, jos adjektiivi päättyy palataaliseen konsonanttiin).

maskuliini			neutri		
yksikkö	monikko	kaksikko	yksikkö	monikko	kaksikko
новѣи	новии	новаѣа	N новоѣ	новаѣа	новѣи
новѣи	новѣѣа		A новоѣ	новаѣа	
новаѣго	новѣиѣѣ	новоуѣю	G новаѣго	новѣиѣѣ	новоуѣю
новѣѣмѣ	новѣиѣѣ		L новѣѣмѣ	новѣиѣѣ	
новоуѣмоу	новѣимѣ	новѣимѣа	D новоуѣмоу	новѣимѣ	новѣимѣа
новѣимѣ	новѣими		I новѣимѣ	новѣими	

feminiini

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	новаѣа	новѣѣа	новѣи
A	новѣѣѣ	новѣѣа	
G	новѣѣа	новѣиѣѣ	новоуѣю
L	новѣи	новѣиѣѣ	
D	новѣи	новѣимѣ	новѣимѣа
I	новоѣѣ	новѣими	

Huomaa, että feminiinin yksikön genetiivissä ja instrumentaalissa nominaali- ja pronominaalipäätte ovat jo sulautuneet yhteen – instrumentaalissa jopa niin, että lyhytten ja pitkien adjektiivien päätte on sama.

Käsikirjoituksissa **ѣ** ja **ѣ** (ja **и** ja **ѣ**) vaihtelevat *j*:n edellä riippumatta siitä, onko kyse maskuliinin yksikön nominatiivi-akkusatiiviista vai jostakin muusta sijasta; maskuliinin sg.NA **новѣи** *novъjъ* voi siis myös esiintyä muodossa **новѣи** *novyъjъ*.

Komparatiivi (vanhempi tyyppi)

Muinaiskirkkoslaavin adjektiiveilla on vain yksi vertailumuoto, komparatiivi. Muodostuksen mukaan erotetaan vanhempi ja uudempi komparatiivi.

Vanhemman komparatiivin tunnus on sisältänyt *j*-äänteen, joka on liittynyt suoraan adjektiivin vartalon viimeiseen konsonanttiin. Tämän konsonantin ja *j*:n yhteensulautumisesta on syntynyt uusi palataalinen konsonantti. Tätä muutosta (niin kutsuttua jotaatiota) käsitellään järjestelmällisemmin kahdeksannella oppitunnilla (8.1). Maskuliinin ja neutrin yksikön nominatiivissa sijapäätteet liitetään suoraan tähän palataaliseen konsonanttiin, mutta muissa sijoissa sitä seuraa vielä tunnus **-ѣш-** **-ѣѣ-**, johon sijapäätteet liitetään. Kaikki sijapäätteet ovat jo- ja ja-vartaloisen taivutuksen mukaisia, paitsi feminiinin yksikön nominatiivin **-и** *-i* ja maskuliinin monikon nominatiivin **-ѣ** *-e*. Kuten muillakin adjektiiveilla, komparatiivilla on sekä lyhyet että pitkät muodot.

Mallisanana on seuraavassa **дрѣгъ** 'rakas, arvokas', jossa **gj* on sulautunut *ž*-konsonantiksi. Taulukossa on annettu lyhyet muodot. Maskuliinin yksikön nominatiivista ei ole kuitenkaan millään adjektiivilla tavattu lyhyttä muotoa (**дрѣжъ*), minkä vuoksi kieliopissa yleensä annetaan sen kokonaan korvannut pitkä muoto **дрѣжи** *dražjъ* (voi esiintyä myös muodossa **дрѣжи** *dražjъ*). Huomaa, että yksikön nominatiivi ja akkusatiivi eroavat toisistaan sekä maskuliinissa että jopa neutrissa:

maskuliini			neutri		
yksikkö	monikko	kaksikko	yksikkö	monikko	kaksikko
N дражи	дражыё	дражыша	N драже	дражыша	дражыши
A дражышь	дражыша		A дражышэ	дражыша	
G дражыша	дражышь	дражышоу	G дражыша	дражышь	дражышоу
L дражыши	дражышихъ		L дражыши	дражышихъ	
D дражышоу	дражышемъ	дражышема	D дражышоу	дражышемъ	дражышема
I дражышэнь	дражыши		I дражышэнь	дражыши	

feminiini

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	дражыши	дражыша	дражыши
A	дражышт	дражыша	
G	дражыша	дражышь	дражышоу
L	дражыши	дражышахъ	
D	дражыши	дражышамъ	дражышама
I	дражышэшт	дражышами	

Esimerkiksi pitkät eli määräiset yksikön nominatiivit ovat mask. дражи – neutri драже – fem. дражыша.

Komparatiivi (uudempi tyyppi)

Komparatiivin uudemman tyypin tunnus on -ěj-. Muissa sijoissa paitsi maskuliinin ja neutrin yksikön nominatiivissa taivutusvartalo on -ějъš- -ѣиш-, johon lisätään jo- ja ja-vartaloitten sijapäätteet. Uudentyyppisessäkin komparatiivissa feminiinin yksikön nominatiivin sijapääte on -и ja maskuliinin monikon nominatiivin sijapääte -е. Mallisanana on **юнъ** 'nuori':

maskuliini			neutri		
yksikkö	monikko	kaksikko	yksikkö	monikko	kaksikko
N юн'би	юн'бише	юн'биша	N юн'бие	юн'биша	юн'биши
A юн'бишь	юн'биша		A юн'бише	юн'биша	
G юн'биша	юн'бишь	юн'бишоу	G юн'биша	юн'бишь	юн'бишоу
L юн'биши	юн'бишихъ		L юн'биши	юн'бишихъ	
D юн'бишоу	юн'бишемъ	юн'бишема	D юн'бишоу	юн'бишемъ	юн'бишема
I юн'бишемъ	юн'биши		I юн'бишемъ	юн'биши	

feminiini

	yksikkö	monikko	kaksikko
N	юн'биши	юн'биша	юн'биши
A	юн'бишъ	юн'биша	
G	юн'биша	юн'бишь	юн'бишоу
L	юн'биши	юн'бишахъ	
D	юн'биши	юн'бишамъ	юн'бишама
I	юн'бишешъ	юн'бишами	

Vokaali *ě* palatalisoi edeltävän velaarikonsonantin: $k \rightarrow \check{c} \mid g \rightarrow \check{z} \mid x \rightarrow \check{s}$. Esimerkiksi adjektiivin *velikъ великъ* 'suuri' komparatiivi (maskuliini sg.N) on *velik-ěj-b* $\rightarrow$ *velič-ěj-b* $\rightarrow$ *veličajъ величай* 'suurempi': jat-vokaali *ě* aiheuttaa velaarin muuttumisen palataaliksi, mutta sen jälkeen palataali muuttaa *ě*-vokaalin itsensä *a*-vokaaliksi. Näitä muutoksia käsitellään enemmän 8. oppitunnissa.

Myös uudemmassa komparatiivityypistä voi muodostaa pitkät eli määräiset muodot. Maskuliinin yksikön nominatiivin lyhyt ja pitkä muoto ovat samannäköiset kuten vanhantyyppiselläkin komparatiivilla (muodollisesti se on vanhassa tyypissä aina pitkä, uudessa tyypissä aina lyhyt). Neutrin yksikön nominatiivin pitkä muoto muodostetaan akkusatiivista. Määräiset yksikön nominatiivit kuuluvat siis: mask. юн'би – neutri юн'бишешъ – feminiini юн'бишиа.

Superlatiivin ilmaiseminen

Adjektiiveilla ei ole erillistä superlatiivia, vaan superlatiivinen merkitys ilmaistaan komparatiivilla. Usein superlatiivisuutta ilmaisee komparatiivia seuraava pronomini pl. G **всѣхъ** 'kaikkien, kaikkein', kuten edellisen oppitunnin lukukappaleessa: **видѣхъ единѣхъ краснѣишѣхъ всѣхъ лицемъ** 'näin erään kasvoiltaan kaikkein kauneimman'. Adjektiiviin voidaan myös lisätä superlatiivisuuden merkiksi prefiksi **наи-**.

5.2 Nuoren Konstantinoksen opinnot

Opiskeltuaan ensin Thessalonikissa Konstantinos lähtee neljäntoista vanhana, isänsä Leon kuoltua, jatkamaan opintojaan Konstantinopolissa, Bardaan perustamassa Magnauran koulussa (yliopistossa):

Њгдаже приде кѣ Цѣсарю градоу, вѣдаша и оучителемъ да са оучитъ.
И вѣ три мѣсца навѣикъ граматикиѣ, по прочаѣ са ѣтъ оученыѣ. И
наоучи са Омироу и геометрии, и оу льва и оу фѣотиѣ диалектицѣ и
въсѣмъ философскыимъ оученыемъ, кѣ симъ же и риторикѣ и
арѣмитикѣ, астрономѣи и мусѣикѣи и въсѣмъ прочыимъ елиньскыимъ
хѣдожествомъ. [...]

Боле же оученыа тихъ образъ на себѣ являѣа, съ тѣми бесѣдовааше, съ нимиже бѣаше пользынѣе, оукланѣа са отъ оукланѣащыхъ са въ злобѣ.

Selityksiä

приде 'tuli, saapui': aoristin sg.3 verbistä прийти (prefiksi при- 'luo' ja verbi ити 'kulkea' ovat sulautuneet yhteen).

ЦѢСАРЬ г҃радъ 'Konstantinopoli' on sananmukaisesti "keisarin kaupunki", ja sen kumpikin osa taipuu. Alkuosa ЦѢСАРЬ 'keisarin' on jo- ja ja-vartaloitten mukaan taipuva possessiiviadjektiivi jo-vartaloisesta substantiivista ЦѢСАРЬ 'keisari' – substantiivi ja siitä muodostettu possessiiviadjektiivi ovat tässä samannäköisiä, koska yksi tapa muodostaa possessiiviadjektiivi on ollut lisätä substantiiviin *j* joka palatalisoi edellisen konsonantin mutta tässä tapauksessa kyseinen substantiivi päättyy jo ennestään palataaliin. Vrt. ЧЛОВѢКЪ 'ihminen', josta muodostetaan possessiiviadjektiivi *člověk+j+ъ* → *člověčъ* ЧЛОВѢЧЬ 'ihmisen, ihmis-'.¹

ВЪДАША И 'hänet annettiin': Huomaa, että И on tässä anaforisen pronominin mask. sg.A (ks. edellä 4.1), ei konjunktio 'ja'! Aoristin monikon kolmas persoona päättyy

useimmiten -ША; sananmukainen käännös on siis 'antoivat', mutta tässä voi kääntää myös suomen passiivilla.

ДА СА ОУЧИТЪ 'jotta hän opiskelisi': ОУЧИТЪ on preesensin yksikön kolmas persoona verbistä ОУЧИТИ 'opettaa', ja refleksiivipronominin lyhyt akkusatiivi СА antaa sille intransitiivisen merkityksen 'oppia, opiskella'. Se, mitä opetetaan tai opiskellaan, ilmaistaan datiivilla.

НАВЪИКЪ on maskuliinin preteritipartisiippi sg.N verbistä НАВЪИКИЖИТИ 'oppia', siis sananmukaisesti 'oppinut'; mutta kyse on lauseenvastikkeesta, jonka voi kääntä 'opittuaan', 'kun hän oli oppinut'. Huomaa, että tämän 'oppia'-verbin kohde on akkusatiivissa.

ИАТИ СА ПО + А 'ryhtyä johonkin'; tässä on verbistä aoristin sg.3. Sana ПРОУДА (neutrin pl.A pitkä muoto) on ОУЧЕНИЯ-sanana määrä.

Huomaa perfektivinen aoristi НАОУЧИ СА: Konstantinos ei vain opiskellut näitä tieteitä, vaan oppi ne.

ОМИРЪ 'Homeros' (Ὅμηρος): tässä tarkoitetaan Homeroksen eepoksia Iliasta ja Odysseiaa.

ЛЪВЪ 'Leo': Leo Matemaatikko (Λέων ὁ Μαθηματικός) eli Leo Filosofi (n. 790–869), kuuluisa tutkija ja keksijä.

ΦΩΤΙИ 'Fotios': Φώτιος (n. 820–893), myöhemmin Pyhä Fotios Suuri, oppineisuudestaan kuuluisa tutkija ja kirkonmies, joka oli kahteen otteeseen (858–867 ja 877–886) Konstantinopolin patriarkka.

БОЛѢ ... ОУЧЕНИЯ 'enemmän kuin oppineisuutta': vertailun kohde on genetiivissä.

НА СЕБѢ ІАВЛІАІА 'osoittaen itsellään', siis 'osoittaen käytöksellään'. Verbinmuoto on aktiivin preesenspartisiippi mask.sg.N verbistä ІАВЛІАТИ 'esittää, osoittaa'.

БЕСѢДОВАШЕ 'keskusteli', ehkä vapaammin 'hakeutui seuraan': imperfektin sg.3 verbistä БЕСѢДОВАТИ.

Viimeinen lause käyttää retorisenä keinona ОУКЛАНИАТИ СА -verbin kahta merkitystä, 'välttää, vältellä' ja 'hairautua, olla taipuvainen johonkin pahaan' (kummassakin on pohjana sama merkitys 'poiketa tieltä'). ОУКЛАНИАІА СА on aktiivin preesenspartisiippi mask.sg.N ja viittaa Konstantinokseen ('välttellen'); ОУКЛАНИАІИЦЫХЪ СА puolestaan on saman partisiipin pl.G pitkä muoto (niin kuin adjektiiveilla!), koska välttelyn kohdetta osoittava ОУ- prepositio vaatii genetiivin; Konstantinos siis vältteli 'hairautuneita, (pahaan) taipuvaisia'.

Kuudes oppitunti

6.1 Verbien menneet aikamuodot ja verbien aspektista

Muinaiskirkkoslaavin tärkein mennyt aikamuoto on *aoristi*. Se ilmaisee mennyttä päättynyttä tapahtumaa, joka on useimmiten osa useamman tapahtuman ketjua. Se on oppositiossa *imperfektin* kanssa, joka ilmaisee menneitä jatkuvia tai toistuvia tilanteita. Vertaa edellisen oppitunnin lukukappaleessa esimerkiksi aoristeja *приде* 'saapui' ja *наоучи са* 'oppi' imperfekteihin *вѣѣдовааше* 'keskusteli' ja *бѣаше* 'oli'. Aoristit kuvaavat tapahtumia, jotka vievät kertomusta eteenpäin – mutta jotka itsessään voivat olla yhtä hyvin lyhyitä (kuten saapuminen) kuin pitkiäkin (Konstantinoksen loppuun viedyt, varmastikin usean vuoden opinnot). Imperfektit puolestaan kuvaavat toistuvia ja vallitsevia asiointiloja: Konstantinoksen vaatimaton luonne oli hänen pysyvä ominaisuutensa, ei erillinen tapahtuma.

Aoristin ja imperfektin lisäksi muinaiskirkkoslaavissa on myös 'olla'-apuverbillä muodostettavat *perfekti* ja *pluskvamperfekti*, jotka muistuttavat muodostustavaltaan ja merkitykseltään vaikkapa suomen vastaavia aikamuotoja.

Muinaiskirkkoslaavissa on kolme eri tavalla muodostettavaa aoristia: *juuriaoristi*, *vanha sigmaattinen aoristi* ja *uusi sigmaattinen aoristi*. Useasta verbistä voidaan muodostaa kaksi erilaista aoristia, mutta niiden ero on vain morfologinen, ei semanttinen. Ero ei koske yksikön toista ja kolmatta persoonaa, jotka voidaan jokaisesta verbistä muodostaa vain yhdellä tavalla.

Juuriaoristi

Juuriaoristilla ei ole varsinaista tunnusta, vaan aoristin persoonapäätteet – jotka ovat erilaisia kuin seuraavalla oppitunnilla käsiteltävät preseensin persoonapäätteet – lisätään suoraan verbivartaloon. Juuriaoristi voidaan muodostaa vain konsonanttiin päättyvistä verbivartaloista. Mallisanoina seuraavassa ovat *падѣти* 'pudota', vartalo *pad-*, ja *идѣти* 'mennä', vartalo *id-*:

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	падѣ	падѣмъ	падѣбѣ	1	идѣ	идѣмъ	идѣбѣ
2	падѣ	падѣте	падѣта	2	идѣ	идѣте	идѣта
3	падѣ	падѣ	падѣте	3	идѣ	идѣ	идѣте

Kaikilla aoristeilla yksikön toinen ja kolmas persoona ovat keskenään samannäköisiä. Juuriaoristi on muissa persoonissa verrattain harvinainen, mutta yksikön toinen ja

Kaikissa muinaiskirkkoslaavin persoonataivutuksissa kaksikon kolmas persoona on samannäköinen kuin monikon toinen: ОУЧЕНИКА ИДЕТЕ 'kaksi opetuslasta meni(vät)'. Maskuliinisubstantiivien kaksikon nominatiivin päätteен -А vaikutuksesta myöhemässä kirkkoslaavissa kaksikon kolmas persoona tulee samannäköiseksi kuin kaksikon toinen: ОУЧЕНИКА ИДЕТА – ja saa lopulta feminiinisubstantiivien kaksikon nominatiivin mukaan jopa oman feminiinin päätteен: ЖЕНѢ ИДЕТА > ЖЕНѢ ИДЕТѢ 'kaksi naista meni(vät)'. Vanhimpaan muinaiskirkkoslaaviin nämä päätteен eivät kuitenkaan kuulu.

Sigmaattisen aoristin tunnus on *s* – ”sigmaattinen” onkin vain hienompi tapa sanoa ”ässän sisältävä”. Useimmissa verbeissä on tapahtunut ääntenmuutos *s* > *x*, mutta joissakin on vielä alkuperäinen *s* näkyvissä. Sen jälkeen tulee persoonapäätte. Esimerkimmme verbeistä, joissa *s* on säilynyt, ovat *вести* ’viedä, johdattaa’, vartalo *ved-*, ja *лѣти* ’ottaa’ (presensvartalo on *лѣм-*, mutta aoristi on muodostettu infinitiivivartalon *лѣ-* pohjalta):

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	БЪСЪ	БЪСЪОМЪ	БЪСЪОБЪ	1	ІАСЪ	ІАСОМЪ	ІАСОБЪ
2	БЕДЕ	БЪСЪТЕ	БЪСЪТА	2	ІА(ТЪ)	ІАСТЕ	ІАСТА
3	БЕДЕ	БЪСА	БЪСТЕ	3	ІА(ТЪ)	ІАСА	ІАСТЕ

Koska muinaiskirkkoslaavissa kaikkien tavujen on oltava avotavuja, vartalon loppukonsonantti, esimerkiksi *ved*-vartalon *d*, katoaa aoristin *s*:n edellä. Samalla vartalo-vokaali muuttuu: *e* > *ě* | *o* > *a* | *ɔ* > *i* (alun perin kysymys on ollut vokaalin pidentymisestä; ks. kantaslaavin vokaalistoja kappaleista IV.2.5 ja IV.2.6). Yllä olevassa taulukossa **ѣѣѣ** 'johdatin' on esimerkki tästä muutoksesta; vastaavasti esimerkiksi verbistä **ѣѣѣ** 'pistää (jollakin terävällä)' (vartalo *bod-*) muodostetaan aoristi **ѣѣѣ** 'pistin'.

97

nessa persoonassa tämä *x* on palatalisoitunut *š*-äänteeksi. Alkuperäinen *s* on kuitenkin säilynyt silloin kun sitä seuraa persoonapäätteen *t*, niin kuin näemme esimerkkisanoistamme *реци* 'sanoa', vartalo *rek-*, ja *молити* 'pyytää', vartalo *moli-*:

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	рѣхъ	рѣхомъ	рѣховѣ	1	молихъ	молихомъ	молиховѣ
2	рече	рѣсте	рѣста	2	молити	молите	молита
3	рече	рѣша	рѣсте	3	молити	молита	молите

Konsonattivartalon *rek-* sg.2 ja sg.3 muodostetaan jälleen juuriaoristin mukaisesti (*e:n* edellä tapahtuvat palatalisaatiot $k > \check{c}$ ja $g > \check{z}$), ja vokaalivartalon *moli-* vastaavat muodot ovat taas päättettäviä. Tähänastisissa teksteissä olemmekin jo oppineet, että jos infinitiivin päätteen *-ти* edellä on vokaali, tämä yleisin aoristimuoto saadaan yksinkertaisesti pudottamalla infinitiivin pääte pois.

Uusi sigmaattinen aoristi

Uusi sigmaattinen aoristi muodostetaan vain konsonanttivartaloisista verbeistä. Siinä sigmaattisen aoristin tunnus $s \sim x$ ei liity vartaloon suoraan, vaan vokaalin *-o-* välityksellä. Esimerkkeinä ovat jälleen *падсти* 'pudota' (vartalo *pad-*), *ити* 'mennä' (vartalo *id-*) sekä *реци* 'sanoa' (vartalo *rek-*):

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	падохъ	падохомъ	падоховѣ	1	идохъ	идохомъ	идоховѣ
2	паде	падосте	падоста	2	иде	идосте	идоста
3	паде	падоша	падосте	3	иде	идоша	идосте

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	рекохъ	рекохомъ	рекоховѣ
2	рече	рекосте	рекоста
3	рече	рекоша	рекосте

Imperfekti

Imperfektin tunnus on konsonanttiin päättyvien infinitiivivartaloitten jälkeen *-ѣах-* ja vokaaliin päättyvien infinitiivivartaloitten jälkeen *-ах-*. Verbeillä, joilla on *i*-vokaaliin päättyvä infinitiivivartalo, *i* putoaa pois, sitä edeltävä konsonatti muuttuu palataaliksi

(jotaation seurauksena, ks. 8.2) ja imperfektin tunnus esiintyy muodossa *-aax-*. Imperfektin tunnusta seuraavat juuriaoristin persoonapäätteet; tunnuksen *x* palatalisoituu *e:n* edellä *š*-äänteeksi. (Synkronisesti oikeampi analyysi tosin lienee, että imperfektin tunnuskana ovat *-ěa-* ja *-(a)a-*; konsonantit *x ~ š* ovat silloin osa vain imperfektille ominaisia persoonapäätteitä.)

Ensimmäiset mallisanamme ovat *несѣти* 'kantaa' (infinitiivivartalo *nes-*), *видѣти* 'nähdä' (infinitiivivartalo *vidě-*):

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	несѣахъ	несѣахомъ	несѣаховѣ	1	видѣахъ	видѣахомъ	видѣаховѣ
2	несѣаше	несѣашете	несѣашета	2	видѣаше	видѣашете	видѣашета
3	несѣаше	несѣахѣ	несѣашете	3	видѣаше	видѣахѣ	видѣашете

Huomaa, että imperfektissä *несѣахъ* vokaali *-ѣ-* on osa imperfektin tunnusta, mutta muodossa *видѣахъ* se tulee suoraan infinitiivivartalosta.

Kolmas mallisanamme on *ходити* 'kulkea, kuljeskella', jonka infinitiivivartalossa *xodi-* tapahtuu yllä kuvattu ääntenmuutos: *d* korvautuu palataalisella yhdistelmällä *žd*:

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	хождаахъ	хождаахомъ	хождааховѣ
2	хождааше	хождаашете	хождаашета
3	хождааше	хождаахѣ	хождаашете

быти 'olla' muodostaa imperfektin vartalosta *бѣ-*: *бѣахъ*, *бѣаше* jne. Samasta vartalosta muodostetulla aoristilla (*бѣхъ*, *бѣ* jne.) on käytännössä sama merkitys kuin imperfektillä. Varsinainen aoristi on *быхъ*, *быстѣ*, *быстѣ*, *быхомъ* jne., jonka merkitys on 'tapahtui, tuli', esim. *быстѣ тишина велыа* 'tuli suuri hiljaisuus'.

Verbien aspektista

Kaikista nykyisistä slaavilaisista kielistä tuttu oppositio perfektiiivisten ja imperfektiiivisten verbien välillä on tärkeä myös muinaiskirkkoslaavin verbijärjestelmässä. Perfektiiviset ja imperfektiiviset verbit muodostavat usein pareja, esim. *дати* 'antaa' (perfektiivinen) ja *давати* 'antaa' (imperfektiivinen); *научити сѧ* 'oppia (kokonaan)' (perfektiivinen), *оучити сѧ* 'oppia, opetella' (imperfektiivinen).

Koska perfektiiiviset verbit viittaavat rajattuihin tapahtumiin, niistä ei yleensä muodosteta imperfektiä, vaan niitten yleisen mennyt aikamuoto on aoristi. Sen sijaan imperfektiivisistä verbeistä voidaan muodostaa sekä imperfekti että aoristi: imperfektiivinen verbi viittaa rajaamattomiin tilanteisiin, mutta aoristilla ne voidaan ikään kuin ulkoa

päin rajata osaksi kertomuksen tapahtumaketjua (ks. esim. aoristia **имѣ** tämän oppitunnin lukukappaleen alussa).

Toisaalta muinaiskirkkoslaavissa on vielä sellaisia johtamattomia (siis prefiksittömiä ja johtosuffiksittomia) verbejä, esim. **ити** 'mennä' ja **писати** 'kirjoittaa', jotka eivät ole selvästi perfektiivisiä tai imperfektiivisiä. Nykykielissä niitä kutsuttaisiin "kaksi-aspektisiksi", mutta muinaiskirkkoslaavissa oikeampi nimitys lienee "aspektiton": aspektikategorian kehitys ei ole vielä ulottunut niihin asti. Niiden kohdalla aoristin ja imperfektin oppositio kantaa osittain samoja merkityksiä kuin nykykielten perfektiivisien ja imperfektiivisten verbien oppositio.

Perfekti

Perfekti on perifrastinen eli liittomuoto, joka muodostetaan pääverbin niin kutsutusta *l*-partisiipista, joka saa *o*- ja *a*-vartaloisten adjektiivien nominatiivien päätteet, ja 'olla'-apuverbin preesensistä. Merkitys on lähellä suomen perfektiiä: muodolla viitataan yksittäiseen menneeseen tapahtumaan, joka on puhehetken kannalta relevantti, esimerkiksi tulostensa ansiosta.³⁶

Malliverbinä on **дати** 'antaa', jonka *l*-partisiippi on **далъ** 'antanut'. Suomen 'on antanut' kääntyy **далъ ѿстѣ**, jos viitataan maskuliiniseen substantiiviin, **дало ѿстѣ**, jos viitataan johonkin neutriseen, ja **дала ѿстѣ**, jos johonkin feminiiniseen. Samalla tavalla taulukosta näkee, että esimerkiksi 'me kaksi naista olemme antaneet' kääntyy **далѣ ѿстѣ**. Taulukosta voi myös opetella 'olla'-verbin preesensin, vaikka preesensmuodot muuten tulevat vasta seuraavassa oppitunnissa.

	yksikkö m ~ n ~ f	monikko m ~ n ~ f	kaksikko m ~ n ~ f
1	далъ ~ дало ~ дала ѿсмѣ	дали ~ дала ~ далѣ ѿсмѣ	дала ~ далѣ ~ далѣ ѿстѣ
2	далъ ~ дало ~ дала ѿси	дали ~ дала ~ далѣ ѿсте	дала ~ далѣ ~ далѣ ѿста
3	далъ ~ дало ~ дала ѿстѣ	дали ~ дала ~ далѣ ѿстѣ	дала ~ далѣ ~ далѣ ѿсте

³⁶ Useimmissa nykyisissä slaavilaisissa kielissä perfekti on sittemmin syrjäyttänyt muut menneen ajan tempukset ja muuttunut yleiseksi menneen ajan tempukseksi, jota voidaan, toisin kuin muinaiskirkkoslaavin perfektiiä, käyttää myös kerronnan päätempuksena. Samalla 'olla'-apuverbi on useimmissa nykykielissä supistunut tai kadonnut kokonaan.

Pluskvamperfekti

Pluskvamperfekti muodostetaan muuten kuten perfekti, mutta apuverbinä on 'olla'-verbin imperfekti. Merkitys on lähellä suomen pluskvamperfektiä: **ДАЛЪИ БѢАХОМЪ** (tai **ДАЛЪИ БѢХОМЪ**) 'me (vähintään kolme naista) olimme antaneet' viittaa tapahtumaan, joka sattui ennen kuin jokin aikaisemmin puheena ollut tapahtuma. 'Olla'-verbin kahta vaihtoehtoista imperfektimuotoa (joista toisella on aoristin päätteet) voi kumpaakin käyttää apuverbinä:

	yksikkö m ~ n ~ f	monikko m ~ n ~ f	kaksikko m ~ n ~ f
1	ДАЛЪ ~ ДАЛО ~ ДАЛА БѢАХЪ (БѢХЪ)	ДАЛИ ~ ДАЛА ~ ДАЛЪИ БѢАХОМЪ (БѢХОМЪ)	ДАЛА ~ ДАЛѢ ~ ДАЛѢ БѢАХОУѢ (БѢХОУѢ)
2	ДАЛЪ ~ ДАЛО ~ ДАЛА БѢАШЕ (БѢ)	ДАЛИ ~ ДАЛА ~ ДАЛЪИ БѢАШЕТЕ (БѢТЕ)	ДАЛА ~ ДАЛѢ ~ ДАЛѢ БѢАШЕТА (БѢСТА)
3	ДАЛЪ ~ ДАЛО ~ ДАЛА БѢАШЕ (БѢ)	ДАЛИ ~ ДАЛА ~ ДАЛЪИ БѢАХЪ (БѢША)	ДАЛА ~ ДАЛѢ ~ ДАЛѢ БѢАШЕТЕ (БѢТЕ)

6.2 Tuhlaajapoika I (Luukas 15:11–16)

Luemme Jeesuksen vertauksen tuhlaajapojasta (**БЛ҃ДЫНИ СЫНЪ**) kolmessa osassa, tässä ja kahdessa seuraavassa oppitunnissa. Koska teksti on Raamatusta, kirjan lopussa ei ole erikseen annettu sen käännöstä. Yritä silti ensin kääntää teksti itse, ennen kuin avaat muunkielisen Raamatun – kaikki sanat ovat kirjan sanastossa.

Рече же Ѹловѣкъ етеръ имѢ дѣва сынъ. И рече мнѣи сынъ нею отъцю: „Отъче, даждь ми достоинѣи часть имѣнья.“ И раздѣли има имѣнье.

И не по мнозѣхъ дньхъ, събравъ все мнѣи сынъ отиде на странѣ далече. И тоу расточи имѣнье свое живъи бл҃дно. Иждившоу же немоу въѣбъ, бѣистъ гладъ крѣпкъ на странѣ тои, и тѣ наѣтѣ лишити сѧ.

И шѣдъ прилѣпи сѧ єдиноу отъ жителъ странъ тоѧ. И посѣла и на села своѧ пастъ свинѣи. И желаше насѣтити сѧ отъ рожьць ѧже ѧдѣхъ свинѣа, и никѣтоже даѧше немоу.

Selityksiä

имѢ '(hänellä) oli': verbi имѢти 'omistaa' on imperfektiivinen, mutta aoristi имѢ tekee siitä osan kertomuksen tapahtumaketjua. Imperfektiivinen имѢше olisi varmaan sekin ollut mahdollinen.

ДЪВА СЪИЪЪ 'kaksi poikaa': huomaa u-vartaloitten kaksikon alkuperäinen nominatiivi-akkusatiivin päätte -Ъ. Useimmissa käsikirjoituksissa sen on jo syrjäyttänyt o-vartaloitten kaksikon päätte: ДЪВА СЪИНА.

МЪИЪИ СЪИЪЪ ИЮ 'pojista nuorempi': sananmukaisesti "nuorempi poika heistä" (huomaa pronominin genetiivi kaksikossa).

ДАДЪ 'anna!' on (epäsäännöllinen) imperatiivi verbistä ДАТИ.

ВЪСЪ ~ ВЪСЪЪ: edellinen on neutrin yksikkö, jossa ajatellaan pääsanaa ИМЪИЪИ 'omaisuus'. Jälkimmäinen on neutrin monikko: kun ei ajatella mitään erityistä pääsanaa (poika tuhlassi ylipäätään kaiken, mitä hänellä oli), 'kaikki', 'kaiken' käännetään usein neutrin monikolla, ei yksiköllä niin kuin slaavilaisissa nykykielissä.

ИЖДИВЪШОУ ЖЕ ИМОУ ВЪСЪ 'hänen tuhlettuaan kaiken': ИЖДИВЪШОУ on menneen ajan partisiihin maskuliinin yksikön datiivi verbistä ИЖДИТИ 'tuhlata'. Rakenteen nimi on *absoluuttinen datiivi*: se on lauseenvastike, jota käytetään, kun partisiihilla on eri subjekti kuin päälauseella. Päälauseen subjekti on ГЛАДЪ 'nälkä', kun taas partisiihin subjekti on 'hän', joka tulee datiiviin (ИМОУ) niin kuin partisiihikin. Tällaista datiivia kutsutaan "absoluuttiseksi", koska sillä ei ole datiivin tavallista merkitystä 'jollekulle', vaan se vain osoittaa lauseenvastikkeen irrallisuutta päälauseesta.

НАУАТЪ 'alkoi' on esimerkki preesensistä peräisin olevan persoonapäätteen -ТЪ käytöstä aoristissa. Verbi НАУАТИ 'alkaa' ei tosin ole yksitavuinen kuten malliverbimme ИАТИ 'ottaa', mutta prefiksin НА- jälkeinen vartalo on.

ШЪДЪ ПРИАЪПИ СА 'meni ja liittyi': sananmukaisesti "menneenä liittyi", "mentyään liittyi". ШЪДЪ 'mennyt' on epäsäännöllinen menneen ajan partisiihi verbistä ИТИ 'mennä'.

ИДИНОМЪ '(liittyi) yhteen, erääseen': lukusana ИДИНЪ 'yksi' taipuu pronominaali-taivutuksen mukaan (kuten pronomini ТЪ). Huomaa, että sijamuoto on tässä lokatiivi: muinaiskirkkoslaavissa sitä voi vielä käyttää ilman prepositiotakin, toisin kuin slaavilaisissa nykykielissä.

И ПОСЪЛА И *i posъla jъ* 'ja hän (mainittu vieraan maan asukas) lähetti hänet'.

ПАСТЪ СВИИИ *pastъ svinyjъ* 'paimentamaan sikoja': kun joku menee tekemään jotakin tai joku lähetetään tekemään jotakin, muinaiskirkkoslaavissa ei käytetä infinitiiviä vaan nominaalimuotoa nimeltään *supiini*, joka saadaan kun infinitiivin päätte -ТИ korvataan päätteellä -ТЪ. Se on "nominaalisempi" kuin infinitiivi, mikä näkyy siitä, että objekti ei tule akkusatiiviin vaan (tässä monikon) genetiiviin.

ИДЪАХЪ 'söivät' on imperfektin pl.3 verbistä ИСТИ 'syödä'.

НИКЪТОЖЕ 'ei kukaan': *ni+kъto+že*, vain keskiosa taipuu (kuten pronomini КЪТО 'kuka'). Huomaa, että toisin kuin nykyisissä slaavilaissa kielissä, verbin edessä ei ole enää omaa kieltosanaa не, kun kieltopronomini on ennen verbiä; tämä saattaa tosin olla käännöskieltä eli kreikan vaikutusta.

Seitsemäs oppitunti

7.1 Verbiluokat ja verbien preesenstaivutus

Muinaiskirkkoslaavin verbit voidaan preesenstaivuksensa mukaan jakaa erilaisiin konjugaatioihin kuten nykyisissäkin slaavilaiskielissä. Vakiintunein on kuitenkin jako verbiluokkiin siten kuin tunnettu slavisti ja indoeuropeisti August Leskien esitti teoksessaan *Handbuch der altpulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, jonka ensimmäinen laitos ilmestyi 1871 ja josta on sen jälkeen julkaistu monia uusia laitoksia ja uusintapainoksia. Verbiluokkia on viisi, ja jaottelun perusteena on sekä infinitiivin että preesensin muodostus. Tämän kirjan sanastossa annetaan kustakin verbistä ainakin infinitiivi, verbiluokka (roomalaisella numerolla) sekä preesensin yksikön ensimmäinen ja toinen persoona.

I luokka: infinitiivivartalo päättyy konsonanttiin tai vokaaliin, preesenvartalon formantti on -e-

Ensimmäinen malliverbimme on нести 'kantaa', jossa konsonanttiin päättyvä infinitiivivartalo on vielä selvästi näkyvissä (*nes-ti*). Infinitiivivartalo on siis tässä sama kuin verbin pelkkä juuri: siinä ei ole mitään vokaalia liittämässä juurta ja infinitiivin päätettä toisiinsa. Toisessa malliverbissämme теши 'juosta (ihmisestä ja eläimestä; myös nesteestä)' verbin juuri *tek-* ei ole suoraan näkyvissä, koska muinaiskirkkoslaavin morfofonologisten sääntöjen mukaan (ks. seuraavaa oppituntia) siinä on tapahtunut muutos *tek+ti* → *tešti*.

Preesensvartalon muodostaa vokaali -e-, joka tulee ennen varsinaisia persoonapäätteitä. Yksikön ensimmäisessä ja monikon kolmannessa on kuitenkin nasaalivokaali -ǫ-. Vokaali -e- aiheuttaa velaarikonsonantin palatalisaation: *k*→*č* | *g*→*ž* | *x*→*š*.

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	несѣ	несемъ	несете	1	теѣ	теѣмъ	теѣте
2	несешѣ	несете	несета	2	теѣшѣ	теѣте	теѣта
3	несетъ	несѣтъ	несете	3	теѣтъ	теѣтъ	теѣте

Verbeillä, joiden infinitiivivartalo päättyy vokaaliin, on tässä luokassa juuren sisällä usein eri vokaali preesensissä kuin infinitiivissä. Ilmiön takana on indoeurooppalaisten kielten vanha morfofonologinen ilmiö nimeltä *ablaut* eli *apofonia*. Esimerkiksi ruotsin, saksan ja englannin ”vahvoissa” verbeissä on runsaasti esimerkkejä ablautista eli juurensisäisen vokaalin vaihtelusta (esim. ruotsin *sitta*, *sitter*, *satt*, *suttit*), mutta slaavilaisessa kieliryhmässä tällaisia tapauksia on vähemmän (ks. IV.2.5).

Malliverbeinä БЪРАТИ ’kerätä’ ja ЗЪВАТИ ’huutaa; kutsua’:

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	БЕРЖ	БЕРЕМЪ	БЕРЕВЪ	1	ЗОВЖ	ЗОВЕМЪ	ЗОВЕВЪ
2	БЕРЕШИ	БЕРЕТЕ	БЕРЕТА	2	ЗОВЕШИ	ЗОВЕТЕ	ЗОВЕТА
3	БЕРЕТЪ	БЕРЖТЪ	БЕРЕТЕ	3	ЗОВЕТЪ	ЗОВЖТЪ	ЗОВЕТЕ

II luokka: infinitiivivartalon formantti on -nq-, preesenvartalon formantti on -ne-

Malliverbi on ДВИГНЖТИ (*dvig-nq-ti*) ’liikuttaa’:

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	ДВИГНЖ	ДВИГНЕМЪ	ДВИГНЕВЪ
2	ДВИГНЕШИ	ДВИГНЕТЕ	ДВИГНЕТА
3	ДВИГНЕТЪ	ДВИГНЖТЪ	ДВИГНЕТЕ

Huomaa, että *n*-konsonantin jälkeen tulevat päätteet (vokaali ja varsinainen persoonapäätte) ovat samat kuin I verbiluokassa. Luokat I ja II erottaa toisistaan infinitiivin muodostus.

III luokka: infinitiivivartalo päättyy vokaaliin, preesenvartalon formantti on -je-

Tässä verbiluokassa on kaksi alaryhmää. Toisessa niistä infinitiivivartalon loppuvokaali säilyy myös preesenstaivutuksessa. Malliverbit ovat ЧУУТИ (*ču-ti*) ’tuntea, huomata’ ja ДѢЛАТИ (*děla-ti*) ’tehdä’:

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	ЧУУЖ	ЧУУЕМЪ	ЧУУЕВЪ	1	ДѢЛАЖ	ДѢЛАЕМЪ	ДѢЛАЕВЪ
2	ЧУУЕШИ	ЧУУЕТЕ	ЧУУЕТА	2	ДѢЛАЕШИ	ДѢЛАЕТЕ	ДѢЛАЕТА
3	ЧУУЕТЪ	ЧУУЖТЪ	ЧУУЕТЕ	3	ДѢЛАЕТЪ	ДѢЛАЖТЪ	ДѢЛАЕТЕ

Preesensissä *j*:n jälkeiset päätteet ovat taas samat kuin I ja II verbiluokassa.

Toisessa III verbiluokan alaryhmässä infinitiivivartalon vokaali, joka on tässä alaryhmässä aina *-a-*, katoaa ja preesenstaivutuksen *j*-konsonantti joutuu kosketukseen verbin loppukonsonantin kanssa. Tuloksena on palataalikonsonantti tiettyjen sääntöjen (niin kutsutun *jotaation*) mukaan; näitä sääntöjä käsitellään tarkemmin seuraavassa oppitunnissa.

Malliverbissämme ГЛАГОЛАТИ (*glagol-a-ti*) 'puhua' verbin *l* muuttuu *j*-konsonantin vaikutuksesta palataaliseksi konsonantiksi *l'* ja samalla itse *j* katoaa; verbin preesensvartalo on siis *glagol'-e-*. Toisessa malliverbissä ПЬСАТИ (*pъs-a-ti*) 'kirjoittaa' kadonneen *j*:n vaikutus näkyy vastaavasti muutoksessa *s* → *š*. Samalla myös vartalonsisäinen vokaali muuttuu *ъ* → *i* (*pъs-a-* → *piš-e-*), mutta tämä on vain tälle verbille ominainen epäsäännöllinen muutos (ablaut, vrt. I verbiluokkaan).

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	ГЛАГОЛѢЖ	ГЛАГОЛѢМЪ	ГЛАГОЛѢВѢ	1	ПИШЖ	ПИШЕМЪ	ПИШЕВѢ
2	ГЛАГОЛѢШИ	ГЛАГОЛѢТЕ	ГЛАГОЛѢТА	2	ПИШЕШИ	ПИШЕТЕ	ПИШЕТА
3	ГЛАГОЛѢТЪ	ГЛАГОЛѢЖТЪ	ГЛАГОЛѢТЕ	3	ПИШЕТЪ	ПИШЖТЪ	ПИШЕТЕ

Huomaa, ettei *a*-vartaloisista infinitiiveistä ДѢЛАТИ ja ГЛАГОЛАТИ voi suoraan päätellä, että ne kuuluvat eri alaryhmiin: toisessa *-a-* säilyy preesenstaivutuksessa, toisessa se katoaa. Sen vuoksi sanakirjoissa ja tämän kirjan sanastossa annetaan verbiluokan lisäksi myös esimerkiksi preesensin yksikön ensimmäinen persoona.

Tässä alaryhmässä erikoistapauksen muodostavat verbit, joiden infinitiivissä on johdin *-ov-*, esimerkiksi БЕСѢДОВАТИ (*besēd-ov-a-ti*) 'puhua, keskustella'. Kun *-a-* katoaa preesenstaivutuksessa, tapahtuu muutos *ov* → *u* ja *j*-elementti jää näkyviin, koska sitä edeltääkin nyt vokaali eikä konsonantti.³⁷

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	БЕСѢДОУИЖ	БЕСѢДОУЕМЪ	БЕСѢДОУЕВѢ
2	БЕСѢДОУЕШИ	БЕСѢДОУЕТЕ	БЕСѢДОУЕТА
3	БЕСѢДОУЕТЪ	БЕСѢДОУИЖТЪ	БЕСѢДОУЕТЕ

³⁷ Äännevaihtelun kielihistoriallinen tausta on selitetty kappaleessa IV.3.4.

**IV luokka: infinitiivivartalon formantti on -i- tai -ě-,
preesenvartalon formantti -i-**

Preesensvartalon -i- ei ole enää suoraan näkyvissä yksikön ensimmäisessä ja monikon kolmannessa persoonassa. Monikon kolmannessa persoonassa on nasaalivokaali -ę-, ei -q- niin kuin kolmessa ensimmäisessä verbiluokassa. Yksikön ensimmäisessä on sama nasaalivokaali -q- kuin edellisissä verbiluokissa, mutta sen edellä konsonantti palatalisoituu jottaatiosääntöjen (ks. seuraava oppitunti) mukaan.

Malliverbit ovat **ХВАЛИТИ** (*xval-i-ti*) 'ylistää' ja **ВИДѢТИ** (*vid-ě-ti*) 'nähdä'. Paradigmoissa on syytä kiinnittää huomiota tärkeään eroon III ja IV verbiluokan välillä: jos III verbiluokassa infinitiivin vartalovokaali -a- putoaa pois, verbivartalon loppukonsonantti muuttuu palataaliseksi kaikissa persoonissa, mutta IV verbiluokassa infinitiivin vartalovokaalin -i- tai -ě- pudottua vastaava muutos tapahtuu vain yksikön ensimmäisessä persoonassa.

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	ХВАЛѢ	ХВАЛИМЪ	ХВАЛИВѢ	1	ВИЖДѢ	ВИДИМЪ	ВИДИВѢ
2	ХВАЛИШИ	ХВАЛИТЕ	ХВАЛИТА	2	ВИДИШИ	ВИДИТЕ	ВИДИТА
3	ХВАЛИТЪ	ХВАЛАТЪ	ХВАЛИТЕ	3	ВИДИТЪ	ВИДАТЪ	ВИДИТЕ

Verbi **СЛЪШИТИ** *slýš-a-ti* 'kuulla' ja muutamat muut, joiden infinitiivivartalossa on vokaali -a- palataalisen konsonantin jälkeen, kuuluvat tähän samaan verbiluokkaan ja ovat oikeastaan samaa ryhmää kuin yllä malliverbi **ВИДѢТИ** *vid-ě-ti*. Muinaiskirkkoslaavissa *ě* ei voi näet seurata palataalikonsonanttia, vaan se korvautuu *ě* → *a*. Yksikön ensimmäisessä persoonassa ei tapahdu mitään muutosta, koska konsonantti on jo valmiiksi palataalinen:

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	СЛЪШѢ	СЛЪШИМЪ	СЛЪШИВѢ
2	СЛЪШИШИ	СЛЪШИТЕ	СЛЪШИТА
3	СЛЪШИТЪ	СЛЪШАТЪ	СЛЪШИТЕ

Verbi **ХОТѢТИ** (*xot-ě-ti*) 'tahtoa' on epäsäännöllinen: vain sen infinitiivi sekä preesensin sg.1 ja pl.3 ovat IV verbiluokan mukaisia, muut persoonamuodot ovat III luokan mukaisia (sg.1 sopii tietysti kumpaankin verbiluokkaan):

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	ХОЦѢ	ХОЦЕМЪ	ХОЦЕВѢ
2	ХОЦЕШИ	ХОЦЕТЕ	ХОЦЕТА
3	ХОЦЕТЪ	ХОТАТЪ	ХОЦЕТЕ

V luokka: atemaattiset verbit

I–IV verbiluokkien preesensissä esiintyvää vokaalia *-e-* tai *-i-* kutsutaan *teema-vokaaliksi* eli vartaloa muodostavaksi vokaaliksi. Näitten verbiluokkien verbit ovat *temaattisia*. Viidennessä verbiluokassa tällaista vokaalia ei ole, joten siihen kuuluvat verbit ovat *atemaattisia*. Niissä persoonapäätteet liittyvät suoraan verbin loppukonsonanttiin, joka tosin useimmissa muodoissa ei ole enää suoraan näkyvissä. Persoonapäätteetkin ovat osittain erilaisia kuin temaattisilla verbeillä. Kaikki V verbiluokan verbit ovat enemmän tai vähemmän epä säännöllisiä, mutta niitä on vain neljä.

Tärkeimmät atemaattiset verbit ovat БЪИТИ 'olla' ja ДАТИ 'antaa'. Näistä edellisellä on suppletiivinen preesensvartalo *jes-*, joka monikon kolmannessa supistuu muotoon *s-*. 'Antaa'-verbin preesensvartalo on puolestaan *dad-*, mutta se on selvästi näkyvissä enää monikon kolmannessa persoonassa, jossa pääte on IV verbiluokan mukainen:

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	ЕСМЬ	ЕСМЪ	ЕСВѢ	1	ДАМЬ	ДАМЪ	ДАВѢ
2	ЕСИ	ЕСТЕ	ЕСТА	2	ДАСИ	ДАСТЕ	ДАСТА
3	ЕСТЪ	СЖТЪ	ЕСТЕ	3	ДАСТЪ	ДАДАТЪ	ДАСТЕ

Huomaa, että atemaattisilla verbeillä sg.1 ja pl.1 eroavat vain siinä, että edellisessä on pieni *jer* ja jälkimmäisessä iso. Huomaa myös, että БЪИТИ-verbin preesensissä esiintyy *-s-* kaikissa muodoissa (koska se on osa preesensvartaloa), mutta ДАТИ-verbilä *-s-* esiintyy vain *t:n* edellä (koska se on peräisin äänteenmuutoksesta **dt > st*, katso IV.3.2).

'Olla'-verbillä on erityinen kieltomuoto НѢСМЬ, НѢСИ, НѢСТЪ... 'en ole, et ole, ei ole...' muissa preesensmuodoissa paitsi monikon kolmannessa persoonassa НЕ СЖТЪ.

Loput kaksi V verbiluokan verbiä ovat ЪСТИ 'syödä' (preesensvartalo *jad-*), ja БѢДѢТИ 'tietää, tuntee'³⁸ (preesensvartalo *věd-*):

³⁸ Huomaa, että toisin kuin useissa nykykielissä, verbi ЗНАТИ, ЗНАѢ (III verbiluokka) tarkoittaa yleensä vain 'tuntee (joku)', ei 'tietää'.

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	ѦМЬ	ѦМЪ	ѦВЪ	1	ВЪДЪ ВЪМЬ	ВЪМЪ	ВЪВЪ
2	ѦСИ	ѦСТЕ	ѦСТА	2	ВЪСИ	ВЪСТЕ	ВЪСТА
3	ѦСТЪ	ѦДАТЪ	ѦСТЕ	3	ВЪСТЪ	ВЪДАТЪ	ВЪСТЕ

ВЪДЪТИ-verbillä esiintyy yksikön ensimmäisessä persoonassa normaalin atemaattisen muodon ВЪМЬ 'tiedän' lisäksi myös samanmerkityksinen muoto ВЪДЪ, jossa on poikkeuksellinen persoonapäätte.³⁹

Omistaminen ja ottaminen muinaiskirkkoslaavissa

Lopuksi on syytä esitellä kolme yleistä verbiä, jotka menevät helposti sekaisin ja joilla kaikilla on enemmän tai vähemmän epäsäännöllinen taiputus. Verbi ИМѦТИ *jьmĕti* 'omistaa, olla jollakin' saa osittain atemaattiset persoonapäätteet, vaikka sillä on vokaaliin päättyvä preesensvartalo *ima-*:

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	ИМѦМЬ	ИМѦМЪ	ИМѦВЪ
2	ИМѦШИ	ИМѦТЕ	ИМѦТА
3	ИМѦТЪ	ИМѦТЪ	ИМѦТЕ

Monesta nykyslaavilaisesta kielestä tuttu produktiivinen *a*-konjugaatio on lähtöisin tämän yhden ainoan, jo kantaslaavissa tähän tapaan taipuneen verbin mallista!

Verbi ИМѦТИ voi joskus taipua myös säännöllisesti III verbiluokan mukaan: ИМѦИЖ, ИМѦИШИ, ИМѦИТЪ... Tällä taiputuksella pl.3 ИМѦИЖЪ 'heillä on' saadaan erotettua ѦТИ 'ottaa' -verbin vastaavasta muodosta, joka muuten olisi samannäköinen (ks. alh.).

Infinitiivi ИМѦТИ *jьmati* ei ole yllä mainitun 'omistaa'-verbin infinitiivi, vaikka se siltä näyttää, vaan imperfektiivisen 'ottaa'-verbin infinitiivi (etymologisesti verbit toki kuuluvat yhteen, eli niillä on sama alkuperä). Vastaava perfektiivinen 'ottaa'-verbi on ѦТИ *jĕti*. Verbi ИМѦТИ taipuu III luokan ja verbi ѦТИ I luokan mukaan. Niitten taiputus on seuraava:

³⁹ Sg.1-pääte on jäänne ajalta, jolloin *vĕdĕti* 'tietää' -verbin alkumuoto oli itse asiassa *vidĕti* 'nähdä' -verbin resultatiivinen perfekti: olen nähnyt, siis tiedän. Muotoa *vĕdĕ* 'tiedän' on verrattu esimerkiksi latinan muotoon *vīdī* 'näin, olen nähnyt' (monelle on tuttu Caesarin lausuma: *veni, vidi, vici* 'tulin, näin ja voitin').

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	ѿМЛѿѿ	ѿМЛѿМЪ	ѿМЛѿВѢ	1	ИМѢ	ИМЕМЪ	ИМЕВѢ
2	ѿМЛѿШИ	ѿМЛѿТЕ	ѿМЛѿТА	2	ИМЕШИ	ИМЕТЕ	ИМЕТА
3	ѿМЛѿЕТЪ	ѿМЛѿѢТЪ	ѿМЛѿТЕ	3	ИМЕТЪ	ИМѢТЪ	ИМЕТЕ

Imperfektiivisellä *jьmati*-verbillä tapahtuu preesensissä III verbiluokalle tyypillinen jotaatio $m \rightarrow m'$ (ks. seuraavaa oppituntia) ja vartalossa on ablaut $b \rightarrow e$, siksi infinitiivi on *jьmati* mutta preesensvartalo on *jeml'-e*. Perfektiivisellä *jѣti*-verbillä oikeastaan sekä infinitiivi- että preesensvartalo on *jьm-*, mutta infinitiivin *t*-konsonantin edelle syntyy nasaalivokaali, koska umpitavut eivät ole sallittuja: *jьm + ti \rightarrow jѣti*.

7.2 Tuhlaajapoika II (Luukas 15:17–24)

ВЪ СЕБѢ ЖЕ ПРИШѢДЪ РЕЧЕ: „КОЛИКОУ НАИМЪНИКЪ ОТЬЦА МОЕГО ИЗЪБИВАѢТЪ ХЛѢБИ, АЗЪ ЖЕ СЪДЕ ГЛАДОМЪ ГЪЗІВЛѢ. ВЪСТАВЪ ИДѢ КЪ ОТЬЦОУ МОЕМОУ И РЕКѢ ЕМОУ: ОТЬЧЕ, СЪГРѢШИХЪ НА НЕБО И ПРѢДЪ ТОВОИ. ЮЖЕ НѢСМЪ ДОСТОИНЪ НАРЕЦИ СЯ СЪИНЪ ТВОИ. СЪТВОРИ МА ІАКО ІЕДИНОГО ОТЬ НАИМЪНИКЪ ТВОИХЪ.“ И ВЪСТАВЪ ИДЕ КЪ ОТЬЦОУ СВОЕМОУ.

ІЕЩЕ ЖЕ ЕМОУ ДАЛЕЧЕ СЖЩОУ, ОУЗЪРѢ И ОТЬЦЪ ЕГО И МИЛЪ ЕМОУ БЪІСТЪ, И ТЕКЪ НАПАДЕ НА ВЪИѢ ЕГО И ОБЛОБЪІЗА И. РЕЧЕ ЖЕ ЕМОУ СЪИНЪ: „ОТЬЧЕ, СЪГРѢШИХЪ НА НЕБО И ПРѢДЪ ТОВОИ. ЮЖЕ НѢСМЪ ДОСТОИНЪ НАРЕЦИ СЯ СЪИНЪ ТВОИ. СЪТВОРИ МА ІЕДИНОГО ОТЬ НАИМЪНИКЪ ТВОИХЪ.“ РЕЧЕ ЖЕ ОТЬЦЪ КЪ РАБОМЪ СВОИМЪ: „СКОРО ИЗНЕСѢТЕ ОДЕЖДѢ ПРѢВѢИѢ И ОБЛѢЦѢТЕ И, И ДАДИТЕ ПРѢСТЕНЪ НА РѢКѢ ЕГО И САПОГЪІ НА НОЗѢ. И ПРИВЕДЪШЕ ТЕЛЬЦЪ ОУПИТѢИѢ ЗАКОЛѢТЕ, И ІАДЪШЕ ДА ВЕСЕЛИМЪ СЯ. ІАКО СЪИНЪ МОИ СЪ МРЪТВЪ БѢ И ОЖИВЕ, ИЗЪБИВЛЪ БѢ И ОБРѢТЕ СЯ.“ И НАУАША ВЕСЕЛИТИ СЯ.

Selityksiä

пришѢдъ 'tullut' on aktiivin preteritipartisiipin mask. sg.N verbistä прити 'tulla, saapua'. ilmaus въ себѢ прити "tulla itsessään" (myös въ себѢ бѣити "olla itsessään") tarkoittaa 'mennä itseensä', 'tutkiskella kriittisesti omia tekojaan'.

вѣставъ 'noussut': aktiivin preteritipartisiipin mask. sg.N verbistä вѣстати 'nousta (pystyyn, seisomaan); вѣставъ идѢ 'noustuani menen', 'nousen ja menen'.

сѣтвори 'tee': imperatiivi sg.2.

ЕДИНОГО: genetiivi akkusatiivin tehtävässä. Genetiiviakkusatiivi on muinaiskirkkoslaavissa vasta kehitymässä.

СЪЗВОРИ МА ЯКО ЕДИНОГО ОТЪ НАИМЬНИКЪ ТВОИХЪ 'tee minusta (kuin) yksi palkollisistasi': kun muinaiskirkkoslaavissa jokin tehdään joksikin, jokin nimitään joksikin jne., lauseeseen tulee kaksi akkusatiivissa olevaa lauseenjäsentä (МА ... ЕДИНОГО). Vastaa- vissa passiivilauseissa lauseeseen tulee kaksi nominatiivia, vrt. edellä [ДЪЗЪ] НЪСМЬ ДОСТОИНЪ НАРЕЦИ СА СЪИНЪ ТВОИ '[minä] en ole sen arvoinen, että minua kutsutaan pojaksesi'. Slaavilaisissa nykykielissä toinen lauseenjäsen tulee näissä rakenteissa yleensä instrumentaaliin.

ВЪСТАВЪ ИДЕ 'noustuaan meni', 'nousi ja meni': verbi ИТИ, ИДЪ I 'mennä' esiintyy sekä imperfektiivisenä että perfektiivisenä ja on yksi osoitus siitä, ettei verbiaspekti ollut muinaiskirkkoslaavissa vielä niin pitkälle kieliopillistunut kuin nykykielissä. Huomaa myös, että koska se taipuu I verbiluokan mukaan, osa preesensin ja (juuri)oristin muodoista on samannäköisiä: esimerkiksi ИДЕТЕ voi olla preesensin pl.2 tai du.3 ('menette'; 'kumpikin menee') tai myös aoristin pl.2 tai du.3 ('menitte'; 'kumpikin meni'); ИДЪ voi olla preesensin sg.1 ('menen') tai aoristin pl.3 ('menivät'). Preesensin ja aoristin välillä on tietysti voinut olla painoeroja, joita emme vanhoista teksteistä näe. Lisäksi preesens voi aina viitata tulevaisuuteenkin, koska futuuri ei ole täysin kieliopillistunut: edellä oli esimerkki ВЪСТАВЪ ИДЪ 'nousen ja menen', joka viittaa tulevaisuuteen.

ЕМОУ ДАЛЕЧЕ СЪЦЮ 'hänen ollessaan kaukana': absoluuttinen datiivi, jollaisen tapasimme jo Tuhlaajapojan I osassa edellisessä oppitunnissa. СЪЦЮ on aktiivin preesenspartisiipin mask. sg.D ('olevalle') verbistä БЪЖИТИ.

ТЕКЪ 'juossut': aktiivin preteritipartisiippi mask. sg.N verbistä ТЕЦИ, ТЕКЪ I 'juosta'; ТЕКЪ НАПАДЕ НА ВЪНЪ ЕГО 'juoksi ja heittäytyi hänen kaulaansa'.

ИЗНЕСЪТЕ 'tuokaa esiin', ОБЛЪЦЪТЕ 'pukekaa', ДАДИТЕ 'antakaa', ЗАКОЛИТЕ 'teurastakaa', ДА ВЕСЕЛИМЪ СА 'iloiitkaamme, juhlikaamme' – imperatiivimuotoja, joita käsitellään tarkemmin kymmenennessä oppitunnissa.

ДАДИТЕ ... САПОГЪ НА НОЗЪ 'antakaa [hänelle] kengät jalkaan': huomaa, että НОЗЪ ei ole НОГА-sanan yksikön lokatiivi, vaan tietysti kaksikon akkusatiivi!

ПРИВЕДЪШЕ 'tuoneet': aktiivin preteritipartisiipin mask. pl.N verbistä ПРИВЕСТИ 'tuoda'; ПРИВЕДЪШЕ ... ЗАКОЛЪТЕ 'tuotuanne teurastakaa', 'tuokaa ja teurastakaa'.

ИДЪШЕ 'syöneet': aktiivin preteritipartisiipin mask. pl.N verbistä ЯСТИ; kääntyy tässä 'syötyämme', 'kun olemme syöneet'.

Kahdeksas oppitunti

8.1 Fonotaksia ja morfofonologiaa

Jokaisella kielellä on oma *fonotaksi*, joka määrää, millaiset äänneyhdistelmät voivat muodostaa tavuja ja sanoja. Esimerkiksi suomen fonotaksiin kuuluu vokaalisointu: *murтта* ja *murttä* eivät kumpikaan tarkoita mitään, mutta vain *murтта* voisi periaattees- sakaan olla suomen sana, sillä *murttä* rikkoo suomen fonotaksia.

Kielen *morfofonologia* puolestaan määrää, mitä äännevaihteluja tapahtuu sanojen tai- vutuksessa ja muussa morfeemien yhdistelyssä. Nämä äännevaihtelut voivat olla kielen synkronisen fonotaksin vaatimia, mutta ne voivat myös kuvastaa historiallisia äänteen- muutoksia, jotka eivät enää ole kielessä aktiivisia. Esimerkiksi suomen sanan *katto* adessiivi on *katolla*, mutta sanan *pöytä* adessiivi on *pöydällä*. Adessiivin päätteiden vokaalisoinnun mukainen vaihtelu *-lla~llä* on suomen synkronisen fonotaksin vaatimaa. Sen sijaan *katto*-sanana *astevaihtelu tt~t* ja *pöytä*-sanana *astevaihtelu t~d*, vaikka onkin suomen kielen synkroninen morfofonologinen sääntö, ei perustu niinkään nyky-suomen fonotaksiin vaan kielen varhaisemman vaiheen fonotaksiin ja siihen liittyviin äänteenmuutoksiin: ***pöytällä* ei olisi nyky-suomen fonotaksin vastainen.

Muinaiskirkkoslaavin fonotaksissa on kaksi tärkeää sääntöä, jotka koskivat tavun rakennetta: *avotavusääntö* ja *tavunsisäinen harmonia*. Kumpikin heijastaa kanta- slaavissa tapahtuneita äänteenmuutoksia, joita käsitellään enemmän kirjan IV osassa. Tässä oppitunnissa näitä sääntöjä käsitellään vain muinaiskirkkoslaavin synkronisina ilmiöinä.

Avotavusääntö

Kaikkien muinaiskirkkoslaavin tavujen on oltava avotavuja eli niiden on *päätyttävä vokaaliin*. Tässä suhteessa muinaiskirkkoslaavi eroaa kaikista nykyisistä slaavilaisista kielistä, mutta muistuttaa typologisesti esimerkiksi japania (tosin japanissa tavun käsitettä ei voi käyttää aivan samalla tavoin kuin slaavilaisissa kielissä).

Avotavusäännöstä seuraa, että myös jokaisen sanan, kaikissa taivutusmuodoissaan, on *päätyttävä vokaaliin*. Sanansisäiset konsonanttiyhtymät kuuluvat aina kokonaan jälkim- mäiseen tavuun, esimerkiksi *храбръ* 'urhea' tavuttuu *xra-brъ*. Sanan sisällä voi esiintyä vain sellainen konsonanttiyhtymä, joka voisi esiintyä myös sanan alussa. Jos laina- sanoissa on umpitavuja, ne avataan jereillä: esimerkiksi kreikan *ψαλμός* *psalmós* 'psalmi' on muinaiskirkkoslaaviksi *псалѣмъ* eli kolmitavuisesti *psa-lъ-mъ*, joskus myös nelitavuisesti *пѣсалѣмъ* *pъ-sa-lъ-mъ*. (Samalla tavoin avotavuja vaativa japani lisää tarvittaessa lainasanoihinsa *u*-vokaalin, joka ääntyy suurin piirtein [u]: englannin *icecream* > japanin *aisukurīmu* 'jäätelö'.) Tosin todellisissa muinaiskirkkoslaavilai-

sisä käsikirjoituksissa on paljon horjuntaa siinä, merkitäänkö nämä tavua avaavat jerit lainasanoissa näkyviin.

Avotavulain morfofonologinen vaikutus tulee näkyviin niissä I luokan verbeissä, joiden infinitiivivartalo päättyy konsonantiin (ks. seitsemättä oppituntia). Preesens-päätteet alkavat vokaalilla, mutta infinitiivipääte on *-ti*, joka juuren viimeisen konsonantin perään lisättynä vaatii muutoksia, jottei edellisestä tavusta tulisi umpitavu:

– *tep-q* 'lyön' : *tep+ti* → *teti* 'lyödä': *p* katoaa eli heittyy, koska *pt* ei ole mahdollinen tavun alussa.

– *greb-q* 'soudan' : *greb+ti* → *greti* 'soutaa': *b* heittyy samasta syystä.

– *ved-q* 'vien, johdatan' : *ved+ti* → *vesti* 'viedä, johdattaa': *d-t* (kuten myös *t-t*) muuttuu *st*-yhdistelmäksi, joka voi siirtyä kokonaan seuraavan tavun alkuun (tavutus on *ve-sti*).

– *ḍbm-q* 'puhallan' : *ḍbm+ti* → *ḍoti* 'puhaltaa': takavokaali ja tavun sulkeva nasaalikonsonantti muuttuvat takaiseksi nasaalivokaaliksi.

j̣bm-q 'otan' : *j̣bm+ti* → *j̣eti* 'ottaa': etuvokaali ja tavun sulkeva nasaalikonsonantti muuttuvat etiseksi nasaalivokaaliksi.

Sananjohdossa yksi esimerkki avotavusäännön vaikutuksesta on sana *ṣṇb* 'uni', joka on johdettu verbistä *ṣpati* 'nukkua' (preesensin yksikön 3. persoona on *ṣpiṭb* 'hän nukkuu'). Yhdistelmä *ṣp-n-b* yksinkertaistuu muotoon *ṣṇb*, koska *p* sulkisi ensimmäisen tavun. Vertaa tätä sanaa samalla tavalla muodostettuun vanhan kreikan sanaan ὕπνος *ḥpṇos* 'uni', jossa *p* on säilynyt (ja josta esimerkiksi suomen *hypnoosi* on peräisin).

Tavunsisäinen harmonia

Tavunsisäinen harmonia rajoittaa muinaiskirkkoslaavissa mahdollisia konsonantin ja vokaalin yhdistelmiä tavun alussa. Harmonian kannalta tärkeä on konsonanttien jakautuminen *velaareihin* (*k g x*) ja *palataaleihin* (*št žd č š ž ř l' r j*) sekä *neutraaleihin*, joihin kuuluvat sekä labiaalit että dentaalit (*p b m v t d s z n l r*). Myös *c* ja *z* (*dz*) kuuluvat fonotaksin kannalta palataaleihin, mutta omana alaryhmänään, jolla on osaksi erilaiset harmoniasäännöt. Vokaaleista takavokaalit jakautuvat kahteen ryhmään: harmonian kannalta *velaareihin* (*y ɔ o*) ja harmonian kannalta *neutraaleihin* (*u ɔ a*) – näiden ryhmien ero johtuu historiallisista syistä eivätkä nimitykset kuvasta ääntämyseroa. Etuvokaaleista puolestaan voidaan erottaa omaksi ryhmäkseen *jat* (*ě*); kaikkia muita etuvokaaleita (*i ɛ e ɛ*) voidaan kutsua harmonian kannalta *palataaleiksi*.

Näiden foneemiryhmien avulla tavunsisäistä harmoniaa voidaan kuvata seuraavilla säännöillä:

1. Neutraalia konsonanttia voi seurata mikä tahansa vokaali. Esimerkiksi tavut *ty, tu, ti, tē* ovat kaikki mahdollisia.

2. Velaarikonsonanttia voi seurata vain velaarinen tai neutraali vokaali: *ky* ja *ku* ovat mahdollisia tavuja, mutta ***ki* ja ***kē* eivät.⁴⁰

3. Palataalikonsonanttia voi seurata vain palataalinen tai neutraali vokaali: *či* ja *ču* ovat mahdollisia tavuja, mutta ***čy* ja ***čē* eivät.⁴¹

3a. Konsonantit *c* ja *ɟ* ovat muita palataalikonsonantteja sallivampia sikäli, että palataalisten ja neutraalien vokaalien lisäksi niitä voi seurata myös jat-vokaali: tavut *ci, cu, cē* ovat kaikki mahdollisia, mutta ***cy* ei.

Nämä säännöt tarkoittavat, että jat-vokaalin *ě* jakauma on hyvin rajoitettu: se voi esiintyä vain neutraalien konsonanttien ja palataalikonsonanteista vain kahden (*c* ja *ɟ*) jälkeen. Se ei sitä paitsi koskaan esiinny sanan alussa kyrillisissä käsikirjoituksissa. Mutta glagoliittisissa käsikirjoituksissa, joissa ei ole kyrillistä *ѧ*-kirjainta vastaavaa merkkiä, kyrillistä jat-kirjainta *Ѣ* vastaava glagoliittinen kirjain *Δ* esiintyy myös *ѧ*:n paikalla sanan alussa: esimerkiksi kyrillistä verbiä *ѧсти jasti* 'syödä' vastaa glagoliittisissa teksteissä *Δѣѣѣ estī*. Yksi selitys tähän voisi olla, että alkuperäinen glagoliittinen aakkosto perustui murteisiin, joissa ei esiintynyt äänneyhdistelmää *ja* vaan sen sijaan *jě*; sanan ja tavun alussa *j*-äännettä ei erikseen merkitty *ě*-kirjaimen edellä, niin kuin sitä ei glagolitsassa merkitty myöskään *e*-kirjaimen edellä (ks. 12. oppituntia).

Muinaiskirkkoslaavin taivutuksessa konsonanttiin päättyvä sanavartalo joutuu usein kosketukseen teemavokaalin tai vokaalilla alkavan päätteen kanssa. Mikäli silloin synnyisi tavunsisäisen harmonian vastainen konsonantin ja vokaalin yhdistelmä, muinaiskirkkoslaavin morfofonologia korjaa sen periaatteella ”palataalisuus voittaa”: jos velaarinen konsonantti joutuisi etuvokaalin eteen, tapahtuu konsonantin *palatalisaatio*; jos taas velaarinen vokaali joutuisi palataalisen konsonantin jälkeen, tapahtuu *vokaalin-edennys*.

Ensimmäisessä palatalisaatiossa velaarikonsonantit *k g x* muuttuvat etuvokaalien *i ъ e ę ě* edellä palataalisiksi:

$$k g x \rightarrow \check{c} \check{z} \check{s} / \_ i ъ e ę \check{e}$$

⁴⁰ Uusissa lainasanoissa on poikkeuksia, esimerkiksi kreikasta lainatussa sanassa *kitъ* 'valas'. Näihin kirjoitetaan usein palataalikaari (ѣмѣ), ja alkuperäisessä glagoliittisessa aakkostossa on saattanut olla omat kirjaimet tällaisille vierasperäisille velaareille (ks. 12 oppituntia).

⁴¹ Käsikirjoituksissa tavataan kyllä jonkin verran jateja palataalikonsonanttien jälkeen, eli *čě*-tyyppisiä tavuja. Näitä on joskus pidetty jäänteinä kantaslaavin aikaisemmasta vaiheesta, jolloin kyseinen tavutyyppi oli mahdollinen. Varhemmassa kantaslaavissa *ě*, tai oikeammin sen edeltäjä pitkä *e*-vokaali **ē*, saattoi kyllä esiintyä palataalien jälkeen, mutta käsikirjoituksissamme tällaiset tapaukset kuvastanevat kuitenkin paljon myöhempiä murteellisia muutoksia.

Tämän säännön kutsuminen juuri ”ensimmäiseksi” palatalisaatioksi viittaa vain vastaavaan äänteenmuutokseen (ks. IV.4.2), ei säännön synkroniseen sovellusjärjestykseen. Sääntö on yleinen verbintaivutuksessa, mutta siitä löytyy esimerkkejä myös nominaali-taivutuksesta:

– *rek-q* ’sanon’ : *reč-etъ* ’sanoo’: verbin vartalo päättyy velaarikonsonanttiin *k*, joka muuttuu palataaliksi *č* etuvokaalin edellä.

– *mog-q* ’voin’ : *mož-etъ* ’voi’: sama ilmiö *g*-konsonantin kohdalla.

– *bog-ъ* ’jumala’ sg.N : *bož-e* ’jumala!’ sg.V.

Jat-vokaalin kohdalla palatalisaatio on monimutkaisempi, koska jat kyllä aiheuttaa palatalisaation, mutta kielen fonotaksin mukaisesti ei voi itse jäädä palataalikonsonan-tin jälkeiseen asemaan, vaan korvautuu *a*-vokaalilla. Niinpä kun yllämainittuun verbi-juureen *mog-* ’voida’ lisätään imperfektin yksikön ensimmäisen persoonan (oikeastaan useasta morfeemista koostuva) pääte *-ěaxъ*, tulos ei ole ***možěaxъ* vaan *možaaxъ* ’voin, saatoin’.

Verbillä *gъnati* ’ajaa pois, ajaa takaa’ tapahtuu preesensissä juurivokaalin epäsäännöl-linen muutos *e*:ksi (kyse on indoeurooppalaisesta ablaut-ilmiöstä eli apofoniasta, ks. IV.2.5), ja tämä etuvokaali puolestaan aiheuttaa sen, että preesensillä on eri alkukonso-nantti kuin infinitiivillä: yksikön kolmas persoona ’hän ajaa’ on *ženetъ*.

Jos etuvokaalin eteen joutuu äänneyhdistelmä *sk* tai *zg*, niiden palatalisaation tuloksena onkin *št* ja *žd*. Niinpä verbin *iskati* ’etsiä, haluta’ preesensin yksikön kolmas persoona on *išetъ* (kyrillisin kirjaimin *искати* ja *ицетъ*). Ja kun edellä mainittuun verbiin *gъnati* ’ajaa pois, ajaa takaa’ lisätään prefiksi *iz-* ’ulos, pois’, saadaan infinitiivi *izgъnati* ’karkottaa’, mutta sen preesens onkin *iždenetъ* ’hän karkottaa’ (*изгънати*, *ижденетъ*).

Toisessa palatalisaatiossa velaarikonsonantit *k g x* muuttuvat etuvokaalien *i* ja *ě* edellä palataaliseksi toisella tapaa:

$$k\ g\ x \rightarrow c\ z\ s\ /\_ i\ \check{e}$$

Toisen palatalisaation aiheuttavia etuvokaaleita on siis vain kaksi, ja tässä myös jat-vokaali *ě* säilyy muuttumattomana palatalisaation jälkeenkin. Se, tapahtuuko *i*- ja *ě*-vokaalien edellä ensimmäinen vai toinen palatalisaatio, riippuu siitä, mikä pääte on kyseessä. Historiallisesti toinen palatalisaatio tapahtuu niissä päätteissä, joissa varhaisemmassa kantaslaavissa oli diftongi **aj*. Synkronisesti toisen palatalisaation aiheut-tavia päätteitä on erityisesti nominaali-taivutuksessa; verbintaivutuksessa se esiintyy vain eräitten imperatiivin päätteiden edellä.

Eräitä esimerkkejä toisesta palatalisaatiosta substantiivien *bogъ* ‘jumala’ ja *grěxъ* ‘synti’ taivutuksesta: niitten yksikön lokatiivit ovat *božě* ja *grěsě*, monikon nominaatiivit puolestaan *bozi* ja *grěsi*.

Vokaalinedennyksessä (eli vokaalin muuttumisessa etiseksi) palataalikonsonantti aiheuttaa sitä seuraavan velaarisen takavokaalin muuttumisen etiseksi:

y b o → *i~e b e / št ž d č š ž h l' r j c ʒ* __

Vokaalilla *y* on siis kaksi mahdollista vastinetta (*i* tai *e*) riippuen siitä, mikä pääte on kyseessä.

Vokaalinedennyksen vuoksi monet muinaiskirkkoslaavin taivutusparadigmat jakautuvat ”koviin” ja ”pehmeisiin” variantteihin (esimerkiksi a-vartaloihin ja ja-vartaloihin) sen mukaan, onko sanavartalon päättävä konsonantti neutraali vai palataalinen. Esimerkiksi sg.N (myös sg.A, pl.G) *rabъ* ‘orja’ edustaa kovaa taivutusta, sen sijaan *mōžb* ‘mies’ edustaa pehmeää taivutusta (huomaa eri pääte), koska *ž* kuuluu palataalien ryhmään. Näiden sanojen monikon instrumentaalit kuuluvat *raby* ja *mōži*, monikon akkusatiivit puolestaan *raby* ja *mōžę* – monikon instrumentaalin *y* on siis sellainen, jonka edentynyt vastine on *i*, mutta monikon akkusatiivin *y* puolestaan sellainen, jonka edentynyt vastine on *e* (ero selittyy päätteiden erilaisella historialla).

Samalla tavoin yksikön nominatiivit *selo* ‘pelto; asumus’ ja *pol'e* ‘tasanko, pelto’ edustavat samaa paradigmaa, edellinen kovaa varianttia (o-vartaloita) ja jälkimmäinen pehmeää (jo-vartaloita), jossa palataalinen *l'* on aiheuttanut edentymisen *o* → *e*. Huomaa siis, että toisin kuin joidenkin slaavilaisten nykykielten perusteella voisi päätellä, *e* ei ole aiheuttanut edellisen konsonantin palatalisaatiota, vaan palataalisuus on kyseisen konsonantin pysyvä ominaisuus; **pole* olisi täysin muinaiskirkkoslaavin fonotaksin mukainen sana.

Vokaalinedennyksen alatapauksena voidaan pitää *jatin muutoksia palataalien jälkeen*, vaikka foneettisesti niissä ei ole kyse takavokaalin muuttumisesta etiseksi. Kovan taivutuksen *ě*-vokaalia vastaa usein pehmeässä taivutuksessa *i*; esim. kovavartaloisen sanan *rabъ* ‘orja’ sg.L on *rabě*, mutta pehmeävartaloisen sanan *mōž-b* ‘mies’ sg.L on *mōž-i*. Sananmuodostuksessa puolestaan on tapauksia, joissa *ě* on palataalin jälkeen muuttunut *a*-vokaaliksi; esimerkiksi infinitiivit *viděti* ‘nähdä’ ja *slyšati* ‘kuulla’ edustavat samaa verbien IV taivutusluokkaa, mutta infinitiivivartalon muodostava *-ě* on korvautunut palataalisen *š*-foneemin jälkeen *a*:lla.

Jotaatio

Jotaatiossa konsonantti *j* aiheuttaa edeltävän konsonantin muutoksen palataaliseksi ja katoaa itse. Esimerkkejä tästä olemme jo nähneet III verbiluokassa, jossa preesensvartaloa muodostava formantti on *-je-*. Esimerkiksi verbin *dělati* ‘tehdä’ infinitiivi-

vartalon loppuvokaali *a* säilyy myös preesenstaivutuksessa (sg.3 *děljatъ* 'tekee') eikä *j* siis joudu kosketuksiin konsonantin kanssa; mutta verbi *kazati* 'näyttää, osoittaa' kuuluu alaryhmään jossa *a* katoaa, *j* joutuu kosketukseen *z*-konsonantin kanssa ja tuloksena on palataalinen konsonanti *ž*: sg.3 *kaz+je+tъ* → *kažetъ*. Mutta usein jotaation aiheuttava *j* ei ole enää suoraan näkyvissä missään synkronisessa muodossa vaan vain allaolevana (ja historiallisena, ks. IV.2.4) piirteenä, joka näkyy aiheuttamansa morfofonologisen muutoksen kautta.

Jotaatio koskee kaikkia neutraaleja ja velaarisia konsonantteja seuraavien sääntöjen mukaisesti:

$$\begin{aligned}lj\ nj\ rj &\rightarrow l'\ n'\ r' \\pj\ bj\ vj\ mj &\rightarrow p'\ b'\ v'\ m' \\tj\ dj &\rightarrow š\ ž \\sj\ zj &\rightarrow š\ ž \\kj\ gj\ xj &\rightarrow č\ ž\ š\end{aligned}$$

Velaarien jotaatio antaa siis saman tuloksen kuin ensimmäinen palatalisaatio.

IV verbiluokassa (ks. 7. oppituntia) jotaatio tapahtuu preesensissä vain yksikön ensimmäisessä persoonassa:

- *moliti* 'pyytää' : *mol+jъ* → *mol'ъ* 'pyydän', mutta *moliši* 'pyydät', *molitъ* 'hän pyytää', joissa *l* ei ole palataalinen.
- *kupiti* 'ostaa' : *kup+jъ* → *kupl'ъ* 'ostan', mutta *kupiši* 'ostat', *kupitъ* 'hän ostaa'.
- *vidēti* 'nähdä' : *vid+jъ* → *viždъ* 'näen', mutta *vidiši* 'näet', *viditъ* 'näkee'.

Kielihistoriallinen selitys on, että IV verbiluokassa ei ole varsinaisesti *j*-formanttia preesensissä niin kuin III luokassa, mutta preesensvartalon teemavokaali *i* on muuttunut *i > j* kun se on joutunut toisen vokaalin eteen yksikön ensimmäisessä persoonassa, ja tämä *j* aiheuttaa sitten jotaation.

Lopuksi on vielä mainittava, että *i*-vokaalin edellä yhdistelmät *k+t* ja *g+t* antavat saman tuloksen kuin *tj*:

- *rekъ* 'minä sanon' : infinitiivi *rek+ti* → *rešti* 'sanoa' (рекѣ : реци)
- *mogъ* 'minä voin' : infinitiivi *mog+ti* → *mošti* 'voida' (могѣ : моци)

Huomaa, että tässä vaikuttaa myös avotavusääntö: *kt*- ei olisi mahdollinen tavunalku muinaiskirkkoslaavissa.

Kaikista näistä ilmiöistä on runsaasti esimerkkejä eri oppitunneissa taivutuksen yhteydessä, tässä oli tarkoitus vain esittää morfofonologiset säännöt tiiviisti yhdessä pai-

kassa. Sääntöjen historiallista taustaa tarkastellaan puolestaan tämän oppikirjan IV osassa.

8.2 Tuhlaajapoika III (Luukas 15:25–32)

БѢ же сѣинѣ ѿ него старѣи на селѣ, и ѿако градѣ приближи сѧ къ домови, оуслѣиша пѣныѧ и ликѣи. И призывавѣ ѿдино҃го отѣ рабѣ, вѣпрашааше: „Ѹбо оубо си сѣиѣ;“ Онѣ же рече ѿмоу: „Братрѣ твои приде, и закла отѣцѣ твои тельцѣ оупитѣниѣ, ѿако сѣдрава и приѧтѣ.“ Разгнѣва же сѧ, и не хотѣаше вѣзнити. Отѣцѣ же ѿ него ишѣдѣ молиаше и. Онѣ же отѣвѣщавѣ рече отѣцоу своѿемоу: „Се колико лѣтѣ рабѣи твоѣи и николиже заповѣди твоѣѧ не прѣветѣхѣхѣ, и мѣнѣ николиже не далѣ ѿси козѣлатѣ да сѣ дру҃гѣи моими вѣзвеселилѣ сѧ бимѣ. Ёгда же сѣинѣ твои изѣдѣ твоѣ имѣныѣ сѣ лѣвѣдѣицами приде, закла ѿмоу тельцѣ питомѣи.“

Онѣ же рече ѿмоу: „Ѹадо, тѣи вѣсѣгда сѣ мѣноѣи ѿси, и вѣсѣ моѧ твоѧ сѣиѣ. Вѣзвеселити же сѧ и вѣздрѣдовати подобаше, ѿако братрѣ твои сѣ мрѣтѣвѣ бѣи и оживе, изгѣиелѣ бѣи и обрѣте сѧ.“

Selityksiä

ѿако градѣ приближи сѧ: ”kun hän kulkien lähestyi”, mutta luontevampaa on kääntää vain ’kun hän lähestyi’. градѣ ’kulkeva’, ’kulkien’ on aktiivin preesenspartisiippi maskuliinin sg.N verbistä грасти, граѣ I ’kulkea’.

призывавѣ ’kutsuttuaan’: aktiivin preteritipartisiippiin (’kutsunut’) maskuliinin sg.N verbistä призывати, призовѣ I ’kutsua (luokseen)’.

Ѹбо оубо си сѣиѣ; ’mitäs tämä on?’: huomaa neutrin *monikon* (си ’nämä’) käyttö kun ei ajatella mitään tiettyä substantiivia; myös ’olla’-verbi on luonnollisesti monikossa.

ѿако сѣдрава и приѧтѣ ’koska sai hänet takaisin terveenä’: kaksi suoraa objektiivia, joista toinen, pronomini и҃ъ, on akkusatiivissa, toinen, adjektiivi сѣдрава, genetiivissä. Kantaslaavissa adjektiivikin olisi varmaan ollut akkusatiivissa (сѣдрѣвѣ), mutta vanhimmissakin säilyneissä käsikirjoituksissa käytetään tässä raamatunkohdassa jo genetiiviä askeleena kohti useimpien slaavilaisten nykykielten elollisten substantiivien genetiivi-akkusatiivia.

ИШЪДЪ 'tultuaan ulos': aktiivin preteritipartisiipin ('ulos tullut') maskuliinin sg.N verbistä ИЗИТИ, ИЗИДЪ I. Kantaverbin ИТИ preteritipartisiippi on suppletiivinen ШЪДЪ, ja prefiksin ИЗ- 'ulos' loppukonsonantti z katoaa ž:n edeltä avotavulain vaatimuksesta.

НЕ ДАЛЪ ЕСИ КОЗЪЛАТЕ 'et ole antanut kiliäkään': objekti ei ole genetiivissä sen takia että se olisi elollinen (genetiivi objektin sijana ei vielä ollut käytössä eläimistä) vaan sen takia, että kielteisen lauseen objekti on yleensä genetiivissä (niin kuin nykyään esimerkiksi puolassa).

ДА ВЪЗВЕСЕЛИЛЪ СЯ БИМЪ 'jotta/että järjestäisin juhlat': ДА 'jotta' -alistuskonjunktioilla alkavassa finaalisessa sivulausessa on usein konditionaali, joka muodostetaan БИМЪ-apuverbillä ja samalla /-päätteisellä partisiipilla kuin perfekti ja pluskvamperfekti.

ЕЗИНЪ ТВОИ ИЗЪДЪ ТВОЕ ИМЪНЬЕ 'poikasi, joka tuhlassi omaisuutesi': ИЗЪДЪ on aktiivin preteritipartisiipin maskuliinin sg.N 'syönyt' perfektiivisestä verbistä ИЗЪСТИ, ИЗЪМЪ V 'syödä (pois, kokonaan); tuhлата'.

ЗЛАЛА 'teurastit': koska aoristin sg.2 ja sg.3 ovat aina samannäköisiä, vain konteksti osoittaa, kummasta persoonasta on kysymys.

ВСЪ МОА ТВОА СЪТЪ 'kaikki [mikä on] minun on [myös] sinun': huomaa jälleen neutrin monikko.

Yhdeksäs oppitunti

9.1 Partisiipit ja niiden käyttö lauseenvastikkeina

Kirkkoslaavilaisissa teksteissä esiintyy runsaasti partisiippeja, jotka muodostavat lauseenvastikkeita eli korvaavat sellaisia sivulauseita, joissa olisi finiittiverbi. Tämä on varmaankin alun perin ollut kreikan kielen vaikutusta, ei puhutun myöhäiskantaslaavin ominaisuus. Partisiippien katsottiin olennaisesti kuuluvan kirjalliseen tyyliin. Toki partisiippien on täytynyt olla jo olemassa morfologisina muotoina, sillä ei niiden päätteitä tietenkään ole lainattu kreikasta, mutta niiden käyttö puhutussa kielessä oli varmasti paljon vähäisempää.

Olemme nähneet partisiippeja paljon jo tähänastisissa teksteissä ja oppineet varmasti tunnistamaan ainakin joitain niistä, erityisesti aktiivin preesens- ja preteritipartisiippien maskuliinin yksikön nominatiivin. Tässä oppitunnissa partisiipit ja niiden käyttö esitetään nyt järjestelmällisemmin.

Aktiivin preesenspartisiippi

Aktiivin preesenspartisiipilla on erityinen muoto maskuliinin ja neutrin yksikön nominatiivissa sekä pitempi taivutusvartalo, joka esiintyy kaikissa muissa taivutusmuodoissa. Päätteet ja taivutusvartalo riippuvat verbiluokasta seuraavasti:

- I verbiluokka: нести, нести- 'kantava; kantaen, kantaessaan jne.'
- II verbiluokka: двигать, двигать- 'liikuttava'
- III verbiluokka: писать, писать- 'kirjoittava'; знать, знать- 'tunteva'
- IV verbiluokka: молить, молить- 'pyytävä'

Nämä taipuvat muuten nominien jo- ja ja-vartaloisen taivutuksen mukaan, mutta yksikön kaikilla nominatiiveilla ja maskuliinin monikon nominatiivilla on poikkeavat päätteet. Osa niistä on kuitenkin meille jo tuttuja adjektiivien komparatiivista.

maskuliini			neutri		
yksikkö	monikko	kaksikko	yksikkö	monikko	kaksikko
N нести	несут	несут	N нести	несут	несут
A нести	несут		A нести	несут	
G нести	несут	несут	G нести	несут	несут
L нести	несутихъ		L нести	несутихъ	
D нести	несутемъ	несутема	D нести	несутемъ	несутема
I нести	несут		I нести	несут	

feminiini

	yksikkö	monikko	kaksikko
N нести	несут	несут	несут
A нести	несут	несут	
G нести	несут	несут	несут
L нести	несут	несутихъ	
D нести	несут	несутамъ	несутамъ
I нести	несут	несутами	

Näillä on myös pitkät eli määräiset muodot kuten adjektiiveilla, esim. maskuliinin sg.N неси (tai неси), pl.N неси; neutrin sg.N неси (muodostetaan siis akkusatiivista), pl.N неси; feminiinin sg.N неси, pl.N неси.

’Olla’-verbin preesenspartisiippi muodostetaan vartalosta с-: си, си- ’oleva, ollessaan’.

Aktiivin preteritipartisiippi

Myös aktiivin preteritipartisiipilla on erityinen muoto maskuliinin ja neutrin yksikön nominatiivissa sekä pitempi taivutusvartalo, joka esiintyy kaikissa muissa taivutusmuodoissa. Päätteet ja taivutusvartalo eivät suoraan riipu verbiluokasta vaan siitä, loppuuko verbin infinitiivivartalo konsonanttiin vai vokaaliin:

– Jos infinitiivivartalo päättyy konsonanttiin, kuten suurimmassa osassa I luokan verbejä, maskuliinin ja neutrin sg.N päättyy -з ja taivutusvartalo on -зш-, esim. infinitiivi нести – aktiivin preteritipartisiippi несз, несзш- ’kantanut; kannettuaan jne.’.

– Jos infinitiivivartalo päättyy vokaaliin, kuten useimmilla verbeillä, maskuliinin ja neutrin sg.N päättyy -вз ja taivutusvartalo on -взш-, esim. знати: знавз, знавзш- ’tuntanut’; глаголати: глаголавз, глаголавзш- ’puhunut’; хвалити: хваливз, хваливзш- ’ylistänyt’; видѣти: видѣвз, видѣвзш- ’nähty’.

Huomaa vielä seuraavat kaksi erikoistapausta:

– Jos II verbiluokan verbeillä on нж-suffiksin edellä konsonantti, ne muodostavat aktiivin preteritipartisiipin konsonanttivartalosta ilman нж-suffiksia: двигнжти: двигз, двигзш- ’liikuttanut’.

– Jos IV luokan verbillä infinitiivivartalon loppuvokaali on -и-, partisiippi voidaan vaihtoehtoisesti muodostaa myös konsonanttivartalosta, johon kohdistuu silloin jotaatio (ja з edentyy ь:ksi): хвалити: хвалъ, хвалъш- ’ylistänyt’; смотрити: сморцѣ, сморцѣш- ’katsonut’.

Aktiivin preteritipartisiipin taivutus on samanlainen kuin aktiivin preesenspartisiipilla:

maskuliini			neutri		
yksikkö	monikko	kaksikko	yksikkö	monikko	kaksikko
N несѣ	несѣше	несѣша	N несѣ	несѣша	несѣши
A несѣшь	несѣша		A несѣше	несѣша	
G несѣша	несѣшь	несѣшоу	G несѣша	несѣшь	несѣшоу
L несѣши	несѣшихъ		L несѣши	несѣшихъ	
D несѣшоу	несѣшемъ	несѣшема	D несѣшоу	несѣшемъ	несѣшема
I несѣшемъ	несѣши		I несѣшемъ	несѣши	

feminiini

	yksikkö	monikko	kaksikko
N несѣши	несѣша	несѣши	
A несѣшѣ	несѣша		
G несѣша	несѣшь	несѣшоу	
L несѣши	несѣсахъ		
D несѣши	несѣшамъ	несѣшамъ	
I несѣшеѣ	несѣшамъ		

Aktiivin preteritipartisiipeillakin on pitkät muodot, esim. sg.N mask. несѣи–несѣи, neutri несѣше (muodostetaan akkusatiivista), fem. несѣшиа; pl.N mask. несѣшеи, neutri несѣшаѣа, fem. несѣшаѣа.

Aktiivin *l*-partisiippi

Aktiivin *l*-tunnuksellista partisiippiä (jota joskus kutsutaan perfektipartisiipiksi) käytetään vain osana verbin liittomuotoja, eli perfektissä ja pluskvamperfektissä (ks. kuudetta oppituntia) sekä konditionaalissa (kymmenes oppitunti). Se taipuu o- ja a-var- taloiden taivutuksen mukaan, mutta vain nominatiivissa, ja sillä on vain lyhyet muodot.

Jos infinitiivartalo päättyy vokaaliin, *l*-partisiippi saadaan lisäämällä tunnus infinitiivin paikalle, esim. молити 'pyytää': молилъ.

Ensimmäisessä verbiluokassa *l*-partisiippi on helpoin muodostaa preesensvartalosta, jos infinitiivivartalo päättyy konsonantiin. Yhdistelmät *tl* ja *dl* yksinkertaistuvat kuitenkin niin, että *t* ja *d* heittyvät (katoavat). Esim. нести, несѣ 'kantaa': неслѣ; грети, грѣѣ 'soutaa': грѣслѣ; плести, плетѣ 'punoo': плелѣ; вести, ведѣ 'viedä, johdattaa': велѣ. Toisessa verbiluokassa suffiksi -нѣ- katoaa, jos sitä edeltää konsonanti: изгънѣнѣти 'menehtyä': изгънѣслѣ (tämä muotohan esiintyi kahdeksannen oppitunnin lukukappaleen lopussa).

Passiivin preesenspartisiippi

Passiivin preesenspartisiippi muodostetaan preesensvartalosta:

- I verbiluokka: несомѣ, несомо, несомѣ 'kannettava'.
- II verbiluokka: двигномѣ, двигномо, двигномѣ 'liikutettava'.
- III verbiluokka: пишемѣ, пишемо, пишемѣ 'kirjoitettava'; знаемѣ, знаемо, знаемѣ 'tunnettava, tuttu'.
- IV verbiluokka: молимѣ, молимо, молима 'pyydetävä'.

Ensimmäistä ja toista verbiluokkaa lukuun ottamatta tämän partisiipin maskuliinin sg.N on siis samannäköinen kuin preesensin pl.1. persoona. Taivutus on normaali o-/a-vartaloisten adjektiivien taivutus.

Passiivin preteritipartisiippi

Myös passiivin preteritipartisiippi taipuu o-/a- vartaloisten adjektiivien taivutuksen mukaan, mutta sen muodostussäännöt ovat hieman monimutkaisemmat. Sen tavallisin tunnus on -н-, joka liitetään infinitiivivartalon loppuvokaalin perään: върати: въранѣ 'kerätty'; пѣсати: пѣсанѣ 'kirjoitettu'; слышати: слышанѣ 'kuultu'. Useitten yksitavuisten verbivartaloitten jäljessä tunnus on kuitenkin -т-: ѣти: ѣтѣ 'otettu'; пѣти: пѣтѣ 'laulettu'; крѣти: крѣтѣ 'peitetty'.

Konsonanttivartaloisten infinitiivien jälkeen tunnus on -ен-, esim. неценѣ 'kannettu'. IV verbiluokan i-vartaloiset verbit saavat nekin tunnuksen -ен-, mutta sen edellä tapahtuu jotaatio: молити: молѣнѣ 'pyydetty'; родити: рожденѣ 'synnitetty, syntynyt'. Myös II verbiluokassa esiintyy konsonanttivartalosta muodostettuja muotoja, esim. двигнѣти: двигненѣ 'liikutettu' (tässä tyypissä ei tapahdu jotaatiota, mutta huomaa esimerkkisanassa ensimmäinen palatalisaatio).

Verbaalisubstantiivi

Verbaalisubstantiivi muodostetaan lisäämällä passiivin preteritipartisiipin tunnuksen jälkeen *-ѣ*, esim. *ѡТѢ* 'otto', *ДѢВѢЖЕНѢ* 'liike'. Kuten aina *j:n* edellä, *ѣ* ja *и* vaihtelevat kirjoituksessa; voidaan siis myös kirjoittaa *ѡТИѢ*, *ДѢВѢЖЕНѢ*. Taivutus on normaali jo-vartaloisten neutrien taivutus.

Partisiippien käyttö lauseenvastikkeina

Partisiippeja käytetään usein aikaa tai syytä ilmaisevien sivulauseiden asemesta, esim. *ПРИЗѢВАѢЪ ЕДИНОГО ОТЪ РАБЪ, ѢЗПРАШААШЕ...* 'kutsuttuaan yhden palvelijoista hän kyseli', vrt. *КѢДА ПРИЗѢВА ЕДИНОГО ОТЪ РАБЪ...* 'kun hän kutsui yhden palvelijoista...', jossa on tavallinen sivulause ja aoristi. Joskus luonnollinen käännös voi olla rinnasteinen: 'hän kutsui yhden palvelijoista ja kyseli häneltä'.

Raamatun kielelle tyypillinen on myös rakennetyyppi *ПОВѢДАА РЕЧЕ* "kertoen sanoi", *ОТЪВѢЩАѢЪ РЕЧЕ* "vastattuaan sanoi", jotka voidaan kääntää yksinertaisesti 'kerto (näin)', 'vastasi (näin)' – tosin suomalaisenkin Raamatun perinteinen kieli tuntee ilmaistyyppin "vastasi ja sanoi". Vertaa myös *ГРАДЪ ПРИБЛИЖИ СЯ КЪ ДОМОВИ* "kulkien lähestyi taloa", jossa luonnollinen käännös on vain 'lähestyi taloa'.

Lauseenvastike voi myös vastata relatiivista sivulauseetta: *ВЪ СОЛОУНЬСѢЪ ГРАДѢ БѢ МѢЖЪ ЕТЕРЪ, ПРЕДРѢЖА СЯЪ ДРѢГАРЬСКЪИ* 'Thessalonikin kaupungissa oli muuan mies, jolla oli drungarioksen virka', jossa voitaisiin käyttää myös relatiivilauseetta *ИЖЕ ПРЕДРѢЖАЕШЕ СЯЪ ДРѢГАРЬСКЪИ*.

Vaikka usein käännämme partisiipin suomeen muodolla, jolla ei ole lukua eikä sijaa, muinaiskirkkoslaavissa sen täytyy aina kongruoida sen sanan kanssa, johon se viittaa (ja joka joskus ymmärretään vain kontekstista). Esimerkiksi *ПРИЗѢВАѢЪШИ ЕДИНОГО ОТЪ РАБЪ, ѢЗПРАШААШЕ...* osoittaa, että palvelijan kutsuikin nainen; tai lauseessa *ПРИЗѢВАѢЪША ЕДИНОГО ОТЪ РАБЪ, ѢЗПРАШААШЕТЕ...* toimijoina on kaksi miestä.

Absoluuttinen datii

Joskus partisiipilla rakennetaan lauseenvastike, jossa partisiippi ei viittaa mihinkään päälauseessa olevaan substantiiviin, vaan sille lisätään oma subjektiosa ja kumpikin taivutetaan datiiivissa: *ѢЩЕ ЖЕ ЕМОУ ДАЛЕЧЕ СѢЩОУ, ОУЗЪРѢ И ОТЫЦЪ ЕГО* 'hänen ollessaan vielä kaukana hänen isänsä huomasi hänet'. Tätä kutsutaan absoluuttiseksi datiiiviksi – "absoluuttinen" tarkoittaa, ettei se viittaa mihinkään lauseenvastikkeen ulkopuoliseen. Vertaa lauseeseen *ѢЩЕ ЖЕ ДАЛЕЧЕ СЪИ, ОУЗЪРѢ И ОТЫЦЪ ЕГО* 'ollessaan vielä kaukana hänen isänsä huomasi hänet', jossa partisiippi *СЪИ* viittaakin isään.

Uuden testamentin kreikassa vastaavassa funktiossa esiintyy absoluuttinen genetiivi, latinassa puolestaan absoluuttinen ablatiivi. Todennäköisesti absoluuttinen datiivi on Kyrilloksen ja Methodioksen luoma kirjallinen vastine näille rakenteille, vaikka sillä on tietysti saattanut olla jotakin osittaista pohjaa puhutussa slaavissa.

Myös tämänkertainen lukukappaleemme alkaa absoluuttisella datiivilla.

9.2 Kutsu Määriin

Konstantinos Filosofin tehtyä uraa sekä yliopiston opettajana että diplomaattina Konstantinopoliin saapuu slaavien kirje, joka on vievä hänen ja hänen veljensä elämän uuteen suuntaan:

Веселашоу же са о Бозѣ Філософш, пакѣ друга рѣчь приспѣ и троудѣ не мѣньи прѣвѣихѣ. Растиславѣ бо, Моравьскѣи кѣназѣ, Богомъ оустимѣ, съвѣтѣ сътвори съ кѣнази своими и съ Моравѣи и посѣла кѣ цѣсарю Мѣхилоу глагола:

„Людѣмъ нашимъ поганьства са отъвргѣшемъ и по хрьстьянскѣи са законѣ дръжѣшемъ, оучителѣ не имамъ такого, иже нѣ би вѣ свои ѣзѣикѣ истѣхѣ вѣрѣ хрьстьянскѣи съказахѣ, да са бѣ и инѣ странѣ, того зѣрѣша, подобилѣ намъ. То посѣли нѣ, владѣико, епископу и оучителѣ такого. Отъ васѣ бо на всѣ странѣ вѣсѣгда добрѣи законѣ исхѣдитѣ.“

Сѣбѣравѣ же сѣборѣ, цѣсарѣ призва Кѣнѣстанѣтина Філософа и сътвори и слѣшати рѣчь сѣхѣ. И рече:

„Вѣмъ та троудѣна сѣща, Філософе, нѣ потрѣба естѣ тебѣ тамо ити. Сѣа бо рѣчи не можѣтѣ инѣ никѣтоже исправити ѣакоже тѣи.“

Selityksiä

веселити са о Бозѣ ’iloita Jumalassa’: prepositio о + L osoittaa toiminnan kohteen tai aiheen; voimme kääntää ”iloita Jumalasta”, mutta teologisissa yhteyksissä suomessa käytetään myös inessiiviä (”Veljeni, iloitkaa siis Herrassa”, Kirje filippiiläisille 3:1).

Богомъ оустимѣ ’Jumalan innoittama(na)’: instrumentaali osoittaa passiivin agentin.

СЪ КЪНАЗИ СВОИМИ ”ruhtinaitensa kanssa”, ehkä ’ylimystensä kanssa’: Rastislavilla oli varmaankin ylimyksistä koostuva neuvosto, mutta elämäkerran kirjoittajalla ei ole ollut sopivaa sanaa osoittamaan niitä ylimyksiä, jotka eivät ole Rastislavin tavoin varsinaisia ”ruhtinaita”. Toisen tulkinnan mukaan kyse oli naapurialueiden slaavilaisista ruhtinaista, joiden keskuudessa Rastislav oli *primus inter pares* (’ensimmäinen vertaistensa joukossa’, siis puheenjohtaja).

ПОСЛА КЪ ЦЪСАРЮ МИХАИЛУ ГЛАГОЛА ’lähetä keisari Mikaelille seuraavan viestin’: ПОСЛАТИ ’lähettää’ ei vaadi objektia merkityksessä ’lähettää viesti’. Koska postilaitosta ei ollut, hallitsija lähetti viestin aina joidenkuiden uskottujen miestensä eli lähetystön mukana.

ИЖЕ НЪИ БИ ... СЪКАЗАЛЪ ’joka selittäisi meille’: БИ СЪКАЗАЛЪ ’selittäisi’ on konditionaali (ks. seuraavaa oppituntia).

ВЪ СВОИ ЯЗЫКЪ ’omalla kielellämme’: kontekstista käy selväksi, että СВОИ viittaa määriläisten kieleen, ei opettajan kieleen.

ДА СЪ БЪ И ИНЪИ СТРАНЪИ ... ПОДОБИЛЪ НАМЪ ’jotta muutkin maat jäljittelisivät meitä’. СЪ БЪ ... ПОДОБИЛЪ ’jäljittelisivät’ on taas konditionaali; huomaa, että konditionaalin apuverbin pl.3 БЪ ja refleksiivipronomini СЪ ovat kaukana pääverbistä.

ЕПИСКОУПЪ ’piispa’ (?): Tämä kohta on hieman vaikeaselkoinen, koska Bysantista ei mitenkään olisi voitu lähettää piispaa Määriin, joka oli kirkkohallinnollisesti Rooman alainen. Erään tulkinnan mukaan Rastislav kyllä pyysi piispaa, mutta keisari ymmärsi – varsinkin tekstissä tämän jälkeen mainitun, ehkä kirkollisen kokouksen jälkeen – ettei tämä olisi mahdollista. Toinen mahdollisuus on, että elämäkerran kirjoittajalla on ollut mielessä kreikan ἐπίσκοπος-sanan alkuperäinen merkitys ’valvoja’, ’kaitsija’.

ВЪМЪ ТА ТРОУДЪНА СЪЩА ’tiedän sinun olevan uupunut’: Kaksi suoraa objektia, joista toinen (ТА ’sinut’) on akkusatiivissa ja toinen (ТРОУДЪНА СЪЩА ’uupunut oleva’) on genetiivissä, koska se viittaa täysikasvuiseen mieheen.⁴² Konstantinos ei ollut vielä toipunut kasaarimission (I.3.5) rasituksista.

Kymmenes oppitunti

10.1 Futuurin ilmaiseminen, konditionaali, imperatiivi, infinitiivi ja supiini

Tässä oppitunnissa opimme loput verbien taivutusmuodot.

⁴² Rakennetta voi verrata latinan *accusativus cum infinitivo* -rakenteeseen: *scio te fatigatum esse*, mutta muinaiskirkkoslaavissa verbi on infinitiivin asemesta partitiippi.

Futuurin ilmaiseminen

Erillinen futuurimuoto on vain verbillä **БЪТИ** 'olla': **БѢДѢ, БѢДЕШИ, БѢДЕТЬ** jne. Kaikki preesensmuodot voivat viitata myös tulevaisuuteen, kuten suomessa. Tarvittaessa voidaan kuitenkin käyttää apuverbiä + infinitiiviä; tavallisimpia futuurin ilmaisemiseen käytettäviä apuverbejä ovat **ИМѢТИ** 'omistaa', **ХОТѢТИ** 'haluta, tahtoa' ja **НАУАТИ** (**НАУЫНѢ** I) tai **БЪУАТИ** (**БЪУЫНѢ** I) 'alkaa', jotka kaikki ovat kuitenkin säilyttäneet vielä osan alkuperäisestä leksikaalisesta merkityksestään.

Konditionaali

Konditionaali muodostetaan kuten perfekti, mutta omalla apuverbillään, jolla on erikoiset persoonapäätteet:

	yksikkö m ~ n ~ f	monikko m ~ n ~ f	kaksikko m ~ n ~ f
1	ДАЛЪ ~ ДАЛО ~ ДАЛА БИМЬ	ДАЛИ ~ ДАЛА ~ ДАЛЪИ БИМЪ	?
2	ДАЛЪ ~ ДАЛО ~ ДАЛА БИ	ДАЛИ ~ ДАЛА ~ ДАЛЪИ БИТЕ	?
3	ДАЛЪ ~ ДАЛО ~ ДАЛА БИ	ДАЛИ ~ ДАЛА ~ ДАЛЪИ БѢ	?

Siis esimerkiksi **ДАЛИ БИМЪ** 'me (miehet) antaisimme'.

Apuverbi alkaa varhain korvautua 'olla'-verbin aoristilla **БЪИХЪ, БЪИ, БЪИ, БЪИХОМЪ, БЪИТЕ, БЪИША** (mutta sg.3 pitempi muoto **БЪИТЕЪ** ei esiinny tässä käytössä). Kaksikosta on atestoitu vain tämä uudempi muoto ja vain ensimmäisessä persoonassa (**БЪИХОУБѢ**).

Konditionaalia käytetään ilmaisemaan toteutumaton ehto ja tilannetta kuten suomessa, esimerkiksi **АЩЕ МА БИТЕ ВЪДѢЛИ, И ОТЬЦА МОЕГО ОУБО БИТЕ ВЪДѢЛИ** 'sillä (оубо) jos (аще) tuntisitte minut, tuntisitte myös isäni' (Johannes 8:19). Sitä käytetään usein myös finaalisien **ДА**-alistuskonjunktion jälkeen, esim. lukukappaleissamme esiintyneet **ДА СЪ ДРОУГЪИ МОИМИ ВЪЗВЕСЕЛИЛЪ СЯ БИМЬ** 'jotta pitäisin hauskaa ystäväni kanssa' (8.2), **ДА СЯ БѢ И ИНЫ СТРАНЪИ ПОДОБИЛЪ НАМЪ** (9.2) 'jotta muutkin maat jäljitelisivät meitä'. Finaalilauseissa on toki indikatiivikin mahdollinen: **ВЪДАША И ОУЧИТЕЛѢМЪ ДА СЯ ОУЧИТЪ** (5.2) 'hänet annettiin opettajille, jotta hän opiskelisi', 'hänet lähetettiin opiskelemaan opettajien johdolla'.

Imperatiivi

Imperatiivista puuttuvat yksikön ensimmäinen sekä monikon ja kaksikon kolmas persoona. Imperatiivin tunnus on muuten *-i-*, mutta I ja II toisen luokan verbien (joilla on

e-preesens) monikossa ja kaksikossa -ě-. Imperatiivin tunnukset aiheuttavat II palatalisaation. Esimerkkiverbeinä seuraavassa ovat I luokan verbit **БЪРАТИ**, **БЕРЖ** 'kerätä' ja **РЕЦИ**, **РЕКЖ**, 'sanoa' (huomaa vartalovokaalin epäsäännöllinen muutos imperatiivissa) sekä IV luokan verbi **НОСИТИ**, **НОШЖ** 'kantaa, kanniskella':

	yksikkö	monikko	kaksikko		yksikkö	monikko	kaksikko
1	–	БЕРѢМЪ	БЕРѢВѢ	1	–	РЬЦѢМЪ	РЬЦѢВѢ
2	БЕРИ	БЕРѢТЕ	БЕРѢТА	2	РЬЦИ	РЬЦѢТЕ	РЬЦѢТА
3	БЕРИ	–	–	3	РЬЦИ	–	–

	yksikkö	monikko	kaksikko
1	–	НОСИМЪ	НОСИВѢ
2	НОСИ	НОСИТЕ	НОСИТА
3	НОСИ	–	–

Puuttuvat persoonat korvataan konjuktiolla **ДА** 'jotta' + preesensillä: **ДА БЕРЖТЪ** 'kerätkööt!':

Huomaa epäsäännölliset sg.2 ja sg.3 **ДАЖДЪ** 'anna, antakoon', **ІАЖДЪ** 'syö(köön)', **ВѢЖДЪ** 'tiedä, tietäköön' (V luokan verbejä) sekä **ВИЖДЪ** 'näe, nähköön, katso(koon)' (IV luokan verbi); pl.2 **ДАДИТЕ**, **ІАДИТЕ**, **ВѢДИТЕ**, **ВИДИТЕ**.

Infinitiivi ja supiini

Olemme nähneet, että *infinitiivin* päätte on aina *-ti*, esimerkiksi **нести** 'kantaa', **видѣти** 'nähdä'. Erikoisempi kirjoitusasu on huomattava vain I luokan verbeillä, joiden vartalo päättyy velaarikonsonantiin, esim. **моци** 'voida' (*mošti* ← *mog+ti*), ja **реци** 'sanoa' (*rešti* ← *rek+ti*); nämä voidaan kirjoittaa myös **мошти**, **решти**.

Supiinia käytetään liikeverbien jälkeen osoittamaan, mitä mennään tekemään – useimmissa slaavilaisissa nykykielissä tässäkin tehtävässä käytetään infinitiiviä. Supiini saadaan korvaamalla infinitiivin päätte *-ti* päätteellä *-ть*, esim. **нестиъ**, **видѣтъ**. Koska äänneyhdistelmä *št* on palataali, sen jälkeen iso jer edentyy pieneksi: **моць**, **рець**.

Supiinin objektiivi on aina genetiivissä: **идѣ рьбѣ ловитъ** 'menen pyytämään kaloja', 'menen kalaan' (Johannes 21:3; toisessa yhteydessä **идѣ** voisi olla juuriaoristi pl.3 ja tarkoittaa 'menivät'); **приде жена поурѣтъ воды** '[eräs] nainen tuli ammentamaan

vettä' (Johannes 4:7); посылъа и на села своя пастъ свинь⁴³ 'lähetti hänet pelloilleen paimentamaan sikoja' (Luukas 15:15).

10.2 Väittely Venetsiassa

Vita Constantini kertoo, että matkalla Määristä Roomaan Konstantinos ja Methodios oppilaineen pysähtyivät Venetsiassa, jossa Konstantinos puolusti slaavilaista liturgiaa kolmikielisyysopin kannattajia vastaan (ks. myös I.3.8):

Въ Венетии же бѣвѣшоу ѿмоу, събѣраша сѧ на нѣ епискоупи и попове и
чрьноризыци, ѧко врѧни на сокола, и въздвигѡ триѧзычѣнѣѡ ересь
глаголюще:

„Уловѣе, сѣкажи нѣи, како тѣи еси сѣтвориѡ нѣинѣ Словѣнѣмъ кѣнигѣи
и оучиши ѧ, ихъже нѣветъ никѣтоже инѣ прѣвѣе обрѣѡ – ни апостоли,
ни Римскѣи папѣжѣ, ни богословѣ Григори, ни Іеронѣмъ, ни Августинъ;
Мѣи же три тѣкъмо ѧзыкъѣи вѣмъ, имиже достоитъ въ кѣнигахъ
славити Бога: Еврейскѣи, Славянскѣи и Латинскѣи.“

Отвѣща же Философъ кѣ нимъ:

„Не идетъ ли дѣждь отъ Бога на всѧ равѣно; Или слѣньце такожде не
сыаетъ ли на всѧ; Ни ли дѣхѧемъ на аеръ равѣно всѣи; И како вѣи не
стѣидите сѧ, три ѧзыкъѣи мѣнаще тѣчѣѡ, а прочѣимъ вѣсѣмъ
ѧзыкомъ и племенѣмъ слѣпомъ вѣлаще и глаголюмъ бѣити – сѣкажите
ми – Бога творѣще немощѣна, ѧко не могѣща сего дѣти, или
завистѣлива, ѧко не хотѣща; Мѣи же народѣи мѣногѣи знаемъ кѣнигѣи
оумѣѣща и Богоу славѣ въздѣѣща кѣждо своимъ ѧзыкомъ. ѧвѣ же
сѣтѣ си: Арѣмени, Перѣси, Авѣзѣи, Івери, Соугѣи, Готѣи, Обѣри, Тоурѣси,
Козѣри, Аравѣѣне, Сѣвѣпѣтѣне и Соурѣи и инѣи мѣнози. Аще ли не хоцѣте
отъ сѣхъ разоумѣти, понѣ отъ кѣнигѣи познаите сѣдѣѡ.“

[Seuraa runsaasti Konstantinoksen argumentteja vahvistavia sitaatteja Raamatusta.]

Сими же словесѣи и инѣими волѣшиими посрами ѧ и отидѣ, оставѣѡ ѧ.

⁴³ свиньѣ *svinьjъ* on ja-vartaloitten mukainen pl.G (sg.N. свиньѣ *svinьja*).

Selityksiä

ВЪ ВЕНЕТИИ ЖЕ БЪИВЪШОУ КЕМОУ 'hänen ollessaan Venetsiassa': БЪИВЪ on tietysti menneen ajan partisiippi, mutta emme silti käännä 'hänen oltuaan Venetsiassa': partisiipilla on tässä absoluuttinen aikaviittaus eli puhe on menneestä ajasta yleensä, ei menneestä ajasta päälauseeseen nähden.

НА НЪ 'hänen kimppuunsa': huomaa, että anaforisen pronominin mask. sg. А и ъ korvaa prepositioiden jälkeen *j*-äänteen *n*-äänteellä.

КАКО ВРАНИ НА СОКОЛА 'kuin korvit haukan kimppuun': kielikuva on todella tehokas ja rinnastaa Konstantinoksen jalona lintuna pidettyyn haukkaan, venetsialaisen papiston taas pahaenteisesti parveileviin mustiin korppeihin. Kielikuvaa vahvistaa vielä se, että sana ЧРЪНОРИЗЪЦЬ 'munkki' tarkoittaa sananmukaisesti 'mustakaapua'.

ТРИКЪЗЪЦЬНАЯ ЕРЕСЬ 'kolmikielisysharhaoppi': lännessä levinnyt kolmikielisyysoppi ei ollut varsinaista kerettiläisyyttä eli uskonnollisen harhaopin ilmentymä, mutta VC:n kirjoittaja haluaa näin korostaa, että se oli Raamatun sanoman vastaista.

КЪНИГЪИ on muinaiskirkkoslaavissa monikollinen feminiini, joka voi viitata paitsi kirjoihin ja käsikirjoituksiin myös kirjallisuuteen ja kirjakieleen.

БОГОСЛОВЪ ГРИГОРИИ, ІЕРОНИМЪ, АВГУСТИНЪ: 300-luvulla vaikuttaneet niin kutsutut kirkkoisät Gregorios Teologi, Hieronymus ja Augustinus, jotka loivat pohjaa virallisen kirkon teologialle.

НЕ ИДЕТЪ ЛИ ДЪЖДЪ ОТЪ БОГА НА ВСА РАВНО; ИЛИ СЛЪНЦЕ ТАКОЖЕ НЕ СЪАЕТЪ ЛИ НА ВСА; Muista, että ”;” on kreikkalainen vastine meidän kysymysmerkillemme! Vertaa tätä Konstantinoksen puheen kohtaa Matteuksen 5 luvun jakeeseen 45: ”Hän antaa aurinkonsa nousta niin hyvälle kuin pahoille ja lähettää sateen niin hurskaille kuin jumalattomille.”

И КАКО ВЪИ НЕ СЪЗІДИТЕ СА... 'ja kuinka ette häpeä': häpeälliset teot on virkkeen loppuosassa ilmaistu preesenspartisiipeilla, jotka kaikki ovat maskuliinin monikon nominatiivissa: МЪНАЦЕ 'kun otatte huomioon, ottaessanne huomioon', ВЕЛАЦЕ 'kun käskette, käskiessänne', ТВОРАЦЕ 'kun teette, tehdessänne'.

ПРОУЫМЪ ВЪСЪМЪ КЪЗЫКОМЪ И ПЛЕМЕНЪМЪ СЛЪПОМЪ ВЕЛАЦЕ И ГЛОУХОМЪ БЪИТИ 'käskiessänne kaikkia muita kansoja ja heimoja olemaan sokeita ja kuuroja': КЪЗЫКЪ tarkoittaa sekä 'kieltä' että 'kansaa'. Se, ketä käsketään, tulee datiiviin (tässä monikon datiiviin); mutta myös 'olla'-verbin infinitiivin kautta näihin käskettäviin liittyvät adjektiivit (СЛЪПОМЪ ... и ГЛОУХОМЪ) kongruoivat ja tulevat datiiviin.

БОГА ТВОРАЦЕ НЕМОЦЪНА, КАКО НЕ МОГЪЩА ... ИЛИ ЗАВИСТЪЛИВА, КАКО НЕ ХОТАЦА; 'tehdessänne Jumalan voimattomaksi, niin ettei hän voi ... tai kateelliseksi, niin ettei hän halua': tekemisen (ТВОРАЦЕ) kohde on merkitty genetiivillä (БОГА), mutta myös

ilmaukset, jotka kuvaavat, minkälaiseksi tämä kohde tehdään, on merkitty neljällä genetiivillä: НЕМОЦЬНА ... НЕ МОГЖЦА ... ЗАВИСТЬЛИВА ... НЕ ХОТАЦА.

НЕ МОГЖЦА СЕГО ДАТИ: kielteisen lauseen objekti on yleensä genetiivissä.

Kahdentoista omalla kirjakielellään Jumalaa ylistävän kansan luettelo osoittaa Konstantinoksen (tai VC:n kirjoittajan) laajaa lukeneisuutta, mutta kaikkien kohdalla ei nykytutkimus ole pystynyt vahvistamaan kirjakielen ja jumalanpalveluskielen olemassaoloa Konstantinoksen aikana – mukana on varmasti jonkin verran liioittelua. Арзмени 'armenialaiset' saivat oman kirjakielen ja liturgian sen jälkeen kun Mesrop Maštots loi armenialaiset aakkoset vuoden 400 tienoilla; Bysantin hovissa oli monia armenialaistaustaisia ylimyksiä, ja armenian malli on voinut vaikuttaa Konstantinoksen työhön (ks. I.3.6, I.3.7, II.12.1). – Перзси 'persialaiset', sikäli kuin olivat kristittyjä, lienevät käyttäneet etupäässä naapurikansojen jumalanpalveluskieliä, mutta meille asti on kyllä säilynyt keskipersialainen Psalttarin käännös 500- tai 600-luvulta. – Авазгн 'abhaasit' olivat kyllä kristittyjä, mutta heidän tuonaikaisesta kirjakielestään meillä ei ole tietoja. – Иверн 'ibeerit' viittaa tässä georgialaisiin, joilla oli ollut omakielinen kirkko jo 400-luvulta lähtien. – Согди 'sogdit' puhuivat iraanista kieltä, joka oli aikoinaan ollut tärkeä Silkkitien varren kieli ja jolle oli käännetty myös kristillisiä tekstejä. – Готди 'gootit' saivat omakielisen Raamatun 300-luvulla Wulfilan käännöstyön ansiosta; käännöksen kaunis kopio *Codex Argenteus* on Upsalan yliopistokirjaston Carolina Redivivan ylpeys. – Обри 'avaarit' olivat aikoinaan olleet mahtava kansa (I.2.3), mutta Konstantinos-Kyrilloksen aikana heidän merkityksensä lienee ollut jo vähäinen. On uskottavaa, että Pannoniassa vielä asuneet avaarit olivat kääntyneet kristinuskoon. Meille ei ole säilynyt mitään tietoa avaarien kielestä, vielä vähemmän minkäänlaisesta kirjakielestä. – Тюрзси saattaisi viitata unkarilaisiin, joita kutsuttiin bysanttilaisissa lähteissä usein ”turkkilaisiksi”, mutta heillä ei vielä ollut kirjakieltä. – Козари 'kasaarit' olivat Konstantinokselle jo tuttuja (ks. Kasaarimissio, I.3.5), mutta minkäänlaista omaa liturgista kieltä heillä ei tiedetä olleen. – Аравляне 'arabit', sikäli kuin olivat kristittyjä, käyttivät liturgisena kielenä kreikkaa ja syyriaa. – Египтъне 'egyptiläiset' viittaa kopteihin, joilla oli ollut omakielinen raamattu jo 200-luvulta lähtien. – Сурри 'syyrialaiset' olivat arameaa puhuvia kristittyjä; syyrian kieli oli eräs aramean varieteetti, jolle käännettiin kristillistä kirjallisuutta jo 200-luvulla. Yhden tulokinnan mukaan Konstantinos oli tutustunut syyriankielisiin kirjoihin matkallaan kasarien luokse (I.3.5).

Отъ кѣнигъ: tässä tarkoitetaan erityisesti pyhiä kirjoja eli Raamattua.

Yhdestoista oppitunti

II.1 Lukusanat

Muinaiskirkkoslaavin lukusanat eivät muodosta morfologialtaan eivätkä syntaksiltaan yhtenäistä ryhmää, vaan osa peruslukusanoista on lähempänä pronomineja, toiset taas substantiiveja. Järjestyslukusanat ovat puolestaan kieliopillisesti adjektiiveja.

Peruslukusanojen syntaksi ja taivutus

Perusluvut yhdestä neljään kongruoivat pääsanana olevan substantiivin kanssa sijassa ja suvussa. Lukusanan **ѦДИНЪ** 'yksi' jälkeen substantiivi on aina yksikössä, lukusanan **ДЪВА** 'kaksi' jälkeen kaksikossa ja lukusanojen **ТЪРЪ** 'kolme' ja **ЧЕТЪРИ** 'neljä' jälkeen monikossa.

ѦДИНЪ (mask.), **ѦДИНО** (neutri), **ѦДИНА** (fem.) taipuu kovavartaloisten pronominien tapaan eli kuten pronomini **ТЪ** (ks. neljättä oppituntia).

ДЪВА (mask.), **ДЪВЪ** (neutri ja fem.) taipuu kuten pronomini **ѦБА**, **ѦБЪ** 'kumpikin, molemmat', joka myös usein korvaa sen teksteissä kun puhe on kahdesta tunnetusta henkilöstä tai asiasta:

	maskuliini		neutri		feminiini	
	kaksikko		kaksikko		kaksikko	
N						
A	ДЪВА	ѦБА	ДЪВЪ	ѦБЪ	ДЪВЪ	ѦБЪ
G						
L	ДЪВОЮ	ѦБОУ	ДЪВОЮ	ѦБОУ	ДЪВОЮ	ѦБОУ
D						
I	ДЪВЪМА	ѦБЪМА	ДЪВЪМА	ѦБЪМА	ДЪВЪМА	ѦБЪМА

ТЪРЪ ja **ЧЕТЪРИ** taipuvat kuten monikolliset substantiivit – osittain konsonanttivartaloi-
sen taivutuksen, osittain i-vartaloi-
sen taivutuksen mukaan:

	maskuliini		neutri		feminiini	
	monikko		monikko		monikko	
N	ТРЪЕ	ЧЕТЪРИЕ	ТРИ	ЧЕТЪРИ	ТРИ	ЧЕТЪРИ
A	ТРИ	ЧЕТЪРИ	ТРИ	ЧЕТЪРИ	ТРИ	ЧЕТЪРИ
G	ТРЪИ	ЧЕТЪРИЪ	ТРЪИ	ЧЕТЪРИЪ	ТРЪИ	ЧЕТЪРИЪ
L	ТРЪХЪ	ЧЕТЪРИЪХЪ	ТРЪХЪ	ЧЕТЪРИЪХЪ	ТРЪХЪ	ЧЕТЪРИЪХЪ
D	ТРЪМЪ	ЧЕТЪРИМЪ	ТРЪМЪ	ЧЕТЪРИМЪ	ТРЪМЪ	ЧЕТЪРИМЪ
I	ТРЪМИ	ЧЕТЪРИМИ	ТРЪМИ	ЧЕТЪРИМИ	ТРЪМИ	ЧЕТЪРИМИ

Esimerkkejä: **ЕДИНЪ БРАТЪРЪ** 'yksi veli, eräs veli', **ДЪВА БРАТРА**⁴⁴ (**ОБА БРАТРА**) 'kaksi veljeä', **ЧЕТЪРИЕ БРАТРИ** 'neljä veljeä'; **ЕДИНА СЕСТРА** 'yksi sisar, eräs sisar', **ДЪВЪ СЕСТРЪ** (**ОБЪ СЕСТРЪ**) 'kaksi sisarta', **ЧЕТЪРИ СЕСТРЪИ** 'neljä sisarta'. Datiivissa ('yhdelle veljelle' jne.) sanottaisiin **ЕДИНОМУ БРАТРОУ**, **ДЪВЪМА БРАТРОМА** (**ОБЪМА БРАТРОМА**), **ЧЕТЪРИМЪ БРАТРОМЪ**; **ЕДИНОИ СЕСТРЪ**, **ДЪВЪМА СЕСТРАМА** (**ОБЪМА СЕСТРАМА**), **ЧЕТЪРИМЪ СЕСТРАМЪ**.

Peruslukusanat **ПАТЬ** 'viisi', **ШЕСТЪ** 'kuusi', **СЕДМЪ** 'seitsemän', **ОСМЪ** 'kahdeksan' ja **ДЕВАТЬ** 'yhdeksän' ovat i-vartalaisia feminiinisubstantiiveja ja taipuvat siis (aina yksikössä) **N ПАТЬ A ПАТЬ G ПАТИ L ПАТИ D ПАТИ I ПАТЫѢ**. Substantiivi on niitten jälkeen aina monikon genetiivissä riippumatta siitä, missä sijassa lukusana on, esim. **ПАТЬ АПОСТОЛЪ** 'viisi apostolia', **ЧЪ ПАТЫѢ АПОСТОЛЪ** 'viiden apostolin kanssa'.

Lokusana **ДЕСАТЬ** 'kymmenen' voi taipua kuten lukusanat viidestä yhdeksään, mutta siitä on säilynyt myös muotoja, jotka osoittavat sen olleen alun perin konsonantti-vartaloinen maskuliinisubstantiivi: sg.GL **ДЕСАТЕ**, pl.N **ДЕСАТЕ**, pl.G **ДЕСАТЪ**, jotka tulevat näkyviin myös yhdistetyissä peruslukusanoissa (ks. alla). Toisin kuin edellisillä lukusanoilla, 'kymmenellä' on yksikön lisäksi myös kaksikko ja monikko.

Muita substantiivisia lukusanoja ovat **СЪТО** 'sata', joka o-vartaloinen neutri, **ТЪСѢЦИ** tai **ТЪСАЦИ** 'tuhat', joka и-päätteistä yksikön nominatiiviaan lukuun ottamatta taipuu ja-vartaloisena feminiinä, sekä **ТЪМА** 'kymmenen tuhatta; suuri joukko', joka on a-vartaloinen feminiini.

⁴⁴ Substantiivin päätte *-a* on luonnollisesti kaksikon nominatiivin (ja akkusatiivin) päätte. Myöhemmin se on monessa slaavilaisessa kielessä tulkittu yksikön genetiivin päätteeksi ja yleistetty myös lukusanojen 'kolme' ja 'neljä' jälkeen. Bulgariassa se on taas yleistetty erityiseksi vain lukusanojen kanssa käytettäväksi monikkomuodoksi.

Teksteissä lukusanat ilmaistaan usein numeroina käytetyillä kirjainmerkillä, niin kuin ensimmäisen oppitunnin taulukossa on esitetty. Tavallisesti kirjaimen kummallakin puolella on silloin jonkinlainen välimerkki ja sen yläpuolella on lyhennemerkki eli *titlo*: ·Ѣ· '2', ·Ѡ· '300'.

Yhdistetyt peruslukusanat

Lukusanat 11:stä 19:ään muodostetaan lisäämällä lukusanoihin yhdestä yhdeksään НА ДЕСАТЕ 'kymmenen päällä', esimerkiksi осмь на десате '18'. Huomaa, että syntaksi seuraa ensimmäistä lukusanaa: єдинъ на десате рабъ, дъва на десате раба, трыє на десате раби, пать на десате рабъ. Huomaa erityisesti оба на десате '(ne) kaksitoista (miestä)', joka on teksteissä yleinen viitatessaan Jeesuksen kahteentoista opetuslapsen.

Kun lukusanat 11–19 merkitään numeroina käytetyin kirjaimin, merkkien järjestys seuraa tätä sanajärjestystä, vrt. ·Ѣ· '2', ·Ѡ· '10', ·ѠѢ· '12' (mikä ei sekoitu lukuun '20', koska sille on oma merkki ·Ѡ·).

Lukusanat 20–90, 200–900 ja 2000–9000 muodostetaan liittämällä lukusanat yhdestä yhdeksään substantiiveihin десатъ, сто ja тѣсѣци tai тѣсѣци samojen sääntöjen mukaan kuin muihinkin substantiiveihin ja näihin sitten varsinainen laskettava substantiivi monikon genetiivissä, esimerkiksi дъва десати оученикъ '20 oppilasta', четъриє десате оученикъ '40 oppilasta', пать десатъ оученикъ '50 oppilasta'; datii-vissa дъвѣма десатѣма оученикъ '20:lle oppilaalle, четъриѣма десатѣма оученикъ '40:lle oppilaalle', пяти десатъ оученикъ '50:lle oppilaalle'.

Järjestysluvut

Järjestysluvut ensimmäinen – kymmenes ovat прѣвъ, вѣторъ, третѣи *tretьje*, четърътъ, пать, шестъ, седмъ, осмъ, деватъ, десатъ. Ne ovat kaikki adjektiiveja ja taipuvat o- ja a-vartaloitten mukaan, paitsi jo- ja ja-vartaloitten mukaan taipuva третѣи. Järjestysluvut esiintyvät useimmiten pitkässä eli määräisessä muodossa (ks. viidettä oppituntia): прѣвъи, вѣторѣи ... десатѣи; mutta третѣи on itsessään sekä lyhyt että pitkä muoto.

Järjestysluvuissa 11.–19. voi taipua joko alkuosa tai loppuosa, esimerkiksi вѣторѣи на десате tai вѣторонадесатѣи 'kahdestoista'. Monimutkaisemmista järjestysluvuista on teksteissä ymmärrettävästi vain vähän esimerkkejä, varsinkin kun myös järjestysluvut saatettiin kirjoittaa numeroina käytetyin kirjaimin.

11.2 Munkki Hrabr kirjoittaa slaavilaisten kirjainten historiasta

Lukukappaleemme on slaavilaisten kirjainten ja slaavilaisen kirjakielen puolustuspuheesta *О письменьхъ* 'kirjaamista', joka on peräisin vuoden 900 tienoilta, vaikka sen vanhin säilynyt kopio on vasta vuodelta 1348. Sen kirjoittajasta tiedetään vain nimi: *Үрьноризъць Храбръ* eli "munkki Hrabr". Nimeä *Храбръ* 'urhea' on pidetty myös jonkun muinaisbulgarialaisen kirjallisuuden kultakauden kirjoittajan pseudonyyminä. Tämä jää kuitenkin pelkäksi spekulatioksi. Joka tapauksessa Hrabr oli joku, joka tunsikin erinomaisesti Konstantinos-Kyrilloksen toiminnan ja jolla oli kyky kielitieteelliseen argumentointiin.

Tekstikatkelmamme sisältää myös mielenkiintoisen tiedon siitä, että slaavia oli ennen Konstantinos Filosofin toimintaa yritetty kirjoittaa latinalaisin ja kreikkalaisin kirjaimin. Ne slaavilaiset kirjaimet, joita Hrabr tekstissään puolustaa, ovat glagoliittiset kirjaimet (ks. seuraavaa oppituntia).

Прѣжде оубо Словѣне не имѣахъ кънигъ, нъ ҃рьтами и рѣзми
҃ьтѣахъ и гатаахъ, погани сѣще. Кръстивъше же сѧ, Римьскъими и
Грьцьскъими писменъи нѣждаахъ сѧ пѣсати Словѣньскъ рѣчь безъ
оустроєнья. Нъ како можетъ сѧ пѣсати добръ Грьцьскъими писменъи
богъ, или животъ, или зѣло, или црькъи, или ѡбаньє, или широта, или
гдѣ, или ждоу, или гъзъикъ и ина подобьнаѧ симъ. И тако бѣша
много лѣта.

По томъ же ѡловѣколювьць Богъ, строѧ вѣсѣ и не оставѣаѧ ѡловѣка
рода безъ разоума, нъ всѧ къ разоумоу привода и сѣпасенью, помиловавъ
родъ Словѣньскъи, посѣла имъ свѧтаѧго Кѡнъстанътина Фѣлософа,
нарицаемаѧго Кѣрила, мѣжа правѣдьна и истиньна, и сѣтвори имъ
писменъ три десѧте и осѣмь, ова оубо по ѡиноу Грьцьскъихъ писменъ, ова
же по Словѣньскѣи рѣчи.

Selityksiä

не имѣахъ кънигъ: huomaa kielteisen lauseen objekti genetiivissä.

҃ьтѣахъ и гатаахъ 'laskivat ja arpoivat': Verbi ѡисти, ҃ьтѣ (I luokka, epäsäännöllinen ablaut eli vokaalinmuutos preesensissä) viittaa yleensä *lukemiseen*, mutta tässä yhteydessä *laskeminen* on varmasti historiallisesti oikeampi käännös, koska varsinaisista teksteistä tuskin on kyse, pikemminkin erilaisista lukumäärien muistiin merkitse-

misestä. Samasta verbijuuresta johdetut substantiivit ЧИСЛО ja ЧИСМА tarkoittavatkin ’luku(määrä)’.⁴⁵ – *Arpominen* puolestaan tarkoittaa tässä tulevaisuuden ennustamista taikavälineillä.

РИМСКЪИМИ И ГРЪЧЪСКЪИМИ ПИСМЕНЪИ НАЖДААХЪ СЯ ПЪСАТИ СЛОВѢНСКЪ РЪЧЬ:
Meidän päiviimme ei ole säilynyt varsinaisia slaavilaisia tekstejä, jotka olisi kirjoitettu latinalaisin tai kreikkalaisin kirjaimin ennen kyrillometodiaanista aikaa. Noin vuoden 1000 tienoilta ovat peräisin latinalaisin kirjaimin kirjoitetut *Freisingin lehdet* (sloveeniksi *Brižinski spomeniki*, ks. III.5.1), jotka sisältävät rippiin liittyviä tekstejä. Ne ovat todennäköisesti kopio vanhemmasta alkutekstistä, eikä niiden kieli ole muinaiskirkkoslaavia vaan muinaissloveenia, vaikka ne ovat suunnilleen yhtä vanhoja kuin vanhimmat säilyneet muinaiskirkkoslaavilaiset käsikirjoitukset. Toisaalta niillä näyttäisi olevan tekstuaalisia yhtymäkohtia eräisiin kyrillometodiaanisen tradition käsikirjoituksiin, joten niitä ei voi pitää täysin muinaiskirkkoslaavista riippumattomankaan perinteen edustajina.

БОГЪ ... ЖИВОТЪ ... ЗЪЛО ... ЦРЬКЪИ ... ЧАЛАНЬЕ ... ШИРОТА ... ІАДЬ ... ЖДОУ ... ІАЗЪКЪ:
Hrabr antaa esimerkkejä slaavilaista sanoista, joissa on kreikalle vieraita konsonantteja ja vokaaleja.

Huomaa, että myös БОГЪ-sanan alkuäänne /b/ oli kreikalle vieras: kreikassa oli jo vuosisatoja aikaisemmin tapahtunut muutos $b > v$, ja kirjainmerkki β, jonka tunnumme esimerkiksi matematiikasta vanhan kreikan mukaisella nimellään *beta*, oli Kyrilloksen ja Methodioksen aikana jo vuosisatoja ollut nimeltään *vita*. Samasta syystä monessa erisnimessä suomen /b/-äännettä vastaa muinaiskirkkoslaavissa В eli /v/-äänne. Esimerkiksi Jeesuksen syntymäkaupunki on suomeksi Betlehem, mutta muinaiskirkkoslaaviksi ВИТЬЛЕЕМЪ *Vityleemъ*: suomi ja länsieurooppalaiset kielet jatkavat latinan kautta tullutta muotoa, jossa alkuperäinen /b/ on säilynyt. Nimi on hyvä esimerkki myös toisesta ääntenmuutoksesta: kreikassa pitkä vokaali /e:/ oli muuttunut /i:/ksi, joten monessa raamatullisessa nimessä meillä on suomessa /e/ mutta muinaiskirkkoslaavissa /i/.

---

⁴⁵ Samanlainen kehitys on meille tuttu myös suomesta: sanalla *luku* on myös matemaattinen merkitys, ja *lukea* tarkoittaa ’laskea’ vielä monessa sanonnassa (joutua tiilenpäitä lukemaan; lukea jollekulle rahat kouraan; hänen päivänsä ovat luetut). Vanha kansakoulun laskennon oppikirja kysyi: ”Taidatko lukea kätesi sormet?”

Kahdestoista oppitunti

12.1 Glagoliittinen kirjaimisto

Tähän asti olemme lukeneet muinaiskirkkoslaavilaisia tekstejä kyrillisin kirjaimin, joita useimmat oppikirjat, kieliopit ja sanakirjat käyttävät. Tässä viimeisessä oppitunnissa tutustumme glagoliittiseen kirjaimistoon, jonka Konstantinos-Kyrillos loi (I.3.7) ja jota suurin osa vanhimmista ja arvokkaimmista käsikirjoituksista käyttää. Glagoliittinen kirjaimisto sisältää myös viitteitä siitä, että muinaiskirkkoslaavin alkuperäinen kyrillimetodiaaninen äännejärjestelmä oli hieman toinen, kuin kirillitsan pohjalle rakennettu normalisaatio antaa ymmärtää.

Muinaiskirkkoslaavin glagoliittinen kirjaimisto

Kirjain	Lukuarvo (selitys nro 1)	Latina- lainen trans- litterointi	Äänne- arvo [IPA]	Kyrillinen trans- litterointi	Slavisti- nimi	Katso selitystä numero...
ⱁ	1	<i>a</i>	ɑ	ⱁ		
ⱂ	2	<i>b</i>	b	ⱂ		
ⱃ	3	<i>v</i>	v	ⱃ		
ⱄ	4	<i>g</i>	g	ⱄ		
ⱅ	5	<i>d</i>	d	ⱅ		
ⱆ	6	<i>e</i>	e, je	ⱆ		2
ⱇ	7	<i>ž</i>	ʒ	ⱇ		
ⱈ	8	<i>z, dz</i>	dz	ⱈ ⱉ		
ⱉ	9	<i>z</i>	z	ⱉ ⱊ		
ⱊ	10	<i>i</i>	i	ⱊ	i	3
ⱋ		<i>i</i>	i	ⱋ	kolmas i	3
ⱌ	20	<i>i</i>	i	ⱌ	iže	3
ⱍ	30	<i>ǵ</i>	ʝ	ⱍ		4
ⱎ	40	<i>k</i>	k	ⱎ		
ⱏ	50	<i>l</i>	l	ⱏ		
ⱐ	60	<i>m</i>	m	ⱐ		

ᑭ	70	<i>n</i>	n	ᑭ		
ᑭ	80	<i>o</i>	o	ᑭ		5
ᑭ	90	<i>p</i>	p	ᑭ		
ᑭ	100	<i>r</i>	r	ᑭ		
ᑭ	200	<i>s</i>	s	ᑭ		
ᑭ	300	<i>t</i>	t	ᑭ		
ᑭ	400	<i>u</i>	u	ᑭ		6
ᑭ ᑭ	500	<i>f</i>	f	ᑭ		7
ᑭ	600	<i>x, h, ch</i>	x	ᑭ		
ᑭ		<i>x, h, ch</i>	h? x?	ᑭ	hämä- häkki-h	8
ᑭ	700	<i>ō</i>	o	ᑭ	omega	5
ᑭ			?		pe	9
ᑭ	800	<i>št</i>	ʃc ~ c	ᑭ		4 bis
ᑭ	900	<i>c</i>	ts	ᑭ		
ᑭ	1000	<i>č</i>	ʃf	ᑭ		
ᑭ	800	<i>š</i>	ʃ	ᑭ		
ᑭ	–	<i>ɔ, ũ</i>	o ~ ɔ ~ ɐ	ᑭ	iso jer, taka-jer, jor	
ᑭ ᑭ	–	<i>y</i>	i	ᑭ	jery	10 3
ᑭ	3000	<i>ɔ, ĭ</i>	i ~ ɔ	ᑭ	pieni jer, etu-jer, jer	
ᑭ	4000	<i>ě, ä</i>	æ, jæ	ᑭ	jat	11
ᑭ	5000	<i>ju, ü</i>	ju ~ y	ᑭ	ju	12
ᑭ	–	<i>ɛ, N</i>	ẽ ~ ~	ᑭ	pieni jus, etinen jus; nasaali- merkki	13
ᑭ	–	<i>ɔ, oN</i>	õ	ᑭ	iso jus, takainen jus	13
ᑭ	–	<i>jɛ, ɛ, eN</i>	jẽ ~ ẽ	ᑭ	joteerattu	13

					pieni jus	
ϜϞ	–	jɔ, ɔN	jō ~ œ	ϝ	joteerattu iso jus	12 13
Ϟ					viides jus	14
ϝ		ü	i, y	ϣ		

1 Toisin kuin kirillitsassa, glagoliittisten kirjainten lukuarvot eivät seuraa kreikkalaisten kirjainten lukuarvoja. Oma lukuarvonsa on sellaisillakin kirjaimilla, jotka osoittavat kreikasta puuttuvia äänteitä, esimerkkinä aakkoston toinen kirjain ϝ *b*, jonka lukuarvo on 2. Tämän vuoksi lukuarvot juoksevat kauttaaltaan eri tavalla kuin kyrillisessä kirjaimistossa: esimerkiksi kyrillisen *v*-kirjaimen в lukuarvo on 2, mutta glagoliittisen *v*-kirjaimen ϣ lukuarvo on 3. Mutta kun glagoliittiset tekstit julkaistaan translitteroituina kirillitsaan, kyrillisetkin kirjaimet edustavat glagoliittisia lukuarvoja ja kyrillinen *v*-kirjain в tarkoittaa silloin '3'. – Kreikkalaisessa ja kyrillisessä kirjaimistossa on omat merkit ykkösille, kymmenille ja sadoille; tuhansia varten käytetään ykkösten merkkejä uudestaan jollakin lisämerkillä varustettuina. Glagolitsassa näyttää sen sijaan olleen omat merkit myös tuhansille, joskaan säilyneiden käsikirjoitusten pohjalta ei kaikkien kirjainten lukuarvoa voi varmuudella rekonstruoida. Tuhansien merkitseminen omilla merkeillään saattaa olla armenialaisen kirjaimiston vaikutusta: on viitteitä siitä, että Konstantinos Filosofi osasi armeniaa (ks. I.3.7).

2 Glagolitsassa ei ole erillistä *je*-kirjainta, mutta tavunalkuinen *e*-kirjain on varmasti luettu *j*-alkuisena ainakin osassa slaavilaista kielialuetta. Kirillitsassakin ѥ on toki myöhäinen keksintö.

3 Glagolitsassa on peräti kolme erilaista *i*-kirjainta. Kyrillisen kirjaimiston kaksi *i*-kirjainta ovat kreikan mallin mukaan syntyneitä, mutta glagolitsassa näyttää olevan kysymys vielä jostakin muusta: lukuarvoa 10 edustavan *i*-kirjaimen ϣ rinnalla esiintyy variantti ϣ (jälkimmäinen translitteroidaan tekstijulkaisuissa kirillitsaan kreikasta lainatulla ι-kirjaimella, joka ei varsinaisesti kuulu kyrilliseen kirjaimistoon). Eri käsikirjoitukset käyttävät näitä merkkejä eri tavalla, mikä tekee alkuperäisen järjestelmän rekonstruoinnin vaikeaksi. Yksi selitys voisi olla, että ϣ oli alun perin γ [i] -äänteen merkki (ks. huomautusta 10 alla).

4 Meille säilyneissä teksteissä glagoliittista kirjainta ϣ *g* käytetään vain kreikasta lainatuissa sanoissa osoittamassa *g*-äännettä etuvokaalin edellä: esimerkiksi kyrillistä sanaa ἄγγελος 'enkeli' voi vastata glagoliittinen ⱭⱮⱏⱭⱏⱭⱏⱭⱏ *angelъ* (kyrillisessä translitteroinnissa ἄγγελος – *h*-merkki ei kuulunut vanhimpaan kirillitsaan, mutta sitä käytetään tämän glagoliittisen kirjaimen kyrilliseen translitterointiin tekstijulkaisuissa). Slaavilaisissa sanoissa *g* ei voinut esiintyä etuvokaalin edellä, joten tällainen *g*, ääntämisel-

tään varmaankin palataalistunut tai palataalinen, oli slaaveille outo äänne. Oman kirjaimen luomista tällaiselle vieraalle äänteelle ei kuitenkaan ole lopullisesti selitetty, varsinkin kun omaa kirjainta ei luotu vastaavalle etuvokaalia edeltävälle *k*-äänteelle kreikkalaisissa lainasanoissa, esimerkiksi sanassa *k'esar'b* '(Rooman) keisari'.

4 bis Mahdollisen selityksen glagoliittisen *Ѡ*-kirjaimen arvoitukselle esitti 1929 Nikolai Durnovo; hänen selitystään kannatti myös fonologian uranuurtaja Nikolai Trubetzkoy. Durnovo lähti liikkeelle siitä, että tiedämme muinaiskirkkoslaavin äänneyhdistelmien *št* ja *žd* olevan peräisin kantaslaavin äänneyhdistelmistä **tj* ja **dj* (ks. IV.2.4). Glagoliittinen kirjain *Ѡ* ei hänen mukaansa ollut alun perin ollenkaan *št*-yhdistelmän merkki, vaan osoitti palataalista klusiilia *t'* tai *k'* (IPA [c]), ja *Ѡ* oli puolestaan vastaavan soinnillisen *d'* tai *g'* -klusiilin (IPA [j]) merkki, jonka slaavit kuulivat myös kreikasta lainatussa *angelb*-sanassa. Vasta kun nämä palataaliset klusiilit olivat kehittyneet *št* ja *žd* -yhdistelmiksi, kirjainmerkkien kehitys lähti eri suuntiin: *Ѡ* jäi käyttöön pelkästään lainasanoihin *ǵ*-merkiksi ja *Ѡ* alettiin tajuta *št*-yhdistelmän merkiksi. – Durnovon teoria on nerokas, koska se selittää paitsi *Ѡ*- myös *Ѣ*-kirjaimen: miksi äänneyhdistelmä *št* olisi alun perin saanut oman kirjaimen, kun se voitiin kirjoittaa myös kahdella kirjaimella *шѠ* (niin kuin useassa käsikirjoituksessa tehdäänkin)? Muinaiskirkkoslaavissa ei tosin ole säilynyt esimerkkejä *Ѡ*-kirjaimen käytöstä alkuperäisissä slaavilaisissa sanoissa *žd*-yhdistelmän asemesta, mutta kroatiankirkkoslaavissa sitä käytettiin myöhemmin *j*-äänteen merkinä – ja kroaatin čakaavimurteissa muinaiskirkkoslaavin *žd*-yhdistelmän paikalla on juuri *j*.⁴⁶

5 Glagoliittisessa kirjaimistossa on kaksi *o*-kirjainta niin kuin kreikassakin, ja jälkimmäinen niistä *Ѡ* muistuttaakin hieman kreikan omega-kirjainta (majuskeli Ω, minuskeli ω). Selitys kahdelle *o*-kirjaimelle voi siis olla kreikan jäljittely, niin kuin kyrillisessäkin kirjaimistossa.

6 Yleisesti katsotaan, että *u*-äänteen merkki *Ѣ* on alun perin digrafi eli kahden kirjaimen yhdistelmä *o + ū* (*Ѣ* + *Ѣ*). Kyse olisi silloin kreikan jäljittelystä kuten kyrillisen *Ѣ*-digrafin tapauksessakin.

7 Glagoliittisella *Ѣ*-kirjaimella on parikin erilaista muotoa, joista toinen on selvemmin otettu suoraan kreikasta kuin glagoliittiset kirjaimet yleensä. Tässä on syytä muistaa, ettei alkuperäisissä slaavilaissa sanoissa voinut olla [f]-äännettä, vaan se esiintyi vain joissakin kreikkalaisissa lainoissa.

---

⁴⁶ Erityisesti bulgarialaiset slavistit ovat perinteisesti torjuneet Durnovon teorian. Osittaisena syynä voi olla eräänlainen kielinationalismi: äänneyhdistelmät *št* ja *žd* ovat slaavilaisista nykyykielistä tyypillisiä vain bulgarialle, ja jos osoittautuisi, että Kyrilloksen ja Methodioksen kielellä niitä ei vielä ollut, muinaiskirkkoslaavin kutsuminen ”muinaisbulgariaksi” näyttäisi vähemmän perustellulta.

8 Tämä jälkimmäinen *x*-äänteen merkki **ϣ**, niin kutsuttu ”hämähäkki-*h*”, on hyvin harvinainen, eivätkä kaikki muinaiskirkkoslaavin oppikirjat edes mainitse sitä. Tunnetuissa käsikirjoituksissa se esiintyy vain neljä kertaa ja yksinomaan sanassa *χ/ϣm̃* ’kukkula’. Se esiintyy kuitenkin myös kahdessa vanhassa glagoliittisten kirjainten luettelossa 1000- ja 1100-luvuilta. Kaikesta päätellen se on aikoinaan ollut vakiintunut osa glagoliittista kirjaimistoa, mutta sen alkuperäinen käyttötarkoitus on hämärtynyt.⁴⁷

9 Tämä glagoliittinen kirjain **ⲛ** on mainittu yhdessä vanhassa kirjainluettelossa nimellä ”*pe*”, mutta missään säilyneessä käsikirjoituksessa sitä ei käytetä. Yleensä uskotaan, että se on alun perin seuraavan eli **ϣ**-kirjaimen variantti, joka ei jäänyt pysyvään käyttöön. Sen synty saattaa liittyä **ϣ**-kirjaimen käytön muutokseen (ks. edellä selitystä 4 bis). Ainakin se muistuttaa siitä, että emme oikeastaan tiedä tarkkaan, millaisen aakkoston pyhä Kyrillos alun perin loi!

10 Glagoliittisessa kirjaimistossa ei oikeastaan ole ollenkaan kirjainta suppealle illabialille keskivokaalille [ɨ], jota slavistit perinteisesti merkitsevät latinalaisella *y*-kirjaimella, vaan vielä selvemmin kuin kyrillisessä kirjaimistossa sitä merkitsemässä on vain takainen *jer* ja jokin *i*-vokaaleista – mikä *i*-vokaali, vaihtelee käsikirjoituksesta toiseen. Varhaisen slaavin *y* tuskin oli diftongi, mutta on tietysti mahdollisuuksien rajoissa, että Konstantinos-Kyrillos kuuli sen sellaisena. – Jussi Nuorluoto ja Roland Marti ovat kuitenkin esittäneet varsin vakuuttavan teorian, jonka mukaan ”kolmas *i*” eli **ϣ** oli alun perin juuri *y*:n merkki. Kyrilloksen ja Methodioksen alkuperäisessä muinaiskirkkoslaavissa esiintyi myös yhdistelmä *ϣ/b*, joka kirjoitettiin **ϣⲃ**. Määriläisissä murteissa tämän äänneyhdistelmän paikalla esiintyi kuitenkin *y*, joten määriläisille kirjoittajille **ϣ** ja **ϣⲃ** olivat vain kaksi vaihtoehtoista tapaa kirjoittaa *y*. Tämä hämärsi **ϣ**-kirjaimen alkuperäistä funktiota ja senkin eteen alettiin kirjoittaa **ⲁ**, kun se tarkoitti *y*-vokaalia.

11 Kyrillisiä kirjaimia **ѣ** (*ě*) ja **ѧ** (*ja*) vastaa glagoliittisessa kirjaimistossa yksi ainoa kirjain **Ⲋ**. Kun glagoliittisia tekstejä esitetään kyrillisin kirjaimin, käytetään translitteroinnissa aina **ѣ**-kirjainta; tekstin sana **ⲁⲃⲁ** = **ⲁⲕⲟ** = *ěko* ’kuinka; että’ löytyykin silloin

⁴⁷ Slavisteilla on erilaisia spekulatioita hämähäkki-*h*:n alkuperäisestä funktiosta. Sana *χ/ϣm̃* on laina germaaniselta taholta ja alkukielessä siinä on ollut [h], ei [x]: ehkä jotkut kaksikieliset slaavit käyttivät [h]-ääntämistä myös omassa puheessaan ja loivat sille oman merkin? Tämä selitys vaatisi, että kirjain luotiin vasta Määrissä. – Toisen teorian mukaan slaavissa tarvittiin kaksi [x]-kirjainta, koska kreikan /x/-foneemilla on kaksi selvästi erottuvaa allofonia, nimittäin [x] takavokaalin edellä, missä asemassa slaavilaisissakin sanoissa saattoi olla [x], ja [ç] etuvokaalin edessä, missä asemassa se oli slaaveille outo. Alun perin **ϣ** olisi ollut [x]-äänteen merkki ja **ⲛ** vain lainasanoissa esiintyvän [ç]-äänteen merkki (vrt. jälkimmäisen kirjaimen nimeen *xēr̃*, jonka pohjana saattaa olla kreikkalainen tervehdys *χαῖρε* [ˈçere]). Erottelun hämärryttyä **ⲛ**-kirjainta olisi sitten alettu käyttää kummassakin funktiossa. Tämä selitys on liitettävissä *g*-kirjaimen problematiikkaan (ks. selitys 4). Mutta ellei uusia esimerkkejä hämähäkki-*h*:n käytöstä löydy, arvoitus ei taida ratketa koskaan.

sanakirjasta kohdasta $\text{ѡѡ} = \text{jako}$. Glagoliittinen ě saatetaan joskus kirjoittaa myös $a:n$ asemesta palataalikonsananttien jälkeen: ’hetki, tunti’ (kyrill. ѡѡѣ) voi olla paitsi časъ myös česъ . Todennäköisesti alkuperäinen glagoliittinen aakkosto perustui murteisiin, jossa palataalikonsananttien jälkeen ääntyi ě , ei a kuten suurimmassa osassa slaavia. Tavun alussa tämä ě ääntyi automaattisesti j -alkuisena kuten e ääntyi automaattisesti je . Monet slavistit translitteroivat glagoliittisen Δ -kirjaimin mieluummin ä kuin ě osoittaakseen sen eron kyrilliseen ѣ -kirjaimeen.

12 Glagoliittisessa ju -kirjaimessa Ѣ ja glagoliittisen $j\varphi$ -kirjaimen alkuosassa Ѣ ei näyttäisi olevan mitään j -äänteeseen viittaavaa. Sen vuoksi mm. Nikolai Trubetzkoy katsoi, että ne itse asiassa tarkoittivat etuvokaaleja ü ja ö (IPA [y] ja [œ]) – jälkimmäisen nasaalisuutta merkittiin sitten kirjaimen loppuosalla ѣ (ks. huomautusta 13). Niiden esiintyessä tavun alussa j olisi taas ollut automaattinen niin kuin $e:n$ ja ä:n edellä (ks. huomatuksia 2 ja 11), koska ne olivat etuvokaaleita. Tukea tälle käsitykselle saa siitä yllättävästä seikasta, että kyrillinen ю esiintyy joissakin käsikirjoituksissa myös käänteisessä muodossa ѡ , mikä saattaa viitata kreikan oi -difongin tuonaikaiseen äännearvoon [y]. Käänteinen muoto saattaisi siis olla alkuperäinen ja vasta myöhemmin käyttöön tuli muoto ю , jonka alkuosa alettiin tajuta j -äänteen merkiksi – vaikkei loppuosa ole u -äänteen vaan o -äänteen merkki – ja lainattiin sitten muihinkin joteerattuihin kirjainmerkkeihin.

13 Nasaalivokaalien merkit ovat useimmissa käsikirjoituksissa epäjohdonmukaisia. Etistä nasaalia ѣ (kyrillinen ѣ) merkitään kirjaimella ѣ , ja takaisen nasaalin ѡ (kyrillinen ѡ) merkitsemiseen käytetään o -kirjainta, jonka perään on liitetty etisen nasaalin merkki: ѡѣ . Kyrillistä ѡѣ -nasaalia vastaa puolestaan yhdistelmä ѣѡ , jonka alkuosa ei esiinny ollenkaan itsenäisenä merkkinä. Joteerattua etistä nasaalia je (kyrillinen ѣѡ) vastaa kirjainyhdistelmä $e + \text{ѣ}$ eli ѣѣ . Kuitenkin Kiovan lehdissä, jotka ovat peräisin länsislaavilaiselta alueelta ja jatkavat jollain tapaa Määrin-mission perinteitä (III.2.1), ѣ ei esiinny yksinään vaan ѣѣ tarkoittaa sekä ѣ että je . – Varsin yleisen käsityksen mukaan Kiovan lehtien edustama järjestelmä, vaikka harvinainen meille säilyneissä käsikirjoituksissa, on vanhempi. Merkki ѣ ei siis alun perin edustanut mitään vokaalia vaan oli nasaalisuuden merkki, joka usein translitteroidaan N . Takainen nasaalivokaali merkitään siis johdonmukaisesti oN eli ѡѣ , etinen eN eli ѣѣ . Yhdistelmässä ѣѣ lienee tulkittavissa öN (katso huomautusta 12). Tavun alussa eN ja öN ovat automaattisesti j -alkuisia. Tukea tälle tulkinnalle antaa myös Psalterium Sinaiticum -käsikirjoituksessa viisi kertaa esiintyvä kirjoitusasu ѣѣѣѣѣ *anġelъ* ’enkeli’, jossa ѣ selvästikin edustaa kreikkalaisen ääntämisen mukaista [ŋ]-äännettä tai sitten siitä johtuvaa edellisen vokaalin nasaalisuutta.⁴⁸

⁴⁸ Joskus tähän esitetään vastaväitteenä, että Konstantinos-Kyrilloksella ei olisi ollut mitään mallia vokaalin distinktiivisen piirteen (nasaalisuuden) merkitsemisestä erillisellä kirjain-

12.2 Jeesuksen Vuorisaarnasta

Jotta yhteensopivuus tämän kirjan muitten oppituntien kanssa säilyisi, latinalainen translitterointi on perinteinen, epäsuorasti kirillitsaan tukeutuva:

- Selityksiä on alaviitteissä. Kaikki sanat ovat kirjan lopun sanastossa, vaikkakin kyrillisin kirjaimin. Käännös löytyy tietysti myös Raamatusta (Matteus 7:1–12). Kieliopin

142

kannalta tekstissä kannattaa kiinnittää huomiota aspektien käyttöön: esimerkiksi *просити* 'pyytää' on kyllä kaksiaspektinen, mutta tekstissä on myös monta hyvää esimerkkiä perfektiivisen ja vastaavan imperfektiivisen verbin käytöstä.

ታዩ ዓደቶሥቤተሪሙን

ቤተ ታዩ ዓደቶሥቤተሪሙን ርዕሰ ሰላምን ፡

ጽሁፍዎን ለዓደቶሥቤተሪሙ ዓደቶሥቤተሪሙን

ዓደቶሥቤተሪሙን ሆተሪሙን ፡

ጽሁፍዎን ታዩ ሰላምን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ፡

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ታዩ ሰላምን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ታዩ ሰላምን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

ሆተሪሙን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን ጽሁፍዎን

Ne osqždaite

da ne osqždeni bqdete .

imžē bo sqdomē sqdite

sqdētē vam⁴⁹ .

i vñ njqže mērq mērite

vñzmēritē sē vam .

Čto že vidiši sqčec⁵⁰

vñ ocē bratra tvoego .

a brvñna eže estē

vñ ocē tvoemē ne čjueši .

li kako rečeši bratru

tvoemu . ostavi i

izñmq sqčec⁵⁰ iz očese

tvoego . i se brvñno

vñ ocē tvoemē .

licemēre . izñmi prvñē

brvñno iz očese tvoego .

i togda uzñriši

izēti sqčec⁵⁰ iz očese

bratra tvoego .

Ne dadite s[vē]tago

psom⁵¹ . ni pomētaite

bisññ vašixñ prēdñ

svinñēmi . da ne

poperqñ ixñ nogami

svoimi . i vraštñšē sē

rastrñgnqñ vy . ::

⁴⁹ *sqditi* 'tuomita, arvioida' voi järjestyä paitsi akkusatiivilla myös datiiivilla niin kuin tässä.

⁵⁰ *pro sqčec⁵⁰*

⁵¹ *pro psom⁵¹*

III Keskiajan slaavilaisista teksteistä

I. Filologia tutkimusalana

Slaavilainen filologia tieteenä syntyi vanhojen slaavilaisten tekstien ja niitten kielen tutkimuksesta. Usein sen katsotaan saaneen alkunsa tšekkiläisen Josef Dobrovskýn (1753–1829) muinaiskirkkoslaavia käsittelevästä kirjasta *Institutiones Linguae Slaviae Dialecti Veteris* ('Slaavin kielen vanhan murteen perusteet', 1822). Slaavilainen filologia on yksi niin kutsutuista uusfilologioista, joissa alun perin klassillisen filologian eli antiikin kielten ja kirjallisuuden tutkimukseen kehitettyjä menetelmiä ryhdyttiin soveltamaan keski- ja uuden ajan eurooppalaisilla kielillä kirjoitettuihin teksteihin. Vanhojen muinaiskirkkoslaavilaisten käsikirjoitusten (ks. 2.1) löytyminen, niitten kielen tutkiminen ja Kyrilloksen ja Methodioksen toimintaa valottavien historiallisten lähteitten arviointi kehittivät slaavilaisesta filologiasta 1800-luvun mittaan itsenäisen tieteenalan, jonka menetelmiä voitiin sitten menestyksekkäästi käyttää myös yksittäisten slaavilaiskansojen vanhojen ja uudempienkin tekstien tutkimuksessa.

Eri traditioissa filologia voidaan nykyään määritellä laajemmin tai suppeammin. Mannereurooppalaisessa traditiossa, joka vallitsee myös slaavilaisissa maissa, ”filologia” saattaa nykyään olla vain yleisnimitys kaikelle tietyn kielen ja sillä luodun kirjallisuuden tutkimukselle, niin synkroniselle kuin diakronisellekin. Englanninkielisessä maailmassa *philology*-nimityksellä on sen sijaan vanhahtava leima. Alexander Schenkerin kirja *The Dawn of Slavic: An Introduction to Slavic Philology* (1995), jolle tämäkin oppikirja on paljon velkaa, oikeastaan pyytää esipuheessaan anteeksi koko *philology*-termin käyttöä ja määrittelee sen sitten varsin suppeasti minkä tahansa kansallisen kulttuurin vanhimpien kielenmuistomerkkien tutkimukseksi.

Filologian ydinalueena voidaan yhä pitää *tekstien tutkimusta historiallisessa kontekstissaan eli oman kulttuurinsa ja aikakautensa tuotteina ja heijastajina*. Filologia nojaa kielitieteen ja historian tuloksiin – ja sillä on puolestaan paljon annettavaa niille.

Filologian keskeinen metodi on *hermeneuttinen menetelmä*, jossa kohdetta pyritään tulkitsemaan sen omista lähtökohdista käsin mutta myös käyttäen hyväksi tutkijan omaa ymmärrystä. Keskeinen käsite on *hermeneuttinen kehä*: esimerkiksi tekstin tulkinta riippuu tekstin kaikkien osien tulkinnasta, mutta yksittäisen epäselvän tekstikohdan tulkinta onnistuu sen ympärillä olevien kohtien kautta; tai koko tekstin tulkinta edellyttää sen historiallisen kontekstin ymmärrystä, mutta teksti voi sitten antaa tietoa juuri historiallisesta kontekstista. Tämä ei tarkoita, että tutkimus perustuisi kehäpäättelmään, koska päättely ei palaudu lähtökohtaansa vaan hermeneuttisessa kehässä ymmärrys tutkimuskohteesta kasvaa ja tutkimuksen tuloksia voidaan arvioida tieteellisessä keskustelussa.

Antiikin ja keskiajan tutkimuksessa on tärkeä huomata itse ”teksti”-käsitteen monitasoisuus. Kirjallinen *teos*, vaikkapa Luukkaan evankeliumi, Pyhän Konstantinoksen elämäkerta tai itäslaavilainen Nestorin kronikka, muodostuu tietystä tekstistä. Mutta koska ennen kirjapainotaidon keksimistä tekstit levisivät kopioinnin välityksellä ja kopioitsijat aina tahattomasti tai tahallisesti muuttivat tekstiä, eri *käsikirjoituksissa* eli *teoksen kopioissa* on kussakin hieman erilainen teksti, vaikka ne sisältävät saman teoksen. Käsikirjoituksen voi erottaa alkuperäisestä tekijän omakätisestä käsikirjoituksesta moninkertainen kopiointien ketju.

Filologian ala, joka pyrkii päättämään eli *rekonstruoimaan* jonkin teoksen *alkutekstin* eli sen alkuperäisen tekijän tarkoittaman muodon, on nimeltään *tekstikritiikki*. Esimerkiksi antiikin auktorien tai Raamatun tutkimuksessa tekstikritiikillä on keskeinen osa. Haluamme lukea vaikkapa Senecan tekstiä sellaisessa muodossa, joka on mahdollisimman lähellä alkuperäistä, vaikka Senecan omakätistä käsikirjoitusta eli *autografia* ei olekaan meille säilynyt. Jos tekstiä pidetään erityisen arvokkaana ja pyhänä, kuten Raamatun tekstiä kristinuskon piirissä, alkutekstin rekonstruointia voidaan pitää jopa uskonnollisena velvollisuutena.

Tekstin kopioiden historia voidaan järjestää puukuvaimeksi, jonka lähtökohtana on alkuteksti ja jonka haaroja ovat eri kopiointiketjut. Tekstikritiikissä tällaisen puukuvaimen nimi on *stemma*. Mutta tällainen stemma voidaan laatia vain jos kopiot ovat osa *suljettua traditiota* eli palautuvat kaikki lopulta samaan alkutekstiin. Slaavilaisessa maailmassa käsikirjoitukset ovat usein osa *avointa traditiota*, jossa käsikirjoituksen laatija on voinut yhdistää siihen osia useammasta kuin yhdestä aikaisemmasta käsikirjoituksesta ja niin muodoin myös useammasta kuin yhdestä teoksesta. Monet slaavilaiset käsikirjoitukset ovat tällaisia *kompilaatioita*, jotka viime kädessä heijastavat useampaa kuin yhtä alkutekstiä.

Tekstikritiikin tulos on *kriittinen editio*, jossa teksti julkaistaan varustettuna selvävin ja selittävin huomautuksin ja eri käsikirjoituksia vertaillen. Raamatun tekstien ja antiikin auktorien kriittiset editiot ovat yleensä myös yrityksiä päästä mahdollisimman lähelle teoksen alkutekstiä, ja niissä on vertailtu suurta määrää parhaimpina pidettyjä käsikirjoituksia. Slaavilaisessa filologiassa tavallisempia ovat käsikirjoitusten editiot – esimerkiksi Pyhän Konstantinoksen elämäkerrasta on julkaistu vain yksittäisten kopioiden editioita, ei rekonstruoitua alkutekstiä. Tähän on monta syytä: yksittäisiä käsikirjoituksia voi esimerkiksi olla niin vähän ja ne voivat olla keskenään niin erilaisia, ettei alkutekstin rekonstruointi onnistu; tai niitä voi olla periaatteessa tarpeeksi eri kirjastoissa, mutta kukaan ei ole vielä ehtinyt tutkia niitä; tai ne voivat olla osa avointa traditiota, mikä tekee rekonstruoinnin erityisen vaikeaksi.

Kyriiloksen ja Methodioksen aikana tai myöhemmin keskiaikana syntyneiden teosten tarkka alkuteksti saattaa jäädä meiltä ainaiseksi tavoittamattomiin, mutta meillä on toki usein verrattain hyvä käsitys niitten keskeisimmästä sisällöstä ja ongelmat koskevat vain yksityiskohtia tai pienempiä episodeja. Ja luonnollisesti keskiajan luku-

taitoinen ihminen tunsi vain niitten käsikirjoitusten tekstit, jotka olivat hänen käytettävissään, ja hänen maailmankuvaansa vaikuttivat kaikki tekstin aikaisempien kopioijien ratkaisut, ei pelkästään vuosisatoja aikaisemmin kirjoitettu alkuteksti.

2. Muinaiskirkkoslaavilaiset tekstit

Tietomme muinaiskirkkoslaavista perustuvat luonnollisesti meille asti säilyneisiin käsikirjoituksiin (ja jonkin verran piirtokirjoituksiin, ks. alla 2.3). Muinaiskirkkoslaavilaisten käsikirjoitusten *kaanonilla* tarkoitetaan niitä glagoliittisia ja kyrillisiä käsikirjoituksia, jotka tutkijoiden yleisen käsityksen mukaan on kirjoitettu (siis useimmiten kopioitu aikaisemmasta tekstistä) ennen vuotta 1100 ja jotka ovat peräisin joko Keski-Euroopasta Kyrilloksen ja Methodioksen toiminnan synnyttämän tradition piiristä tai Makedoniasta ja Bulgariasta Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaitten ensimmäiseen Bulgarian valtakuntaan luoman tradition piiristä. Yksikään käsikirjoitus ei kuitenkaan ole säilynyt 800-luvulta asti, ja 900-luvultakin on säilynyt vain muutama. Säilyneet käsikirjoitukset edustavat sitä paitsi vain pientä osaa niistä, joita varsinkin ensimmäisessä Bulgarian valtakunnassa laadittiin. Tärkein syy tähän on se, että Bulgarian ja Makedonian ollessa Bysantin vallassa vuosina 1018–1185 slaavilaisia käsikirjoituksia hävitettiin systemaattisesti; säilyneet käsikirjoitukset ovat etupäässä niitä, jotka syystä tai toisesta olivat joutuneet muihin maihin.⁵⁶

Suurin osa muinaiskirkkoslaavin käsikirjoista, oppikirjoista ja sanakirjoista perustuu yhä käsikirjoituksiin, jotka löydettiin ja tutkittiin jo 1800-luvulla. Kutsun tätä muinaiskirkkoslaavin *vanhaksi kaanoniksi*. Pitkään uskottiin, että kaikki tärkeät käsikirjoitukset oli jo löydetty, mutta siitä lähtien kun *Eninan apostoli* (ks. 2.2 alla) tuli päivänvaloon 1960, kaanon on vähitellen täydentynyt usealla tärkeällä käsikirjoituksella. Läheskään kaikista uudemmissa löydöistä ei ole vielä kriittisiä editioita ja niitä on hyödynnetty muinaiskirkkoslaavin kieliopin ja sanaston kuvauksissa vain hyvin puutteellisesti, joten vanha kaanon ja uudemmat käsikirjoituslöydöt on seuraavassa esitetty erikseen.

2.1. Käsikirjoitusten vanha kaanon

Vanhimmat ja muinaiskirkkoslaavin rakenteen kuvauksen kannalta arvokkaimmat käsikirjoitukset on kirjoitettu glagoliittisin kirjaimin. Laajin säilynyt käsikirjoitus

---

⁵⁶ Toisen Bulgarian valtakunnan ajalta (1185–1396) on säilynyt paljon enemmän niin kutsuttuja keskibulgarialaisia käsikirjoituksia (ks. III.3.4). Tämä osoittaa, että slaavilaisia käsikirjoituksia hävitti systemaattisemmin kristitty Bysantin valtakunta ensimmäisen ja toisen Bulgarian valtakunnan välisenä aikana kuin islamilainen Osmanivaltakunta toisen Bulgarian valtakunnan jälkeen.

Codex Suprasliensis (ks. alh.) on kuitenkin kyrillinen, ja ilman sitä tietomme muinaiskirkkoslaavin sanastosta olisi paljon puutteellisempi.

Glagoliittiset käsikirjoitukset

Codex Zographensis sisältää 272 pergamenttilehteä⁵⁷, jotka ovat peräisin 900-luvun lopulta tai seuraavan vuosisadan alusta (16 lehteä käsittävä niin sanottu *Zographensis B* on lisätty käsikirjoitukseen myöhemmin eikä se kuulu muinaiskirkkoslaavin kaanoniin). Käsikirjoitus sisältää *tetraevankeliumin* eli neljä evankeliumia siinä järjestyksessä kuin ne ovat Raamatussa (Matteus, Markus, Luukas, Johannes), ei siinä järjestyksessä kuin niistä luetaan kappaleita kirkkovuoden kuluessa. Käsikirjoitus on saanut nimensä löytöpaikkansa, Kreikan Athosvuorella sijaitsevan Zográfoksen luostarin mukaan.

Codex Marianus on toinen kuuluisa tetraevankeliumi, joka sisältää 173 pergamenttilehteä ja on suunnilleen yhtä vanha kuin *Zographensis*. Se on löydetty Athosvuorelta Bogoroditsan eli Neitsyt Marian skiitasta, jonka mukaan se on saanut nimensä.

Codex Assemanianus on *aprakosevankeliumi*⁵⁸ (lyhyesti *aprakos*) eli se sisältää jumalanpalveluksessa käytettäviä lukukappaleita evankeliumeista kirkkovuoden mukaisessa järjestyksessä. Se koostuu 158 kuvitetusta pergamenttilehdestä 1000-luvun alusta (tai joidenkin mielestä 900-luvun lopusta). Sen löysi Jerusalemissa jo vuonna 1736 libanonilainen Yusuf ibn Siman as-Simani, joka oli tunnettu myös italialaisella nimellään Giuseppe Simone Assemani.

Psalterium Sinaiticum on *psalttari* eli se sisältää jumalanpalveluksessa käytettäviä Vanhan testamentin psalmeja 177 pergamenttilehdellä. *Psalterium Sinaiticum* on 1000-luvulta, ja se on saanut nimensä löytöpaikkansa, Siinain niemimaalla sijaitsevan Pyhän Katariinan ortodoksisen luostarin mukaan.

Euchologium Sinaiticum on sekin 1000-luvulta ja löydetty Pyhän Katariinan luostarista. Se sisältää 109 pergamenttilehdellä sekalaisen kokoelman rukouksia ja jumalanpalvelustekstejä, joista suurin osa on varhaisia käännöksiä kreikasta, latinasta ja muinaisyläsaksasta.

---

⁵⁷ Lehdet kirjoitettiin yleensä täyteen kummallekin puolelle, joten 272 lehteä vastaa 544 sivua. Hyvin usein käsikirjoitusten ensimmäiset ja viimeiset lehdet ovat kadonneet; käsikirjoitusten kuvauksissa mainitaan vain säilyneet lehdet. Useimmat muinaiskirkkoslaavin käsikirjoitukset ovat kooltaan pieniä ja ulkoasultaan vaatimattomia.

⁵⁸ Nimitys tulee kreikan sanasta *ἄπρακτος* *ápraktos* 'epätyöskentelevä, epäarkinen, juhla-'; *aprakosevankeliumi* voidaan kääntää 'sunnuntaievankeliumiksi'. Läntisiä termejä ovat latinan *evangelium*, *evangelistarium*, suom. *evankeliumikirja*.

Glagolita Clozianus koostuu 14 pergamenttilehdestä, jotka ovat vähäinen jäänne aikoinaan paljon laajemmasta (joidenkin arvoiden mukaan 552 lehteä sisältäneestä) saarnatekstien eli *homiloiden* kokoelmasta 900- tai 1000-luvulta. Se on saanut nimensä sen 1800-luvulla omistaneen kreivi Paris Clozin mukaan. Koska se on varhaisin tieteellisesti tutkittu muinaiskirkkoslaavilainen käsikirjoitus, joka on kirjoitettu glagolitsalla, juuri se johdatti slavistit ymmärtämään, että glagoliittinen kirjaimisto oli Kyrilloksen luoma.

Kiovan lehdet ovat 7 pergamenttilehteä 900-luvulta (lukuun ottamatta ensimmäisen lehden etupuolta, joka on myöhemmän kirjoittajan käsialaa). Ne ovat saaneet nimensä nykyisen säilytyspaikkansa mukaan, mutta niiden alkuperä on toinen, sillä ne sisältävät latinasta käännetyn läntisen riituksen mukaisen messutekstin ja niitten kielelliset piirteet viittaavat länsislaavilaiselle alueelle (Böömiin, Määriin tai Pannoniaan). Ne luetaan muinaiskirkkoslaavin kaanoniin (toisin kuin suunnilleen yhtä vanhat Freisingin lehdet, ks. III.5.1 alla) lähinnä sen takia, että glagolitsan käyttö liittyy ne Kyrilloksen ja Methodioksen Määrin-missioon.

Muut ennen vuotta 1960 löydetty muinaiskirkkoslaavilaiset glagoliittiset käsikirjoitukset ovat vain lyhyitä huonosti säilyneitä katkelmia.

Kyrilliset käsikirjoitukset

Savvina kniga eli *Savvan kirja* on 129 pergamenttilehteä käsittävä aprakosevankeliumi, jonka kopioi, todennäköisesti glagoliittisesta tekstistä, nimensä kahteen reunahuomautukseen jättänyt pappi nimeltä Savva joskus 1000-luvulla.

Codex Suprasliensis on laajin meille säilynyt muinaiskirkkoslaavilainen käsikirjoitus (285 verrattain isokokoista lehteä). Se on *minea* eli ”kuukausikirja”, joka sisältää 24 pyhimyselämäkertaa ja 24 homiliaa (saarnatekstiä) maaliskuun jumalanpalveluksia varten. Koska myös muille kuukausille on ollut omat mineansa ja koska pääsiäisen mukana liikkuville juhlapyhille oli vielä omat kirjansa, ymmärrämme, että meille on tosiaan säilynyt vain vähäinen osa muinaiskirkkoslaavilaisista teksteistä. Suprasliensis on todennäköisesti kirjoitettu joskus 1000-luvun puolivälissä Koillis-Bulgariassa. Nimensä se on saanut löytöpaikkansa, puolalaisen Suprašlin luostarin mukaan.

2.2. Uudemmat löydöt

Eninan apostoli on vanhin meille säilynyt apostolikirja. Se sisältää kyrillisin kirjaimin kirjoitettuja lukukappaleita Apostolien teoista ja apostolisista kirjeistä jumalanpalveluskäyttöön. Se löytyi vuonna 1960 hyvin huonokuntoisena Eninan kylästä Bulgariasta, läheltä Kazanläkin kaupunkia; alun perin ehkä 220 lehdestä jäljellä on 39. Eninan apostoli on jo otettu huomioon uudemmissa muinaiskirkkoslaavin sanakirjoissa

ja kieliopieissa. Se lienee 1000-luvun lopulta tai 1100-luvun alusta, eli sitä voi juuri ja juuri pitää *muinaiskirkkoslaavilaisena*.

Bojanan palimpsesti sisältää 42 lehdellä glagolitsalla kirjoitetun aprakosevankeliumin 1000-luvun lopulta. *Palimpsesti* on käsikirjoitus, josta alkuperäinen teksti on raaputettu pois ja sen päälle on kirjoitettu uusi teksti, koska pergamentti oli kallista materiaalia ja sitä kierrätettiin; käsikirjoitusten nimissä palimpsestilla tarkoitetaan erityisesti teksti-kerroksista varhaisempaa. Käsikirjoitus löydettiin jo vuonna 1845 Bojánan kylästä läheltä Sofiaa, mutta vain glagoliittisen tekstin päälle 1200-luvulla kirjoitettu kyrillinen teksti oli luettavissa. Vasta 1972 julkaistiin editio, jossa oli pystytty lukemaan 26 sivua glagoliittista tekstiä.

Vatikaanin kyrillinen palimpsesti sisältää 99 lehdellä kyrillisin kirjaimin kirjoitetun aprakoksen, jonka päälle on kirjoitettu kreikkalainen teksti. Kyrillinen aprakos on löydetty 1982 ja siitä on julkaistu luettavissa olevia osia vuonna 1996. Varovainen arvio sijoittaa tämän kielenmuistomerkin 1000-luvulle, mutta joidenkin tutkijoiden mukaan se voisi olla peräisin jopa 900-luvun alusta, jolloin se olisi vanhempi kuin mikään muu meille säilynyt muinaiskirkkoslaavilainen käsikirjoitus ja ajallisesti hyvin lähellä kyrillisen kirjaimiston syntyä.

Siinain uudet käsikirjoituslöydöt

Vanhan kaanonin käsikirjoituksista *Euchologium Sinaiticum* ja *Psalterium Sinaiticum* oli löydetty jo 1800-luvulla Siinain niemimaalta Pyhän Katariinan luostarista. Vuonna 1975 luostarissa avattiin satoja vuosia aikaisemmin umpeenmuurattu ovi, jonka takaa löytyi huomattava määrä erikielisiä käsikirjoituksia, myös glagolitsalla kirjoitettuja muinaiskirkkoslaavilaisia. Ensimmäinen luettelo näistä ilmestyi vuonna 1988, mutta ne ovat suurelta osin vielä tutkimattomia ja julkaisemattomia eivätkä sen vuoksi ole vaikuttaneet uudempiinkaan kielioppeihin ja sanakirjoihin.⁵⁹ Tärkeimpiä näistä uusista löydöistä ovat seuraavat:

---

⁵⁹ Tässä sallittaneen henkilökohtaisen perspektiivin käyttö. Kun Siinain uudet käsikirjoituslöydöt tehtiin vuonna 1975, olin vastikään aloittanut slavistiikan opinnot yliopistossa. Nyt vuonna 2020 olen juuri jäänyt eläkkeelle professuurista – 45 vuotta on kulunut, ja nämä käsikirjoitukset ovat vieläkin suurelta osin julkaisemattomia. Syitä on varmaan monia: luostari halunnee, paremmin kuin 1800-luvulla, säädellä sitä, kuka sen kirjaston aarteita tutkii ja julkaisee (ennen tutkijat ottivat niitä luvatta mukaansakin); ne harvat slavistit, jotka ovat päässeet tutkimaan käsikirjoituksia, haluavat ehkä pitää kunnian itsellään, vaikka työ etenisi hitaasti; osa uusista löydöistä on niin huonokuntoisia, että niitten tutkiminen vaatii erityistä valokuvaustekniikkaa; ja päteviä tutkijoita ei enää ole paljoa, koska nykyisillä slavistipolvilla ei ole kokemusta vanhojen käsikirjoitusten tutkimisesta.

Euchologium Sinaiticum pars nova sisältää 28 aikaisemmin tuntematonta lehteä *Euchologium Sinaiticum* -käsikirjoitukseen (ks. ylh.).

Psalterium Sinaiticum pars nova täydentää puolestaan *Psalterium Sinaiticumia* 32 uudella lehdellä.

Psalterium Demetrii Sinaitici on saanut nimensä (”Dimitri Siinailaisen psaltnari”) yhden kirjoittajansa (kopioijansa) mukaan, joka on kirjoittanut nimensä ensimmäiselle sivulle; käsialasta päätellen hän on myös Kiovan lehtien (ks. ylh.) uudemman ensimmäisen sivun kirjoittaja. Kirjoittajia psaltnarin 145 lehdellä on ollut kaiken kaikkiaan kolme. Käsikirjoitus on todennäköisesti 1000-luvun jälkipuoliskolta. Se sisältää myös pienen lisäosan, jossa on 22 rohdosreseptiä erilaisiin vaivoihin ja joka rikastuttaa muinaiskirkkoslaavin tuntemustamme aivan uudella sanastolla.

Missale Sinaiticum (”Siinain messukirja”) sisältää 80 huonokuntoista ja vaikeasti luettavaa lehteä 1000-luvulta. Joidenkin tutkijoiden mukaan se on itse asiassa vielä yksi osa *Euchologium Sinaiticumia*. Joka tapauksessa Pyhän Katariinan luostarista peräisin olevissa glagoliittisissa käsikirjoituksissa on tunnistettavissa osittain samojen kirjoittajien käsialoja.

2.3. Piirtokirjoitukset

Piirtokirjoitukset ovat johonkin kovaan materiaaliin, yleensä kiveen, kaiverrettuja tekstejä. Niitten tekeminen vaati työkaluja ja aikaa. Satunnaisemmat, jollakin terävällä esineellä raapustetut tekstit ovat *graffiteja*. Piirtokirjoituksia ja graffiteja tutkiva tieteenala on nimeltään *epigrafiikka*; epigrafiikalla voidaan tarkoittaa myös itse piirtokirjoituksia ilmiönä ja tekstiaineistona.

Meille on säilynyt monia piirtokirjoituksia muinaiskirkkoslaavin ajalta 900- ja 1000-luvuilta ensimmäisen Bulgarian valtakunnan alueelta Bulgariasta ja Makedoniasta. Ne ovat lähes kaikki kyrillisiä, myös Makedoniassa, jossa glagoliittinen kirjoitus säilyi muuten pitempään. Tämä on luonnollista, koska käytännössä ne jatkoivat varhaisempaa kreikankielisten piirtokirjoitusten perinnettä Bulgarian valtakunnassa – olihan suurin osa tuonaikaisista kyrillisistä kirjaimista samannäköisiä kuin vastaavat kreikkalaiset. Niitä ei yleensä lueta muinaiskirkkoslaavin kaanoniin, koska ne ovat varsin lyhyitä ja edustavat valtiollista, eivät kirkollista sanankäyttöä. Niiden kutsuminen ”muinaiskirkkoslaavilaisiksi” ei ehkä siis ole perusteltua, vaikka ne on kirjoitettu ennen vuotta 1100; pikemminkin ne ovat muinaisbulgarialaisia ja -makedonialaisia. Toisaalta niitä ei olisi olemassakaan, elleivät Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaat olisi tulleet Bulgarian valtakuntaan (I.3.10), ja ne voivat valaista esimerkiksi kyrillisen kirjaimiston kehitysvaiheita. Eikä tuonaikaisten ihmisten mielessä ollut kuin yksi slaavilainen kirjakieli.

Vanhin kyrillinen piirtokirjoitus, joka on ajoitettavissa, on löytynyt Kreptšan kallio-
luostarista Koillis-Bulgariasta. Siellä olevassa hautakirjoituksessa on mainittu vainajan
kuolinajaksi lokakuu vuonna 6430 maailman luomisesta. Koska maailman luomisesta
Kristuksen syntymään katsottiin yleensä kuluneen 5508 vuotta, ajankohta vastaa mei-
dän ajanlaskumme vuotta 921⁶⁰ ja itsensä tsaari Simeonin valtakautta.

Samuelin piirtokirjoitus on löytynyt makedonialaisesta Germanin⁶¹ kylästä Prespa-
järven läheltä. Sen on kirjoituttanut Makedoniassa 997–1014 hallinnut tsaari Samuel
(mak. Samoil, bulg. Samuil) vanhempiensa ja vanhemman veljensä muistoksi. Se on
päivätty 6501 vuotta maailman luomisesta eli vuoteen 993 jaa.

Bitolan piirtokirjoitus on löydetty Pohjois-Makedonian Bitolan kaupungista. Se käsit-
tää 12 pitkää riviä, jotka tosin ovat osittain vaikeasti luettavissa. Se kertoo, että Bitolan
linnoituksen oli rakennuttanut uudelleen tsaari Joan (kyseessä on Joan Vladislav eli
Ivan Vladislav, joka hallitsi 1015–1018). Kirjoitus kertoo myös hänen syntyperästään
Samuelin veljenpoikana ja mainitsee kronikkamaisesti Samuelin Bysantin armeijalle
vuonna 1014 kärsimän tappion.

Mostitšin hautakirjoitus

Mostitš-nimisen ylimyksen hautakirjoitus 900-luvulta on löydetty ensimmäisen Bulga-
rian valtakunnan toisen (kristillisen) pääkaupungin Preslavin raunioista. Sen teksti on
hyvin säilynyt ja luettavissa; alla hakasuluissa annetut kirjaimet ovat tosin kuluneet
pois, mutta ne ovat helposti pääteltävissä:

СЪДЕ ЛЕЖИТЪ МОСТИУЪ УРЪГОУБЪЛНА БЪИВЪИ ПР[И] СЪМЕОНЪ ЦР[И]
И ПРИ ПЕТРЪ ЦР[И] ОС[М]ИИЖ ЖЕ ДЕСАТЬ ЛѢТЪ СЪИ ОСТАВИВЪ
УРЪГОУБЪЛСТВО Ї ВСЕ ІМѢНИЕ БЪИСТЪ УРЪНОРИЗЫЦЪ И ВЪ ТОМЪ
СЪВРЪШИ ЖИЗНЬ СВОЮ

Käännös:⁶² *Tässä lepää Mostitš, joka oli itširgu-boila [korkea ylimys] tsaari Simeonin
ja tsaari Pietarin aikana. Ollessaan kahdeksankymmenvuotias ja jätettyään itširgu-
boilan viran ja kaiken omaisuutensa hän ryhtyi munkiksi ja siinä [ominaisuudessa] hän
kohtasi elämänsä lopun*⁶³.

Mostitšin nimi ei ole slaavilainen vaan turkkilaiskielinen, hän oli siis varmaankin
vanhaa bulgaarien ylimyssukua. Hänen virkansa nimi УРЪГОУБЪЛНА on slaavilaistunut

⁶⁰ 6430 – 5508 = 922, mutta koska bysanttilainen vuosi vaihtui jo syyskuussa, syys-joulukuun
päivämäärät sijoittuvat meidän kannaltamme edelliseen vuoteen.

⁶¹ Kylä sijaitsee nykyään Kreikassa ja sen nimi on Άγιος Γερμανός *Ágios Germanós*.

⁶² Myös tämän tekstinäytteen sanat on otettu mukaan kirjan lopun sanastoon.

⁶³ Sananmukaisesti ”päätty elämänsä”, mutta ilmaus ei viittaa itsemurhaan.

muoto turkkilaiskielisestä ilmauksesta *itširgu-boila*, joka tunnetaan joistakin historiallisista lähteistä; loppuosa on varmasti sama sana, josta tulee muinaiskirkkoslaavin ylimystä tarkoittava БОЛГАРИНЪ (ja josta edelleen venäjän kautta tulee suomen *pajari*), mutta alkuosan merkityksestä ei olla varmoja.

ЦРЬ on lyhenne ja luetaan ЦЕСАРИ (sg.L sanasta ЦЕСАРЬ 'keisari; tsaari'). Kaikissa kirkkoslaavilaissa teksteissä on paljon lyhenteitä, erityisesti pyhissä tai muuten arvokkaita asioita tarkoittavissa sanoissa. Osin näin vältettiin kirjoittamasta kokonaan näkyviin pyhiä sanoja, joita ei saanut turhaan käyttää (esimerksi 'Jumala', 'Jeesus'), osin kyse oli tilan säästöstä. Lyhennysmerkki ҃ on nimeltään *titlo*.

СВРЪШИ tarkoittaa СВРЪШИ 'päätti, lopetti' ja monikon genetiivin ДЕСАТЬ '10' pitäisi olla ДЕСАТЪ, mutta muuten tekstissä on hämmästyttävän vähän poikkeamia alkuperäisestä muinaiskirkkoslaavin normista. Myös partisiippien käyttö (БЪВЪШИ 'ollut', СЪ 'oleva, ollessaan', ОСТАВИВЪ 'jättänyt, jätettyään') osoittaa tekstin kaivertajan hallinneen erinomaisesti Kyrilloksen ja Methodioksen luoman kirjakielen.

3. Kirkkoslaavin redaktiot

Jo muinaiskirkkoslaavilaisen vaiheen teksteissä eli ennen vuotta 1100 kopioiduissa käsikirjoituksissa on alueellisia eroja: länsislaavilaisella alueella syntyneet Kiovan lehdet eroavat kielellisiltä yksityiskohdiltaan selvästi ensimmäisessä Bulgarian valtakunnassa syntyneistä käsikirjoituksista, joissa puolestaan voi havaita eroja valtakunnan länsiosassa Makedoniassa ja itäosassa varsinaisessa Bulgariassa tehtyjen käsikirjoitusten välillä. Kielelliset erot kuvastavat eroja paikallisissa slaavilaisissa murteissa, mutta erityisesti sanaston ja oikeinkirjoituksen osalta (esimerkiksi kristinuskon kreikan-kielisten termien käännösvastineissa) kyse oli myös paikallisten *scriptoriumien* eli kirjoitus- ja kopiointiyhteisöjen, pääasiassa luostareitten, omista traditioista. Esimerkiksi sellaiset sanat kuin *životъ* 'elämä', *velъъ* 'suuri', *тъкъмо* 'vain' ja *iskoni* 'alussa, alusta' liitetään muinaiskirkkoslaavin ohridilaiseen (makedonialaiseen) perinteeseen; niitten preslavilaiset (itäbulgarialaiset) vastineet ovat *žitъje*, *velikъ*, *тъчъjo* ja *isprъva*.

Kirkkoslaavin käytön levitessä uusille alueille paikalliset erot siinä kasvoivat, ja muinaiskirkkoslaavilaisen vaiheen jälkeen voimme erottaa useita kirkkoslaavin paikallisia varieteetteja. Näitä varieteetteja on perinteisesti kutsuttu kirkkoslaavin *redaktioiksi* (venäjässä käytetään usein termiä извод *izvód*, englannissa *recension*). Nimitys on peräisin teosten historian tutkimuksesta: esimerkiksi jonkin pyhimyselämäkerran kaikki Serbiassa laaditut kopiot voivat muodostaa kielellisesti ja tekstuaalisesti suhteellisen yhtenäisen ryhmän, jolloin voimme puhua kyseisen teoksen serbialaisesta redaktiosta. Tästä termin käyttö on laajentunut tarkoittamaan kaikille serbialaisille käsikirjoituksille tyypillisiä kielellisiä piirteitä, niitten sisällöstä riippumatta, ja käsikirjoitusten redaktioiden lisäksi on alettu puhua myös itse kielen eli kirkkoslaavin redaktioista. Esi-

merkiksi kirkkoslaavin serbialaista redaktiota voidaan lyhyesti kutsua myös serbian-kirkkoslaaviksi.

Kirkkoslaavin redaktioiden kielelliset erot heijastavat paljolti puhutuissa slaavilaissa kielissä tapahtuneita muutoksia, varsinkin äänteellisiä, jotka vähitellen erottivat kielet toisistaan ja kantaslaavista (ks. tämän kirjan osaa IV). Silti kaikki redaktiot samalla jatkoivat myös kyrillometodiaanista perinnettä, eikä niitä voi pitää keskiajan puhuttujen slaavilaiskielten kirjoitettuna muotoina, vaikka ne tietysti ovat eri slaavilaiskansojen oman kirjallisuuden varhaisia edustajia. Yleensä ei siis ole järkevää kysyä, onko jokin teksti esimerkiksi ”serbiankirkkoslaavilainen” vai ”muinaisserbialainen” – kyse on vain näkökulmaerosta niin kauan kuin kansallisia, kirkkoslaavista selvästi poikkeavia kirjakieliä ei ollut syntynyt.⁶⁴ Vain joissakin erityistapauksissa, kuten Novgorodin tuohiasiakirjojen kohdalla (ks. III.4.9 alla), voimme keskiajan ortodoksisissa slaavilaismaissa puhua paikallisesta kirjallisesta traditiosta, joka oli selvästi kirkkoslaavista riippumatonta. Katolisissa slaavilaismaissa kirkkoslaavilainen vaihe jäi vaikutukseltaan vähäisemmäksi (III.5).

3.1 Böömiläis-määriläinen kirkkoslaavi

Vaikka Kiovan lehdet (ks. III.2.1 yllä) lasketaan mukaan muinaiskirkkoslaavin vanhaan kaanoniin, niitä voi samalla pitää böömiläis-määriläisen kirkkoslaavin varhaisena edustajana. Tämä traditio jatkoi suoraan Kyrilloksen ja Methodioksen Määrin-mission perinnettä, mutta kielellisesti sitä leimaavat useat böömiläis-määriläisen alueen piirteet. Nämä näkyvät selvästi *Prahan lehdissä*, kahdessa huonokuntoisessa glagoliittisessa pergamenttilehdessä, jotka löydettiin 1000-luvulta peräisin olevan latinankielisen kirjan sidosmateriaalista. Tällaisia länsislaavilaisia piirteitä Prahan lehdissä ovat mm. *ę* ja *a* -kirjainten sekoittuminen ja *o* ja *u* -kirjainten sekoittuminen, jotka osoittavat, että etinen nasaalivokaali oli alkanut ääntyä *a*:na ja takainen *u*:na. Muinaiskirkkoslaavin *št* ja *žd* -yhdistelmiä vastaavat usein *c* ja *z*, esim. *utvr̥ždenje* ’vahvistus’ esiintyy muodossa *utvr̥zenie*; tämä piirre löytyy jo Kiovan lehdistäkin. Länsislaavilaisuus on myös itä- ja eteläslaavilaisista kielistä kadonnut *dl*-konsonanttiyhtymän säilyminen, esim. *modlitvu* ’rukous’ (yksikön akkusatiivi), vrt. muinaiskirkkoslaavin *molitvq*.

Kun Methodioksen oppilaat oli karkotettu Määristä, böömiläis-määriläisen kirkkoslaavin traditiota pidettiin yllä Sázavan benediktiiniluostarissa Böömissä. Slaavilaisen liturgian käyttö ei kuitenkaan saanut jatkoa 1100-luvulle asti, joten tämä perinne katkesi. Myöhemmin glagoliittinen perinne palasi kyllä Böömiin joksikin aikaa uudestaan Kroatiasta (ks. 3.2 alh.).

---

⁶⁴ Slaavilaisten kirjakielten synnystä on saatavissa erinomainen kirja suomeksikin: J. Nuorluoto, *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakielet*, Helsinki 2003.

3.2 Kroatiankirkkoslaavi

Glagolitsa lienee ensin levinnyt Kroatiaan länsislaavilaiselta alueelta Pannonian kautta (I.3.8), ehkä joidenkin Konstantinos-Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaitten mukana. Myöhemmin myös Ohridin kirjallinen keskus Makedoniassa on saattanut ulottaa vaikutuksensa tänne asti. Kyrillinen kirjaimisto ei koskaan levinnyt Kroatiaan. Glagoliittisesta kirjaimistosta kehittyi Kroatiassa oma varianttinsa, jota usein kutsutaan ”kulmikkaaksi glagolitsaksi” (kr. *uglata glagoljica*) erotukseksi vanhemmasta ”pyöreästä glagolitsasta”; Kroatian keskiajan tutkijan on osattava lukea kulmikasta glagolitsaa. Kuten kappaleessa I.3.10. mainittiin, glagoliittisen kirjaimiston nimikin lienee peräisin Kroatiasta.

Katolisen kirkon alueella kirkkoslaavilainen liturgia oli erikoinen poikkeus. Ensimmäinen maininta siitä historiallisissa lähteissä on vuodelta 925, jolloin annettiin sitä koskeva kielto; myöhemmin annettiin kyllä myös paikallisia lupia kirkkoslaavin käyttöön. Kirkkoslaavilainen perinne säilyi erityisesti Dalmatian rannikolla paikallisten *glagòljāš*-nimellä tunnettujen pappien keskuudessa. Vielä niin myöhään kuin 1927 painettiin Kroatiassa kirkkoslaavilainen missaali eli messukirja, tosin suurin osa siitä oli jo kirjoitettu latinalaisin kirjaimin. Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen (1962–1965) jälkeen kansankielinen messu tuli katolisessa kirkossa yleisesti vallitsevaksi, joten kirkkoslaavilaiselle liturgialle ei enää ollut tarvetta kroaatinkielisen rinnalla.

Kroatiankirkkoslaavi levisi myös Böömiin, jonka oma glagoliittinen perinne oli katkenut (ks. edellä 3.1). Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsija Kaarle IV (hallitsi 1346–1378) kutsui Dalmatiasta *glagoljaš*-pappeja Prahan Emmaus-luostariin (joka tunnettiin sittemmin myös nimellä *Na Slovanech*). Tämä tapahtui vuonna 1348, eli samana vuonna, kun Kaarle myös perusti Prahan yliopiston. Kirkkoslaavin käytön Prahassa voidaan olettaa vaikuttaneen myös tšekkien uskonnollisen reformaattorin ja ortografian uudistajan Jan Husin (n. 1370 – 1415) toimintaan: glagoliittinen kirkkoslaavi osoitti, että jumalanpalvelus voidaan pitää kansalle ymmärrettävämällä kielellä ja että slaavilaisten kielten kirjoittamiseen tarvitaan enemmän kirjaimia kuin latinalaisissa kirjaimistossa on tarjolla – vaikka Hus sitten tyytyikin täydentämään latinalaista kirjaimistoa kirjaimiin liitettävin lisämerkein. Emmaus-luostarissa käytettiin glagolitsaa 1400-luvun alkuvuosikymmeniin saakka.

Kroatiankirkkoslaaville tyypillisiä kielellisiä piirteitä ovat jer-vokaalimerkkien sekoittuminen keskenään ja *a*-vokaalin kanssa (tai vain ison jerin käyttö), *i*- ja *y*-vokaalien sekoittuminen, etisen nasaalivokaalin *ę* sekoittuminen *e*:n kanssa ja takaisen nasaalivokaalin *ǫ* sekoittuminen *u*:n kanssa. Näitä tunnusmerkkejä ei yleensä tarvitse käyttää käsikirjoitusten tunnistamiseksi juuri kroatialaiseksi, koska kulmikas glagolitsa itsessään on helposti tunnistettavissa: **Ɀ ⱸ ⱹ ⱺ ⱻ ⱼ ⱽ Ȿ ...** = *a b v g d e ž ...*

3.3 Serbiankirkkoslaavi

Kristinusko levisi Serbiaan sekä lännestä Rooman kirkon alueelta että idästä Bysantin suunnasta. Suhteet itään muodostuivat vahvemmiksi, ja serbiankirkkoslaavissa käytettiin vain kyrillisiä kirjaimia. Erityisesti keskiaikaisen Serbian suuruudenaikana 1200- ja 1300-luvulla kirjoitettiin monia merkittäviä käsikirjoituksia.

Serbiankirkkoslaavissa ei erotettu jer-vokaalimerkkejä **ѣ** ja **ѥ** vaan kummankin asemesta kirjoitettiin **ѣ**. Nasaalivokaalin **ѧ** asemesta kirjoitettiin **ѡ** ja nasaalivokaalin **Ѣ** asemesta **ѣ**. Osassa serbialaista kielialuetta oli myös vaikeuksia käyttää vokaalimerkkejä **ѣ** ja **ѥ** johdonmukaisesti, koska niin kutsutuissa ekaavisissa serbian murteissa niitä vastaavat äänteet olivat langenneet yhteen. Myös **и** ja **ѣ** -merkkien erottamisessa oli horjuvuutta; jälkimmäinen kirjoitettiin sitä paitsi **ы**, koska ison jerin kirjoittamisesta oli muutenkin luovuttu. Serbiankirkkoslaaviin lainattiin myös glagoliittisesta kirjaimistosta **Ѧ** (ks. II osan 12. oppitunti, huomautus 4 bis) muodossa **Ѧ**; siitä ovat peräisin nykyserbian kirjaimet **ћ** ja **ђ** (latinalaisen aakkoston **ć** ja **đ**).

3.4 Bulgarialais-makedonialainen kirkkoslaavi

Kirkkoslaavin bulgarialais-makedonialaisen redaktio vakiintui Bulgarian toisessa valtakunnassa 1185–1393, mutta sen käyttö jatkui tämän jälkeenkin Bulgarian ja Makedonian ollessa osa Osmanivaltakuntaa. Se levisi myös Transilvaniaan, Valakiaan ja Moldaviaan eli nykyisten Romanian ja Moldovan alueille.

Bulgarialais-makedonialaista redaktiota kutsutaan usein ”keskibulgarialaiseksi” erotuksena toisaalta nykybulgariasta ja toisaalta ”muinaisbulgariasta” eli muinaiskirkkoslaavista. Nimitys on kuitenkin syntynyt aikana, jolloin makedonian katsottiin olevan osa bulgariaa (niin kuin monet bulgarialaiset tutkijat vieläkin ajattelevat), joten sitä voidaan pitää makedonialaisia syrjivänä. Luonnollisesti juuri Bulgarian eikä Makedonian alueella tuohon aikaan puhuttujen murteitten nimityksenä – sikäli kuin puhuttua kieltä voidaan tutkia kirjallisten lähteitten kautta – ”keskibulgaria” on asianmukainen termi.

Bulgarialais-makedonialaisessa kirkkoslaavissa jusit eli nasaalivokaalien merkit **ѧ** ja **Ѣ** ovat yleensä kumpikin käytössä, mutta osittain eri asemissa kuin muinaiskirkkoslaavissa (perinteisesti tätä ilmiötä on kutsuttu ”nasaalivokaalien keskibulgarialaiseksi sekoittumiseksi”).

Bulgarialaisella kielialueella iso jer **ѣ** kirjoitetaan johdonmukaisesti samoihin paikkoihin kuin muinaiskirkkoslaavissa, mikä erottaa bulgarialaisen kirkkoslaavin kaikista muista redaktioista. Sen sijaan makedonialaisella kielialueella ison jerin asemesta saatetaan esiintyä o-vokaali – esimerkkejä tästä on jo muinaiskirkkoslaavilaisissa teksteissä. Niinpä bulgarialaisissa teksteissä kirjoitetaan **ѣѢѢ** ’uni’ mutta makedonialaisissa **ѣѢѢ** kuten venäjänkirkkoslaavissa. Tämä kuvastaa puhuttujen kielten muutoksia: makedoniassa **ѣ** ja **ѣ** -kirjaimia vastaavat äänteet olivat langenneet yhteen, bulgariassa pysyneet

erillään (ks. IV.5.3). Sanan lopussa **-z** ei ääntynyt lainkaan niin kuin ei muinaiskirkkoslaavilaisen ajan jälkeen muuallakaan, vaan kirjoitusasu oli pelkästään perinteen sanelema.

3.5 Itäinen kirkkoslaavi ja venäjänkirkkoslaavi

Varhaiset itäslaavit eli nykyisten venäläisten, valkovenäläisten, ukrainalaisten ja rusiien edeltäjät, olivat jakautuneet moniin eri heimoihin. Skandinaviasta lähteneet viikingit, joita idässä kutsuttiin usein *varjageiksi*⁶⁵ tai ruseiksi purjehtivat veneillään pitkin itäslaavien ja suomalais-ugrilaisten kansojen asuttamien alueitten jokia käydessään kauppaa Bysantin ja arabien kanssa. Varjagit perustivat jokien varsille linnoituksia ja kauppapaikkoja.

Itäslaavilaisella alueella skandinaaviset varjagit tunnettiin kollektiivisella nimityksellä **Рѹсь**. Sana vakiintui koko alueen nimeksi ja siirtyi vähitellen myös alueen slaavien nimitykseksi, samalla tavoin kuin germaanisten frankkien nimitys siirtyi romaanista kieltä puhuvien ranskalaisten nimeksi tai turkkilaisten bulgaarien nimitys siirtyi heidän slaavilaisten alamaistensa nimeksi. Niin kuin kappaleessa I.3.5 Kyriloksen ja Methodioksen kasaarimission yhteydessä totesimme, aluksi slaavit ja rusit pidettiin kuitenkin selvästi erillään esimerkiksi bysanttilaisissa ja arabialaisissa lähteissä. Nimitys **Рѹсь** on selvästi samaa alkuperää kuin suomen sana *Ruotsi* (<*Rootsi) ja viitannee alun perin Ruotsin Roslagenin (<*Rōþslagen) maakunnasta lähteneisiin varjageihin. Sellaiset vanhat itäslaavilaiset nimet kuin **Олѣгъ**, **Ольга** ja **Ингоръ** ovat alun perin skandinaavisia (*Helgi*, *Helga*, *Ingvarr*). Skandinaavit itse kutsuivat Rusin aluetta nimellä *Garðaríki* 'linnoitusten valtakunta'.

Rusin tärkeimmäksi keskuksesi muodostui Kiova.⁶⁶ Kiovan hallitsija Vladímir (Volodímir) Suuri kastettiin kristinuskoon vuonna 988, ja tämän jälkeen myös kyrillisin kirjaimin kirjoitettu muinaiskirkkoslaavi levisi Rusiin. Aluksi käytettiin jonkin verran myös glagoliittisia kirjaimia (katso I.3.10).

Vanhimpana meille säilyneenä itäisen kirkkoslaavin edustajana pidetään *Ostromirin evankeliumia*, joka on hyvin säilynyt 294 pergamenttilehteä käsittävä aprakos-evankeliumi. Se kirjoitettiin 1056–1057 ja sen tilaajana oli Novgorodin kaupungin posadnikka eli käskynhaltija Ostromir. Ajallisesti se siis sijoittuu vielä muinaiskirkkoslaavilaiseen kauteen eikä se kielellisestikään poikkea muinaiskirkkoslaavilaisen kaaanonin käsikirjoituksista enempää kuin Kiovan lehdet – käsikirjoitusten luokittelussa on aina joitakin hieman mielivaltaisia piirteitä.

⁶⁵ Muinaisskandinaavin *væringr* 'valaliittolaiset', slaav. **Варязи** *varędzi*.

⁶⁶ Kiovan hallitsemaa Rusia on suomalaisissa lähteissä perinteisesti kutsuttu "Kiovan Venäjäksi", mutta tämä varhainen itäslaavilainen valtio ei ollut nimenomaisesti Venäjän edeltäjä ja sen keskushan oli nykyisessä Ukrainassa.

Itäiselle kirkkoslaaville tyypillistä on, että kirjaimet **ѣ** ja **ѥ** sekoittuvat, samoin **ѧ** ja **Ѩ**, koska itäslaavissa takainen nasaalivokaali *o* oli langennut yhteen *u*:n kanssa (toisin sanoen ne oli alettu ääntää samalla tavalla; ks. IV.6.2). Vähitellen kirjaimet **ѣ** ja **ѧ** jäivät kokonaan pois käytöstä. Koska etinen nasaalivokaali *e* puolestaan oli langennut yhteen *a*:n kanssa, kuitenkin niin että edeltävä konsonantti ääntyi liudentuneena eli palatalisoituneena, kirjainmerkkejä **Ѣ** ja **Ѥ** alettiin pitää toistensa variantteina (modernissa kirillitsassa kummankin korvasi sittemmin я-kirjain) ja **Ѣ** jäi kokonaan pois käytöstä. Kirjain **Ѧ** alettiin ääntää *šč*, koska usein muinaiskirkkoslaavin *št* vastaa itäslaavin *šč*-yhdistelmää, esimerkiksi mksl. **иѦѣ** *ištq* ja itäslaavin **иѣю** *išču* 'etsin'.⁶⁷ Digrafin **ѥѦ** korvasi **Ѧ** tai pelkkä **Ѧ**.

1200-luvulla mongolien ja heidän kanssaan sotivien tataarien valloitukset muuttivat koko keskisen ja itäisen Euraasian valtasuhteet toisiksi. Laajimmillaan Mongolivaltakunta oli suurin historian koskaan tuntema yhtenäinen valtio. Kiova kukistui mongoliarmeijan piirityksessä vuonna 1240. Pohjoisemman Moskovon suuriruhtinaat alkoivat kuitenkin 1300-luvulta lähtien vähitellen valloittaa uusia alueita ja itsenäistyä tataarien yliherruudesta, ja itäslaavilaisten kansojen valtiollinen ja kirkollinenkin keskus siirtyi näin nykyisen Venäjän alueelle. Tästä lähtien voimme kirkkoslaavin historiassa puhua nimenomaan *venäjänkirkkoslaavista*, vaikka perinteisesti tätä nimitystä on epähistoriallisesti käytetty myös itäisen kirkkoslaavin varhaisemmasta, kiovalaisesta vaiheesta.

Moskovon nousu tapahtui samaan aikaan kuin Serbian ja Bulgarian joutuminen Osmanivaltakunnan osiksi. Kirkonmiehiä siirtyi eteläslaavilaiselta alueelta Venäjälle 1300- ja 1400-luvuilla. He ryhtyivät korjaamaan venäjänkirkkoslaavia eteläslaavilaisen alueen normin mukaiseksi; tätä kutsutaan venäjän kielihistoriassa *toiseksi eteläslaavilaiseksi vaikutukseksi* (ensimmäinen eteläslaavilainen vaikutus olivat luonnollisesti alkuperäiseen muinaiskirkkoslaaviin sisältyneet eteläslaavilaisuudet). Muun muassa jerejä alettiin taas kirjoittaa sellaisiin asemiin, joista ne olivat puhutun itäslaavin vaikutuksesta jo pudonneet pois tai joissa ne olivat korvautuneet toisilla vokaaleilla; esimerkiksi itäslaavilainen muoto **крѡвь** 'veri' korvattiin vanhemmalla muodolla **крѣвь** (vrt. edellisessä kappaleessa 3.4 esiteltyyn bulgariankirkkoslaaviin). Myös venäjänkirkkoslaavin kielioppiin palautettiin useita siitä jo unohtuneita muotoja ja rakenteita.

Toisin kuin muualla kirkkoslaavia käytävillä alueilla, itäslaavilaisella kielialueella ja erityisesti Venäjällä kyrillisiä kirjaimia käytettiin paljon myös paikallisen kielen kirjoittamiseen. Novgorodin tuohiasiakirjat (IV.4.9) edustavat kirkkoslaavista riippumattonta paikallista asiakirja- ja kirjetraditiota. Varhainen lakikokoelma *Russkaja pravda* (IV.4.8) merkitsee muistiin aikaisemmin suullisesti siirtyneitä säännöksiä ja on sen

⁶⁷ Mutta toisissa sanoissa venäjän **щ** on vain lainaa kirkkoslaavista, näin esimerkiksi aktiivin preesenspartisiipissa. Partisiippi **летающий** *letajúščij* 'lentävä' on kirkkoslaavilaisuus, alkuperäinen itäslaavilainen partisiippimuoto näkyy esimerkiksi ilmauksessa **летучая мышь** *letúčaja myš* 'lepakko' ('lentävä hiiri').

vuoksi kieleltään lähellä puhuttua itäslaavia. Eräässä mielessä voidaan siis sanoa, että Venäjällä oli kaksi kirjallista traditiota, toisaalta itäinen kirkkoslaavi, myöhemmin venäjänkirkkoslaavi, ja toisaalta kirjoitettu muinaisitäslaavi, myöhemmin kirjoitettu muinaisvenäjä. Kuitenkin esimerkiksi kronikoista (IV.4.7) löytyy helposti sekä kirkkielen että puhutun itäslaavin piirteitä. Venäjänkirkkoslaavi ja kirjoitettu muinaisvenäjä eivät siis olleet aidosti erillisiä kirjallisia normeja, vaan pikemminkin rekistereitä tai tyylillisiä ääripäitä, joiden välillä jokainen kirjoittaja liikkui tekstin genren ja aiheen sekä oman koulutuksensa sallimissa rajoissa. Ja selvää on, että ”muinaisvenäläinen kirjallisuus” voi tarkoittaa sekä enemmän että vähemmän kirkkokielisesti kirjoitettuja tekstejä.⁶⁸

3.6 Liettualainen eli ruteenilainen kirkkoslaavi

Liettuan suuriruhtinaskunta, joka oli syntynyt 1200-luvulla, kasvoi 1400-luvulla Euroopan pinta-alaltaan suurimmaksi valtioksi, joka ulottui Itämereltä Mustallemerelle; siihen kuului myös Kiova ympäristöineen. Vuonna 1569 Lublinin unionissa Liettua ja Puola yhdistyivät voimakkaaksi valtioksi, jonka virallinen nimi kansainvälisissä yhteyksissä oli *Regnum Poloniae Magnusque Ducatus Lithuaniae* ’Puolan kuningaskunta ja Liettuan suuriruhtinaskunta’; historiassa voidaan puhua ”Puola-Liettuasta”.

Liettuan suuriruhtinaskunnassa asui runsaasti slaaveja, joiden kieli oli nykyisten ukrainan, rusiinin ja valkovenäjän kielten edeltäjä; historiassa sitä kutsutaan usein *ruteeniksi*. Suuriruhtinaskunnassa ei käytetty kirjakielenä liettuaa, vaan latinan lisäksi Kiovan Rusista perittyä kirkkoslaavia. Uudella ajalla hallitseviksi hallintokieliksi tulivat latina ja puola, toisaalta kirkkoslaavia alettiin lähentää puhuttuun ruteeniin ja syntyi niin kutsuttu *próstaja móva* ’yksinkertainen (s.o. tavallisten ihmisten) kieli’.

Liettualaisesta eli ruteenilaisesta kirkkoslaavista on kielihistoriassa käytetty montaa nimeä: ”liettualainen kansliakieli”, ”kansliaslaavi”, ”länsivenäläinen [!] kirjakieli”, *ruski*, ”muinaisvalkovenäjä”. Tällainen nimitysten kirjavuus johtuu siitä, että keski- ja uuden ajan kielihistoriaa on usein katsottu modernien kansallisvaltioitten näkökulmasta ja moni keskiaikainen valtio, niin kuin juuri Liettuan suuriruhtinaskunta, voidaan tarpeen mukaan nähdä useamman kuin yhden nykyisen kansakunnan esiasteena.

---

⁶⁸ Tilannetta, jossa yhteisö käyttää kahta selvästi erilaista kielimuotoa eri funktioissa, kuvataan termillä *diglossia*. Esimerkki tästä on saksankielinen Sveitsi, jossa kirjallisissa ja virallisissa yhteyksissä käytetään saksan kirjakieltä (tarkkaan ottaen saksan kirjakielen sveitsiläistä varieteettia) ja kaikessa jokapäiväisessä kanssakäymisessä sveitsinsaksan murteita, jotka eroavat saksan kirjakielestä niin paljon, että niitä voitaisiin pitää omana kielenään. Joidenkin tutkijoiden mukaan keskiaikaisella Venäjällä olisi vallinnut diglossia, mutta koska kielimuotojen ero oli liukuva (toisin kuin Sveitsissä), tuntuu siis paremmalta ajatella venäjänkirkkoslaavia ja kirjoitettua muinaisvenäjää pikemminkin rekistereinä tai tyylillisinä resursseina kuin diglossiana.

Ruteenilaisessa kirkkoslaavissa *г* ääntyi frikatiivisena (niin kuin nykyisessä ukrainassa ja valkovenäjässä); *g*-äänne kirjoitettiin sen vuoksi *кг*, esim. puolasta lainatussa sanassa *к҃ды* *gdy* 'kun'. Muoto-opissa on paljon nykyisistä puolan, valkovenäjän ja ukrainan kielistä tuttuja piirteitä. Käytössä on myös runsaasti alasaksasta ja latinasta puolan kautta tulleita sanoja, esimerkiksi *рынокъ* *rynok* 'tori', *ратѣшъ* *ratuš* 'raatihuone, kaupungintalo', *бѣрмистръ* *burmistr* 'pormestari', *персона* *persona* 'henkilö', *кѣлашторъ* *kljaštor* '(katolinen) luostari'.

3.7 Uuden ajan normitettu kirkkoslaavi

Ensimmäiset kirkkoslaavin kieliopit kirjoitettiin ruteenilaisella alueella 1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla. Niistä tärkeimmän julkaisi vuonna 1619 Polotskin arkkipiispa Melétij Smotrýc'kij, ja siitä tuli ohjenuora, jota alettiin seurata myös Venäjällä ja josta otettiin monia uusintapainoksia. Kun Pietari Suuren reformien tuloksena varsinainen venäjän kirjakieli irrottautui kirkkoslaavista 1700-luvun alussa, lähinnä Meletijn kieliopin ja venäjänkirkkoslaavin pohjalle normitettu kirkkoslaavi jäi vain uskonnolliseen käyttöön. Tässä uusimmassa ja viimeisessä muodossaan kirkkoslaavia kutsutaan *synodaalikirkkoslaaviksi* (synodi on ortodoksisten kirkolliskokousten nimitys).

Synodaalikirkkoslaaviksi painettu liturginen kirjallisuus levisi 1700-luvulla myös eteläslaavien keskuuteen ja syrjäytti vuosisadan loppuun mennessä sekä serbiankirkkoslaavin että bulgarialais-makedonialaisen kirkkoslaavin. Venäjän kirkossa käytettyjä tekstejä pidettiin aidoimpana ja pyhimpänä kirkkoslaavina, koska alkuperäistä kyrillo-metodiaanista traditiota ei enää tunnettu. "Slaavinkielinen" jumalanpalvelus noudattaa siis nykyään kaikissa slaavilaisissa maissa samaa tekstiä, vain ääntämisen yksityiskohdissa on joitakin eroja kansallisten kirkkojen välillä.

Jouluevangeliumin alku nykyisellä kirkkoslaavilla

Esimerkkinä modernista synodaalikirkkoslaavista on tässä jouluevangeliumin alku (Luukkaan evangeliumin 2. luvun alusta). Se on otettu tetraevangeliumista, joka on painettu Moskovassa vuonna 1741 = 7418 maailman luomisesta eli 1910 jaa. Fontiteknisistä syistä aivan kaikkia alkuperäisiä diakriitteja (aksenttimerkkejä) ja kirjainvariantteja ei tässä pystytä toistamaan.

БЫ́СТЬ ЖЕ ВО́ ДНИ ТЫ́И , И́ЗЫДЕ́ ПОВЕЛѢ́НІЕ ѿ́ КЕСАРѦ́ А́ВГ҃СТА , НАПИСА́ТИ ВСѦ́
 ВСЕЛѢ́ННЮ́ ; сѣ́ НАПИСА́НІЕ ПѢ́РВОЕ БЫ́СТЬ . ВЛА́ДЦѦ́ СІ́РІЕЮ́ , КИРИ́НІЮ . И́
 И́ДАХ҃Ъ ВСѦ́ НАПИСА́ТИСѦ́ КѦ́ЖДО ВО́ СВО́Й ГРА́ДЪ . ВЗЫ́ДЕ́ ЖЕ И́ І́УСѦ́ФЪ ѿ́
 ГА́ЛИЛЕА́ , И́З ГРА́ДА НА́ЗАРЕ́ТА , ВО́ І́УДЕ́Ю ВО́ ГРА́ДЪ ДѢ́ВВЪ , И́ЖЕ

НАРИЦА́ЕТСЯ ВИДЛЕ́ЕМЪ , ЗАНѢ БЫ́ТИ ѢМОУ Ѡ́ДОМЪ И Ѡ́ТЕЧЕСТВА ДАВЫ́ДОВА ,
НАПИСА́ТИСЯ СЪ МРІЕЮ ѠБРА́ЧЕНОЮ ѢМОУ жЕНО́Ю СОУ́ЩЕЮ НЕПРА́ЗДНОЮ .

Diakriittisten merkkien käyttö jäljittelee kreikkaa, ja akuutti (´) ja gravis (˘) osoittavat painon paikan; paino on usein substantiivin asemesta sitä edeltävällä prepositiolla, esimerkiksi *ѠЗЪ ГРАДА* *iz grada* 'kaupungista', *Ѡ́ДОМЪ* *ót domu* 'talosta', tässä: 'sukukunnasta'. Toisin kuin muinaiskirkkoslaavissa, pienen *jusin* *Ѡ* äännearvo on *ja* (tai *a* jota edeltävä konsonantti on liudentunut). Merkit *Ѡ*, *ѡ* ja (osittain) *Ѣ* ovat korvanneet merkit *Ѡ*, *ѡ* ja *Ѣ*. Sanojen loppuun kirjoitetaan vieläkin jerejä (esim. *ГРАДЪ* 'kaupunki'), mutta niitä ei ole äännetty tuhanteen vuoteen. Venäjän ortografiasta sananloppuinen iso *jer Ѣ* poistettiin vuoden 1917 vallankumouksen jälkeen, koska se ei edustanut mitään äännettä; bulgarian ortografiasta se poistettiin vasta toisen maailmansodan jälkeen. Sananloppuinen pieni *jer Ѣ* osoittaa edellisen konsonantin liudennusta, kuten venäjässä.

4. Slavia Orthodoxan tekstit

4.1 Slavia Orthodoxa kulttuurialueena

Vuonna 1054 Euroopan kristillinen kirkko jakautui lopullisesti katoliseen ja ortodoksisen kirkkoon pitkään kestäneitten lännen ja idän ristiriitojen seurauksena (ks. I.3.3). Katolisen kirkon johdossa oli Rooman patriarkka eli paavi, ortodoksisen kirkon johdossa Konstantinopolin patriarkka, joka oli kuitenkin riippuvainen Bysantin keisarin tuesta. Ortodoksisen kirkon piiriin jäivät kaikki itäslaavilaiset kansat (nykyisiä kansannimiä käyttäen venäläiset, ukrainalaiset, valkovenäläiset ja rusiinit) sekä eteläslaaveista bulgarialaiset, makedonialaiset, serbit ja montenegrolaiset. Muista slaaveista tuli katoililaisia.

Lännen ja idän kirkon välit olivat huonot. Lännestä lähteneet neljännen ristiretken osallistujat tappoivat, tuhosivat ja ryöstelivät Konstantinopolissa kolmen päivän ajan huhtikuussa 1204, minkä jälkeen Bysantti alistettiin melkein kuudeksi vuosikymmeneksi katolisten aatelisten hallitsemaksi "Latinalaiseksi keisarikunnaksi". Bysantti onnistui tästä vielä nousemaan, mutta toukokuussa 1453 Osmanivaltakunta valloitti Konstantinopolin; Bysantin eli Itä-Rooman valtakunnan uskomaton yli tuhatvuotinen historia päättyi lopullisesti. Vaikka Konstantinopolin ortodoksista patriarkaattia ei lakautettu, se jäi islamilaisen Osmanivaltakunnan alaiseksi, ja ortodoksisen maailman keskus siirtyi vähitellen Moskovan suuriruhtinaskuntaan (ks. III.3.5 edellä). Moskova julisti olevansa "kolmas Rooma" eli Rooman ja Konstantinopolin arvon perijä.

Ortodoksisissa slaavilaismaissa osa papistosta osasi jonkin verran kreikkaa, mutta vallitseva kirkon ja kirjallisuuden kieli oli kirkkoslaavi. Italialainen slavisti Riccardo

Picchio alkoi 1958 käyttää nimitystä *Slavia Orthodoxa* 'ortodoksinen slaavien alue' kaikista niistä slaavilaismaista, joita keskiajalla ja uuden ajan alussa yhdisti kirkkoslaavin käyttö. Termillä tarkoitetaan kulttuurihistoriallista aluetta, sillä se ei koskaan muodostanut yhtenäistä valtiota. Vaikka kirkkoslaavista muodostui paikallisia versioita eli redaktioita, kuten edellisessä luvussa näimme, käsikirjoitukset ja myös niitten kirjoittajat kiersivät alueelta toiselle ja tietoisuus uskonnollisesta ja kulttuurisesta yhteydestä säilyi. Kirkkoslaavilla oli *Slavia Orthodoxa*ssa osittain samanlainen rooli kuin latinalla lännessä, ja sitä onkin kutsuttu "Euroopan kolmanneksi klassilliseksi kieleksi" latinan ja kreikan lisäksi; tosin sitä ei koskaan viljelty niin monipuolisesti kirjallisuuden eri genreissä kuin latinaa ja kreikkaa. Myöhemmin kirkkoslaavi vaikutti myös uusiin kansallisiin kirjakieliin, kaikkein eniten venäjän kirjakieleen.

Slavia Orthodoxan vastapoolina Keski-Euroopassa oli *Slavia Romana* eli *Slavia Latina*, jossa kirjakielenä oli latina ja kansankielet pääsivät esiin vasta vähitellen. Kirkkoslaavi jäi *Slavia Romanan* alueella vain rajattuun paikalliseen käyttöön (ks. alla III.5.2).

Slaavilaismaissa *Slavia Orthodoxan* kirjallisuutta tarkastellaan useimmiten oman kansallisen historian näkökulmasta, niin että huomio kiinnitetään omalla alueella ja oman kansan keskuudessa syntyneisiin teksteihin. Tämä näkökulma ei ole varsinaisesti väärä, mutta *Slavia Orthodoxan* kulttuurinen yhtenäisyys ja tekstien kierto alueelta toiselle jää silloin usein taka-alalle. Toisaalta koko *Slavia Orthodoxan* kirjallisuuden historian esittäminen olisi todella laaja ja monipolvinen tehtävä. Sen vuoksi tässäkin oppikirjassa, vaikka edellisessä luvussa seurasimme itse kirkkoslaavin historiaa kirjakielenä uusimmalle ajalle asti, teksteistä käsittelemme ensi sijassa kirkkoslaavin neljänä ensimmäisenä vuosisatana syntyneitä teoksia 1200-luvulle saakka; monet toki edustavat tekstityyppejä, joista seuraavina vuosisatoina syntyi yhä uusia versioita. Ajallinen raja on sama kuin Gunnar O. Svanen teoksessa *Ældre kirkeslavisk litteratur* (Aarhus 1989).

4.2 Keskiaikaisen kirjallisuuden luonteesta

Bysanttilainen traditio, joka periytyi myös *Slavia Orthodoxaan*, ei pitänyt kirjoittajaa tai muutakaan taiteilijaa uuden luoja siinä mielessä, kuin me olemme omassa kirjallisuus- ja taidekäsityksessämme tottuneet ajattelemaan. Vain Jumala saattoi luoda jotakin uutta, kirjoittajan tehtävänä oli pelkästään auttaa ymmärtämään hänen luomistyötään ja hänen asettamaansa maailmanjärjestystä. Tekstin tekijän taito oli käytännön ammattitaitoa, josta käytetty kreikan sana τέχνη *tékhne* ja latinan sana *ars* tarkoitti myös esimerkiksi käsityöläisen "taitoa", ei "taidetta" nykymerkityksessä. Slaavilaisella

taholla käytettiin sellaisia sanoja kuin *ХЪИТРОСТЬ* tai *ХЪДОЖЬСТВО*⁶⁹ 'taito; viisaus' (vrt. *ХЪИТРЪ* 'taitava', *ХЪДОРЪ*⁷⁰ 'kokenut, taitava').

Tästä seurasi, ettei teoksen omaperäisyyttä pidetty arvossa. Tekijä sai vapaasti kääntää, muuntaa ja yhdistellä aikaisempia tekstejä – mitään tekijänoikeusajattelua ei ollut. Teoksista ei useinkaan käy ilmi niitten tekijän nimeä, ellei hän ollut huomattava pyhimys, ja tekstiin on saatettu myöhemmin lisätä tekijäksi jonkun pyhän miehen nimi vain jotta se saisi suuremman auktoriteetin. Esimerkiksi Kyrilloksen, Methodioksen ja heidän huomattavimpien oppilaittensa, kuten Kliment Ohridilaisen, kirjallisesta tuotannosta on erilaisia käsityksiä, koska monet tekstit voidaan liittää heihin vain epäsuoran todistusaineiston perusteella. Käsikirjoitusten kopioijat kyllä joskus ilmoittivat nimensä jossakin sivun laidassa tai käsikirjoituksen lopussa, mutta lähinnä pyytääkseen nöyrästi anteeksi mahdollisesti tekemiään virheitä.

Kuten tämän osan 1. luvussa mainittiin, slaavilaisessa maailmassa monet käsikirjoitukset ovat *kompilaatioita* eli kokoelmia, jotka saattavat yhdistää osia monesta aikaisemmasta teoksesta. Myös asiasisältöjä saatettiin muuttaa, esimerkiksi jotkin Rusin hallitsijoita ylistävät tekstit ovat alun perin Bulgarian hallitsijoita ylistäneitä teoksia, joissa hallitsijan nimi on vain muutettu. Tällainen *avoin traditio* muistuttaa itse asiassa nykyistä internetiä, se vain toimi paljon hitaammin käsikirjoitusten siirtyessä scriptoriumeista toisiin: tekstejä ja niitten osia voitiin käyttää yhä uudestaan, ja niitten välillä toimii monimutkainen riippuvuuksien verkosto. Myös tekijyyden hämärtyminen on vienyt internetin lähemmäksi keskiaikaisten käsikirjoitusten maailmaa.

Realistinen maailman ja tapahtumien kuvaus ei myöskään ollut itseisarvo. Kirjallisten teosten tärkein tehtävä ei ollut kuvastaa maailmaa vaan opettaa ja jalostaa ihmistä hengellisesti. Bysantissa vallinneen *uusplatonistisen* filosofian mukaan kaikki konkreettinen maailmassa edustaa ylemmää ideoiden todellisuutta; myös kaikki taideteokset olivat korkeamman todellisuuden ja ikuisten ideoiden merkkejä ja edustajia. Raamatun tekstit olivat luonnollisesti pyhiä ja muuttumattomia, viime kädessä Jumalalta tulleita, eikä niitten totuudellisuutta pohdittu. Mutta myöskään esimerkiksi sellaista pyhimyselämäkertaa kuin Vita Constantini, jonka osia olemme lukeneet, ei arvioitu historiallisena raporttina. Koska sen tarkoituksena oli asettaa Konstantinos Filosoifi hurskaitten slaavien esikuvaksi, siinä on osia, joita niitten ensimmäinen kirjoittajakaan tuskin on kuvitellut todenmukaiseksi – tai hänelle ne ovat olleet todenmukaisia korkeammassa mielessä, arvokkaampien totuuksien kuvittajana.

Kannattaa silti huomata, ettei keskiaikainen pyhimyselämäkerta, kun siitä riisutaan uskomattomimmat ihmekertomukset, ole kuitenkaan kovin kaukana siitä, miten nykyään tehdään vaikkapa elokuvia historiallista henkilöistä. Emme tiedä, väittelikö

⁶⁹ II osan viidennessä oppitunnista muistamme, että nuori Konstantinos opiskeli *ВЪСЪМЪ [...] ЄЛИНЬСКЪИИМЪ ХЪДОЖЬСТВОМЪ* 'kaikkia kreikkalaisten taitoja'.

⁷⁰ Sana on laina germaaneilta: kantagermaanin **handugaz* 'kätevä', vrt. monen germaanisen kielen *hand* 'käsi'.

Konstantinos Filosofi todella julkisesti papiston kanssa Venetsiassa (ks. II osan 10. oppitunti), mutta kohta on juuri sellainen, jonka käsikirjoittaja lisäisi hänestä kertovaan elokuvaan havainnollistaakseen hänen aatemaailmaansa. Ajateltakoon suosittua brittiläistä televisiosarjaa *The Crown*, joka tehtiin kuningatar Elisabet II:sta hänen vielä hallitessaan: se sisältää runsaasti kohtauksia, jotka tuskin ovat tapahtuneet tai jotka eivät edes ole voineet tapahtua, mutta olisi väärin sanoa, ettei sarjalla ole mitään tekemistä todellisuuden kanssa.

Kirkkoslaavilainen kirjallisuus oli varsin riippuvaista bysanttilaisesta kreikan-kielisestä esikuvastaan. Suuri osa siitä on käännöksiä tai mukaelmia kreikankielisistä alkuteksteistä. Slavia Orthodoxan kirjallisuus ei taiteellisessa mielessä koskaan kehittänyt eteenpäin bysanttilaisia muotoja siinä määrin kuin ortodoksinen maalaustaide, arkkitehtuuri tai kirkkomusiikki. Se myös pysytteli tiukemmin uskonnollisissa teemoissa kuin bysanttilainen esikuvansa: vaikka Konstantinos Filosofin aikana Bysantissa oli jo alettu taas tutkia antiikin suuria ”pakanallisia” filosofeja ja hänen suuret opettajansa Leo Matemaatikko ja Fotios (I.3.2) harrastivat tieteitä laajemmin, tästä niin kutsutusta ensimmäisestä bysanttilaisesta renessanssista ei välittynyt slaaveille kovin paljoa eikä muita kuin kristillisiä kirjoittajia juurikaan käännetty. Esimerkiksi Josephuksen teos *Juutalaissodan historia* (ks. III.4.7 alla) käännettiin slaaviksi lähinnä vain sen vuoksi, että se antoi tietoa myös kristinuskon historiasta. Erään slavistikollegani mukaan ”koko kirkkoslaavilainen kirjallisuus vastaa yhden bysanttilaisen provinssikaupungin kirjastoja”.

Onko Jussi Halla-aho siis oikeassa kirjoittaessaan *Muinaiskirkkoslaavin käsikirjassaan* (2006), että ”muinaiskirkkoslaavin [...] ’tragedia’ on siinä, ettei sillä ole kirjoitettu mitään mielenkiintoista”? Siinä mielessä hän on oikeassa, että jos haluaa opetella jonkin vanhan indoeurooppalaisen kielen sillä kirjoitettujen teosten taiteellisten arvojen perusteella, kreikka, latina ja sanskrit ovat parempia valintoja. Mutta jos haluaa tutkia ja ymmärtää slaavilaisten kansojen kulttuurihistoriaa, on tietysti syytä tutustua juuri niihin teksteihin, joita lukutaitoiset slaavit keskiajalla lukivat ja kirjoitustaitoiset kirjoittivat. Sitä paitsi, niin kuin Gunnar O. Svane korostaa, kirkkoslaavilaisen kirjallisuuden historiallinen rooli oli tuoda ei-kirjallisessa kulttuurissa eläneet pakanalliset slaavit Etelä-Euroopassa syntyneen kristillisen korkeakulttuurin piiriin. Käännökset täyttivät tämän tehtävän hyvin, ja kääntäminen prosessina kehitti slaavien kirjakieltä edelleen. On toki ymmärrettävää, ettei kirkkoslaavilainen kirjallisuus heti saavuttanut samantaisia taiteellisia arvoja kuin monta kertaa pitemmän tradition varassa toiminut kreikan kieli.

4.3 Liturgiset kirjat

Kaikkein arvostetuimpia tekstejä Slavia Orthodoxan piirissä olivat liturgiset eli jumalanpalveluksessa (slaav. *служба* ’palvelu’) käytettävät kirjat, joista arvokkaim-

pia olivat Raamatun kirjat. Hieman yksinkertaistaen voisi sanoa, että opillisesti katonlinen kirkko painottaa kirkon roolia ihmisen opettajana, protestanttiset kirkot Raamatua Jumalan sanana ja ortodoksiset kirkot liturgiaa kristillisen perinteen turvaajana ja välittäjänä. Niinpä ortodoksiassa Raamatunkin tärkein rooli on liturginen. Raamatun *kaanon* eli siihen virallisesti kuuluvien kirjojen luettelo oli kyllä vahvistettu, mutta keskiajalla ei ollut olemassa Raamattua fyysisesti yhtenäisenä kirjana tai käsikirjoituksena, ei edes koko Vanhaa testamenttia tai koko Uutta testamenttia. Ensimmäinen koko Raamatun käsittävä yhtenäinen kirkkoslaavilainen käsikirjoitus oli *Gennadin Raamattu*, joka koottiin Novgorodin ja Pihkovan arkkipiispan Gennadin toimeksiannosta vuonna 1499. Ensimmäinen painettu kirkkoslaavilainen Raamattu oli *Ostrohin (Ostrogin) Raamattu*, joka painettiin Ukrainan Ostróhissa Puola-Liettuaassa vuonna 1581.

Perimätiedon mukaan Konstantinos-Kyrilloksen johdolla aloitettu Raamatun kirjojen kääntäminen saatettiin hänen kuolemansa jälkeen Methodioksen johdolla loppuun, mutta kaikkia niistä ei ole säilynyt näin vanhalta ajalta. Niillekään Raamatun kirjoille, jotka varmasti käännettiin slaavien apostolien elinaikana, ei pystytäkään kattavasti ja yksityiskohtaisesti rekonstruoimaan niiden alkuperäistä kyrillometodiaanista tekstiä.

Liturgisten kirjojen käyttö määräytyi ortodoksisen *kirkkovuoden* kierron mukaan. Siinä on itse asiassa kaksi erillistä kiertoa eli sykliä, joista toinen seuraa kiinteästi maallista kalenteria ja toinen määräytyy pääsiäisen liikkuvan ajankohdan mukaan. Kiinteää kiertoa kutsutaan joskus solaariseksi eli aurinkosykliksi, ja se alkaa syyskuun ensimmäisenä päivänä ja kestää seuraavan elokuun loppuun. Liikkuvaa kiertoa puolestaan kutsutaan myös lunaariseksi eli kuusykliksi (koska pääsiäisen ajankohta riippuu kuunkierrosta), ja se määrää liturgisen kalenterin kymmenen viikkoa ennen pääsiäistä ja kahdeksan viikkoa sen jälkeen.

Evankeliumikirjat

Tärkein liturginen kirja on *aparakosevankeliumi* eli *sunnuntaievankeliumi*, joka sisältää jumalanpalveluksissa käytettävät evankeliumin lukukappaleet kirkkovuoden mukaisessa järjestyksessä. Perimätiedon mukaan se oli ensimmäinen teksti, jonka Konstantinos-Kyrillos käänsi slaaviksi (I.3.6). Muinaiskirkkoslaavin käsikirjoitusten kaanonissa aprakoksia ovat *Codex Assemanianus* ja *Savvina kniga* (III.2.1). Muita kuuluisia aprakoksia ovat *Ostromirin evankeliumi* Novgorodista (1056/1057) ja serbialainen *Miroslavin evankeliumi* (1186), jotka ovat samalla kirkkoslaavin itäslaavilaisen ja serbialaisen redaktion vanhimpia säilyneitä tekstejä.

Aprakosevankeliumi alkaa pääsiäisen lukukappaleella, joka on Johanneksen evankeliumin alusta: *Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala*; muinaiskirkkoslaaviksi: *искони бѣ слово и слово бѣ оу бoгa и богъ бѣ слово*.⁷¹ Vita Constantini

---

⁷¹ Huomaamme, että suomalainen kirkkoraamattu ja muinaiskirkkoslaavilainen versio eroavat siinä, mikä näyttäisi olevan viimeisen lauseen subjekti, ”Sana” vai ”Jumala”. Slaavilainen ver-

kertoo Kyrilloksen alkaneen käännöstyönsä juuri tästä, mille voidaan antaa kolmenlainen merkitys: on uskottavaa, että käännöstyö aloitettiin juuri aprakoksesta; *slovo* 'sana' kuvaa myös hyvin Kyrilloksen roolia Jumalan sanan levittäjänä slaavien keskuudessa; ja kolmanneksi *slovo*, kreikan *lógos*, on monitulkintainen kristillisen teologian ja uusplatonistisen filosofian termi, joka kuvaa Jumalan asettamaa maailmanjärjestystä, joka tuli Jeesuksessa lihaksi. On mainintoja siitä, että ennen kuolemaansa Konstantinos-Kyrillos opetti Roomassa uusplatonistista filosofiaa.

Evankeliumikirja, jossa ovat kaikki neljä evankeliumia kokonaisina alusta loppuun järjestyksessä Matteus – Markus – Luukas – Johannes on nimeltään *tetraevankeliumi*. Muinaiskirkkoslaavin kaanonissa tetraevankeliumeja ovat *Codex Zographensis* ja *Codex Marianus*. Vanhimmat tetraevankeliumitkin olivat jumalanpalveluskirjoja, ja niistä löytyy usein kalenteri ja lukukappaleiden luettelo, joka auttaa löytämään kuhunkin kirkkopyhään sopivan lukukappaleen. Jumalanpalveluskäytössä tetraevankeliumi oli siis jonkin verran epäkäytännöllisempi kuin aprakosevankeliumi, koska lukemista ei aina voinut jatkaa siitä, mihin edellisenä sunnuntaina jäätiin. Tetraevankeliumi kirjana on kuitenkin liturgiassa myös kunnioituksen kohde, jota papisto kantaa juhlallisessa saatossa.

Muut Raamatun kirjat

Apostoli on jumalanpalveluskirja, joka sisältää Uudesta testamentista Apostolien teot ja apostoliset kirjeet eli Epistolat. Jumalanpalveluskirjana se on toiseksi tärkein heti evankeliumikirjan jälkeen, ja on varsin varmaa, että se käännettiin jo Konstantinoksen ja Methodioksen aikana. Ennen *Eninan apostolin* löytymistä 1960 (III.2.2) ei kuitenkaan tunnettu yhtään muinaiskirkkoslaavilaiselta ajalta peräisin olevaa Apostolin käsi-kirjoitusta.

Psalttari sisältää Vanhasta testamentista runomuotoisen Psalmien kirjan ("Daavidin psalmit") sekä joitakin hymnityyppisiä jaksoja muualta Raamatusta. Muinaiskirkkoslaavilaisia Psalttarin käsikirjoituksia ovat *Psalterium Sinaiticum* (III.2.1) ja *Psalterium Demetrii Sinaitici* (III.2.2).

Muita Vanhan testamentin osia kuin Psalmeja ei käytetty kokonaisina jumalanpalveluskirjoina. Vanhan testamentin osia sisältyy *parimia*-nimellä tunnettujen lyhyiden lukukappaleiden kokoelmiin, joiden slaavilainen nimi on *parimejnik*. Yhtään tällaista kokoelmaa ei tunneta muinaiskirkkoslaavilaisena käsikirjoituksena. Vanhin säi-

---

sio seuraa kreikkalaisen alkutekstin sanajärjestystä: θεὸς ἦν ὁ λόγος *theòs ên ho lógos*. Kreikkassa kuitenkin määräinen artikkeli *ho* osoittaa, että subjektina on "Sana". Ainakaan meille säilyneen slaavilaisen tekstin kääntäjä ei ole uskaltanut muuttaa sanajärjestystä, vaikka lauseen merkitys olisi sitä ehkä vaatinut. Mutta sama ongelma on Pyhän Hieronymuksen kääntämässä virallisessa latinankielisessä raamatussa (*Versio Vulgata*): *Deus erat Verbum* 'Jumala oli Sana'.

lynyt käsikirjoitus on löytäjänsä mukaan nimetty bulgariankirkkoslaavilainen *Grigori-
vičev parimejnik* 1100-luvun lopusta tai 1200-luvun alusta.

Hymnografia

Sanan *kaanon* (Suomen ortodokseilla myös *kanoni*) tarkoittaa paitsi virallisesti vahvistettua kirjojen kokoelmaa (”Raamatun kirjojen kaanon”, ”muinaiskirkkoslaavilaisten käsikirjoitusten kaanon”) myös ortodoksisen laulettuun kirkkorunouden eli hymnografian muotoa, joka syntyi Bysantissa 600- ja 700-luvuilla. Jokainen kaanon perustuu kahdeksaan tai yhdeksään runomitalliseen *oodiin*, jotka lainaavat ja kehittävät tiettyjen Raamattuun sisältyvien runollisten jaksojen aiheita kunkin juhlapäivän tai pyhimyksen muistopäivän kunnioittamiseksi.

Erityisasemassa kirkkoslaavilaisessa kirjallisuudessa on jo Määrin-mission aikana kirjoitettu *Demetrios Thessalonikilaisen kaanon*. Pyhä Demetrios (slaav. Димитрий Соловѣньскѣи) oli Kyrilloksen ja Methodioksen kotikaupungin Thessalonikin suojeluspyhimys, jonka kunnioitus levisi heidän kauttaan slaavien keskuuteen.⁷² Kyseinen kaanon ei ole käännös kreikasta, joten se on mahdollisesti ensimmäinen suoraan muinaiskirkkoslaaviksi kirjoitettu teksti; sen tekijänä pidetään usein itseään Methodiosta. Myös Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaat kirjoittivat kaanoneja ensimmäisessä Bulgarian valtakunnassa.

Kaanonit on sisällytetty jumalanpalvelustekstien kokoelmiin, joita on kolme tyyppiä. *Oktoekhos*, slaav. октоѣхъ tai осмогласѣникъ ’kahdeksansävelmäinen’ on käytössä kirkkovuoden kiinteän syklin aikana; nimi viittaa kahdeksaan kirkkolaulun sävelmään. Kuitenkin juhlapäivien kaanonit sisältyvät mineoihin eli kuukausikirjoihin (ks. alh.). Liikkuvassa syklissä ennen pääsiäistä, ortodoksien suuren paaston aikana, käytössä on *Triodion* (триодъ tai постыная триодъ ’Paasto-Triodion’); pääsiäissunnuntaina ja seuraavan kahdeksan viikon aikana jumalanpalveluskirjana on *Pentekostarion* ’helluntai-kirja’ tai ’50 päivän kokoelma’, slaaviksi kuitenkin usein nimeltään цвѣтъная триодъ ’Kukka-Triodion’.⁷³

Muut liturgiset kirjat

Minea ’kuukausikirja’, slaav. минѣя, on saanut nimensä kreikan ’kuukautta’ tarkoittavasta sanasta. Jokaiselle kuukaudelle on oma mineansa, joka sisältää kiinteiden juhla-

⁷² Thessalonikilaiset katsoivat Demetrioksen heidän taivaallisena suojelijanaan pelastaneen kaupungin slaavien piiritykseltä (676–678). Koska 600-luvun slaavit olivat olleet pakanoita, tämä kertomus ei mitenkään estänyt kristittyjä slaaveja kunnioittamasta Demetriosta.

⁷³ Nimi saattaa selittyä sillä, että jotkin tämän jumalanpalveluskirjan versiot alkoivat jo palmusunnuntaista viikkoa ennen pääsiäistä; palmusunnuntaita kutsuttiin kreikasta käännetyllä nimellä недѣля цвѣтъная ’kukkasunnuntai’.

päivien jumalanpalvelustekstit – siis niiden juhlapäivien, jotka eivät siirry kirkkovuoden liikkuvan syklin mukana. Mukana on esimerkiksi pyhimyselämäkertoja, jotka luetaan kunkin pyhimyksen muistopäivänä, ja homilioita eli saarnatekstejä (ks. IV.4.4 alh.). Laajin muinaiskirkkoslaavilainen käsikirjoitus *Codex Suprasliensis* (III.2.1) on maaliskuun minea; ilmeisesti slaaveilla oli kaikki 12 mineaa, mutta meille on säilynyt näin vanhana versiona valitettavasti vain tämä yksi.

Eukhologion eli 'rukouskirja', slaav. МОЛИТВЕННИКЪ 'rukouskirja' tai ТРЪБЪНИКЪ 'ehtoolliskirja',⁷⁴ sisälsi erilaisten rukousten ja pyhien toimitusten tekstejä. Vanhin meille säilynyt tämän tekstityypin edustaja on muinaiskirkkoslaavilainen *Euchologium Sinaiticum* (III.2.1), johon on 1975 löydetty myös lisälehtiä (III.2.2).

Horologion 'tuntien kirja', slaav. ЧАСОСЛОВЪ, sisältää hetkipalvelusten tekstit luostareita varten alkaen auringonlaskusta, jolloin Bysantissa katsottiin uuden vuorokauden alkavan.

4.4 Muut uskonnolliset ja filosofiset tekstit

Homileettiset kirjoitukset

Homileettisilla kirjoituksilla tarkoitetaan saarnoja ja uskonnollisia opetuspuheita. Homilia eli saarna ei ole varsinaisesti ortodoksisen liturgian osa – sitä ei lauleta eikä resitoida – mutta sen kuuleminen on osa liturgiaan osallistumista, ja se liittyy kiinteästi kunkin juhlapäivän aiheeseen. Bysanttilainen homileettisen kirjallisuuden perinne pohjautui osittain antiikin retoriikan perinteeseen, jonka slaavit tunsivat nimellä РИТОРИКА tai РИТОРСКАЯ ХЪИТРОСТЬ.

Kirkkoslaavissa on runsaasti termejä, joilla viitataan erilaisiin saarnateksteihin, eivätkä niitten väliset rajat olleet selviä. Käyttöalaltaan laajin on СЛОВО 'puhe', muita ovat БЕСѢДА 'keskustelu', СЪКЪЗАНЬЕ 'selitys', ПОУЧЕНЬЕ 'opetus', ПОХВАЛА 'ylistys', ПОХВАЛЬНОЕ СЛОВО 'ylistyspuhe'. Varsinainen 'saarnaa' tarkoittava sana ПРОПОВѢДЬ viittasi alun perin vain pakanoille pidettyyn käännytyspuheeseen, mutta kristinuskon päästyä kaikkialla hallitsevaan asemaan sen käyttöala laajeni muunkinlaisiin saarnoihin.

Muinaiskirkkoslaavilaisista käsikirjoituksista homilioita sisältää *Glagolita Clozianus*, joka on lyhyt jäänne alun perin paljon laajemmasta kokoelmasta (III.2.1). Myös *Codex Suprasliensis* sisältää maaliskuun jumalanpalvelustekstien lisäksi näihin jumalanpalveluksiin soveltuvia saarnatekstejä.

Bysanttilaisessa traditiossa arvostetuin saarnatekstien kirjoittaja oli kirkkoisä Johannes Khrysostomos (340-luku – 407), jonka lisänimi Khrysostomos 'kultasuu', slaaviksi ЗЛАТОУСЪТЪ, viittaa hänen kaunopuheisuuteensa. Hänen saarnatekstiensä slaavilaiset käännökset saivat nimen ЗЛАТОСТРОУИ *Zlatostrujb* 'kultavirta'.

⁷⁴ Vrt. СВАТЪИНА ТРЪБЪИ 'pyhät uhrin' = 'eukaristia, ehtoollinen'.

Suoraan kirkkoslaaviksi kirjoittaneita varhaisia saarnatekstien laatijoita olivat itse slaavien apostoli *Methodios* ja hänen oppilaansa *Kliment Ohridilainen* (830-luku – 916). Bulgarian pääkaupungissa Preslavissa saarnoja kirjoitti *Joán Ékzarh* eli *Joan Eksarkki*⁷⁵ (800-luvun loppu – 900-luvun alku; ks. myös III.4.6 alla). Kuuluisia itä-slaavilaisia homiloiden kirjoittajia olivat 1000-luvulla elänyt Kiovan metropoliitta *Ilarion* ja 1100-luvulla elänyt piispa *Kirill Turovilainen* (eli Turaulainen, kaupungin nykyisen valkovenäläisen nimen mukaan).

Hagiografia

Pyhimykset (Suomen ortodoksien perinteessä *pyhät*) ovat positiivisia sankareita, uskovien esikuvia. Samalla heistä on kuolemansa jälkeen tullut taivaallisia esirukoilijoita, jotka välittävät ihmisen suhdetta Jumalaan. Pyhimyksistä kertova kirjallisuus tunnetaan nimellä *hagiografia* ('pyhästä kirjoittaminen'), mutta pyhimysten elämäkerrat kantavat yleensä yksinkertaista nimeä 'elämä': latinassa *vita*, kreikassa βίος *bíos*, kirkkoslaavissa *животъ* tai *житыѣ* ~ *житиѣ*. Kirkkoslaavilaiset pyhimyselämäkerrat jakautuvat *lyhyihin* ja *laajoihin* elämäkertoihin.

Lyhyitä elämäkertoja käytettiin pyhimysten muistopäivien aamupalveluksissa, ja niiden kokoelmat tunnetaan kreikkalaisella termillä *synaksarion*. Synaksarioneissa oli usein esipuhe, kreikaksi πρόλογος *prólogos*, ja slaavit alkoivat kutsua synaksarioneita itseään nimellä *прологъ*. Tämän vuoksi lyhyet pyhimyselämäkerrat tunnetaan nimellä *проложные житыѣ*.

Varsinaiset eli laajat elämäkerrat sisältyivät yleensä mineoihin eli kuukausikirjoihin (joista vanhin meille säilynyt slaavilainen on *Codex Suprasliensis*), koska pyhimysten muistopäivät kuuluivat kirkkovuoden kiinteään sykliin. Niille on ominaista päähenkilön vahva idealisointi, tapahtumien dramatisointi, ihmekertomukset ja genrelle tyypillisten elementtien eli toposten käyttö. Kriittisellä luennalla niistä on kuitenkin löydetty myös historiallisia faktoja.

Meille ovat jo tuttuja slaavien apostolien laajat elämäkerrat, filologiassa latinalaistetuilla nimillään tunnetut *Vita Constantini* ja *Vita Methodii* (ks. I.3.4), joita voi pitää muinaiskirkkoslaavilaisen kirjallisuuden arvokkaimpina teoksina sekä historiallisen tiedon että kaunokirjallisen arvon kannalta. Kristinuskon omaksuneet slaavilaiskansat saivat pian myös omia pyhimyksiään, joiden kunnioittamisella oli myös valtakuntaa vahvistava merkitys ja joille piti kirjoittaa elämäkerrat. Bulgariassa ja Makedoniassa tärkeitä olivat *свѣтѣи седемъчисльници* 'pyhät seitsenlukuiset', 'pyhät seitsemän', joihin kuuluivat itsensä *Kyrilloksen* ja *Methodioksen* lisäksi heidän oppilaansa *Kliment Ohridilainen*, *Naum Ohridilainen*, *Gorazd*, *Angelarii* ja *Sava*. Heidän jälkeensä tärkein pyhimys oli *Ivan Rilalainen* (870-luku – 946), joka perusti yhä toimivan Rilan luos-

---

⁷⁵ *Eksarkki* tarkoittaa piispaa sellaisessa kirkossa, jolla ei ole autonomiaa.

tarin. Serbiassa oman pyhimyselämäkertansa saivat suuriruhtinas *Stefan Nemanja* (hallitsi 1166–1196), kirkkojen ja luostarien rakennuttaja, joka itsekin vetäytyi luostariin elämänsä loppuajaksi, sekä hänen poikansa *Sava* (n. 1170 – 1236), itsenäisen Serbian kirkon ensimmäinen arkkipiispa.

Itäslaavien keskuudessa korotettiin pyhimykseksi ensimmäisinä *Boris ja Gleb*, jotka olivat kristinuskon vastaanottaneen Kiovan hallitsijan Vladimir (Volodimir) Suuren poikia ja saivat surmansa 1015 Vladimirin kuoleman jälkeisissä valtataisteluissa.⁷⁶

Varsinaisten pyhimyselämäkertojen lisäksi on syytä mainita *paterikonit* (kr. πατερικόν βιβλίον *paterikón biblion* 'isien kirja'), jotka sisälsivät lyhyitä opettavaisia kertomuksia erakkojen ja munkkien elämästä ja heidän hurskaudestaan ja viisaudestaan. Niitä käännettiin runsaasti kreikasta kirkkoslaaviksi. On mahdollista, että ensimmäisen käännöksen teki jo Methodios, koska elämäkertansa mukaan hän käänsi Konstantinos-Kyrilloksen kuoleman jälkeen muun muassa *отъѣскъ на кънигы* 'isien kirjat'. Min-kään tunnetun paterikonin käännöstä ei kuitenkaan voida varmuudella johtaa Methodioksen ajasta asti.

Teologiset kirjoitukset

Keskiajan teologiset kirjoitukset liittyvät usein lännen ja idän kirkkojen kiistoihin tai virallisen kirkon ulkopuolisten niin kutsuttujen kerettiläisten vastaiseen toimintaan.

Teologinen tutkielma *Написание о правѣи вѣрѣ* 'Kirjoitus oikeasta uskosta' on käsikirjoituskopioitensa otsikon mukaan itsensä Konstantinos-Kyrilloksen kirjoittama; siinä tapauksessa se liittyisi ehkä hänen viimeisiin elinkuukausiinsa Roomassa, jolloin opilliset kiistat ja jännitteet vaikeuttivat Määrin-mission puolustamista. Läheskään kaikki tutkijat eivät kuitenkaan pidä hänen tekijyyttään todistettuna. Teologisia kysymyksiä käsitteli monissa kirjoituksissaan ja käännöksissään myös edellä mainittu Joan Eksarkki.

Ensimmäisestä Bulgarian valtakunnasta 900-luvun jälkipuoliskolta on peräisin *Vähäarvoisen presbyteeri Kozman kirjoitus uutta Bogomilin harhaoppia vastaan*. Emme tiedä presbyteeri⁷⁷ Kozmasta mitään, ja myöskään varhaisimmista Bogomilin seuraajista eli bogomiileista ei ole saatavissa muita tietoja kuin juuri tämä kirjoitus heitä vastaan; säilyneitä bogomiilien omia kirjoituksia on vasta seuraavalta vuosisadalta. Heidän oppinsa oli dualistinen: maailma on hyvän Jumalan ja pahan Jumalan

---

⁷⁶ Boris ja Gleb kanonisoiitiin pyhimykseksi varhemmin kuin heidän isänsä Vladimir, jonka ansiona oli kuitenkin kristinuskon virallinen tuominen Rusiin vuonna 988. Gunnar Svane katsoo tämän johtuvan siitä, että Vladimir oli noussut valtaan skandinaavisten varjagisoturien tuella väkivaltaa ja petoksia käyttäen, ja vasta 1200-luvulla oli kulunut niin paljon aikaa, että hänen vähemmän esimerkillinen elämänsä saatiin sovitettua pyhimyselämäkerran muottiin.

⁷⁷ Kr. πρεσβύτερος *presbýteros* 'vanhin' (> engl. *priest*, ruots. *präst*), slaav. *презвѣтеръ* tarkoitti tavallista pappia, joka ei ollut johtavassa asemassa.

(Saatanan tai Mammonan) taistelukenttä. Jumala on luonut taivaan valtakunnan ja ihmisen sielun, mutta näkyvä maailma on Saatanan luomus – myös valtio ja kirkko, joten sekä hallitsijat että papisto pitivät luonnollisesti bogomiileja erittäin vaarallisina. Heidän oppinsa levisi Bosniaan, myöhemmin myös Pohjois-Italiaan ja Etelä-Ranskaan, jossa se vaikutti *kataarien* dualistiseen lahkoon, niin että 1200- ja 1300-luvun Italiassa ja Ranskassa ”bulgaari” tarkoitti myös ”kerettiläistä”.⁷⁸

Myös itäslaavilaisella alueella syntyneet teologiskirjoitukset olivat usein kiistakirjoituksia, erityisesti katolilaisia vastaan. Aiheena saattoi olla esimerkiksi *filioque*-kiista (ks. I.3.3) tai se, pitääkö ehtoollisessa käyttää happamatonta leipää (kuten lännen kirkossa 700-luvulta lähtien) vai hiivalla kohotettua leipää (kuten idän kirkkoissa).

Viisaukirjallisuus

Erilaiset sananlaskujen, aforismien ja anekdoottien kokoelmat olivat Bysantissa suosittuja; kirjallisuudenhistoriassa niistä käytetään latinalaista nimitystä *flōrilegium* ’kukka-kokoelma’. Kuuluisin näistä kokoelmista oli nimeltään Μέλισσα *Mélissa* ’mehiläinen’, ja se käännettiin slaaviksi (joko ensimmäisessä Bulgarian valtakunnassa tai myöhemmin Venäjällä) ja sai samaa tarkoittavan nimen БЗУЕЛА.⁷⁹

Kristinuskon oppeja ja etiikkaa selittävä florilegium sisältyy myös Kiovan suuriruhtinaalle Svjatoslaville vuonna 1073 laadittuun käsikirjoitukseen, joka tunnetaan nimellä *Svjatoslavin valikoima* (ukr. *Ізборник Святослава*) mutta on oikeastaan *Simeonin valikoima*, koska teksti käännettiin ensimmäisen Bulgarian valtakunnan hallitsijan Simeonin aikana kreikasta muinaiskirkkoslaaviin jo 900-luvun alussa. Vasta myöhemmin se kopioitiin glagoliittisesta alkutekstistä kyrilliseen ja viittaukset Simeoniin korvattiin viittauksilla Svjatoslaviin.

Varhaisena esimerkkinä slaavilaisesta viisaukirjallisuudesta voidaan pitää Kiovan suuriruhtinaan Vladimir (Volodimir) Monomahin (eli 1053–1125) *Opetuksia* (ven. *Поучения*, ukr. *Повчання*), jossa on moraalisia elämänohjeita hänen lapsilleen. Se on säilynyt meille valitettavasti vain yhtenä ainoana kopiona osana erästä Nestorin kronikan (ks. alla III.4.7) käsikirjoitusta.

4.5 Apokryfiset tekstit

Apokryfisillä⁸⁰ kirjoilla tarkoitetaan aiheiltaan ja tyyliltään Raamatun kirjojen kaltaisia tekstejä, jotka ovat jääneet virallisen Raamatun kaanonin ulkopuolelle. Ne eivät siis

⁷⁸ Myös englannin voimasana *bugger*, joka alun perin tarkoitti homoseksuaalista yhdyntää, on peräisin ”bulgaareista”, koska kerettiläisten huhuttiin harjoittavan kaikenlaista paheksuttavaa.

⁷⁹ Useimmissa nykyisissä slaavilaiskielissä ’mehiläinen’ on *pčela*, *пчела*: ensimmäisen tavun jerin kadottua alkukonsonantti on muuttunut soinnittomaksi.

⁸⁰ Kr. ἀπόκρυφος *apókryfos* ’piilotettu’.

muodosta omaa genreä, vaan ne voidaan erottaa omaksi ryhmäkseen vain epävirallisen statuksensa vuoksi. Niitä ei pidetty suoranaisesti harhaoppisina, joten ne levisivät varsin laajalti myös slaavilaisina kopioina. Vanhan testamentin apokryfeja, siis tyyliltään ja aiheiltaan Vanhaan testamenttiin liittyviä, olivat esimerkiksi *Eenokin (Henokin) kirja* (tai *kirjat*) sekä *Barukin ilmestys*. Vaikka näitten slaavilaiset versiot ovat kreikasta käännettyjä, ne ovat tärkeitä tekstien historian tutkimuksen kannalta, koska osia teksteistä ei ole säilynyt millään muulla kielellä kuin kirkkoslaaviksi.

Uuden testamentin apokryfeista slaavien keskuudessa oli laajalti levinnyt *Tuomaan lapsuusevankeliumi*,⁸¹ joka kertoo Jeesus Nasaretilaisen lapsuudesta enemmän kuin neljä kanonista evankeliumia. Se on saatettu kirjoittaa alun perin syyriaksi, ehkä 100-luvulla jaa., mutta kirkkoslaaviin se on käännetty kreikasta. Naiiveja mutta eloisia ihmekertomuksia sisältävänä sitä ei pidetty harhaoppisena, vaikka sillä ei ollutkaan virallista statusta.

Bogomiilit ovat ilmeisesti käyttäneet joitakin apokryfisiä evankeliumeita Raamatun neljän evankeliumin lisäksi, esimerkiksi gnostilaista *Johanneksen salaista evankeliumia*. Bogomiilien omia kirjoituksia ei ole säilynyt slaavilaisina versioina, koska ne on järjestelmällisesti tuhottu; joitakin niitten mahdollisia latinalaisia käännöksiä on säilynyt läntisinä kopioina, jotka on takavarikoitu kataareilta. Kerettiläisinä eli harhaoppisina pidettyjen tekstien keskinäisiä suhteita on vaikea tutkia, koska niitä on säilynyt niin vähän.

4.6 Tieteelliset tekstit

Tähän asti käsittelemämme tekstit ovat kaikki olleet läheisesti sidoksissa kristinuskoon. Meille on kuitenkin säilynyt myös sellaisia kirkkoslaavilaisia tekstejä, joita voi kutsua tieteellisiksi. Monet niistä ovat peräisin ensimmäisen Bulgarian valtakunnan tsaarin Simeonin hallituskaudelta (893–927, ks. I.3.10), jolloin slaavilaista kirjallisuutta pyrittiin järjestelmällisesti nostamaan bysanttilaisen rinnalle. Myöhemmin nämä tekstit levisivät muihin slaavilaismaihin, erityisesti Rusin itäslaavien keskuuteen, ja ne säilyivät siellä, vaikka Bulgaria joutui Bysantin herruuden alaiseksi.

Nykykäsittein ajatellen humanistisia tieteitä edusti erityisesti *filologia* eli kielitiede. Luonnontieteellisten kirjoitusten ryhmän taas voimme asettaa otsikon *luonnonhistoria* alle – tämä hieman vanhahtava nimitys sopii hyvin kuvaamaan tuon ajan kuvailevaa, epäeksaktia lähestymistapaa maailman ihmeisiin. Kolmanneksi ryhmäksi voimme sijoittaa *maantieteelliset* teokset.

---

⁸¹ Tuomaan lapsuusevankeliumia ei pidä sekoittaa *Tuomaan evankeliumiin*, joka on vasta 1945 löydetty koptinkielinen Jeesusuksen opetusten kokoelma noin vuosilta 60–140.

Filologia

Evangeliumin esipuhe (прорѣцъ) on sekä teologinen että filologinen teksti, koska se käsittelee kirjoitetun Jumalan sanan (слово божественное) uskonnollista arvoa. Se liittyy tematiikaltaan esimerkiksi Konstantinos-Kyrilloksen elämäkertaan, ja monet tutkijat pitävät sitä hänen kirjoittamanaan. Toinen ehdokas sen tekijäksi on 800-luvun lopulla elänyt *Konstantin Preslavilainen*, jota jotkut pitävät myös kyrillisen kirjaimiston tärkeimpänä laatijana ja joka on todennäköisesti kirjoittanut ainakin *Aakkosrukouksen*, jossa säkeet alkavat vuoron perään slaavilaisen aakkoston kirjaimilla (niillä, jotka ylipäätään voivat esiintyä sanan alussa).

Tärkein kirkkoslaaviksi laadittu filologinen tutkielma on kuitenkin slaavilaisen aakkoston (varmaankin glagolitsan) puolustuspuhe О писменѣхъ 'kirjaimista', joka on peräisin vuoden 900 tienoilta vaikka sen vanhin säilynyt kopio on vasta vuodelta 1348. Sen kirjoittajasta tiedetään vain nimi: Ърьноризъць Храбръ eli "munkki Hrabr". Nimeä Храбръ 'urhea' on pidetty myös jonkun muinaisbulgarialaisen kirjallisuuden kultakauden kirjoittajan pseudonyyminä. Tämä jää kuitenkin pelkäksi spekulatioksi. Joka tapauksessa Hrabr oli joku, joka tunsikin erinomaisesti Konstantinos-Kyrilloksen toiminnan ja jolla oli kyky kielitieteelliseen argumentointiin. Hän mainitsee muun muassa, että slaavia oli ennen Konstantinos Filosofin toimintaa yritetty kirjoittaa latinalaisin ja kreikkalaisin kirjaimin, ja antaa esimerkkejä slaavilaisista sanoista, joita ei voi kirjoittaa kreikkalaisin kirjaimin. Tämän kirjan II osan yhdennessätoista oppitunnissa on katkelma Hrabrin tutkielmasta.

Joan Eksarkki, joka käänsi kreikasta slaaviksi Johannes Damaskolaisen teoksen *Ortodoksisesta uskosta* (tai "Oikeasta uskosta"), laati käännökseensä esipuheen, jossa käsitteli myös kääntämistä. Hänellä oli selvä näkemys siitä, että kääntäjän tehtävänä on välittää uskollisesti alkutekstin merkitys mutta ei kääntää sanasanaisesti, koska eri kielten sanat eivät aina suoraan vastaa toisiaan.

Luonnonhistoria

Tärkeimpiä luonnonhistoriallisen tiedon lähteitä oli nimellä *Fysiologi* ('luonnon-tutkija') tunnettu kreikankielinen teos, josta oli useita eri versioita. Sen slaavilaisia käännöksiä tunnetaan vasta 1400-luvun Venäjältä, mutta tekstin piirteet viittaavat bulgarialaiseen alkuperään, ehkä jopa ensimmäiseen Bulgarian valtakuntaan. Astrologiaa (ja siinä sivussa astronomiaa) opittiin puolestaan teoksista, joiden slaavilainen nimi oli звѣздодѣяніе 'tähtien luku'.

Tunnetuin kirkkoslaavilainen luonnonhistoriallinen teos on kuitenkin Joan Eksarkin Шестодневъ 'kuusipäiväinen'. Se jatkaa "kuusipäiväisten" kreikankielisten kokoelmien (niin kutsuttujen *heksaameronien*) perinnettä. Kuusipäiväisyys viittaa niihin kuuteen päivään, joina Jumala loi maailman, mutta se toimii samalla luonnonhistoriallisen tiedon järjestelyperusteena. Joan Eksarkin teos on kuitenkin itsenäinen kompilaatio, ei

suora käännös kreikasta. Ensimmäisessä osassa käsitellään maailman neljää perusainesosaa, jotka ovat antiikin ajan perinteen mukaisesti tuli, vesi, ilma ja maa. Toisessa osassa kuvataan taivaan rakennetta, kolmannessa merta, mannerta ja kasveja. Neljännessä osassa annetaan tietoja auringosta ja kuusta sekä arvostellaan astrologiaa. Viidennessä osassa käsitellään eläimiä ja kuudennessa ihmistä. Kristillisten lähteitten lisäksi Joan on selvästi tuntenut myös joitakin antiikin filosofien näkemyksiä, joihin viitataan kirkkoslaavilaisessa kirjallisuudessa muuten vain harvoin.

Maantiede ja matkakertomukset

Χριστιανική Τοπογραφία eli *Kristillinen topografia* oli 500-luvulla kirjoitettu maantieteellinen teos, jonka tekijä oli Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης *Kosmās Indikopleústēs* eli Kosmas Intiankävijä (tai Intiaan-purjehtija, slaaviksi Козма Индикопловѣз). Kosmas oli kotoisin Aleksandriasta, ja hän oli tehnyt kauppamatkoja Intiaan, Sri Lankaan, Etiopiaan ja Eritreaan. Hänen teostaan ei pidetty suuressa arvossa, koska hänen kertomuksiaan Intian ja Afrikan villieläimistä ja muista ihmeistä ei uskottu, mutta sitä luettiin ja siitä tehtiin myös slaavilainen, verrattain kömpelö käännös.

Varhainen itäslaavilainen matkakertomus on Хоженье Даниила, Danielin matka, jossa igumeeni Daniel kertoo käynnistään Pyhässä maassa noin vuonna 1106. Hän tapasi useaan otteeseen muun muassa kuningas Baldwin ensimmäisen, joka hallitsi Jerusalemia ensimmäisen ristiretken edustajana, ja kuvailee häntä myönteiseen sävyyn. Hän kuvailee kaupunkeja ja luonnonolosuhteita sekä meno- että paluumatkinsa varrella, mutta ei kerro tarkemmin, minkä luostarin igumeeni hän itse on ja oliko hänen matkallaan muita (kirkko)poliittisia päämääriä kuin yksinkertaisesti pyhiinvaellus Kristuksen tyhjälle haudalle.

4.7 Historiankirjoitus

Myös kirkkoslaavilaisessa historiankirjoituksessa kreikasta käännettyjen teosten merkitys on suuri. Esimerkiksi 1000- ja 1100-luvulla käännettiin Balkanilla *Aleksanteri Suuren elämä*, joka oli kirjoitettu Aleksandriassa 200-luvulla ja joka sisältää historiallisten faktojen lisäksi myös paljon mielikuvituksellisia episodeja; siinä on piirteitä niin pyhimyselämäkerroista kuin matkakertomuksista. Käännös on säilynyt vain itäslaavilaisena kopiona, mutta myöhempiä tarinoita Aleksanteri Suuresta kiersi myös eteläslaavien keskuudessa erilaisina versioina. Toinen slaavien keskuudessa levinnyt historiateos oli bysanttilainen *Johannes Malalasın kronikka*, joka kuvaa historiallisia tapahtumia maailman luomisesta vuoteen 565 jaa.

Kreikasta käännettiin myös ajanlaskumme ensimmäisellä vuosisadalla eläneen juutalaissyntyisen historioitsija Josephuksen (alun perin Yosef ben-Matityahu) teos *Juutalaissota*, joka kertoo juutalaisten taisteluista roomalaisia vastaan ja lopulta heidän

kapinansa kukistamisesta 60-luvun lopulla ja 70-luvun alussa jaa. Ei ole aivan selvää, missä ja milloin teos käännettiin kirkkoslaaviksi, mutta säilyneet kopiot ovat kaikki itä-slaavilaisia. Kristityt lukivat kirjan kuvausta Jerusalemin valloituksesta ja sen temp-pelin tuhoamisesta merkinä siitä, kuinka kristinuskko oli ottanut juutalaisuuden paikan oikeana uskontona. Sitä luettiin myös maantieteellisenä kuvauksena Pyhästä maasta; esimerkiksi igumeeni Daniel kävi matkakertomuksensa mukaan (4.6) juuri samoilla paikoilla, joita Josephuskin kuvaa.

Nestorin kronikka

Vähitellen slaavit alkoivat kirjoittaa kronikoita omasta uudemmasta historiastaan. Tunnetuin esimerkki on Kiovassa kirjoitettu *Nestorin kronikka*, joka käsittelee Rusin historiaa vanhimmista ajoista noin vuoteen 1120. Se on säilynyt osana myöhempiä käsi-kirjoituksia, joista tärkeimmät ovat venäläinen *Codex Laurentianus* (1377) ja ukrainalainen *Codex Hypatianus* (1400-luvulta). Nimi ”Nestorin kronikka” on käytössä Länsi-Euroopassa teoksen todennäköisen ensimmäisen kirjoittajan mukaan: Nestor oli kiovalainen munkki, joka eli 1000-luvun lopussa ja 1100-luvun alussa, mutta muut kirjoittajat ovat myöhemmin täydentäneet hänen tekstiään. Venäjällä Nestorin kronikka tunnetaan useimmiten oman otsikkonsa mukaisella nimellä *Повесть временных лет* *Póvest' vremennyh let* ’tarina menneistä vuosista’. Englanninkielisessä maailmassa käytössä on nimitys *The Primary Chronicle*.

Nestorin kronikassa kerrotaan, että itäslaavien (Рѹсь⁸²) naapureina asui paljon suomalais-ugrilaisia kansoja: Ёудѣ ’tšuudit, virolaiset’, Мерѣ ’merjalaiset’, Моурома ’muromalaiset’, Вєсь ’vepsäläiset’, Мѣрѣва ’mordvalaiset’, Заволочьская Ёудѣ ’taipaleentakaiset⁸³ tšuudit, bjarmit’, Пѣрѣмь ’permiläiset, votjakit’, Печѣра ’komit’, Ёамь ’hämäläiset’, Оугрѣ ’ugrit’⁸⁴. Kaikki nimet ovat kieliopillisesti yksiköllisiä, koska ne tarkoittavat kollektiivisesti sekä kansaa että sen asuinalueita.

Nestorin mukaan slaavien alkukoti olisi ollut Tonavalla:

По мѣнозѣхъ же временѣхъ сѣли соуть словѣне по Доунаєви, кѣде есть нѣинѣ Оугръска Земла и Бѣлгарьска. И отъ тѣхъ словѣнъ разидоша сѧ

⁸² Tässä vaiheessa tämä alun perin skandinaivialaisia varjageja tarkoittanut nimitys oli siis jo siirtynyt itäslaavien nimeksi.

⁸³ *Taival*, ven. *vólok* on matkaosuu, jossa veneet on vedettävä maata pitkin esimerkiksi vedenjakajan ylitse. Taipaleentakaiset tšuudit lienevät asuneet ainakin Vienan Karjalassa.

⁸⁴ Ei ole aivan selvää, mitä nykyistä suomalais-ugrilaista kansaa tämä nimitys vastaa. Nestor saattaa tarkoittaa unkarilaisia, mutta nimitys on keskellä lähempänä asuvien kansojen luetteloa.

ПО ЗЕМЛИ, И ПРОЗЪВАША СА ИМЕНЫ СВОИМИ, КЪДЕ СЪДЪШЕ, НА КОТОРОМЪ
МЪСТЪ.⁸⁵

Monen vuoden kuluttua [Baabelin tornin tuhoutumisen ja kielten sekoittumisen jälkeen] slaavit asettuivat asumaan Tonavan varrelle, sinne missä ovat nykyään unkari-laisten maa ja bulgariaalaisten. Ja sieltä slaavit hajautuivat pitkin maata ja saivat omat nimet, sen mukaan mihin he olivat asettuneet, mihin paikkaan.

Vaikka nykytutkimus ei sijoita slaavien alkukotia Tonavalle (I.2.1), maininta tästä seudusta slaavien levittäytymisen alkuna saattaa heijastaa avaarivaltakunnan aikaisia tapahtumia (I.2.3).

Laulu Igorin sotaretkestä

Todelliset historialliset tapahtumat ovat olleet pohjana myös 1180-luvun lopulla Kiovan Rusissa kirjoitetulle eepiselle runoelmalle *Laulu Igorin sotaretkestä*, Слово о полку Игоревѣ, joka kertoo erään slaavilaisen paikallisruhtinaan epäonnistuneesta hyökkäyksestä turkkilaissukuisia paimentolaisia (kumaaneja) vastaan. Teoksen kauno-kirjallinen arvo on huomattava, ja se on varhainen esimerkki siitä, miten kirjoitustaito alkoi kirkollisen ja valtiollisen käytön lisäksi palvella taiteellista luomistyötä – tällaisten teosten myötä siirrymme jo kirkkoslaavilaisen kirjallisuuden ulkopuolelle.

4.8 Juridiikka

Elämäkertansa mukaan Methodios käänsi veljensä kuoleman jälkeen slaaviksi bysanttilaisen kirkkolain, joka tunnettiin kreikkalaisella nimellä *nomokanon*. Käännös ei ole sellaisenaan säilynyt, mutta sen osia saattaa sisältyä 1000- ja 1100-luvulla itäslaavilaisella alueella koottuihin bysanttilaisen kirkollisen ja maallisen lain kokoelmiin, joiden yleinen nimitys oli Кормчая (книга) *Kórmčaja (kníga)*: kirkkoslaavin крѣмъчѣи tarkoittaa 'perämiestä' – kyse on siis "ohjaavasta kirjasta". Osana näitä kokoelmia oli Законъ съдънъи людемъ, "tuomiolaki ihmisille", mikä tarkoittaa suurin piirtein '(tavallisen) kansan lakikirjaa'. Se levisi itäslaavilaiselle alueelle ensimmäisestä Bulgarian valtakunnasta, jossa se oli laadittu mahdollisesti jo 800-luvulla, ja jotkut tutkijat näkevät juuri siinä jälkiä Methodioksen nomokanonista.

Varjagien ja itäslaavien keskuudessa oli vanhastaan suullisesti siirtynyt oikeudellisten normien perinne, joka kirjoitettiin muistiin lakikirjaksi 1000- ja 1100-luvulla; vanhin säilynyt käsikirjoitus on 1200-luvun lopulta. Se tunnettiin nimellä 'Rusin oikeus', nykyven. *Русская Правда* Rússkaja Právda, nykyukr. *Руська Правда*. Koska se

---

⁸⁵ Teksti on normalisoitu itäisen kirkkoslaavin muotoon Stender-Petersenin (1954) lukemiston *Anthology of Old Russian Literature* pohjalta.

perustui suulliseen perinteeseen, se oli hyvin lähellä tuon ajan puhuttua kieltä, ei kirkkoslaavia. Serbialainen *Dušanov zakonik* (Dušanin lakikirja) on peräisin vuodelta 1349.

4.9 Novgorod: tuohien kulttuurikumous

Novgorodin kaupunki oli keskuksena valtiolle, joka hallitsi laajoja alueita Venäjällä itäisen Suomenlahden ja Laatokan ympäristössä Vienenmerelle asti 1100-luvulta aina 1400-luvulle; sen virallinen nimi oli Господин Великий Новгород *Gospodin Velikij Nóvgorod* ’suuri valtiass Novgorod’, ja se oli tärkeä kansainvälisen kaupan keskus.

Novgorodin kaupungin ja jonkin verran muittenkin paikkojen arkeologisissa kaivauksissa on vuodesta 1951 lähtien löytynyt toistatuhatta 1000–1400-luvuilta peräisin olevaa *tuohikirjettä* eli *tuohiasiakirjaa* (ven. берестяные грамоты *berestjanýe grá-moty*, engl. *birch bark documents*, saks. *Birkenrindentexte*), ja uusia löytyy käytännössä joka vuosi. Ne ovat pitkänomaisia tuohenkappaleita, yleensä 15–40 cm pitkiä ja 2–8 cm leveitä, joiden sisäpinnalle on jollakin terävällä työkalulla ilman mustetta kirjoitettu kyrillisiä tekstejä. Useimmat on kirjoitettu muinaisvenäjäksi eli paikallisella muinaisitäslaavin murteella, muutama myös kirkkoslaaviksi, yksi latinaksi, yksi kreikaksi, yksi alasaksiksi ja yksi itämerensuomeksi (karjalaksi). Tunnetuin tuohiasiakirjojen tutkija on ollut Andréi Anatóljevitš Zaliznják (1935–2017). Löydetty tuohiasiakirjat ja niiden tulkinnot on koottu sivustolle <http://gramoty.ru/birchbark/> – seuraavassa tekstissä mainitut tuohet on helppo löytää sieltä numeronsa avulla.

Tuohiasiakirjat ovat erinomainen esimerkki siitä, miten materiaallinen innovaatio, halvan tuohen käyttäminen kalliin pergamentin asemesta, muuttaa käyttäytymistä ja kommunikaatiomalleja. Näissä tuohenkappaleissa kyrillinen kirjaimisto on lopullisesti jättänyt kirkkoslaavin taakseen: kansankieliset kirjeet käsittelevät kauppaa, raha-asioita ja perheasioita ja, mikä on historiallisesti tärkeää, osa kirjoittajista on naisia. Mukana on myös rakkauskirjeitä, esimerkiksi tuohi 752 on loukkaantuneen naisen kirje hänet jättäneelle rakastajalle. Sen teksti viittaa moneen lähetettyyn (ja odotettuun) kirjeeseen ja sävy on intiimi; kirjeen loppuosan uhkaus perustuu selvästi johonkin kirjalliseen malliin (”jos alat pilkata minua, Jumala ja minun vähäpätöisyyteni ovat tuomareitasi”). Siispä tuohen kirjoittamisen aikaan (1100-luvun alussa?) oli jo naisia, jotka kävivät omaa kirjeenvaihtoa ja lukivat kirjallisempia tekstejä.

Novgorodilaisten arkielämä näyttäytyy meille tuohista monella tapaa. Tuohiasiakirja 202 on Onfim-pojan kirjoitusharjoitus ja ehkä ajankuluksi tehty piirustus. Tuohi 566 on todennäköisesti rakastavaisten viestilappu: БОУДИ ВЪ СОУБОТѢ КЪ РЪЖИ ИЛИ ВЕСТЬ ВЪДАЕ ’ole lauantaina ruispellon reunalla tai lähetä viesti’. Tuohi 292 on karjalankielinen manaus tai valakaava ЮМОЛАНУОЛИНИМИЖИНОУЛИ...: tutkijat ovat erimielisiä siitä, miten tuohi pitäisi lukea, mutta yleisesti katsotaan sen alkavan *jumala(n) nuoli* ja mahdollisesti jatkuvan *inimiži(n) nuoli* ’ihmisen nuoli’.

Novgorodin koodeksi

Varsinainen sensaatio oli kesän 2000 kaivauksissa löydetty *Novgorodin koodeksi* (ven. Новгородский кодекс *Novgoródsij kódeks*). Kyse ei ole koodeksista tai kirjasta tavanomaisessa mielessä, vaan ikään kuin keskiaikaisesta tablettitietokoneesta: kolme puulevyä on asetettu kirjan muotoon niin, että ulommaisten sisäpuolelle ja keskimmäisen kummallekin puolelle on levitetty vahakerros; näille neljälle vahasivulle on voitu kirjoittaa rajoittamaton määrä kertoja, koska vanhan tekstin voi aina tasoittaa pois ja sen päälle kirjoittaa uuden terävällä puikolla. Puun ja tekstikerrosten tutkimuksen perusteella koodeksi voidaan sijoittaa noin vuoteen 1000, joten se syrjäytti Ostromirin evankeliumin (III.3.5) vanhimman itäslaavilaisen tekstin paikalta ja on yhtä vanha tai vanhempikin kuin muinaiskirkkoslaavin kaanonin (III.2.1) tekstit.

Löydettyessä koodeksissa oli kirjoitettuina kaksi psalmia ja osa kolmannelta. Teksti on muinaiskirkkoslaavia ja, mikä mielenkiintoista, käännös on jonkin verran erilainen kuin *Psalterium Sinaiticumissa*. Mutta Andrei Zaliznjak ryhtyi rekonstruoimaan myös vahalle aikaisemmin kirjoitettuja tekstejä, vaikka niistä oli luonnollisesti jäänyt vain vähäisiä jälkiä ja vaikka eri tekstien jälkiä ei voinut erottaa toisistaan mitenkään ilmeisellä tavalla; yhden ainoan pois pyyhityn tekstin rekonstruointiin saattoi mennä viikkoja. Lopulta Zaliznjak katsoi voivansa rekonstruoida kymmenkunta aikaisempaa tekstikerrosta (laskeminen on vaikeaa, koska jotkin tekstit on kirjoitettu useamman kerran). Ongelmana on, että juuri kellään muulla tutkijalla ei ole tarvittavaa kokemusta ja taitoa samaan työhön, joten Zaliznjakin rekonstruoimia tekstejä on vaikea vahvistaa vertaisarvioinnilla. Joka tapauksessa näyttää siltä, että osa aikaisemmista teksteistä sisältää kirkon virallisesta opetuksesta poikkeavia uskonnollisia tekstejä ja ne saattavat viitata yhteyksiin bulgariaalaisten bogomiilien (III.4.4) kanssa.

5. Slavia Romanan tekstit

Katolisen kirkon alueella slaaveilla ei ollut omaa yhteistä kirjakieltä sillä tavoin, kuin Slavia Orthodoxan slaaveilla oli kirkkoslaavinsa. Katolisten maitten tärkein kirjakieli keskiajalla oli latina, vaikka myös kansankieliä kirjoitettiin latinalaisin kirjaimin. Katoliset slaavit eivät tässä suhteessa muodostaneet mitään omaa ryhmäänsä muitten Euroopan kansojen joukossa. *Slavia Romana* tai sen vaihtoehtoinen nimitys *Slavia Latina* ei siis viittaa kulttuurialueeseen termin *Slavia Orthodoxa* tapaan, vaan on pikemminkin vain tapa puhua lyhyesti niistä slaavilaiskansoista, jotka *eivät* kuuluneet *Slavia Orthodoxaan*.

Uudella ajalla reformaation (uskonpuhdistuksen) jälkeen pelkästään katoliseen kirkkoon viittaava termi ”*Slavia Romana*” ei enää sovi kaikkien ei-ortodoksisten slaavilaiskansojen yleisnimitykseksi. Oman ryhmänsä muodostavat vielä islamin piirissä olleet slaavit, erityisesti osmanianajan bosniakit, jotka kirjoittivat kieltään arabialaisin kirjai-

min. Nämä ovat kuitenkin keskiajan jälkeisiä ilmiöitä ja jäävät sen vuoksi tässä kirjassa käsittelemättä.

5.1 Freisingin lehdet

Freisingin lehdet, sloveeniksi *Brižinski spomeniki*, löydettiin 1800-luvun alussa baijerilaisesta Freisingin kaupungista. Ne sisältävät kaksi rippitekstistä ja yhden katumukseen kehottavan saarnatekstin, jotka on kirjoitettu latinalaisin kirjaimin slaaviksi. Teksti on ajoitettavissa muutamalle vuosikymmenelle vuoden 1000 molemmin puolin, joten se on yhtä vanha kuin muinaiskirkkoslaavin kaanonin tekstit. Kielellisesti se ei edusta varsinaista muinaiskirkkoslaavia vaan pikemminkin varhaista sloveenia, mutta jotkin tekstuaaliset ja leksikaaliset seikat varsinkin saarnaosassa viittaavat myös kyrillo-metodiaanisen mission vaikutukseen. Rippikaavat puolestaan näyttäisivät olevan kopio vielä vanhemmasta kadonneesta tekstistä, joka puolestaan olisi ollut käännös muinaisyläsaksasta.⁸⁶

Latinalaiset kirjaimet eivät sellaisinaan sovellu kovin hyvin slaavilaisen kielen kirjoittamiseen. Ohessa on Freisingin lehtien katumussaarnatekstin alku alkuperäisessä kirjoitusasussaan ja alkuperäisellä rivityksellä ja sen vieressä Alexander M. Schenkerin ehdottama slaavilainen lukutapa. Kirjain *f* on *s*-kirjaimen keskiaikaisissa teksteissä tavallinen korkea variantti.⁸⁷ Muinaisyläsaksassa se oli *š*-tyyppisen sibilantin merkki.⁸⁸

Ecce bi detd naš neže
grešil tevuckigemube
fiti ftarofsti neprigem
lióki nikoligese pet
fali neimugi nišlžna
teležeimoki nuúvuę
kigemubefiti bone
fezarvuiztiubui ne
pri iazninu uvignan

*Ešte bi ded naš ne se
grešil, te v veki jemu be
žiti, starosti ne prijem-
loči, nikolije že pe-
čali ne imuji,⁸⁹ ni slžna
telese imoči, no v ve-
ki jemu be žiti. Pone
že zavistju by ne-
prijazninu vignan*

⁸⁶ Freisingin lehtien tekstistä ja tutkimuksesta on monipuolinen slovenialainen verkkosivusto: <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>

⁸⁷ Vrt. nykysaksan kirjaimeen *ß* < *fs*.

⁸⁸ Se oli joko varsinainen *š* [ʃ] tai samanlainen ”paksu *s*” kuin osalla espanjan, kreikan tai suomen puhujia [s̺]; joka tapauksessa sen osoittama konsonantti oli oppositiossa *s*-konsonantin kanssa. Freisingin katkelmat ovat arvokkaita myös germanistiikassa tulkittaessa muinaisyläsaksan kirjoitusjärjestelmää.

⁸⁹ Tai *imy* (aktiivin preesenspartisiippi)?

Käännös: *Ellei esi-isämme olisi tehnyt syntiä, niin hän olisi voinut elää ikuisesti, kärsimättä vanhuudesta, ilman minkäänlaista surua tai kyynelehtivää ruumista – hän olisi voinut elää ikuisesti. Koska paholaisen kateuden vuoksi hänet karkotettiin Jumalan kunniasta, sen jälkeen ...*

5.2 Lännen glagoliittinen traditio

Vanhin meille säilynyt kroatiankirkkoslaavilainen (II.3.2) teksti on *Baškan laatta* (kroaatiksi *Bašćanska* tai *Bašćanska ploča*), joka löydettiin vuonna 1851 läheltä Baškan kylää Krkin saarelta. Se on iso kivilaatta (noin 1 m x 2 m) noin vuodelta 1100, ja sen tarkoitus on vahvistaa Kroatian kuningas Zvonimirin (hallitsi 1076–1089) jo aikaisemmin paikalliselle seurakunnalle antama maalahjoitus. Laatta on kirjoitettu glagoliittisin kirjaimin, joissa jotkut näkevät jo siirtymämuodon kyrillometodiaanisesta pyöreästä glagolitsasta myöhemmään kroatialaiseen kulmikkaaseen glagolitsaan. Voi olla, että yksinkertaisesti kirjainten kaivertaminen kiveen on vaatinut kulmikkaampien muotojen käyttöä.

Varsinainen kroatialainen kulmikas glagolitsa (Ѧ Ѣ Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ ... = a b v g d e ž ...) tuli käyttöön 1200-luvun kuluessa, samaan aikaan kun kulmikkaampi goottilainen tyyli yleistyi myös latinalaisia kirjaimia käyttävissä käsikirjoituksissa. Kirkolliset tekstit kirjoitettiin kroatiankirkkoslaaviksi (ja tietysti latinaksi), mutta aiheiltaan maallisempiin teksteihin, esimerkiksi kronikoihin, tuli myös puhutun kroaatin (erityisesti čakaavimurteitten) piirteitä; ja kuten Rusin valtakunnassakin, keskiaikaiset lakitekstit olivat lähimpänä puhuttua kieltä. Kuuluisa on *Vinodolin lakikirja* (kroaatiksi *Vinodolski zakonik*), joka koottiin 1288 mutta joka on säilynyt vain 1500-luvulla kirjoitettuina kopiona. Se on tärkeä koko Euroopan keskiaikaisen lainsäädännön tutkijoille. Slaavilaisessa maailmassa sitä vanhempi lakikokoelma on vain *Russkaja Pravda* (III.4.8).

Muistamme (III.3.2), että glagoliittinen kroatiankirkkoslaavi levisi 1300-luvulla myös Böömiin, jonka oma glagoliittinen perinne oli katkennut yli 200 vuotta aikaisemmin. Siellä, prahalaisessa Emmauksen luostarissa, sai lopullisen muotonsa arvokas ja kauniisti kuvitettu *Reimsin evankeliumikirja*. Alun perin se sisälsi kyrillisin kirjaimin kirjoitettuja evankeliumien lukukappaleita lokakuusta maaliskuuhun ortodoksisen kalenterin mukaan; tämä osa lienee peräisin Kiovan Rusista. 1300-luvun jälkipuoliskolla Emmauksessa siihen liitettiin pitempi glagoliittinen osa, joka sisälsi lukukappaleita Vanhasta ja Uudesta testamentista läntisen kirkkokalenterin mukaan. Käsikirjoitus

joutui hussilaisille⁹⁰, jotka tuhosivat Emmaus-luostarin vuonna 1419. Jouduttuaan tapiolle jotkut hussilaiset pakenivat Bysantin alueelle ja lahjoittivat käsikirjoituksen Konstantinopolin patriarkalle. Osmanien vallattua Konstantinopolin käsikirjoitus joutui yksityisomistukseen, josta sen 1554 osti ranskalaisen Reimsin kaupungin arkkipiispa ja lahjoitti sen katedraalikirkkolleen. Siellä se sai nimen *Texte du sacre* 'kruunauskirja', ja kaikki Ranskan kuninkaat vuodesta 1559 lähtien vanhoivat hallitsijanvalansa sen ääressä. Sen uskottiin olevan kreikankielinen, kunnes vuonna 1717 Reimsissä vierailleen Venäjän tsaarin Pietari Suuren seurueen jäsenet tunnistivat käsikirjoituksen kyrillisen osan slaavilaiseksi. Hekään eivät osanneet lukea glagoliittista tekstiä. Ranskan vallankumouksessa käsikirjoitus joutui kadoksiin, mutta se löytyi vuonna 1836 eikä ollut onneksi menettänyt kuin jalokivikoristelunsa. *Habeant sua fata libelli*.⁹¹

5.3 Muinaistšekkiläiset tekstit

Pyhän Václavin elämä kertoo Böömiä 920-luvulla hallinneesta kristitystä ruhtinaasta Václavista (lat. Venceslaus, saks. Wenzel), jonka kuolema veljensä murhaamana tulkittiin kristityn marttyyrikuolemaksi. Elämäkerran tšekkiläinen versio on varmaankin kirjoitettu jo 1000-luvulla muinaiskirkkoslaaviksi, mutta se on säilynyt vain myöhempiä kopioina. Osa kopioista on itäslaavilaisia 1500-luvulta, osa taas kroatialaisia glagoliittisia, vanhin näistä vuodelta 1387.⁹²

1200-luvulta lähtien meille on säilynyt muinaistšekiksi kirjoitettuja rukouksia ja uskonnollisia hymnejä, jotka eivät enää ole osa kirkkoslaavilaista perinnettä. Noin vuonna 1300 kirjoitettiin tšekkiläinen *Alexandreis*, kertomus Aleksanteri Suuren teoista, joka oli käännös keskiyläsaksalaisesta tekstistä – tämä puolestaan oli käännös ranskalaisesta tekstistä, jonka oli kirjoittanut Gautier (Walther) von Châtillon 1100-luvulla.

Suunnilleen samalta ajalta 1300-luvun alusta on peräisin myös kuuluisa *Dalimilin riimikronikka* (tš. *Dalimilova kronika*), joka alkaa Baabelin tornin rakentamisesta mutta on luonnollisesti arvokas nimenomaan Böömin 1200-luvun ja 1300-luvun alun historian lähteenä. Kronikoitsijan nimi on itse asiassa meille tuntematon, Dalimilin nimi on lisätty kronikkaan vasta myöhemmässä perinteessä. Mielenkiintoista on, että kronikka kuvaa myös Määrin historiaa ja katsoo Böömin olevan Määrin valtakunnan perillinen. Siinä aloitetaan asian käsittely näin (N. Trunten mukaan):

---

⁹⁰ Hussilaiset (tš. *husité*) olivat tšekkien varhaisen reformaattorin Jan Husin (noin 1371–1415) seuraajia. Sana on vakiintunut suomeen geminaatallisena.

⁹¹ Latinankielinen lentävä lause: 'kirjoilla on kohtalonsa'.

⁹² Tunnettu englantilainen joululaulu *Good King Wenceslas* kertoo sekin Václavista, sillä häntä kunnioitettiin pyhimyksenä Englannissa jo keskiajalta lähtien. Kyseisen joululaulun teksti on kuitenkin kirjoitettu vasta 1853. Sen sävel puolestaan on lainattu suomalaisesta (!) *Piae Cantiones* -kokoelmasta vuodelta 1582, tarkemmin sanoen sen kevtälaulusta "Tempus adest floridum".

TUto chezy morawské kronyky malo zagetyy	<i>Tuto chci moravské kroniky málo zajieti,</i>
Abych mohl k swęy rzeczy przygyty,	<i>abych mohl k svéj řeči přijíti,</i>
Kako geft koruna z morawy wyšla	<i>kako jest koruna z Moravy vyšla,</i>
Powiediet kakt gie ta zemye k czecham przyšla.	<i>pověděť, kakt' je ta země k Čechám přišla.</i>

Tässä haluan käsitellä hieman myös Määrin kronikkaa, // jotta pääsisin asiaani, // kuinka kruunu on tullut Määristä, // kertoa, kuinka se valtakunta on siirtynyt Böömiin.

Huomaa, että muinaistšekissä *j*-ääne voidaan kirjoittaa paitsi *y*-kirjaimella, varsinkin etuvokaalien edellä myös *g*-kirjaimella, mikä antaa sanoille ensi näkemältä oudon ulkoasun: *geft* = *jest* 'on'⁹³; toisaalla kronikassa myös *jest*. Näemme myös, ettei tšekkiä kirjoitettaessa vielä käytetty diakriittejä *háček* (ˇ), *čárka* (') ja *kroužek* (°) – niiden esimuodot tulivat tunnetuksi vasta teoksessa *De orthographia bohémica* 'tšekin oikein-kirjoituksesta' (1412), jonka todennäköinen kirjoittaja oli Prahan Kaarlen-yliopiston rehtori ja uskonnollinen reformaattori Jan Hus; tšekistä ne levisivät muihin länsislaavilaisiin kielisiin (tosin puolaan vain osittain) sekä latinalaista aakkostoa käyttäviin eteläslaavilaisiin kielisiin.

5.4 Muinaispuolalaiset tekstit

Puolan kuningas Mieszko vastaanotti kristinuskon Böömistä vuonna 966. Meillä ei ole suoria todisteita vanhemmasta muinaiskirkkoslaavilaisesta perinteestä Puolassa, mutta *Vita Methodii* kertoo, että jo Methodios kehotti jotakuta eteläpuolalaista, Veikselin (Висла) varrella hallinnutta ruhtinasta kääntymään kristinuskoon. Usein katsotaan, että joistakin suhteista kyrillometodiaaniseen missioon todistaa kuuluisa puolalainen *Bogurodzica*-hymni, joka on säilynyt meille vasta 1400-luvun käsikirjoituksissa, mutta joka on varmasti vanhempi. Ensimmäinen säkeistö kuuluu näin:

Bogw rodzicza dzewicza	<i>Bogurodzica, dziewica,</i>
bogem slawena maria	<i>Bogiem sławiena, Maryja!</i>
W tego syna gospodzina	<i>U twego syna, gospodzina,</i>
mathko swolena maria	<i>Matko zwolena, Maryja,</i>
Szyszczi nam spwszczi nam	<i>Zyszczy nam, spuści nam!</i>
kyrieleyson.	<i>Kyrie eleison!</i>

⁹³ Mallina oli Keski-Euroopassa levinnyt latinan keskiaikainen ääntäminen, jossa *g* ääntyi [j] etuvokaalien edellä.

*Jumalansynnyttäjä, neitsyt, / Jumalan korottama, Maria! / poikaasi, valtiatar, / valittu äiti, Maria, / pyydä puolestamme ja anna meille [hänen armonsa] / Kyrie eleison!*⁹⁴

Ilmaus, joka näyttäisi liittävän tämän jotakin kautta kirkkoslaavilaiseen traditioon on itse hymnin ensimmäinen sana *Bogurodzica* 'Jumalansynnyttäjä', joka vastaa muinaiskirkkoslaavin ilmausta *Богородица* ja epäsuorasti myös sen kreikkalaista esikuvaa *Θεοτόκος* *Theotókos*. Lännen kirkossa Marian tavallinen kunnianimi oli ja on *Mater Dei* 'Jumalanäiti'.

Vanhin meille säilynyt puolankielinen lause on kirjattu puolalaisen luostarin latinankieliseen kronikkaan vuonna 1270: *day, ut ia pobrusa, a ti poziwai* = *Daj, uc ja pobrusze, a ty poczywaj* 'anna kun minä jauhan, lepää sinä!'. Kronikan mukaan läheisessä kylässä asuva mies olisi sanonut näin väsyneelle vaimolleen. Tarinan kirjoittanut munkki on kirjoittanut ennen lausetta: *hoc est in polonico* 'tämä on puolaksi'. On hienoa, että jokin kieli saa astua historiaan myötätuntoa ilmaisevalla lauseella!

Vanhin säilynyt pitempi puolankielinen proosateksti on homiliakokoelma *Pyhän ristin saarnat* (puolaksi *Kazania świętokrzyskie*) 1300-luvun alusta tai jopa 1200-luvun lopusta. Vanha ja kaunis käsikirjoitus on noin sata vuotta myöhempi *Psalterium Florianense* eli *Psalterium Trilingue* (puolaksi *Psalterz floriański*), kolmikielinen (latina, puola, saksa) psalttari 296 koristellulla pergamenttilehdellä.

---

⁹⁴ Kreikkalainen huudahdus *Κύριε, ἐλέησον* 'Herra, armahda!', jota käytettiin myös katolisessa kirkossa kääntämättä sitä latinaan.

IV Slaavilaisten kielten äännehistoriaa

Historiallinen kielitiede eli *kielihistoria* tutkii kielten muutosta niitten kaikilla tasoilla – äännejärjestelmässä, kieliopissa ja sanastossa. Tässä kirjan osassa keskitytään slaavilaisten kielten äännehistoriaan, koska se on kielihistorian keskeisin ja systemaattisin osa. Äännehistorian avulla voidaan selittää, miksi kantaslaavista perityt sanat ovat saaneet erilaisen asun eri slaavilaissa kielissä ja miksi eri kielten sanojen taivutuksessa tapahtuu tietynlaisia äännevaihteluita. Aluksi esitellään kuitenkin kielihistorian keskeinen käsite *kielisukulaisuus* ja kerrotaan, miten kielisukulaisuus todetaan ja miten kielihistoriaa tutkitaan historiallis-vertailevalla menetelmällä.

1. Kielisukulaisuus ja historiallis-vertaileva menetelmä

1.1 Mitä kielisukulaisuus on

Kieliä voidaan luokitella monella tapaa – rakennepiirteitten perusteella eli *typologisesti*, maantieteellisesti eli *areaalisesti* (esimerkiksi Balkanin kielet tai Itämeren piirin kielet) ja kielisukulaisuuden perusteella eli *genealogisesti*. Slaavilaiset kielet ovat genealoginen ryhmä: ne ovat sukukieliä, vieläpä varsin läheistä sukua keskenään.

Suurin osa maailman kielistä voidaan luokitella genealogisiin ryhmiin läheisemmän ja myös kaukaisemman kielisukulaisuuden perusteella: esimerkiksi venäjä kuuluu itäslaavilaisten kielten ryhmään, itäslaavilaiset kielet kuuluvat slaavilaisten kielten ryhmään ja slaavilaiset kielet kuuluvat lopulta indoeurooppalaisten kielten ryhmään.⁹⁵ Englanti puolestaan kuuluu länsigermaanisiin kieliin, länsigermaanisiet kielet ovat germaanisiet kieliä, ja germaanisietkin kielet kuuluvat indoeurooppalaisiin kieliin. Suomi taas on itämerensuomalainen kieli, suomalais-ugrilainen kieli ja uralilainen kieli.⁹⁶ Indoeurooppalaisten kielten ryhmä ja uralilaisten kielten ryhmä, joiden sukulaisuutta muitten maailman kielten kanssa ei voida osoittaa, ovat *kielikuntia*.

Kieli, jolla ei ole yhtään tunnettua kaukaistakaan sukukieltä, kuten baski, on *isolaatti*. Isolaatit muodostavat kukin yksinään oman kielikuntansa.

Mutta mitä kielisukulaisuus siis on? Venäjä, puola ja bulgaria ovat kyllä silminnähten samankaltaisia, mutta venäjä, englantii ja hindi eivät ole, vaikka kaikki kolme ovat indoeurooppalaisia. Suomen ja viron samankaltaisuus on helppo nähdä, mutta uralilaisten kielten suomen ja unkarin sukulaisuus ei ole ollenkaan niin ilmeistä. Toisaalta

---

⁹⁵ Slaavilaisen ja indoeurooppalaisen ryhmän väliportaana voi vielä olla baltoslaavilaisten kielten ryhmä, ks. alla 2.2.

⁹⁶ Uudemman käsityksen mukaan uralilaisten kielten joukossa ei voida osoittaa erillistä suomalais-ugrilaisten kielten ryhmää, vaan näillä termeillä tarkoitetaan samaa asiaa.

esimerkiksi ruotsissa ja suomessa on paljon samankaltaisia sanoja (*skola – koulu, gata – katu, pojke – poika*), mutta ruotsi ja suomi eivät ole sukukieliä. Kielisukulaisuus eli kielten genealoginen ryhmittely on siis jotakin muuta kuin pelkkää samankaltaisuutta.

Kielten genealogiset ryhmät ovat syntyneet sen vuoksi, että *kaikki kielet muuttuvat jatkuvasti, mutta kaikki muutokset eivät aina leviä kielen koko puhuma-alueelle*. Jollei kieltä puhuta aivan pienellä alueella, siihen välttämättä muodostuu erilaisia paikallisia murteita. Jossakin vaiheessa nämä murteet voivat kehittyä niin erilaisiksi, että niitä voi alkaa pitää eri kielinä. Silloin on syntynyt useamman kielen genealoginen ryhmä, ja se aikaisemmin puhuttu kieli, josta se on syntynyt, on ryhmän *kantakieli*. Samasta kanta-kielystä syntyneet kielet ovat puolestaan kyseisen kantakielen *tytärkieliä*. Kunkin kielikunnan *sukupuussa* kutakin haaraa vastaa tietty kantakieli: slaavilaiset kielet ovat läheistä sukua keskenään, koska niitten yhteistä kantakieltä eli kantaslaavia puhuttiin vain noin 1500 vuotta sitten, mutta indoeurooppalaiset kielet ovat keskenään kaukaisempaa sukua, koska indoeurooppalaista kantakieltä – josta esimerkiksi kantaslaavi polveutuu – puhuttiin ehkä 5000–6000 vuotta sitten. Suomen uralilainen kantakieli saattaa olla suurin piirtein yhtä vanha.

Sukukielet ovat samankaltaisia sen vuoksi, että ne ovat kaikki *perineet* sanastoa ja kielioppia yhteiseltä kantakieleltään. Suomen ja ruotsin yhteiset sanat taas selittyvät siltä, että nämä kaksi kieltä ovat *lainanneet* sanoja toisiltaan.

Kieliä siis syntyy kantakielestä suunnilleen samalla tavalla kuin biologiassa syntyy uusia kasvi- tai eläinlajeja populaatioiden eriytyessä. Kielitiede ei kuitenkaan ole lainannut tätä mallia biologiasta, vaan päinvastoin murteiden eriytyminen kieliksi oli Charles Darwinille yksi malli, jonka pohjalta hän päätyi käsitykseensä lajien synnystä. Darwin oli varsin hyvin perillä oman aikansa historiallisesta kielentutkimuksesta.

Luonnollinen kysymys on, päättyykö kielisukulaisuus esimerkiksi juuri indoeurooppalaiseen kantakieleen ja uralilaiseen kantakieleen – onko niiden takana ehkä vielä vanhempia yhteisiä kantakieliä? Onhan indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten perussanastossa joitakin silmiinpistäviä samankaltaisuuksia, esimerkiksi suomen substantiiveilla *vesi* (vartalo *vete-*) ja *nimi* sekä persoonapronomineilla *mi-nä* ja *si-nä* (< **ti-nä*⁹⁷) näyttäisi olevan vastineensa indoeurooppalaisella puolella. Ovatko kaikki ihmiskielet jopa viime kädessä peräisin yhdestä ja samasta kantakielestä – tätä teoriaa kutsutaan ihmiskielen *monogeneesiksi* eli ”yksisyntyisyydeksi”?⁹⁸

---

⁹⁷ Historiallisessa kielitieteessä asteriski (*) osoittaa muotoa, jota sellaisenaan ei ole atestoitu (eli se ei esiinny esimerkiksi missään vanhassa tekstissä) mutta jonka voidaan nykykielten avulla päätellä joskus olleen käytössä eli joka voidaan rekonstruoida (ks. alla 1.3 ja 1.4).

⁹⁸ Loogisesti voidaan erottaa kaksi hieman erilaista monogeneettistä teoriaa: joko ihmiskieli on syntynyt vain yhden kerran, jolloin kaikki nykyiset kielet viime kädessä polveutuvat tuosta samasta alkukielestä, tai sitten ihmiskielen kaltainen kommunikaatiojärjestelmä on syntynyt monessa paikkaa, mutta sattumalta vain yksi kieli on jäänyt eloon ja kaikki nykykielet polveutuvat siitä. Mutta tällaisia asioita on mahdoton tutkia nykyisillä tieteellisillä metodeilla.

Tieteellisesti rehellinen vastaus näihin kysymyksiin on: emme tiedä, ja todennäköisesti emme tule koskaan tietämäänkään. Kielisukulaisuuden toteaminen, joka tapahtuu historiallis-vertailevalla menetelmällä (katso 1.2 alempana), on mahdollista vain, jos yhteisestä kantakielestä on säilynyt tarpeeksi yhteistä ainesta. Käytössämme olevat menetelmät eivät ulotu edes 10.000 vuoden päähän, ja ihmiskieli lienee vähintään 100.000 vuotta vanha. On mahdotonta saada selville, ovatko esimerkiksi uralilainen ja indoeurooppalainen 'vesi'-sana peräisin jostakin yhteisestä kantakielestä vai lainaa yhdestä kielestä toiseen, vaiko vain sattumalta samankaltaisia. Tieteeseen kuuluu myös tiedon rajojen tunnustaminen.

Lopuksi on syytä myös sanoa, mitä kielisukulaisuus *ei* ole. Ensinnäkään se ei tarkoita, että sukukielten puhujat ovat kaikki biologisesti sukua keskenään: kuten näimme tämän kirjan I osan jaksossa 2.4, kantaslaavin kielen levittäytyminen ja kantaslaavien itsensä muuttoliikkeet ovat erillisiä kysymyksiä – vaikka toki muuttoliike on yleensä aina jossakin osassa kielten levittäytyessä. Tässä yhteydessä on syytä varoittaa, että kielten sukulaissuhteita kutsutaan joskus ”geneettisiksi suhteiksi” ja niiden tutkimukselle on englannissa olemassa termi *genetic linguistics* – näiden voi virheellisesti käsittää viittaavan ihmisten geneettiseen eli geeneissä ilmenevään biologiseen sukulaisuuteen, mutta tästä ei ole kysymys. Suositeltavampaa on siksi käyttää termejä ”genealogiset suhteet” ja *genealogical linguistics*.

Toisekseen kielisukulaisuus ei viittaa kulttuurien samankaltaisuuteen, ”kansanluonteeseen” tai tietynlaiseen ajattelutapaan. Esimerkiksi me suomalaiset emme edusta mitään erityistä ”suomalais-ugrilaista” tapaa hahmottaa maailma, joka poikkeaisi indoeurooppalaisten naapuriemme tavasta katsoa maailmaa. Mitään slaavilaista kansanluonnetta tai Euroopan muista kulttuuripiireistä selvästi erottuvaa slaavilaista kulttuuria ei myöskään ole olemassa.

1.2 Miten kielisukulaisuus todetaan

Joissakin harvoissa tapauksissa tunnemme kantakielen vanhoista teksteistä ja voimme teksteistä myös seurata kantakielen hajoamista tytärikieliksi. Paras esimerkki tästä on latina: meillä on vanhoja latinankielisiä tekstejä sekä uudempia tekstejä, joista voimme nähdä latinan vähittäisen muuttumisen italiaksi, ranskaksi, espanjaksi, portugaliksi, romaniaksi ja muiksi romaanisiksi kieliksi. Tarkkaan ottaen romaanisten kielten kantakieli ei ole vanhoista teksteistä tuntemamme klassinen latina vaan tavallisten ihmisten aikoinaan puhuma kansanlatina, mutta klassinen latina on tarpeeksi lähellä kansanlatinaa, jotta voimme sanoa tuntevamme romaanisten kielten yhteisen kantakielen; sitä paitsi latinaksi kirjoittaneet grammaatikot joskus suoraan kommentoivatkin tavallisen kansan ”väärää” puhetapojä.

Slavistitkin ovat varsin hyvässä asemassa, koska muinaiskirkkoslaavi, vaikkei olekaan varsinaista yhtenäistä kantaslaavia (jota puhuttiin ehkä 600-luvulle asti), on yhä

varsin lähellä sitä. Muinaiskirkkoslaavi heijastaa hyvin eräitä hajoamassa olleen kantaslaavin murteita. Kantaslaavin ja muinaiskirkkoslaavin periaatteellinen ero on silti hyvä muistaa, koska joissakin tapauksissa muinaiskirkkoslaavi on vaikuttanut liikaakin tutkijoihin käsityksiin varsinaisesta kantaslaavista (ks. 2.6 alempana).

Vanhoissa teksteissä atestoidut kantakielet ovat kuitenkin poikkeustapaus. Lähes aina käsityksemme kantakielistä, varsinkin tuhansia vuosia sitten puhutuista, perustuu *rekonstruktioon* eli menneen tilanteen päättelyyn nykykielten ja kirjallisesti atestoitujen muinaiskielten pohjalta. (Indoeurooppalaisen kantakielen tutkija voi kyllä käyttää hyväkseen tuhansia vuosia vanhoja tekstejä, esimerkiksi kreikaksi, sanskritiksi ja heetiksi kirjoitettuja, mutta kyse on silti rekonstruoinnista, koska kaikki säilyneet tekstit ovat uudempia kuin kantakieli.)

Kantakielten rekonstruoinnissa käytettävä metodi eli menetelmä on nimeltään *historiallis-vertaileva menetelmä*. Samalla kun sen avulla voidaan rekonstruoida kantakieli ainakin osittain, sitä käyttäen voidaan *todistaa kielet sukukieliksi* eli saman genealogisen ryhmän jäseneksi. Historiallis-vertaileva menetelmä lienee täsmällisin humanistisissa tieteissä käytössä oleva menetelmä.⁹⁹

Historiallis-vertailevalla menetelmällä voidaan erottaa *sukulaissanat* eli yhteisestä kantakielestä perityt sanat *lainasanoista* ja *sattumalta samankaltaisista sanoista*. Esimerkiksi ruotsin *post* ja suomen *posti*, tai ruotsin *pojke* ja suomen *poika*, eivät todista kielisukulaisuudesta, koska *posti* on lainattu ruotsista suomeen ja *pojke* suomesta ruotsiin. Tuhansia vuosia sitten lainattujen sanojen erottaminen sukulaissananoista voi olla vaikeaa, mutta historiallis-vertailevalla menetelmällä se on yleensä tehtävissä – ja silloin nämä vanhat lainasanat voivat kertoa meille jotakin esihistoriallisista kontakteista, joista muuten emme tietäisi juuri mitään (ks. 2.1 alla).

Satunnaisen samankaltaisuuden mahdollisuus aliarvioidaan usein. Kielissä on hyvin suuri määrä sanoja, ja kaikki kielet valitsevat foneeminsa suhteellisen suppeasta konsonanttien ja vokaalien valikoimasta, joten ennemmin tai myöhemmin kahteen kieleen sattuu syntymään samannäköinen sana samassa merkityksessä. Kirjassaan *Maailman kielet ja kielikunnat* (1998) Jaakko Anhava antaa hyviä esimerkkejä tästä: Uusiguinealaisessa binen kielessä miesten kokoustaltoa tarkoittava sana on *maja* ja 'kyllä' on *joo*, mutta bine ja suomi eivät ole sukua eivätkä ole lainanneet sanoja toisiltaan. 'Poika' on unkariksi *fiú* ja romaniaksi *fiu*, mutta unkari ja romanian eivät ole sukulaiskieliä eikä kyse ole tässäkään lainasanoista, vaikka kielet ovat toistensa naapureita: unkarin *fiú* on kantauralista periytyvä suomen *poika*-sanana sukulaissana, romanian *fiu* puolestaan polveutuu latinan *filius*-sanasta.

Vaikka kielet olisivatkin sukua, samankaltaiset sanat eivät silti aina jatka samaa kantakielen sanaa. Englannin *whole* ja vanhan kreikan *hólos* tarkoittavat kumpikin

---

⁹⁹ Suomeksi kirjoitettu esitys historiallis-vertailevasta menetelmästä on Janne Saarikiven artikkeli kirjassa *Kielentutkimuksen menetelmiä* (Luodonpää-Manni & al., toim., 2020).

'kokonainen', mutta eivät polveudu samasta indoeurooppalaisesta sanasta; sen sijaan *whole* on kyllä peräisin samasta kantasanasta kuin muinaiskirkkoslaavin *celb* 'kokonainen; terve' (< *kajlas).

Mutta miten historiallis-vertaileva menetelmä sitten onnistuu erottamaan sukulais-sanat lainasanoista ja satunnaisista samankaltaisuuksista? Keskeisin kriteeri ovat *säännölliset äännevastaavuudet*. Kielten genealoginen ryhmittely perustuu nimenomaan äännevastaavuuksiin, ei päällisin puolin samankaltaisten sanojen etsintään, niin kuin historiallisen kielentutkimuksen ulkopuolella usein luullaan, ja juuri äännevastaavuudet tekevät historiallis-vertailevasta menetelmästä eksaktin metodin. Kielten toteaminen sukulaiskieliksi edellyttää, että niistä löydetään useita sanoja, joissa äänteet vastaavat toisiaan aina samalla tavalla samassa äänneympäristössä.

Selvennetään tätä slaavilaisista kielistä otetulla esimerkillä. Venäjän *golová*, puolan *glowa*, tšekin *hlava*, keskisen eteläslaavin *gláva* ja bulgarian *glavá* tarkoittavat kaikki 'pää' ja ovat samankaltaisia sanoja. Tällainen yksittäinen esimerkki ei kuitenkaan riitä kielisukulaisuuden toteamiseen. Tilanne muuttuu, kun löydämme monta samanlaista sarjaa, jossa äänteet vastaavat toisiaan samalla tavoin (bulgaria riittää tässä edustamaan koko eteläslaavia):

	venäjä	puola	tšekki	bulgaria
'pää'	<i>golová</i>	<i>glowa</i>	<i>hlava</i>	<i>glavá</i>
'(puhe)ääni'	<i>gólos</i>	<i>głos</i>	<i>hlas</i>	<i>glas</i>
'kulta'	<i>zóloto</i>	<i>zloto</i>	<i>zlato</i>	<i>zláto</i>
'kylmyys', 'viileys'	<i>hólod</i>	<i>chlód</i>	<i>chlad</i>	<i>hlad</i>
'kaupunki', 'linna'	<i>górod</i>	<i>gród</i>	<i>hrad</i>	<i>grad</i>
'herne'	<i>goróh</i>	<i>groch</i>	<i>hrách</i>	<i>grah</i>
äännevastaavuus	CoRoC	CRoC	CRaC	CRaC

Taulukossa C tarkoittaa mitä tahansa konsonanttia, R tarkoittaa *l*- ja *r*-äänteitä (jotka kuuluvat samaan *likvidojen* äänneryhmään). Kaikissa sanoissa vallitsee sama säännöllinen äännevastaavuus: venäjässä on kahden konsonantin välissä **oRo**-äänneyhtymä (siis *-oro-* tai *-olo-*), eteläslaavissa on aina **Ra** (*-ra-*, *-la-*). Länsislaavi jakautuu: tšekki (niin kuin slovakikin) seuraa eteläslaavia, puolassa on yhtymä **Ro** (*-ro-*, *-lo-*). Joissakin puolan sanoissa tämä *o* on edelleen muuttunut *u*-äänteeksi, joka kirjoitetaan *ó*, mutta tämän on puolan sisäinen säännöllinen muutos tietyissä äänneympäristöissä.

Nämä ja vielä monet muut säännölliset äännevastaavuudet osoittavat, että slaavilaiset kielet ovat perineet nämä sanat samasta kantakielestä ja ovat siis keskenään sukua.

Miten nämä säännölliset äännevastaavuudet ovat syntyneet? Niitten takana on *äänteenmuutoksen säännöllisyys*: tietty äänne tai äänneyhtymä muuttuu aina samalla tavalla samassa äänneympäristössä, kaikissa sanoissa. Kantaslaavissa on ollut esimerkiksi sanat *galvā 'pää', *zalta 'kulta', *gardu 'linna' jne. – asteriski * tarkoittaa, että nämä ovat rekonstruoituja, eivät teksteissä attestoituja muotoja – ja kahden konsonantin välissä *al-* ja *ar-*yhtymät ovat muuttuneet itäslaavissa tietyllä tapaa, eteläslaavissa, tšekissä ja slovakissa toisella tapaa ja puolassa kolmannella tapaa, mutta aina samalla tavoin samassa kielessä (ks. tarkemmin 3.7 alla). Jos äänteet muuttuisivat eri sanoissa eri tavoin, kielisukulaisuuden toteaminen ei olisi mahdollista.

Ensi näkemältä venäjässä on kuitenkin poikkeuksia tästä säännöllisestä äännevastaavuudesta. Joissakin kaupunginnimissä esiintyy muoto *grad* (esim. *Leningrad*, *Volgograd*). Bulgarian *glavá* on sekä 'pää' että 'kirjan luku'; venäjässä 'pää' on kyllä *golová* mutta 'kirjan luku' on *glavá*, samoin 'päämies, johtaja' on *glavá*. 'Puheääni' on kyllä venäjäksi *gólos*, mutta selvästikin sama slaavilainen juuri esiintyy sanoissa *glásnyj* 'julkinen', *glásnost* 'julkisuus, avoimuus'. Onko äänteenmuutoksessa siis ollut venäjässä poikkeuksia? Ei, vaan nämä sanat ovat lainoja kirkkoslaavista, joka äänteellisesti edustaa näissä sanoissa eteläslaavia (*gradъ*, *glava*, *glasъ*). Odotuksenmukaisesti venäjän kirkkoslaavilaisuudet liittyvät usein sanojen abstraktimpiin merkityksiin, alkuperäiset itäslaavilaiset sanat taas edustavat konkreettisempia merkityksiä.

Jos kantakieli on kauempana menneisyydessä kuin kantaslaavi, äännevastaavuudet ja niitä vastaavat äänteenmuutokset voivat olla vaikeampia löytää. Ei ole ensi näkemältä selvää, että suomen *poika* ja unkarin *fiú* ovat sukulaissanoja, tai että slaavilainen 'kulta'-sana on sukua germaanisten kielten 'kulta'-sanalle (engl. *gold*, ruotsin *guld*) ja sanskritin 'kulta'-sanalle *híraṇya*, mutta näillekin löytyy säännölliset äännevastaavuudet. Sen sijaan erilaiset teoriat indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten sukulaisuudesta, tai jopa kaikkien maailman kielten sukulaisuudesta, eivät ole pystyneet esittämään säännöllisiä äännevastaavuuksia, ja siksi niitä on pidettävä pelkkänä spekulatiiona. Niin kuin edellisessä alaluvussa mainittiin, viimeistään 10.000 vuodessa sukulaiskielet muuttuvat niin paljon, ettei säännöllisiä äännevastaavuuksia enää ole ja yhteinen kantakieli vaipuu lopullisesti historian yöhön.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ On kyllä mahdollista todeta, että esimerkiksi jonkin laajan alueen kielissä on yhteisiä piirteitä, jotka voivat olla useita kymmeniä tuhansia vuotta vanhoja; tämän on tutkimuksissaan osoittanut Johanna Nichols (*Linguistic Diversity in Space and Time*, 1992). Niistä ei voida kuitenkaan tietää, ovatko ne peräisin jostakin ikivanhasta kantakielestä vai keskinäisistä lainautumisista; yleensä jälkimmäinen selitys on todennäköisempi.

1.3 Vertaileva rekonstruktio

Kun kielentutkija esittää, että kantaslaavissa on ollut tietynlaisia sanoja – niin kuin edellisessä kappaleessa mainitut **galvā* 'pää', **zalta* 'kulta', **gardu* 'linna' – hän on vertaillut eri slaavilaisia kieliä ja pyrkinyt päättämään, millaisista kantamuodoista päästäisiin nykykieliin säännöllisten äänteenmuutosten kautta. Seuraavassa annetaan esimerkki siitä, miten tällainen *vertaileva rekonstruktio* toimii.

Sanoissa 'ruumis, keho', 'metsä' ja 'mitta, määrä' vallitsee selvästi säännöllinen äännevastaavuus slaavilaisten kielten välillä, joten ne pitäisi voida palauttaa kantaslaavilaiseen lähtömuotoon. Materiaali on seuraava (mksl = muinaiskirkkoslaavi):

	mksl	bulgaria	puola	venäjä	ukraina
'ruumis'	<i>tělo</i>	<i>tjalo</i>	<i>ciato</i>	<i>télo</i>	<i>tílo</i>
'metsä'	<i>lěsъ</i>	<i>gorá</i>	<i>las</i>	<i>les</i>	<i>lis</i>
'mitta'	<i>měra</i>	<i>mjára</i>	<i>miara</i>	<i>méra</i>	<i>míra</i>

Ensimmäiseksi on helppo todeta, että bulgarian *gorá* ei selvästikään ole muitten esimerkkikielten 'metsä'-sanan sukulaissana. Samankaltainen sana tarkoittaa useimmissa muissa slaavilaisissa kielissä 'vuori', ja se on selvästikin muuttanut merkitystään ja syrjäyttänyt bulgarian alkuperäisen 'metsä'-sanan.¹⁰¹ Bulgariaa ei siis voi ottaa huomioon kantaslaavin 'metsä'-sanaa rekonstruoidessa – onkin itse asiassa varsin tavalista, että jokin kantakielen sana on kadonnut jostakin tytärkielestä.¹⁰²

Konsonanttien osalta näyttää selvältä, että 'mitta'-sanassa on kantaslaavissakin ollut *m...r...* ja 'metsä'-sanassa *l...s*. 'Ruumis'-sanassa puolan *ci* on palataalisen *ć*-affrikatan merkki, jonka näemme puolan historiaa tutkimalla olevan peräisin palataalisesta *t'*-äänteestä, joten tähän sanaan uskallamme rekonstruoida konsonantit *t...l...*

Mutta mikä on kantaslaavissa ollut ensimmäisen tavun vokaali? Muinaiskirkkoslaavissa ensitavussa on jat-kirjain (ТѢЛО, ЛѢСЪ, МѢРА), mutta emme tiedä, miten se on äännetty.¹⁰³ Nykykielissä taas näemme säännöllisen äännevastaavuuden: bulgariassa ja puolassa on *a* (ainakin siinä äänneympäristössä, mitä esimerkkisanamme edustavat), venäjässä on *e* ja ukrainassa *i*. Venäjän ja ukrainan vokaalit ovat etuvokaaleja. Lisäksi

¹⁰¹ Oletettujen merkityksenmuutoksien pitää luonnollisesti olla uskottavia. Bulgariassa metsät kasvavat etupäässä vuoristossa, joten merkityksenmuutos 'vuori' > 'metsä' on ymmärrettävä.

¹⁰² Keskisessä eteläslaavissa vanhan 'metsä'-sanan on lähes kokonaan korvannut *šuma*, joka voi olla alkuperältään onomatopoeettinen. – Itse asiassa bulgarian murteissa ja paikannimissä esiintyy myös *les* tai *ljaš* 'metsä, ikimetsä', mutta yksinkertaisuuden vuoksi emme pohdi tässä esimerkissä sen äänneasua.

¹⁰³ Tämän kirjan II osassa on toki esitetty arveluja jat-vokaalimerkin äännearvosta, mutta tässä esimerkissä käsittelemme juuri sitä, miten näihin arveluihin on päädytty.

bulgariassa ja puolassa *a*:ta edeltävä konsonantti on palatalisoitunut, vaikka *a* on takavokaali, joten epäsuorasti nämäkin kielet todistavat alkuperäisen etuvokaalin puolesta.

Näyttäisi siltä, ettei tuo alkuperäinen etuvokaali ole voinut olla ainakaan *e* tai *i*, koska ne edustuvat nykykielissä toisenlaisina äännevastaavuuksina, vertaa esim. mksl. *sestra*, bulg. *sestrá*, pl. *siostra*, ven. *sestrá*, ukr. *sestrá* 'sisar' (näihin rekonstruoidaan kantaslaavissa *e*); ja mksl. *biti*, bulg. *bija*, pl. *bić*, ven. *bit'*, ukr. *byty* 'lyödä' (näihin rekonstruoidaan kantaslaavissa pitkä *ī*-vokaali). Kantaslaavin rekonstruoinnissa on päädytty siihen, että etsimämme äänne on ollut *i*:tä väljempi etuvokaali, mutta erotuksena tavallisesta *e*-vokaalista se on ollut pitkä. Pituutta merkitään viivalla vokaalimerkin päällä: *ē*. Esimerkkiemme sanat olisivat siis kantaslaavissa olleet **tēl-*, **lēš-* ja **mēr-*.

Joskus lainasanoista voi saada tukea vertailevalle rekonstruktioille. Varhaisen slaavin **mēr-* on lainattu suomeen muodossa *määrä*, toisin sanoen suomen puhujat ovat kuulleet ensitavun vokaalin pitkänä ja väljänä. Suomalaiset ovat kuulleet varhaisen slaavin *e*-vokaalinkin väljänä mutta eivät pitkänä: kantaslaavin *peti*, venäjän *peč'* (mksl *peštʲ*) 'uuni' on lainattu suomeen muodossa *pätsi*. Tämä viittaa siihen, että kantaslaavin oppositio *e* : *ē* on ollut nimenomaan pituusoppositio, ei ero vokaalin väljyydessä. Muinaiskirkkoslaavissa ero *e* : *ě* (ε : ɛ̃) on silti voinut olla väljyysero, koska muinaiskirkkoslaavi ei ole enää varsinaista kantaslaavia; nykybulgarian *a*-tyyppiset *refleksit* eli rekonstruoidun äänteen nykyvastineet (*tjalo*, *mjara*) viittaavat siihen, että *ě* olisi eteläisimmässä slaavilaismurteissa ollut väljempi kuin *e*.

Esimerkkiemme loppuvokaalien rekonstruointiin tarvittaisiin paljon enemmän aineistoa kuin tässä esimerkissä voidaan antaa; tässä täytyy viitata alemmaksi kappaleisiin 2.5 ja 2.6. Osoittautuu, että 'ruumis'-sanan loppuvokaali *o* on peräisin kantaslaavin lyhyestä *a*-vokaalista ja 'mitta'-sanan loppuvokaali *a* on peräisin kantaslaavin pitkästä *ā*-vokaalista. Sanassa 'metsä' on loppuvokaali vain muinaiskirkkoslaavissa, jonka iso jer on aikaisemman (lyhyen) *u*-äänteen refleksi. Emme tässä myöskään käsittele esimerkkisanojemme painoa.

Tässä olemme antaneet – yksinkertaistetussa muodossa – esimerkin siitä vertailevan rekonstruktion käytöstä, jonka lopputuloksen kielihistorian tutkija lopulta esittää näin:

kantaslaavin **tēla* > mksl. *tělo*, bulg. *tjalo*, pl. *ciało*, ven. *télo*, ukr. *tilo* 'ruumis, keho'

kantaslaavin **lēsu* > mksl. *lěsʲ*, pl. *las*, ven. *les*, ukr. *lis* 'metsä'

kantaslaavin **mērā* > mksl. *měra*, bulg. *mjara*, pl. *miara*, ven. *méra*, ukr. *mira* 'mitta, määrä'

Rekonstruoiduilla muodoilla on kahtalainen tehtävä. Yhtäältä ne ovat ikään kuin lyhenteitä monimutkaisille äännevastaavuuksille ja niihin johtaneille äänteenmuutoksille: **ē*

on lyhenne äännevastaavuudelle $\check{e} \sim 'a \sim 'a \sim e \sim i$.¹⁰⁴ Toisaalta ne ovat teorioita siitä, miten sanojen kantamuodot ovat ääntyneet – tarkkoja foneettisia yksityiskohtia emme luonnollisesti voi tietää, mutta saamme jonkinlaisen käsityksen siitä, miten verrata kantaslaavin sanoja esimerkiksi varhaisiin lainasanoihin (kuten juuri suomen *määrä*) tai muitten indoeurooppalaisten kielten sanoihin.

1.4 Sisäinen rekonstruktio ja analogiat

Vertaileva rekonstruktio on historiallisen kielentutkimuksen tärkein työkalu, mutta aina sitä ei voi käyttää – voihan olla, että tutkittavalla kielellä ei ole lainkaan sukukieliä (se on siis isolaatti) tai että jokin sana tai piirre ei ole säilynyt sukukielissä. Toinen käytettävissä oleva menetelmä on *sisäinen rekonstruktio*, jossa ei verrata sanoja ja niiden muotoja kielten välillä vaan yhden kielen sisällä.

Kuten olemme oppineet, muinaiskirkkoslaavin I verbiluokan verbi *nesti* 'kantaa' taipuu preesensin yksikössä *nesq*, *neseši*, *nesetʙ*. Saman verbiluokan verbi *tešti* 'juosta' taipuu *tekq*, *tečeši*, *tečetʙ*. Siinä missä *nesti*-verbillä on kaikissa muodoissa *s*, verbillä *tešti* konsonantti vaihtelee: $\check{s} \sim k \sim \check{c}$. Konsonantit *k* ja $\check{c}$ vaihtelevat muillakin verbeillä seuraavan vokaalin mukaan, esimerkiksi *ʙkati* 'tyrkätä; kutoa' taipuu *ʙkq*, *ʙčeši*, *ʙčetʙ*. Voimme päätellä, että konsonantti on ollut alun perin *k* ja sitä seuraava etuvokaali *e* on aiheuttanut ääntöpaikan muutoksen etisemmäksi: $k > \check{c}$. Infinitiivin *tešti* kohdalla päättelyketju on monimutkaisempi, mutta senkin $\check{s}$ on lopulta palautettavissa *k*-konsonanttiin.

Sisäisen rekonstruktion perusoletus on, että kielessä esiintyvä vaihtelu ja epä-säännöllisyydet ovat palautettavissa aikaisempaan säännöllisyyteen. Verbi 'juosta' palautetaan asuun **tekti*, *tekq*, **tekeši*, **teketʙ* olettamalla, että se on ollut alun perin samanlainen verbi kuin *nesti*, *nesq*, *neseši*, *nesetʙ*. Sisäinen rekonstruktio ei kuitenkaan aina riitä sanan koko aikaisemman asun palauttamiseen. Itse asiassa vertailevasta rekonstruktiosta tiedämme, että varsinaisen kantaslaavin vokaalijärjestelmä oli toinen kuin muinaiskirkkoslaavissa ja vokaalien osalta nämä rekonstruktiot ovat siis osittain vääriä.

Tarkastellaan seuraavaksi venäjää, jossa ylläolevien esimerkkiverbien preesensin yksikön kolmannet persoonat ovat *nesēt* [nɛ'ɪ'sʲot], *tečēt* [tɕɪ'tɕot], *tkēt* [tkʲot]. Vokaalimerkki $\check{e}$, jolla tässä translitteroimme samannäköistä kyrillistä kirjainta, tarkoittaa painollista *o*-vokaalia, jota edeltävä konsonantti on palatalisoitunut. Palatalisoituminen viittaa etuvokaaliin, joten on helppo nähdä, että venäjässä on tapahtunut ääntenmuutos $\acute{e} > 'ó$, eli painollinen *e* on muuttunut painolliseksi *o*:ksi, jota edeltää palataalinen konsonantti (mutta vain jos sitä seuraa kova konsonantti, esimerkeissämme *t*). Muodossa

¹⁰⁴ $'a$ tarkoittaa *a*-vokaalia, jota edeltävä konsonantti on palatalisoitunut. Bulgarian ja puolan äännevastaavuudet ovat tosiasiassa monimutkaisempia kuin tässä esitetyt, mutta historiallisen vertailevan menetelmän perusajatus tulee ilmi yksinkertaistustakin esimerkiksi.

Mutta miksi 'kutoa' verbin preesensin yksikön kolmas persoona on venäjässä *tkët*, vaikka se on muinaiskirkkoslaavissa *točeto*? Osoittaako *k* ettei ääntenmuutos $k > \check{c}$ olekaan ollut venäjässä säännöllinen? Ei, vaan kyse on *analogiasta*: kun verbin infinitiivi on *tkat'*, preesensin yksikön ensimmäinen *tku* ja monikon kolmas persoona *tkut*, yksikön kolmas persoona *tčët* (joka varmaankin ääntyisi *čot*) olisi niin erilainen, että venäjän puhujat ovat siirtäneet *k*-konsonantin verbin muista muodoista myös tähän muotoon.

1.5 Synkroninen ja diakroninen kielentutkimus

¹⁰⁵ Nykyvenäjän fonologisessa kuvauksessa on eri mahdollisuuksia ratkaista, mikä foneemi on *sestrá*-muodon ensimmäisessä tavussa – /e/, /i/ ja /o/ ovat kaikki perusteltavissa. Tässä esimerkissä kallistumme kuitenkin /e:/n kannalle ja puhumme *e* ~ *o* -vaihtelusta, koska vokaali on alun perin ollut *e* ja myös ortografia perustuu siihen.

kirjassa käyttämämme nominaali-, pronominaali- ja verbitaivutuksen esitys on paljon velkaa August Leskienin kirjoittamalle muinaiskirkkoslaavin käsikirjalle *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, josta on sen ensimmäisen laitoksen (1871) jälkeen ilmestynyt yhä uusia laitoksia ja painoksia.

Nuorgrammaatikkojen keskeinen löytö oli *äänteenmuutoksen poikkeuksettomuus*: kielen muuttuessa äänteet eivät muutu eri sanoissa satunnaisesti eri tavoin, vaan kaikissa sanoissa samalla tavoin (samassa äänneympäristössä); ja tämä mahdollistaa kielisukulaisuuden toteamisen ja rekonstruktion, niin kuin olemme edellä nähneet. Äänteenmuutoksen sijasta nuorgrammaatikat puhuivatkin *äännelaeista* (saks. sg. *Lautgesetz*) samalla tavoin kuin luonnontieteissä puhutaan luonnonlaeista. Toisaalta heidän oli kuitenkin myönnettävä, että analogia muuttaa äännelakien tuloksia. Kuuluisan paradoksin mukaan äänteenmuutokset ovat säännöllisiä mutta tuottavat epäsäännöllisyyttä, kun taas analogiat ovat epäsäännöllisiä mutta tuottavat säännöllisyyttä. Toisin sanoen: äänteenmuutokset ovat poikkeuksettomia mutta tuottavat esimerkiksi sanojen taivutuksiin äännevaihteluita; analogiat taas tapahtuvat vain satunnaisesti mutta vähentävät äännevaihteluita.

Nuorgrammaatikkojen ansiosta historiallisesta kielentutkimuksesta tuli eksaktein humanistinen tiede. Heidän mielestään kielitieteessä vain muutoksen tutkimus eli *diakroninen kielentutkimus* oli ylipäättään tieteellistä. Kielen kulloisenkin tilan tutkimuksen eli *synkronisen kielentutkimuksen* palautti kunniaan sveitsiläinen *Ferdinand de Saussure* (1857–1913), erityisesti postuumilla teoksellaan *Cours de linguistique générale* (1916), jossa kieli esitetään järjestelmänä, jonka kaikki osat ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Toki synkroninen kielentutkimus oli ennen 1800-lukua perinteisesti ollutkin kielentutkimuksen valtavirtaa, jota olivat edustaneet jo antiikin ajan grammatikot ja esimerkiksi suuri intialainen tutkija *Pāṇini*, joka eli useita satoja vuosia ennen ajanlaskumme alkua. Saussure oli myös diakronisen kielentutkimuksen huomattava edustaja, joka sovelsi sisäistä rekonstruktiota menestyksekkäästi indoeurooppalaiseen kantakieleen.

Synkroninen kielentutkimus ei ole sama asia kuin nykykielten tutkimus: myös muinaiskirkkoslaavia voidaan tutkia synkronisesti silloin kun esimerkiksi kuvataan sen tietyllä vuosisadalla vallinnutta järjestelmää. Tämän kirjan II osa oli lähestymistavaltaan ensi sijassa synkroninen: sanojen taivutuksessa ilmeneviä äännevaihteluita kuvattiin 8. oppitunnissa synkronisena järjestelmänä, tarkastelematta millaisten äänteenmuutosten kautta niihin on päädytty ja milloin kyseiset muutokset ovat tapahtuneet. Tässä kirjan IV osassa lähestymistapa on sen sijaan diakroninen, joskin tila sallii lähinnä vain äännehistorian, ei kielen muitten osien muutoksen kuvauksen.

Jos 1800-luku oli diakronisen kielentutkimuksen kulta-aikaa, synkroninen lingvistiikka kehittyi nopeasti 1900-luvun mittaan. Monella synkronisen tutkimuksen keskeisellä tutkijalla oli tausta slavistiikassa; tällaisia olivat esimerkiksi *Prahan kielitieteellisessä piirissä* vaikuttaneet venäläiset emigrantit *Roman Jakobson* (1896–1982), joka

myöhemmin muutti Yhdysvaltoihin, ja *Nikolai Trubetzkoy* (1890–1938). Molemmat tutkivat myös muinaiskirkkoslaavia.

Huolimatta synkronisen tutkimuksen nopeasta kehitymisestä kielihistorian keskeinen asema eurooppalaisten yliopistojen filologia-aineissa jatkui yhä pitkään toisen maailmansodan jälkeenkin. Vielä 1970-luvulla Helsingin yliopistossa kaikki venäjän ja muitten slaavilaisten kielten opiskelijat kävivät pakollisen muinaiskirkkoslaavin kurssin ja oppivat sen yhteydessä kielihistoriaa jo ensimmäisenä lukuvuotenaan, ja kukaan humanistiopiskelija ei voinut valmistua suorittamatta latinan tekstinymmärtämisen koetta. Vasta 1980-luvun alussa suomalaisen slavistiikan painopiste kääntyi kohti synkronista tutkimusta, Helsingissä nuorten professoreiden Jukka Hyrkkäsen (1942–1981, slaavilaisen filologian professori 1979–1981) ja Arto Mustajoen (s. 1948, Venäjän kielen ja kirjallisuuden professori 1982–2016) johdolla.¹⁰⁶

Synkronisen kielentutkimuksen nousu, tai pitemmällä perspektiivillä ajatellen, sen palaaminen vanhaan valta-asemaansa, oli luonnollinen kehitys. Kun kieli muuttuu, se muuttuu järjestelmänä; hyvä diakroninen tutkimus siis edellyttää hyvää synkronista tutkimusta. Nuorgrammaatikoillakin oli oikeastaan oma teoriansa kielen synkronisesta rakenteesta, vaikka se oli piilotettu kielenmuutosmallien sisään: ellei kieli muuttuisi järjestelmänä, ääntenmuutoksetkaan eivät olisi säännöllisiä.

Diakronisen kielentutkimuksen jääminen taka-alalle muodostuu kuitenkin ongelmaksi, jos pelkän synkronisen kielentutkimuksen koulumat tutkijat alkavat esittää kielihistorian alaan kuuluvia väitteitä ilman historiallis-vertailevan menetelmä antamaa tukea. Jotkut kielentutkijat saattavat esimerkiksi sanoa, että ”suomessa ja ruotsissa on sama ajattelutapa, joten suomestakin on tulossa indoeurooppalainen kieli” – vaikka indoeurooppalaisuus ei ole ajattelutapa, kielisukulaisuus ei tarkoita pinnallista samankaltaisuutta eikä mistään kielestä voi tulla indoeurooppalainen, ellei se sitä jo alun perin ole, koska kieli ei voi vaihtaa kantakieltään. Parina viime vuosikymmenenä ovat saaneet julkisuutta eläkkeelle siirtyneitten suomalaisten kielentutkijoiden teorialaisista (suomalais-ugrilaisista) kielistä muinaisen Pohjois- ja Keski-Euroopan valtakieliryhmänä tai uralilaisten kielten ja sumerin (Mesopotamiassa n. 3000–2000 eaa. puhuttu isolaatti) sukulaisuudesta. Tällaisia villejä teorioita on maallikkojen keskuudessa toki esitetty ennenkin – uutta on se, että osa kielentutkijoistakin on unohtanut, mitä kielisukulaisuus on ja miten se todistetaan.

---

¹⁰⁶ Muutoksen suuruudesta kertoo esimerkiksi Veli Kolarin (1985) ansiokas katsaus *Suomen slavistiikan vaiheita*, jossa tekijä vilpittömän huolestuneena toivoo, että professori Hyrkkäsen historiallis-vertailevan linjan rinnalle perustamat nykykielten (puola, tšekki, serbokroaatti, bulgaria) linjat peruttaisiin, koska synkroniseen kielentutkimukseen ei ole sopivia oppikirjoja eikä riittäviä opetusresursseja: ”Toivottavasti tämä alennustila jää maineikkaan slavistisen oppituolumme historiassa vain ohimeneväksi välivaiheeksi.”

2. Varhainen kantaslaavi

2.1 Kantaslaavin aika ja paikka

Olemme oppineet, että kaikki slaavilaiset kielet polveutuvat *kantaslaavista* (ven. праславянский язык *praslavjanskij jazýk*, engl. *Proto-Slavic*, *Proto-Slavonic*, saks. *Urslavisch*, *Urslawisch*, ransk. *proto-slave*, ruots. *urslaviska*). Tällä nimityksellä voidaan tarkoittaa erilaisiin aikasyvyyskiin sijoittuvia kielimuotoja. Vertailemalla slaavilaisia kieliä historiallis-vertailevan menetelmän avulla voidaan rekonstruoida kantaslaavi sellaisena kuin se oli viimeisinä aikoina ennen hajoamistaan erilaisiin murteisiin, siis ennen suurta levittäytymistään 500-luvulta jaa. lähtien (ks. kirjan I osan 2. luku). Mutta on luonnollista ajatella, että kantaslaavia olivat olleet myös kaikki slaavien aikaisempina vuosisatoina puhumat kielimuodot siitä lähtien, kun ne erosivat muista indoeurooppalaisista kielistä, viimeisenä balttilaisista kielistä (ks. 2.2 alla); tällöin kantaslaavin vähittäinen alku voi sijoittua niinkin kauas kuin noin 1000 eaa., mutta ajoitus on hyvin summittainen. Toisaalta taas 500-luvun jaa. jälkeenkin slaavilaisissa kielissä tapahtui joitakin yhteisiä kielenmuutoksia, erityisesti jer-vokaaleja koskevia (ks. 5. luku alla), ja slaavien osittainen kielellinen yhtenäisyys säilyi aina noin vuoteen 1000 jaa.

Suppeimmillaan ”kantaslaavi” siis tarkoittaa noin 500-luvulla jaa. puhuttua kieltä, laajimmillaan jopa kahden tuhannen vuoden ajan (1000 eaa. – 1000 jaa.) puhuttua kieltä, jonka alku- ja loppuvaiheet olivat luonnollisesti varsin erilaisia. Monet tutkijat erottavatkin esimerkiksi ”varhaisen” ja ”myöhäisen” kantaslaavin ja ehkä myös ”keski-kantaslaavin” mutta mitään yleisesti hyväksyttyä rajapyykkejä näitten välillä ei ole olemassa. Lisäksi käytössä on termi *yhteisslaavi* (ven. общеславянский язык *obščeslavjanskij jazýk*, engl. *Common Slavic*, *Common Slavonic*, saks. *Gemeinslavisch*, *Gemeinslawisch*, ransk. *le slave commun*, ruots. *samslaviska*), jolla yleensä tarkoitetaan myöhäistä kantaslaavia, mutta joillakin tutkijoilla se korvaa kokonaan termin ”kantaslaavi”. Termien vakiintumattomuudesta johtuen käytän seuraavassa ensi sijassa vain termiä *kantaslaavi* niin, että asiayhteydestä käy ilmi, millä aikatasolla liikutaan. *Varhaisella kantaslaavilla* tarkoitan tässä luvussa yksinkertaisesti ”varhaisempia kielivaihteita kuin ne, joista puhutaan seuraavissa luvuissa”. Jos esitän, että tietty sana on ollut tietynlainen kantaslaavissa – esimerkeiksi käyvät yllä kappaleessa 1.3 esittämäni sanat **galvā* ’pää’, **zalta* ’kulta’, **gardu* ’linna’ – eikä asiayhteydestä käy aikataso muuten ilmi, tarkoitan kantaslaavia suppeimmassa mielessä, noin 500-luvulla jaa.

Slaavien alkukotia eli kantaslaavin puhuma-aluetta noin vuonna 500 jaa. käsiteltiin jo kirjan I osan kappaleessa 2.1 (ks. myös siihen sisältyvää karttaa 1). Niin kuin kappaleessa I.2.2 kävi ilmi, meillä on varmoja historiallisia tietoja slaaveista vasta siltä ajalta, kun he (tai heidän kielensä) olivat jo alkaneet levittäytyä alkukodistaan. Arkeologiaan ei voi kertoa, mitä kieltä muinaisten asuin- ja hautapaikkojen käyttäjät puhuivat,

vaikka tietyt muinaisjäännöksissä näkyvät muutokset voidaankin joltisenkin todennäköisesti yhdistää eräitten slaaviryhmien muuttoliikkeisiin. Ja niin kuin opimme kapaleessa I.2.4, muuttoliikkeitten lisäksi kantaslaavin kieltä levitti myös kielenvaihto.

Koska historialliset lähteet vaikenevat varhaisista slaaveista, historiallisella kielen tutkimuksella, erityisesti sanastontutkimuksella, on ollut ratkaiseva rooli kantaslaavin puhuma-alueen sijoittamisessa kartalle. Rekonstruoitu sanasto viittaa kansaan, joka asui jokien varsilla mutta ei meren rannalla. Kantaslaavin 'saarta' merkitsevät sanat **ataku* > mksl. *otokъ* ja **astrawu* > mksl. *ostrovъ* ovat kumpikin tarkoittaneet jotakin, jonka sivuitse tai ympäri jokin virtaa (vrt. mksl. prefiksiin *o-* 'ympäri' ja substantiiveihin *tokъ*, *struja*, kumpikin 'virta'), mikä viittaa selvästi joen saareen. Slaaveilla ei ollut omaa sanaa 'meripihkalle', joka muinaisista ajoista asti on ollut tärkeä Itämeren rannikon vientituote; esimerkiksi venäjän *jantár'* 'meripihka' on laina balttilaisista kielistä (vrt. liettuan *giñtaras*). Slaavissa on kyllä sana 'meri' (**maře* > mksl. *moře*), mutta se lienee tarkoittanut 'suolampea', 'tulvalampea' tai vastaavaa – sana näkyy esimerkiksi tasamaalla virtaavien ja rannoilleen tulvivien *Morava*-jokien nimessä.

Mereen ja merikalastukseen liittyvien sanojen puuttuminen rajaa kantaslaavin puhuma-aluetta pohjois-etelä-suunnassa. Rajaamisen kannalta tärkeänä osa slavisteista pitää myös niin kutsuttua pyökkiargumenttia. Slaavien 'pyökkiä' merkitsevä sana **būku* > ven. ym. *buk* on lainaa germaaneilta. Samalla on ehkä lainattu myös **būkŷ* > mksl. *buky* 'kirjain', vrt. saksan *Buche* 'pyökki', *Buch* 'kirja' – pyökkitauluja lienee käytetty kirjoituspohjana. Se indoeurooppalaisen kantakielen sana, josta periytyy sekä germaanien 'pyökki'-sana että esimerkiksi latinan *fāgus* 'pyökki', esiintyy kyllä slaavissa, mutta sen jatkajia ovat esimerkiksi venäjän *buziná* (murt. *buz*)¹⁰⁷, bulgarian *bǎz*, keskisen eteläslaavin *báza* sekä tšekin ja puolan *bez*, jotka ovat kielestä riippuen 'seljan' tai 'syreenin' nimityksiä. Tästä on päätelty, että kantaslaavin puhuma-alue oli alun perin pyökin esiintymisalueen itä- ja pohjoispuolella, Keski-Euroopan ja Karpaattien pyökkimetsien ulkopuolella, ja vasta levittäytyessään länteen slaavit omaksuivat pyökin nimen läntisiltä naapureiltaan germaaneilta.

Pyökin muinaisesta levinneisyysalueesta on kuitenkin erilaisia käsityksiä. Sitä paitsi germaanien nimitys pyökille on voinut syrjäyttää jonkin slaavien aikaisemmin käyttämän pyökin nimityksen tai työntää sen jonkin muun puun nimeksi. Vaikka meidän suomalaisten sana *hammas* on lainaa balteilta (ks. 2.3 alla), emme voi siitä päätellä, ettei esivanhemmillamme olisi ollut hampaita – vanha 'hammas'-sanamme *pii* esiintyy sitä paitsi yhä haravan hampaan nimityksenä. Voi olla, että pyökkilevyille kirjoittamisen prestiisi on auttanut myös 'pyökki'-sanain lainautumista germaaneilta. Kantagermaanin **bōkō* 'pyökki' -sanain äänteellisesti sopivin jatkaja olisikin juuri edellä mainittu kanta-

¹⁰⁷ Itse asiassa juuri venäjän vokaali *-u-* ei ole säännöllisen äänteenmuutoksen mukainen: muiten slaavilaisten kielten perusteella rekonstruoidun kantaslaavin juuren **buz-* pitäisi näkyä itäslaavissa muotona *boz*, jollainen esiintyykin ukrainassa. Ei silti ole syytä epäillä, etteikö venäjässä olisi kyse samasta puunnimestä, vaikka äänteellinen kehitys onkin hieman epäselvä.

slaavin **būkŷ* > mksl. *buky* 'kirjain', ja voi olla, että **būku* > ven. ym. 'pyökki' on slaavien oma takaperoisjohdos tästä.¹⁰⁸

'Pyökin' lisäksi slaavissa on paljon lainoja germaanisista kielistä, joten slaavit ovat asuneet germaanien itäisinä naapureina. Esimerkkejä vanhoista kulttuurisanojen lainoista ovat germ. *kaup-* > kantaslaavin **kawpītej* > **kūpīti* > mksl. *kupiti* 'ostaa'; ja kantagerm. **kuningaz* > kantaslaavin **kuningu* > **kunēzi* > mksl. *кѹнезь* 'ruhtinas', venäjän *knjaz* 'ruhtinas', puolan *ksiądz* 'pappi'. (Myös itämerensuomalaiset kielet ovat lainanneet vastaavat sanat germaaneilta, vrt. *kauppa*, *kuningas*, jotka ovat suomessa muuttuneet vähemmän kuin slaavilaisissa kielissä.)

Itäisiltä naapureiltaan, Mustanmeren pohjoispuolisilla aroalueilla asuneilta iraanisilta kansoilta slaavit ovat lainanneet jonkin verran uskonnollista sanastoa, tärkeimpänä niistä **bagu* > mksl. *bogъ* 'jumala'; myös *bogatъ* 'rikas' ja *ubogъ* 'köyhä' ovat samaa sanuetta.

Lopuksi voidaan vielä mainita nimistöntutkimuksellinen argumentti, joka tuli esille jo kappaleessa I.2.1: Veikselin yläjuoksun ja Dneprin keskijuoksun välillä on erityisen paljon vesistön nimiä eli *hydronyymeja*, jotka ovat slaavilaisperäisiä. Tämä viittaa siihen, että slaavilainen asutus alueella on hyvin vanhaa: jollekin asutulle seudulle muuttava uusi väestö saattaa kyllä antaa omat nimet suurimmille vesistöille, mutta ainakin pienimmät joet säilyttävät yleensä ne nimet, jotka ne ovat saaneet alueen vanhimmilta asukkailta. Slaavit olivat siis tämän alueen alkuperäistä väestöä, tai oikeastaan täällä kantaslaavi nimenomaan muotoutui omaksi, muista indoeurooppalaisista kielistä eroavaksi kielekseen.

Kantaslaavi syntyi siis alueella, jota lännessä rajoittaa Veikselin yläjuoksu, pohjoisessa Pripetin suot, idässä Dneprin keskijuoksu ja etelässä Karpaattien vuoristo (ks. karttaa 1 kirjan I osan luvussa 2.1). Slaavien läntisinä naapureina asui ainakin germaaneja ja kelttejä, idässä iraanisia kansoja ja pohjoisessa baltteja.

2.2 Kantaslaavin suhde kantabalttiin

Kielentutkijat ovat yhtä mieltä siitä, että kantaslaavin lähimpiä sukukieliä indoeurooppalaisessa kieliperheessä ovat balttilaiset kielet, toisin sanoen latvia ja liettua ja eräät jo kuolleet balttilaiset kielet, joista parhaiten tunnettu on muinaispreussi. Balttilaisissa ja slaavilaisissa kielissä on useita yhteisiä kehityskulkuja sekä äänne- että muotojärjestelmässä. Slaavin määräisillä eli pitkillä adjektiivimuodoilla on vastineensa baltissa, vrt. esim. mksl. *Добры добръ-ѣ*, liettuan *geràs-is* 'hyvä', joissa kummassakin adjektiivin on lisätty demonstratiivipronomini. Slaavissa ja balttilaisissa kielissä on satakunta yhteistä sanaa, jotka eivät esiinny muissa indoeurooppalaisissa kielissä, ainakaan

¹⁰⁸ Takaperoisjohdossa sanalle, joka ei alun perin ole johdos, muodostetaan kantasana ikään kuin se olisi johdos. Esimerkiksi uusi suomen sana *tarra* on takaperoisjohdos sanasta *tarrata*.

samassa merkityksessä. Esimerkkejä tällaisista sanoista ovat liettuan *galvą* 'pää', kantaslaavin *galvā > mksl. *glava* 'pää', liettuan *rankà*, mksl. *rōka* 'käsi'.

Balttilaisten ja slaavilaisten kielten samankaltaisuuksia on selitetty eri tavoin. Yhden teorian mukaan ne ovat kyllä erillisiä haaroja indoeurooppalaisten kielten sukupuussa, mutta naapurikielinä ne ovat vaikuttaneet toisiinsa. Teorialla ei ehkä muuten olisi kovinkaan paljon kannatusta, mutta sitä voidaan käyttää korostamaan balttilaisten kielten tutkimusta omana itsenäisenä tieteenharanaan – sen jälkeen kun se pitkään oli ollut ikään kuin slavistiikan tutkijoitten sivuharrastus. Tiedepoliittiset ja poliittiset motiivit täytyisi kuitenkin pitää tässä tarkastelun ulkopuolella.

Toisen teorian mukaan balttilaiset ja slaavilaiset kielet muodostivat aluksi oman haaransa indoeurooppalaisessa sukupuussa ja erkanivat vasta myöhemmin eri teilleen. Tässä mallissa oletetaan, että aikoinaan oli olemassa *baltoslaavilainen kantakieli*, jonka tytärskieliä kantabaltti ja kantaslaavi olivat. Näin asia esitetään monessa indoeurooppalaisten kielten yleiskatsauksessa, joissa balttilaiset ja slaavilaiset kielet myös niputetaan yhteen *baltoslaavilaisiksi kieliksi*.

Voisi ajatella, että loogisesti mahdollisuuksia on nämä mainitut kaksi: joko baltoslaavilaista kantakieltä ei ollut olemassakaan ja kantabaltti ja kantaslaavi olivat erillisiä kieliä, tai sitten baltoslaavilainen kantakieli oli olemassa ja hajosi myöhemmin kantabaltiksi ja kantaslaaviksi. Mutta itse asiassa on myös kolmas mahdollisuus, joka on viime vuosikymmeninä saanut kannatusta kasvavassa määrin: *kantaslaavi oli yksi kantabaltin tytärskielistä*. Kantabaltti hajosi kolmeen ryhmään: läntiseen ryhmään (johon kuului muinaispreussi), itäiseen ryhmään (johon kuuluvat liettua ja latvia) ja kantaslaaviin. Tässäkin mallissa baltoslaavilainen kantakieli on tavallaan olemassa, mutta se on sama asia kuin kantabaltti. Kantabaltti ja kantaslaavi eivät koskaan olleet olemassa yhtä aikaa, koska ne kuuluvat eri aikatasoille.

Yllä esitetty kolmas malli sopii yhteen sen kanssa, että vertailevan ja sisäisen rekonstruktion antama kuva varhaisesta kantaslaavista muistuttaa paljon balttilaisia kieliä. Mallista seuraa kuitenkin se yllättävä terminologinen seikka, että slaavilaiset kielet ovat oikeastaan balttilaisia kieliä, koska ne kuuluvat samaan sukuun haaraan. Tilannetta voisi verrata lintujen ja dinosaurusten suhteeseen biologiassa: linnut ovat dinosauruksia, koska kaikkien dinosaurusten yhteiset esivanhemmat ovat myös lintujen esivanhempia, mutta yleensä on kuitenkin toimivaa, kun ajattelemme lintuja omana ryhmänään. Kantaslaavi kehittyi niin eri suuntaan kuin muut balttilaiset kielet, että sitä kannattaa tarkastella myös erillään (muista) balttilaisista kielistä. Slaavilaiset kielet muistuttavat tässä suhteessa ehkä roomanisia kieliä, jotka eivät ole indoeurooppalaisen kieliperheen päähaara, vaan itaalisen päähaaran yhden kielen, latinan, runsaslukuisia perillisiä. Latinan tytärskieliä lukuun ottamatta kaikki muut itaaliset kielet ovat kuolleet, balttilaisille kielille ei onneksi ole näin käynyt.

Voimme ajatella, että joskus kolme tuhatta vuotta sitten balttilaiset kielet muodostivat jo oman kieliryhmänsä, jonka eteläisellä reunalla alkoi muotoutua kantaslaavi. Jos

aikakone veisi tutkijan tuohon aikaan, hän todennäköisesti luokittelisi kantaslaavin yhdeksi balttilaiseksi kieleksi. Puolitoista vuosituhatta myöhemmin, kantaslaavin suuren levittäytymisen kynnyksellä, tilanne oli jo kokonaan toinen.

2.3 Varhaisen kantaslaavin konsonantismi

Indoeurooppalaiseen kantakieleen rekonstruoidaan enimmillään noin 30 erilaista konsonanttifoneemia. Määrä voi vaikuttaa suurelta, mutta nykykieltenkään joukossa se ei olisi mitenkään poikkeuksellinen; *World Atlas of Language Structures* kertoo nykykielten konsonanttifoneemien määrän vaihtelevan kuuden ja 122:n välillä.

Indoeurooppalaisessa kantakielessä klusiilien aspiraatio (jota perinteisesti merkitään *h*-kirjaimella) ja velaariklusiilien *k* ja *g* labialisatio (jota merkitään ^w-yläindeksillä) olivat fonologisia, mutta nämä piirteet katosivat kantaslaaviin tultaessa: esimerkiksi *g*, *g^w*, *gh* ja *g^wh* lankesivat kaikki yhteen foneemiksi *g*. Varhaisessa kantaslaavissa oli enää 15 konsonanttifoneemia:

klusiilit: soinnittomat *p*, *t*, *k* – soinnilliset *b*, *d*, *g*

frikatiivit: soinnittomat *s*, *x* – soinnillinen *z*

sonantit: nasaalit *m*, *n* – likvidat *r*, *l*

puolivokaalit: *w*, *j*

Indoeurooppalaisessa kantakielessä oli myös kolme palataalista klusiilia *k'*, *g'* ja *g'h*, joiden myöhemmän kehityksen perusteella indoeurooppalaisen kielikunnan haarat jaetaan perinteisesti *kentum-kieliin* ja *satem-kieliin*.¹⁰⁹ Kentum-kielessä nämä palataaliset klusiilit muuttuivat ei-palataaliseksi kluusiileiksi, satem-kielissä niistä tuli frikatiiveja. Slaavilaiset kielet ovat satem-kieliä, niin kuin ovat myös balttilaiset kielet, indoiraaniset kielet, armenia sekä albania. Kantaslaavissa tapahtuivat muutokset *k' > s* ja *g', g'h > z*. Indoeurooppalaisessa kantakielessä ei ollut ollut *z*-foneemia ollenkaan; *s* oli, mutta tämä muutos, niin kutsuttu satemisaatio, lisäsi sen yleisyyttä kantaslaavissa. Balttilaisella taholla satemisaation tulokset ovat *š* ja *ž*; edellisessä kappaleessa selostetun balttilaisten ja slaavilaisten kielten suhteen perusteella voimme arvella slaavilaisenkin kehityksen kulkeneen näitten äänteitten kautta, mutta kantaslaavista nämä *š*- ja *ž*-foneemit katosivat, ennen kuin ne syntyivät uudestaan jotaation (2.4) tuloksina.

Hyvä esimerkki kentum- ja satem-kielten erosta on indoeurooppalaisen kantakielen sana **g'ombhos* 'hammas'. Varhaisessa kantaslaavissa sana muuttui muotoon **zambas*, ja siitä ovat peräisin mksl. *zqbъ* ja muitten slaavilaisten kielten 'hammas'-sanat. Liettuassa sama indoeurooppalainen sana on muuttunut muotoon *žambas* 'särmä,

¹⁰⁹ Nimitykset tulevat lukusanan '100' muodoista latinassa (*centum* /kentum/) ja avestassa (*satəm*). Suomen *sata* on varhainen laina jostakin indoeurooppalaisesta satem-kielestä.

reuna, läppä’. Kentum-kieliä edustavat esimerkiksi vanha kreikka, jossa *gómphos* tarkoittaa ’tappi’, ja germaanisiet kielet, joiden vartalosta *kamb-* on lainattu suomen *kampa*. Suomi on itse asiassa lainannut sanan sekä kentum- että satem-kielistä: *kampa* on siis kentum-kielestä, kun taas *hammas* (taivutusvartalo *hampaa-*) on balttilaiselta taholta; itämerensuomalaisissa kielissä on näet tapahtunut myöhemmin säännöllinen äänteenmuutos *š* > *h*. Toinen esimerkki satem- ja kentum-kielten erosta voisi olla indoeurooppalaisen kantakielen sana **k’erd-* ~ *k’rd-* ’sydän; keskikohta’ (vokaalivaihtelu liittyy ablautiin, ks. alla 2.5). Kantaslaavissa nämä muuttuivat muotoon **serd-* > mksl. *srěda* ’keskikohta’ ja **sird-* > mksl. *srěd-bce* ’sydän’ (loppuosa *-bce* sisältää saman slaavilaisen johtimen kuin esimerkiksi sanassa *slěn-bce* ’aurinko’). Liettuaksi ’sydän’ on *širdis*. Kentum-kielten puolella esimerkkejä ovat vanhan kreikan kr. *kardiā*, latinan *cor* /kor/, genetiivi *cordis*, ja vaikkapa englannin *heart* (*h* tulee *k*-äänteestä germaanisien kielten omien äänteenmuutosten kautta).

Indoeurooppalaisessa kantakielessä ei ollut velaarista frikatiivia *x*, vaan se syntyi vasta kantaslaavissa *s*-äänteestä. Äänteenmuutoksen konteksti on erikoinen: *s* > *x*, jos *s*-äännettä seurasi vokaali ja edelsi jokin äänteistä *i*, *u*, *r* tai *k*; muistamisen helpottamiseksi tätä äänteenmuutosta kutsutaan yleensä *ruki-muutokseksi*. Esimerkiksi indoeurooppalainen sana **auso* ’korva’ muuttui kantaslaavissa > **awxa* > mksl. *uxo*. Muutos ei koskenut balttilaisia kieliä, vrt. liettuan *ausis* ’korva’. Tai indoeurooppalainen **mūsi* ’hiiri’ > kntsl. **mūxi* > **mūši* > mksl. *myšb*; tämä esimerkki osoittaa myös, että kantaslaaviin syntynyt *x* muuttui myöhemmin *š*-äänteeksi etuvokaalien edellä (ks. 4.2 alempana). Slaavilaista ’hiiri’-sanaa voi verrata vaikkapa latinan vastaavaan sanaan *mūs* tai ruotsin sanaan *mus*.

Ruki-muutos ei riitä selittämään, miksi slaavilaisissa sanoissa saattaa esiintyä *x* myös sanan alussa. Joissakin tapauksissa indoeurooppalaisessa kantakielessä sana on alkanut konsonanttiyhtymällä *ks-*, joten *s:n* edellä on kuin onkin ollut *k*, joskin se on myöhemmin kadonnut (*ks-* > *kx-* > *x-*). Lisäksi joissakin lainasanoissa kieleen tuli sananalkuinen *x-*, esim. sana **xlajbu* > mksl. *xlěbъ* ’leipä’ on laina germaaneilta – vrt. gootin sanaan *hlaifs*. (Myös suomen *leipä* on laina germaaniselta taholta, mutta kielelliset esivanhempamme yksinkertaisesti pudottivat pois ensimmäisen konsonantin.)

2.4 Jotaatiot

Kantaslaavi sai runsaasti uusia konsonanttifoneemeja niin kutsutun *jotaation* seurauksena. Jotaation laukaisi konsonanttia seuraava *j*, joka muutti konsonantin palataaliseksi ja katosi. Kirjan III osan oppitunnissa 8. olemme jo tutustuneet jotaation seurauksiin muinaiskirkkoslaavin sanojen äännevaihteluissa. Jotaatio käsittää seuraavat äänteenmuutokset:

$kj > \check{c} \mid gj > \check{z} \mid xj > \check{s}$

$sj > \check{s} \mid zj > \check{z}$

$skj, stj > \check{s}\check{c} \mid zgj, zdj > \check{z}d\check{z}$

$tj > t' \mid dj > d'$; lisäksi $kt, gt > t'$ aina i :n edellä ilman j -konsonanttiakin

$nj > n \mid lj > l' \mid rj > r'$

$pj > pl' \mid bj > bl' \mid mj > ml' \mid wj > wl'$ (tai $vj > vl'$, jos w oli jo muuttunut $> v$)

Labiaalikonsonanttien jälkeen ilmestyi siis jotaation tuloksena palataalinen l' , jota slaavistiikassa perinteisesti kutsutaan ”epenteettiseksi l-äänteeksi”. Nimitys on kahdella tapaa harhaanjohtava. Ensinnäkin, äänne ei ole tavallinen l vaan palataalinen l' . Toisekseen, epenteesi tarkoittaa uuden äänteen lisäämistä sanan keskelle paikkaan, missä ei aikaisemmin ole ollut mitään äännettä (esim. suomen murt. *kolme* $>$ *kolome* tai *limsa* $>$ *limpsa*), mutta l' korvaa tässä aikaisemman j :n.

Jotaation tuloksena syntynyt l' käyttäytyy slaavilaisten kielten myöhemmässä kehityksessä kahdella tapaa. Jos se on morfeemin sisällä, se säilyy kaikissa slaavilaissa kielissä. Esimerkiksi kelpaa alun perin $*pj$ -alkuinen verbi ’sylkeä’: mksl. *pl'bvati*, ven. *plevát'*, keskisen eteläslaavin *pljŭvati*, bulgarian *pljúja*, puolan *pluć*, tšekin *plít* (verbit eivät kaikki tule suoraan täsmälleen samasta kantamuodosta, mutta yhteistä niille on aikaisempi sananalku $*pj$ -). Mutta jos tämä l' on morfeemirajalla, esimerkiksi sanavartalon ja päätteen rajalla, se puuttuu länsislaavista, bulgariasta ja makedoniasta. Hyvä esimerkki tästä on $*zemjā$ ’maa’ $>$ mksl. *zeml'a*, ven. *zemljá*, keskisen eteläslaavin *zèmlja*, mutta bulgarian *zemjá*, puolan *ziemia*, tšekin *země* /*země*/ $<$ /*zemje*/. Koska l' on vielä näkyvissä vanhimmissa bulgarialais-makedonialaisella alueella syntyneissä muinaiskirkkoslaavilaisissa teksteissä, se on varmaan heittynyt vasta myöhemmän ääntenmuutoksen seurauksena, ehkä ensin i :n edeltä sanojen taivutuksessa ja siten analogisesti muistakin muodoista. Myös länsislaavilaiselta alueelta löytyy joitakin jäänteitä l' :stä morfeemirajalla, esim. tšekkiläisissä paikannimissä *Davle*, *Vidovle*, joten täälläkin sen puuttumista voidaan pitää myöhemmänä kehityksenä.

Jotaation tuloksena syntyneet konsonantit näkyvät yleisesti ottaen sellaisinaan vielä nykyisissäkin slaavilaisissa kielissä. Poikkeuksena ovat palataaliset klusiilit t' ja d' (jotka siis olivat syntyneet yhdistelmästä tj ja dj ; lisäksi yhdistelmät kt ja gt olivat muuttuneet t' -konsonantiksi vokaalin i edellä). Nämä kantaslaavin t' ja d' eivät säilyneet muuttumattomina missään: Itäslaavissa $t' > \check{c}$ ja venäjässä $d' > \check{z}$, ukrainassa ja valkovenäjässä $d' > d\check{z}$, $\check{z}$. Länsislaavissa puolestaan $t' > c$, puolassa ja slovakissa $d' > dz$, tšekissä ja sorbissa $d' > z$. Kaikkein heterogeenisin ryhmä tässä suhteessa on eteläslaavi: sloveenissa $t' > \check{c}$ ja $d' > j$, keskisessä eteläslaavissa $t' > \acute{c}$ ja $d' > \acute{d}$ (suurin murrevaihteluin), makedoniassa $t' > \acute{k}$ ja $d' > \acute{g}$, bulgariassa ja muinaiskirkkoslaavissa t'

> št ja d' > žd. Seuraavassa taulukossa esitetään kolme esimerkkiä näistä säännöllisistä äännevastaavuuksista t'-äänteen nykyslaavilaisissa refleксеissä eli edustumissa:

	'kynttilä'	'yö'	'voida'
kantaslaavi	*svētjā > *svēt'ā	*nakti > *nat'i	*magtej > *maktī > *mat'ī
venäjä	свеча <i>svečá</i>	ночь <i>noč'</i>	мочь <i>moč'</i>
ukraina	свіча <i>svičá</i>	ніч <i>nič</i>	мочи <i>moč'ý</i>
puola	świeca	noc	móc
tšekki	svíce	noc	moci
sloveeni	svéča	nôč	móci
keskinen eteläslaavi	svijèca ~ svéca свиѣѣа ~ свеѣа	nôc ноћ	mòci моћи
makedonia	свека <i>sveka</i>	ноќ <i>noќ</i>	(моќ <i>moќ</i> 'voima')
bulgaria	свещ <i>svešt</i>	нощ <i>nošt</i>	(мощ <i>mošt</i> 'voima')
mksl.	свѣща <i>svěšta</i>	нощѣ <i>noště</i>	мошти <i>mošti</i>

2.5 Kantaslaavin vokalismi

Kantaslaavia edeltänyt indoeurooppalainen vokaalijärjestelmä käsitti lyhyet vokaalifoneemit *i e a o u* ja vastaavat pitkät vokaalifoneemit *ī ē ā ō ū*, lisäksi oli niin kutsuttu schwa-vokaali eli keskivokaali *a*, joka esiintyi vain lyhyenä. Myös sonantit *l r m n* saattoivat olla syllabisia eli tavua muodostavia. Lisäksi oli suuri määrä diftongeja, joiden ensimmäisenä komponenttina oli *e a o* tai *ē ā ō* ja toisena komponenttina *i, u* tai jokin sonanteista. On siis huomattava, että samassa tavussa ollessaan myös esimerkiksi *el* tai *em* käyttäytyivät kielen järjestelmässä kuin diftongit; jos diftongin toisena komponenttina oli *l* tai *r*, puhutaan *likvidadiftongeista* (ks. 3.6 ja 3.7), jos taas *m* tai *n*, puhutaan *nasaalidiftongeista* (ks. 3.5).

Yllä esitetty indoeurooppalainen vokalismi ei ole varhaisin, joka pystytään rekonstruoimaan, mutta se kelpaa hyvin kantaslaavin vokalismin lähtökohdaksi. Kaukaisempaan äännehistoriaan palautuu myös sanajuuren sisäinen vokaalivaihtelu, joka tunnetaan nimellä *ablaut* eli *apofonia*. Se on säilynyt tuhansia ja taas tuhansia vuosia monessa indoeurooppalaisessa kielessä, esimerkiksi germaanisten kielten niin kutsu-

tuissa vahvoissa verbeissä (engl. *sing, sang, sung* 'laulaa'). Slaavilaisissa kielissä se näyttäytyy lähinnä erilaisina synkronisesti epäsäännöllisinä taivutuksina ja johdoksina. Ablautin vanhinta ydintä on *e-* ja *o-*vokaalien vaihtelu, esimerkiksi mksl. *izberetʔ* 'hän valitsee' : *izborʔ* 'valinta', *vedetʔ* 'hän johdattaa' : *voždʔ* 'johtaja, päällikkö', mutta siihen kuuluu muitakin vokaalivaihteluita, esim. mksl. infinitiivi *izbʔrati* 'valita'.

Kantaslaavissa tapahtuivat varhain muutokset $\bar{o} > a$ ja $\bar{e} > \bar{a}$. Ensimmäinen näistä muutoksista oli baltoslaavilainen, jälkimmäinen tapahtui vain kantaslaavissa. Esimerkiksi indoeur. **pork-* 'porsas' > kntsl. **pars-* (mksl. *prase*).¹¹⁰ Kantaslaavissa ei siis ollut *o-*vokaalia, vaan vokaalijärjestelmä sisälsi seuraavat kahdeksan vokaalia, neljä lyhyttä ja neljä pitkää:

$\bar{i}$	<i>i</i>	<i>u</i>	$\bar{u}$
$\bar{e}$	<i>e</i>	<i>a</i>	$\bar{a}$

Kantaslaavissa, toisin kuin indoeurooppalaisessa kantakielessä, vain lyhyet vokaalit saattoivat esiintyä diftongien alkukomponentteina. Diftongeja olivat *ej, aj, ew, aw* (kirjoitetaan myös *eĵ, aĵ, ey, ay*) sekä kaikkien lyhyitten vokaalien yhdistelmät likvidojen ja nasaalien kanssa (*il, ul, el, al* jne.).

Kuten jo kappaleen 1.3 rekonstruktioesimerkin yhteydessä totesimme, kantaslaavin $\bar{e}$ ja *e* ovat olleet väljiä, $\bar{a}$ -mäisiä vokaaleja suomalaisen korvaan, niin kuin näemme vanhoista slaavilaislainoista *määrä* < slaav. **mērā* (vrt. mksl. *měra*, ven. *měra* 'mitta, määrä') ja *pätsi* < slaav. **peti* (vrt. mksl. *peštʔ*, ven. *pečʔ* 'uuni') – huomaa, että lainat vahvistavat myös vokaalien pituuseron. Koska kantaslaavin vokaalistossa oli fonologisesti vain kahden väljyysasteen vokaaleja, on uskottavaa, että $\bar{e}$ ja *e* olivat myös foneettisesti väljiä. Jotkut slavistit käyttävätkin mieluummin symbolia $\bar{a}$ tai $\bar{æ}$ symbolin *e* asemesta. Toisaalta on huomattava, että kantaslaavin $\bar{e}$ -vokaalin refleksit nykykielissä vaihtelevat hyvin laajasti väljistä suppeisiin, esim. bulg. *mjāra*, keskisen eteläslaavin jekaavimurteitten *mjēra*, ukrainan *mīra*, joten myös perinteinen *e*-merkki on puolustettavissa.

Itämerensuomalaisten kielten vanhat slaavilaislainat heijastavat hyvin tätä vanhaa kantaslaavilaista vokaalijärjestelmää, jossa ei vielä ollut *o-*vokaalia nykyisten slaavilaisien kielten tapaan, esim. *papu* < slaav. **babu* (vrt. myöhempään muinaisvenäjän muotoon *bobʔ* 'papu'), *akkuna* < slaav. **akuna* (vrt. muinaisven. *okno* 'ikkuna'), *saapas* ~ *saappa(h)a-* < **sāppaga* < slaav. **sāpagu* (vrt. muinaisven. *sapogʔ* 'saapas'). Huomaa, että kielelliset esivanhempamme ovat kuulleet ja säilyttäneet myös lyhyen ja pitkän *a-*vokaalin eron, ja myöhemmän ison jerin *ɔ* paikalla he ovat sanassa **akuna* kuulleet lyhyen *u-*vokaalin, niin kuin kantaslaaviin rekonstruoidaankin (ks. 5.1 alla). Itämerensuomalaisten kielten vanhimmat slaavilaislainat ovat siis niin vanhoja (van-

¹¹⁰ Huomaa myös slaavilainen satemisaatio *k' > s*. Suomen *porsas* on laina jostakin indoeurooppalaisesta kielestä, joka kuuluu satem-ryhmään mutta jossa alkuperäinen *o* oli säilynyt.

himmat ehkä 500-luvulta), ettei niitten lähtökieltä voi vielä kutsua ”venäjäksi” – se oli vielä kantaslaavia.¹¹¹

2.6 Muutoksista myöhäisessä kantaslaavissa

Jotta kantaslaaviin rekonstruoituja muotoja olisi helpompi verrata nykyisten slaavilaiskielten sanoihin, on tässä syytä jo mennä hieman asioiden edelle ja esittää vokalismien kehitys myöhäisessä, jo murteisiin hajoavassa kantaslaavissa ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen puolenvälin jälkeen. Vokaalien kvantiteetti muuttui kvaliteetiksi, toisin sanoen pituuserot muuttuivat eroiksi ääntöpaikassa, seuraavasti:

$$\bar{i} > i \quad i > \text{ь} \quad u > \text{у} \quad \bar{u} > \bar{y} > y$$

$$\bar{e} > \bar{ě} \quad e > e \quad a > o \quad \bar{a} > a$$

Tässä vaiheessa siis slaaviin ilmaantui siitä puuttunut *o*-vokaali; se on peräisin kantaslaavin lyhyestä *a*-vokaalista. Huomaa myös, että *ū* menetti labiaalisuutensa ja siirtyi kohti [i]-äännettä, jota slavistiikassa merkitään *y*:llä. Nykyisten slaavilaisten kielten *u*-vokaali on peräisin *aw*-diftongista, niin kuin alempana (3.4) tarkemmin esitetään.

Lyhyestä *i*-vokaalista syntyi etinen jer *ь* ja lyhyestä *u*-vokaalista takainen jer *у*. Jerien ääntämisessä oli varmasti huomattavia eroja eri slaavilaisten murteitten (tai kielten) välillä, vaikka niitten myöhemmässä kehityksessä oli yhteisiäkin piirteitä (ks. 5. luku alempana). On myös huomattava, ettei jat-merkki *ě* viittaa mihinkään tiettyyn yhteisslaavilaiseen ääntämiseen. Se on yksinkertaisesti lyhennemerkki kaikille niille vokaaleille, jotka myöhemmissä slaavilaisissa kielissä jatkoivat kantaslaavin pitkää *ē*-äännettä (ks. 6.1 alh.).

Koska muinaiskirkkoslaavilla on ollut keskeinen asema slaavilaisten kielten historian tutkimuksessa, slavistiikassa on ollut vanhana perinteenä kirjoittaa kantaslaavin sanat mahdollisimman lähelle muinaiskirkkoslaavia tulevalla notaatiolla. Niinpä useimmat etymologiset sanakirjat rekonstruoivat yhä kantaslaavin ’papu’-sanana muotoon **bobъ*. Kuitenkin merkintä suomen *papu* < slaav. **babu* kertoo selvästi enemmän oikeista äännesuhteista kuin perinteinen merkintätapa *papu* < slaav. **bobъ*. Ajatellaanpa slaavilaista ’pappi’-sanaa, jonka lähtökohtana on kreikan *papās* (ehkä germaanisten kielten välityksellä), tai slaavilaista ’asiakirja’-sanaa, jonka lähtökohtana on kreikan *grām̃mata*. Kumpikin sana on lainattu myös suomeen, ja perinteisesti slavistit ovat kirjoittaneet näin:

kr. *papās* (...) > kantasl. **porъ* > suomen *pappi*

¹¹¹ Joskus sanotaan, että nämä lainat ovat ”esivenäjistä”. Nimitys on mahdollinen, jos sillä tarkoitetaan ”niitä kantaslaavin murteita, joista paljon myöhemmin syntyi venäjän kieli”, mutta ei ole mitään erityistä syytä välttää nimitystä ”kantaslaavi”.

kr. *grámmata* > itäslaav. **gramota* > suomen *raamattu*

Mutta tämä näyttää nyt siltä, että suomalaiset ovat salaperäisesti onnistuneet palauttamaan kreikan alkuperäisen *a*-äänteen *pappi*-sanana ensitavuun ja *raamattu*-sanana toiseen tavuun, vaikka he eivät olleet ikinä kuulleet kreikkalaisia muotoja. On selvää, että tieteellisesti tarkempaa on kirjoittaa seuraavaan tapaan, vaikka kantaslaavilaiset muodot tulevat silloin oudomman näköisiksi muinaiskirkkoslaavin ja nykyisten slaavilaisten kielten kannalta:

kr. *papās* (...) > kantasl. **papu* > suomen *pappi*

kr. *grámmata* > kantasl. **grāmatā* > suomen *raamattu*¹¹²

Mielenkiintoista on, että kun muutoksen *a* > *o* jälkeen kantaslaavin **papu* oli muuttunut itäslaavissa muotoon *pop*, se lainattiin suomeen toisen kerran muodossa *poppa* 'parantaja' (vrt. *poppamies*).

Perinteisessä notaatiossa slavistit ovat myös esittäneet slaavin 'kaupunki, linna' -sanana, jota käsitelimme kappaleessa 1.2 (mksl. *gradъ*, venäjän *górod* jne.), olevan peräisin kantaslaavilaisesta muodosta **gordъ*. On kuitenkin varmaa, että siinä vaiheessa kun tässä sanassa *r* oli vielä vokaalin jälkeen, kantaslaavissa ei ollut *o*-vokaalia eikä myöskään voida puhua mistään jer-vokaalista. Oikea rekonstruktio on siis **gardu* tai myös **gardas*, kun vanha yksikön nominatiivin päätte oli vielä olemassa (vrt. liettuan *gārdas* 'aitaus', joka tulee samasta baltoslaavilaisesta sanasta).

Perinteinen notaatio aiheuttaa myös kvasiongelmia, esimerkiksi kysymyksen siitä, mikä oli *ě*:n kantaslaavilainen ääntäminen. Kantaslaavin ääntäminen, niin kuin olemme nähneet, oli yksinkertaisesti väljä tai puoliväljä pitkä etuvokaali *ē*, ja *ě* on vain symboli sen erilaisille nykykielisille reflekseille. Edes kaikilla muinaiskirkkoslaavin käyttäjillä eri slaavilaiskansojen keskuudessa ääntämisen ei ole tarvinnut olla sama: kirjoitusasu *ѣ* tai *ѣ* ei suoraan kerro, miten ensitavun vokaali pitää ääntää.

Perinteisellä notaatiolla *měra* voi olla paikkansa eräänlaisena yhteisslaavilaisena merkintätapana: sillä voidaan tunnistettavasti puhua slaavilaisten kielten yhteisestä sanasta ja sitoa yhteen sen eri äänneasut. Mutta se ei ole paras tapa esittää rekonstruoitu kantaslaavilainen sana **mērā*.

¹¹² Näyttää siltä, että suomalaiset korvasivat soinnilliset klusiilit soinnittomilla klusiileilla ja soinnittomat klusiilit soinnittomilla geminaattaklusiileilla. – Suomalaisten sanojen loppuvokaleista ei sen sijaan yleensä pysty päättämään slaavilaista vokaalia, koska lainat mukautettiin suomalaisiin vartalotyyppeihin.

3. Avotavutendenssi

3.1 Avotavutendenssin luonne

Kantaslaavi erosi balttilaisista kielistä siinä, että sen kehityksen loppuvaiheessa kaikki sen tavut olivat *avotavuja*, toisin sanoen ne *päätyivät vokaaliin*. Myöhemmin, kantaslaavin hajoamisprosessin aikana umpitavut eli konsonanttiin päättyvät tavut palasivat kaikkiin slaavilaisiin kieliin (ks. 5. luku alla). Muinaiskirkkoslaavissa on vielä selvästi nähtävissä kantaslaavin avotavuinen rakenne. Katsotaan esimerkiksi yhtä riviä 7. oppitunnin Tuhlaajapoika-lukukappaleesta:

„ОТЬЧЕ, ДАЖДЬ МИ ДОСТОИНЖИЖ ЧАСТЬ ИМѢНЫЯ.“ И РАЗДѢЛИ ИМА ИМѢНЫЕ.

”O-tš-če, da-ždь mi do-sto-jь-nj-jq č-č-stь i-mě-nь-ja!” I ra-zdě-li ji-ma i-mě-nь-je

Avotavuisuus koskee siis sanojen, ei morfeemien rakennetta. Tavunrajat eivät olleet samoja kuin morfeemirajat: vaikka tavujako on *ra-zdě-li*, morfeemijako on *raz-dě-l-i*.

Kantaslaavin avotavuisuus oli lopputulos monesta erillisestä ääntenmuutoksesta, jotka vaikuttivat pitkän ajan kuluessa: osa niistä on niin vanhoja, että niitä on vaikea ajoittaa, osa taas niin myöhäisiä, että ne toteutuivat eri tavalla eri murteissa. Ne eivät koskaan tavoittaneet slaavilaisen kielialueen aivan joka kolkkaa, joten joihinkin kantaslaavin murteisiin jäi joitakin umpitavuja. Tällaista samaan suuntaan vaikuttavaa pitkäaikaista rakennemuutostendenssiä kutsutaan kielentutkimuksessa nimellä *drift* eli *ajautuminen*, mutta tieteellä ei ole vielä kovin hyviä selityksiä siihen, miten ajautumiset syntyvät.¹¹³

Avotavutendenssi on myös nähty osana laajempaa tendenssiä, jota kutsutaan *tavun kasvavan sonoriteetin* periaatteeksi. Sonorisimpia foneemeja ovat vokaalit, vähiten sonorisia klusiilit, muut äänteet ovat niitten välissä. Kantaslaavin tavut pyrkivät toteutamaan kaavaa (C)(C)CV eli että niissä olisi vähintään yksi ja enintään kolme konsonanttia ennen vokaalia (joskaan vain yhdestä vokaalista koostuvat tavut eivät kokonaan kadonneet). Kahden konsonantin yhtymissä, esim. *pr-* tai *sm-*, sonorisempi konsonantti (likvida, nasaali tai $w > v$) on toisena. Frikatiivit *s* ja *z* ovat kuitenkin ennen klusiileja (esim. *st-*), vaikka ne ovat klusiileja sonorisempia; tämä on universaali tendenssi maailman kielissä. Kolmen konsonantin yhtymissä on yleensä frikatiivi + klusiili + likvida, nasaali tai $w > v$, esim. *stw-* ($> stv-$), *zgr-*.

Oletettavasti varhaisimpia avotavutendenssin aiheuttamia muutoksia oli sananloppuisten konsonanttien kato, joka aiheutti paljon muutoksia taivutuspäätteissä, esi-

¹¹³ Toinen esimerkki ajautumisesta on sijataivutuksen asteittainen kato länsi- ja keskieurooppalaisista kielistä. ”Drift” / ”ajautuminen” on käsitteenä käytössä usealla tieteenalalla, mutta esimerkiksi populaatiogenetiikassa sen määritelmä on hyvin erilainen kuin kielitieteessä.

merkiksi **orbhos* 'orpo; orja'¹¹⁴ > kantaslaavin **arbas* > **arbu* > mksl. *rabъ* 'orja'. Päätteiden kehittyminen kantaslaavissa oli monimutkainen prosessi, johon ääntenmuutosten lisäksi vaikuttivat useat analogiat – esimerkiksi juuri tämä maskuliinisten *o*-vartaloitten yksikön nominatiivin pääte *-u* saattoi olla peräisin *u*-vartaloilta¹¹⁵ – eikä tätä laajaa ongelmakenttää käsitellä tässä oppikirjassa tarkemmin.

3.2 Konsonanttiyhtymien yksinkertaistuminen

Usein kantaslaavin avotavut syntyivät konsonanttiyhtymien yksinkertaistumisen kautta. Esimerkiksi verbin 'piiskata, lyödä' (I verbiluokka) yksikön ensimmäinen persoona on muinaiskirkkoslaavissa *tepō*, mutta sen infinitiivi on *teti* eli konsonanttiyhtymästä *pt* on kadonnut *p*: **tep-tej* > **tetī* > mksl. *teti*. Samanlainen muutos on nähtävissä verbissä 'soutaa': preesensin sg.1 *grebō*, infinitiivi *greti* < **gretī* < **greb-tej*.¹¹⁶

Sananjohdossa hyvä esimerkki on mksl. *synъ* 'uni', joka on peräisin varhaisen kantaslaavin muodosta **supnas*. Esimerkiksi kreikan *hypnos*-sanassa (josta tietysti tulee *hypnoosi*) *p*-konsonantti on näkyvissä, samoin mksl. verbissä *usъpati* 'nukahtaa' ja sen johdoksessa *usъpenъje* 'nukahtaminen'.¹¹⁷ Se, että *pn-* ei ole sallittu tavunalku, vaikka sonoriteetti siinä nousee, osoittanee, ettei tavun kasvavan sonoriteetin periaate ole aukoton selitys kantaslaavin tavarakenteen kehitykselle.

Erityisesti kannattaa kiinnittää huomiota ääntenmuutokseen *tt, dt* > *st*: sen sijaan että ensimmäinen, edellisen tavun sulkeva konsonantti katoaisi, se muuttuu *s*-äänteeksi niin että uusi konsonanttiyhtymä *st* voi siirtyä kokonaan seuraavan tavun alkuun. Myös tästä löytyy esimerkkejä I verbiluokasta: *metō* 'heitän', infinitiivi *mesti* < **mestī* < **met-tej*; *vedō* 'johdatan', infinitiivi *vesti* < **vestī* < **ved-tej*. Tämänäyttymiset infinitiivit ovat eri slaavilaisissa kielissä joskus levinneet analogian kautta sellaisiinkin verbeihin, joihin ne eivät äänneläillisesti kuulu: vrt. venäjän verbiä *grestī*, *grebú* 'soutaa; haravoida' yllä esitettyyn mksl. verbiin *greti*, *grebō* 'soutaa'.

3.3 Proteettiset konsonantit

Proteettiset konsonantit ovat sanan alkuun lisättyjä konsonantteja; itse ilmiön nimi on *proteesi*. Proteesi on havaittavissa useissa kantaslaavilaisissa sanoissa, jotka alun perin

¹¹⁴ Suomen *orpo* on vanha laina tästä indoeurooppalaisesta sanasta, vaikkei ole aivan selvää, mistä indoeurooppalaisesta kieliryhmästä se on saatu.

¹¹⁵ Vrt. *u*-vartaloon **sūnus* > **sūnu* > mksl. *synъ* '(jonkun) poika'. Maskuliinisten *o*-vartaloitten pääte olisi muuten langennut yhteen neutristen *o*-vartaloitten päätteen kanssa.

¹¹⁶ *ej*-difongin muutoksesta ks. alla 3.4.

¹¹⁷ Helsinkiläisen *Uspenskin katedraalin* nimi on vakiintunut suomessa outoon muotoon, koska kirkkohan on Успенский собор *Uspénskij sobór* 'Jumalansynnyttäjän kuolonuneen nukkumisen katedraali', ei suinkaan kenenkään "Uspenskin" mukaan nimetty – *uspénskij* on *uspénije*-sanasta johdettu adjektiivi.

alkoivat vokaalilla. Etuvokaalien ja joskus takavokaalienkin eteen lisättiin *j*-, joidenkin takavokaalilla alkavien sanojen eteen *w* josta myöhemmin tuli *v*. Sääntöön on kuitenkin paljon poikkeuksia, ja myös kantaslaavin eri murteiden välillä on eroja yksittäisten sanojen käsittelyssä. Avotavutendenssihän ei edes vaadi proteettisia konsonantteja, koska yhdestä vokaalista koostuva tavu on kyllä avotavu, mutta tavun kasvavan sonoriiteetin tendenssin voi katsoa suosivan CV-tyyppisiä tavuja V-tyyppisten kustannuksella.

Muinaiskirkkoslaavin verbillä *jasti* 'syödä' on perfektiivinen johdos *sъněsti*, jossa on prefiksi *sъn*-. Siitä on myös johdettu substantiivi *obědъ* 'pidot', jossa on prefiksi *ob*-. Johdokset osoittavat, että verbin juuri on alun perin ollut *ēd*- (vrt. englannin *eat*, ruotsin *äta*), mutta se on saanut proteettisen *j*-konsonantin, joka puolestaan on aiheuttanut vokaalin muuttumisen $> \bar{a}$ (ks. alla 4.3): $*\bar{e}d-tej > *\bar{e}stej > *j\bar{e}st\bar{i} > *j\bar{a}st\bar{i} >$ mksl. *jasti*. Analogia on sitten vaikuttanut tähän verbiin eri slaavilaisissa kielissä. Esimerkiksi venäjän *est'* on saanut takaisin alkuperäisen muotonsa prefiksillisten muotojen mallin mukaan, vrt. perfektiiviseen verbiin *s'est'*. Bulgarian verbissä *izjám* 'syödä' (perf.) on käynyt toisin päin, eli prefiksillisetkin muodot ovat omaksuneet prefiksittömän *jam*-verbin asun. Makedoniassa analogia ei ole vaikuttanut, vrt. *jade* (imperf.), *izede* (perf.).

Proteettiset konsonantit vaihtelevat usein kielestä toiseen. 'Muna' on muinaiskirkkoslaaviksi *мѹѣ ajьce* ilman proteettista konsonanttia. Useimmissa slaavilaisissa kielissä on tässä sanassa *j*-proteesi, esimerkiksi ven. *jajcо*, keskisen eteläslaavin *jáje*, *jájce*, bulgarian *jajcé*, puolan *jaje*, mutta tšekissä (*vejce*) ja slovakissa (*vajce*) on *v*-proteesi. Lukusanassa '8' ei ole proteesia useimmissa slaavilaisissa kielissä, esim. mksl. *osmъ*, mutta joissakin on *v*-proteesi, esim. ukr. *visim*, ven. *vósem'* (vrt. kuitenkin ven. *os'minóg* 'meritursas', 'kahdeksanjalkainen'). 'Korva'-sana, mksl. *uxo*, on saanut *v*-proteesin ukrainassa *vúxo*, valkovenäjässä *vúxa* ja alaosorbissa *wucho*. Proteettisia konsonantteja on ilmaantunut kantaslaaviin ja yksittäisiin slaavilaiskieliin eri vaiheissa niitten kehitystä, joten kyse ei ole yhdestä ajoitettavissa olevasta ääntenmuutoksesta vaan pikemminkin pitkäaikaisesta tendenssistä. Toisaalta esimerkiksi bulgaria ja makedonia ovat myöhemmin pudottaneet *j*-proteesin pois *e*:n edeltä, esim. mksl. *jedinъ*, bulg. *edín*, mak. *eden* 'yksi'.

3.4 Diftongien monoftongoituminen

Varhaisessa kantaslaavissa indoeurooppalaiset diftongit (ks. 2.5 ylh.) muuttuivat niin, että pitkät alkukomponentit lankesivat yhteen lyhyitten kanssa, esimerkiksi *ai*, *āi* $>$ *aj*, *au*, *āu* $>$ *aw*. Kantaslaavin diftongit *aj*, *ej*, *aw*, *ew* muodostivat umpitavuja, koska diftongin jälkikomponenttina esiintyneet puolivokaalit *j* ja *w* sulkevat tavun samalla tavoin kuin varsinaiset konsonantit. Diftongit monoftongoituivat eli niistä tuli yksittäisvokaaleja, jotka olivat kantaslaavissa aina pitkiä:

$aj > \bar{e} \sim \bar{i} > \text{mksl. } \check{e} \sim i$ ($\bar{i}$ oli tuloksena vain eräissä päätteissä)

$ej > \bar{i} > \text{mksl. } i$

$aw > \bar{o} > \bar{u} > \text{mksl. } u$

$ew > j\bar{o} > j\bar{u} > \text{mksl. } ju, 'u$ (jotaation jälkeen palataalista konsonanttia seuraava u).

Diftongien aj ja ej jatkajat $\bar{e}$ ja $\bar{i}$ lankesivat yhteen kielessä jo aikaisemmin olleitten $\bar{e}$ ja $\bar{i}$ -vokaaleitten kanssa. Joissakin slaavilaisen äännehistorian esityksissä käytetään symboleita $\check{e}_2$ ja i_2 ; alaindeksi viittaa tässä historialliseen alkuperään, ei ääntämiseroon. Sen sijaan aw ja ew -diftongeista syntynyt $\bar{u}$ – joka on kaikkien nykyisten slaavilaiskielten u -foneemin alkuperä – eli niin kutsuttu u_2 ei koskaan langennut yhteen kantaslaavin vanhan $\bar{u}$ -vokaalin kanssa, koska tästä tuli suppea keskivokaali y (mksl. ѣ , venäjän ѣ). Välivaiheena tämän uuden $\bar{u}$ -vokaalin kehityksessä oli ilmeisesti $\bar{o}$, josta on todisteita lainasanoissa: Paikannimi *Duklja* 'keskiaikainen valtio Montenegron tienoilla' on peräisin romaanisesta nimestä *Dōclea* < lat. *Dioclea*, mikä viittaa vanhempaan slaavilaiseen muotoon **Dōkljā*. Muinaisvenäläinen itämerensuomalaisten kansojen nimitys *sumь* vastaa viron sanaa *Soomi*, jos oletamme vanhemman slaavilaisen muodon **sōmi*; ja niin kuin olemme nähneet (III.3.5), itäslaavien valtakunnan nimi *Rusь* on peräisin itämerensuomalaisesta sanasta *Rootsi*. Nämä lainat siis osoittavat, että kantaslaavissa oli tietyinä aikana foneemi $\bar{o}$ josta vasta myöhemmin tuli $\bar{u}$.

Kantaslaavin aikaisempien diftongien olemassaolo on päätelty pelkästään vertailemalla muihin indoeurooppalaisiin kieliin, erityisesti tietysti balttilaisiin. Näyttää kuitenkin siltä, että kun slaavit ensimmäisen kerran tulivat kosketuksiin itämerensuomalaisten kansojen kanssa, ainakin näillä pohjoisimmilla slaaveilla oli vielä kielessään diftongeja ja se näkyy eräissä lainasanoissa. Venäläisen *Luga*-joen suomalainen nimi *Laukaa*(*njoki*) viittaa vanhempaan slaavilaiseen asuun **lawgā*. Samoin *Väinäjoen* suomalainen nimi näyttäisi olevan lainaa sen slaavilaisesta nimestä *Dvina*, tarkemmin sanoen sen vielä diftongin sisältävästä asusta **dwejnā*.

On huomattava, että diftongit monoftonguivat vain, jos niitten kumpikin osa jäi samaan tavuun (tätä kutsutaan *tautosyllabiseksi* asemaksi). Jos jälkiosa saattoi siirtyä aloittamaan seuraavaa tavua, siitä tuli tavallinen konsonantti (puhutaan *heterosyllabiseksi* asemasta). III verbiluokan verbit, joissa on äännevaihtelu $ova \sim u$, esim. mksl. *besědovati*, sg.3 *besědujetь* 'keskustella' (ks. II.7.1) saa selityksensä tätä kautta:

$*besēdaw-ā-tej > *besēdawātī > besēdovati$ (heterosyllabinen aw)

$*besēdaw-j-e-ti > *besēdōjetu^{118} > *besēdūjetu > besēdujetь$ (tautosyllabinen aw)

¹¹⁸ Yksikön kolmannen persoonan päätteen muutos $*ti > *tu$ ei ole äännelaillinen vaan todennäköisesti analogiaa pronominin $*tu$ (mksl. $tъ$) mukaan.

Puolivokaalin *w* muutosta *w* > *v* tavun alussa on vaikea ajoittaa, koska se ei ollut foneeminen vaan allofoninen muutos. Joissakin slaavilaisissa kielissä *v* ääntyy nykyäänkin [w] tietyissä asemissa, esim. sloveenin *pravda* [prawda], ukrainan *pravda* [prawda], valkovenäjän *prāḱda* 'totuus' (kantaslaavin *prāwidā), mutta on vaikea sanoa, onko tämä sekundaarinen kehityskulku (*v* > *w* tietyissä asemissa), niin kuin perinteisesti katsotaan, vai jääne kantaslaavin *w*-ääntämyksestä.

Lisää esimerkkejä diftongien monoftongoitumisesta annetaan toisen palatalisaation yhteydessä (4.4) alh.

3.5 Nasaalidiftongeista nasaalivokaaleihin

Kantaslaavissa oli kahdeksan nasaalidiftongia eli vokaalin ja nasaalikonsonantin yhdistelmää: *im*, *em*, *um*, *am*; *in*, *en*, *un*, *an*. Niiden nimittäminen diftongeiksi voi olla yllättävää, mutta niillä oli samoja prosodisia eli painoon ja aksenttiin liittyviä ominaisuuksia (ks. 7. lukua alla) kuin puolivokaaliin päättyvillä diftongeilla. Ja kuten muillakin diftongeilla, niitten alkukomponentti oli aina lyhyt vokaali.

Kun nasaalidiftongin kumpikin osa oli samassa tavussa (tautosyllabinen asema), nasaalidiftongeista tuli nasaalivokaaleita, jotka olivat aina pitkiä:

im, *in*, *em*, *en* > $\bar{e}$ > mksl. $\bar{e}$

um, *un*, *am*, *an* > $\bar{o}$ > mksl. $\bar{o}$

Esimerkiksi mksl. *пѣть* 'tie' < *panti vastaa latinan sanaa *pōns*, sg.G *pontis* 'silta', jossa nasaalikonsonantti *n* on näkyvissä.

Hyvä esimerkki tautosyllabisen ja heterosyllabisen aseman erosta nasaalidiftongin *im* kehityksessä on yleinen mksl. verbi *ѣти* *jěti* 'ottaa', sg.I *имѣ* *jьmѣ*:

*im-tej > *jim-tī > mksl. *jěti*

*im-am > *jim-am > mksl. *jьmѣ*

Symbolit $\bar{e}$ ja $\bar{o}$ osoittavat vain, että kantaslaavissa oli kaksi nasaalivokaalia, yksi etinen ja yksi takainen, mutta niitten tarkempi äännearvo on epävarma ja varmaankin vaihteli murteittain. Takaisen nasaalivokaalin kohdalla itämerensuomalaisten kielten vanhimmat slaavilaislainat viittaavat sekä *u*- että *o*-tyyppiseen nasaalivokaaliin: suomen *suntio* < slaavin *sŏdijā 'tuomari' (nykyvenäjän *sud'já*); viron *und* 'polakoukku' < slaavin *ŏdā (vrt. nykyvenäjän *údočka* 'onki'); suomen *kuontalo* 'kehrättävä tukko' < *kōntalo < slaavin *kŏdēli (nykyvenäjän *kudél*).

Kantaslaavin nasaalivokaalien myöhempiä muutoksia eri slaavilaisissa kielissä käsitellään alla (6.2, 6.3).

3.6 Suppeitten likvidadiftongien muutokset

Varhaisessa kantaslaavissa oli neljä suppeaa likvidadiftongia, toisin sanoen suppean vokaalin *i* ja *u* yhdistelmää likvidojen *l* ja *r* kanssa: *il*, *ir*, *ul*, *ur*. Itäslaavissa, puolassa ja koko länsislaavilaisen kielialueen pohjoisosassa nämä säilyivät muuttumattomina, vaikka ne olisivat olleet tautosyllabisessa asemassa ja siis periaatteessa umpitavuja.¹¹⁹ Tšekissä, slovakissa ja koko eteläslaavilaisella alueella suppeat likvidadiftongit muutuivat sen sijaan syllabisiksi eli tavua muodostaviksi *l* ja *r* -äänteiksi (*l r*), jotka puolestaan kehittyivät sitten eri tavalla eri kielissä.

Esimerkiksi voidaan ottaa kantaslaavin **vilku* 'susi' (vrt. liettuan *vilkas*). Sen refleksi puolassa on *wilk* ja venäjässä *volk*: vokaali ja likvida ovat säilyneet alkuperäisillä paikoillaan (mutta venäjässä vokaali on muuttunut takavokaaliksi, ilmeisesti vääntymän *l*-konsonantin vaikutuksesta). Tšekissä, slovakissa ja koko eteläslaavissa tapahtui muutos **vilku* > **vľku*, jonka jatkajia ovat esimerkiksi tšekin *vlk*, keskisen eteläslaavin *vľk* ja bulgarian *vǎlk*.

Muinaiskirkkoslaavin kirjoitusjärjestelmän tulkitseminen on tässä kohdin vaikeaa. Suppeiden likvidadiftongien tapauksissa konsonantti kirjoitetaan aina ennen jer-vokaalia, esim. *ВЛЫКЪ* *vľkь* < **vilku* ja *ВРЪХЪ* *vrъxь* < **virxu* 'huippu'. Samaa kirjoitusasua käytetään myös kun likvida alun perinkin oli ennen vokaalia, esimerkiksi *КРЪВЬ* *krъvь* 'veri' (sg.A, myöhemmin myös sg.N) < **kruvi* (vrt. venäjän *krov*); lisäksi etu- ja takajerin kirjoittamisessa näissä yhdistelmissä on paljon horjuntaa. On todennäköistä, että ainakin osassa muinaiskirkkoslaavin käyttöaluetta suppeitten likvidadiftongien refleksinä oli jo syllabinen *l* tai *r* ja jerin kirjoittaminen sellaisiin sanoihin kuin *ВЛЫКЪ* tai *ВРЪХЪ* oli vain ortografinen konventio.

3.7 Väljien likvidadiftongien muutokset: metateesi ja *polnoglasie*

Väljissä likvidadiftongeissa alkuosa oli *e* tai *a*, toisin sanoen puhumme nyt yhdistelmistä *el*, *er*, *al*, *ar*. Jos likvida saattoi siirtyä seuraavan tavu alkuun (heterosyllabinen asema), väljät likvidadiftongit eivät muuttuneet. Jos sen sijaan likvida sulki tavun (tautosyllabinen asema), on erotettava kaksi eri tapausta: joko likvidadiftongi oli sanan alussa tai likvidadiftongi oli kahden konsonantin välissä.

Sananalkuisessa asemassa käsittelemme äänneyhtymää *aRC*, jossa *C* = mikä tahansa konsonantti ja *R* = *l* tai *r*.¹²⁰ Sen muutos riippui siitä, millainen aksentti sanassa oli – niin kuin tulemme näkemään 7. luvussa alempana, kantaslaavin pitkät vokaalit ja

¹¹⁹ Voi ajatella, että kantaslaavin järjestelmän kannalta näitten diftongien kumpikin komponentti oli yhtä sonorinen, joten ne voitiin tulkita myös *jl jr wļ wr*, niin että niitten jälkiosa oli tavun ydin ja tavu olikin avotavu.

¹²⁰ Periaatteessa myös *eRC*-alkuiset sanat pitäisi käsitellä tässä, mutta sellaisia ei näytä kantaslaavissa olleen.

diftongit saattoivat saada joko akuutin (nousevan) tai sirkumflektisen (laskevan) aksentin. Jos aksentti oli akuutti, vokaali ja likvida vaihtoivat paikkaa (tämä ilmiö on nimeltään *metateesi*) ja vokaali piteni: $\acute{a}RC > \bar{R}\acute{a}C > RaC$. Esimerkkejä ovat kantaslaavin $*\acute{a}rdla$ 'sahra(t), puuaura' $> *r\acute{a}dlo > \text{ven. } \acute{r}\acute{a}lo, \text{ bulg. } \acute{r}\acute{a}lo, \text{ tš. } \acute{r}\acute{a}dlo, \text{ pl. } \acute{r}\acute{a}dlo$ ($dl > l$ on säännöllinen äänteenmuutos itä- ja eteläslaavissa); ja kantaslaavin $*\acute{a}lkam-$ 'ahne' $> *l\acute{a}kam-$ $> \text{ven. } \acute{l}\acute{a}komyj, \text{ bulg. } \acute{l}\acute{a}kom, \text{ tš. } \acute{l}\acute{a}komý, \text{ pl. } \acute{l}\acute{a}komy$.¹²¹ – Jos taas aksentti oli sirkumflektinen, eteläslaavissa tapahtui sama muutos kuin akuutilla aksentilla, mutta länsi- ja itäslaavissa a jäi lyhyeksi ja edustuu siis nykykielissä o :na: $\tilde{a}RC > \text{eteläsl. } \bar{R}\acute{a}C > RaC$, mutta länsi- ja itäslaavissa $> RaC > RoC$. Esimerkiksi kntsl. $*\tilde{a}rbat\acute{a}$ 'työ' (vrt. ruots. *arbete*, saksan *Arbeit*) $> \text{mksl. } \acute{r}\acute{a}bota, \text{ bulg. } \acute{r}\acute{a}bota$ 'työ; asia, juttu, esine', keski-sen eteläslaavin $\acute{r}\acute{a}bota$ 'päivätyö, verotyö', mutta tš. $\acute{r}\acute{o}bota$ ¹²² 'päivätyö, verotyö', pl. $\acute{r}\acute{o}bota$ 'työ', ukr. $\acute{r}\acute{o}b\acute{o}ta$; venäjässä on $\acute{r}\acute{a}b\acute{o}ta$, mutta se on lainaa kirkkoslaavista – venäjän murteissa esiintyy $\acute{r}\acute{o}b\acute{o}ta$ (ja suuressa osassa murteita nämä sanan kaksi asua eivät erottuisi ääntämyksessä kuitenkaan). Toinen esimerkki on kantaslaavin $*\tilde{a}lkuti$ 'kyynärpää' $> \text{mksl. } \acute{l}\acute{a}k\acute{u}t\acute{b}, \text{ keski-sen eteläslaavin } \acute{l}\acute{a}kat, \text{ mutta tš. } \acute{l}\acute{o}ket, \text{ pl. } \acute{l}\acute{o}kie\acute{c}, \text{ ven. } \acute{l}\acute{o}kot$ '.¹²³

Kun likvidadiftongi oli kahden konsonantin välissä, saamme tapaukset $CaRC$ ja $CeRC$.¹²⁴ Tällaisia tapauksia olemme jo alustavasti käsitelleet yllä kappaleessa 1.2, kun käsitelimme säännöllisiä äännevastaavuuksia. Näissä tapauksissa tavujen korjaaminen avotavuuksi ei riippunut aksentista, niin kuin sanan alussa, mutta tulokset olivat erilaiset eri puolilla slaavilaista kielialuetta:

Eteläslaavissa, tšekissä ja slovakissa tapahtui *metateesi* (eli vokaali ja likvida vaihtoivat paikkaa) ja *vokaalinpidennys*, eli vokaalin refleksit nykykielissä olivat samat kuin $*\acute{a}$ ja $*\tilde{e}$ -vokaalien: $CaRC > CR\acute{a}C$ (nykykielissä $CRaC$) ja $CeRC > CR\tilde{e}C$.

Loppuosassa länsislaavia tapahtui *metateesi* ilman vokaalin pidennystä: $CaRC > CRaC$ (nykykielissä $CRoC$) ja $CeRC > CR\tilde{e}C$.

Itäslaavissa vokaali kopioitui likvidan jälkeen ja koko yhdistelmästä tuli kaksitavui-nen; tätä kutsutaan slavistiikassa venäisellä termillä *polnoglásie* (muuta nimityksiä

¹²¹ Muinaiskirkkoslaavissa on tätä vastaava verbi *lakati* 'nähdä nälkää', mutta sillä on myös variantti *alǫkati*, ja siitä on johdettu *alǫčьnъ* 'nälkäinen'. On arveltu, ettei metateesi tässä sanassa koskaan täysin saavuttanut eteläisimpiä slaavilaismurteita. Toinen mahdollinen selitys on, että kantaslaavin verbi $*\acute{a}lk\acute{a}t\acute{i}$ lainattiin johonkin naapurikieleen ennen metateesiä ja kanta-slaavi lainasi sen takaisin metateesin jo tapahduttua.

¹²² Suomen ja muitten kielten *robotti* 'mekaaninen ihminen' on laina tästä tšekin sanasta Karel Čapekin kuuluisan näytelmän *R.U.R.* (1920) välityksellä.

¹²³ Mutta slovakissa on *laket'* – slovakin keskimurteissa on paljon eteläslaavilaisia piirteitä, joista osa on päässyt kirjakieleenkin.

¹²⁴ Perinteisesti näitä on slavistiikassa merkitty *tort, tolt, tert, telt*, missä t viittaa mihin tahansa konsonanttiin – mutta mitään o -vokaaliahan kantaslaavissa ei tässä vaiheessa ollut.

ovat täysääntymä ja pleofonia). Lisäksi *l*:n ilmeisestikin velarisoitunut ääntäminen muutti *e*:n takavokaaliksi. Toisin sanoen ääntenmuutokset olivat seuraavanlaisia: *CarC* > *CaraC* > *CoroC*; *CalC* > *CalaC* > *ColoC*; *CerC* > *CereC*; *CelC* > *CalaC* > *ColoC*.

Seuraavassa taulukossa annetaan esimerkit tapauksista *CarC*, *CalC*, *CerC* ja *CelC*:

	kantaslaavi	mksl.	serbia	tšekki	puola	venäjä
<i>CarC</i>	* <i>gardu</i> 'kaupunki'	<i>gradъ</i>	<i>grâd</i>	<i>hrad</i> 'linna'	<i>gród</i> 'linna'	<i>górod</i>
<i>CalC</i>	* <i>xaldu</i> 'kylmä'	<i>xladъ</i>	<i>hlâd</i>	<i>chlad</i>	<i>chlód</i>	<i>xólod</i>
<i>CerC</i>	* <i>bergu</i> 'ranta'	<i>brěgъ</i>	<i>brêg</i>	<i>břeh</i>	<i>brzeg</i>	<i>béreg</i>
<i>CelC</i>	* <i>melka</i> 'maito'	<i>mlěko</i>	<i>mléko</i>	<i>mléko</i>	<i>mleko</i>	<i>molokó</i>

Kun itämerensuomalaiset kansat tulivat ensi kerran kosketuksiin itäslaavien kielellisten esivanhempien kanssa, *polnoglasie* ei ollut vielä tapahtunut vaan väljät likvidadiftongit olivat yhä kantaslaavin mukaisissa asuissaan, kuten vanhat slaavilaislainamme osoittavat:

värttinä, *värttänä* < slaav. *wertena (> nykyven. *veretenó*)

taltta < slaav. *dalta (> nykyven. *dolotó*)¹²⁵

palttina < slaav. *paltina (> nykyven. *polotnó*)

talkkuna < slaav. *talkuna (> nykyven. *toloknó*)

Näemme jälleen, kuinka epähavainnollinen perinteinen kantaslaavin notaatio olisi (2.6) – sen mukaan joutuisimme kirjottamaan *palttina* < *poltъno.

Venäjän kirjakielessä – toisin kuin esimerkiksi ukrainassa – on huomattavan paljon kirkkoslaavilaisuuksia, joissa on *polnoglasien* asemesta eteläslaavilainen metateesi. Vaikka kaupunki on *górod*, joissakin kaupunkien nimissä on *-grad* (*Leningrad*, *Stalingrad*, *Volgograd*). 'Kaupunkilainen' on *gorožánin*, mutta 'kansalainen' on *graždanín* (myös *žd* kantaslaavin *d'*-äänteen refleksinä on kirkkoslaavilaisuus). – 'Puheääni' on venäjäksi *gólos*, mutta sen kirkkoslaavilainen vastine *glasъ* heijastuu sanoissa *glásnyj* 'julkinen', *glásnost'* 'julkisuus, avoimuus'. – Konkreettinen ruumiinosa on *golová*

¹²⁵ Vrt. albanian *daltë*, romanian *daltă* 'taltta' – lainattu slaaveilta kaukana toisessa päässä Slaviaa ennen eteläslaavilaista metateesiä.

'pää', mutta *glavá* on 'päämies, johtaja; kirjan luku'; vastaavat adjektiivit ovat *golovnýj* 'pää(n)-' ja *glávnyj* 'pääasiallinen, tärkein'. – 'Maito' on kyllä *molokó*, mutta 'nisäkkäät' ovat *mlekopitájuščie* eli "maidolla ruokkivat", kirkkoslaavilaisella *mleko-*sanalla. Lapsen suussa on *molóčnye zuby* 'maitohampaat', mutta taivaalla on *Mléčnyj Put'* 'lennunrata'.¹²⁶ – Adjektiivin *molodój* 'nuori' säännöllinen komparatiivi on *molóže*, mutta kirkkoslaavista on lainattu *mládsij* 'nuorempi, nuorin; alempi'.

Joskus kirkkoslaavilaisuus on kokonaan syrjäyttänyt venäjän kirjakielestä vastaavan itäslaavilaisen *polnoglasie*-muodon. Esimerkki tällaisesta on adjektiivi *sládkij* 'makea'; ukrainan *solódkyj* edustaa alkuperäistä itäslaavilaista muotoa. Myös *vrémja* 'aika' on kirkkoslaavilaisuus, muinaisvenäjässä oli vielä myös *veremja*.

4. Tavunsisäinen harmonia

4.1 Tavunsisäisen harmonian luonne

Avotavutendenssin lisäksi toinen kantaslaavissa pitkään vaikuttanut tendenssi oli pyrkimys tavunsisäiseen harmoniaan. Tällä tarkoitetaan vokaalin ja sitä edeltävän konsonantin artikulaatiopaikan assimilaatiota. Keskeinen piirre oli *palataalisuus*, joka yhdistää palataaliset konsonantit ja etuvokaalit. Jos velaarikonsonanttia *k*, *g*, *x* seurasi etuvokaali, ne *palatalisoituivat*. Jos taas *j*-puolivokaalia tahi jotaation seurauksena (ks. ylh. 2.4) syntynyttä palataalista konsonanttia seurasi takavokaali, vokaali muuttui etuvokaaliksi – tapahtui *vokaalinedennys*.

Kirjan II osan kahdeksannessa oppitunnissa käsitelimme tavunsisäistä harmoniaa synkronisena morfofonologisena sääntönä muinaiskirkkoslaavissa; tässä luvussa puolestaan opimme, millaisten historiallisten ääntenmuutosten kautta tavunsisäiseen harmoniaan päädyttiin. Alkuperäiset ääntenmuutokset olivat poikkeuksettomia, mutta jo muinaiskirkkoslaavissa näemme, että myöhemmät ääntenmuutokset osittain kumosivat aikaisempien vaikutuksen (esimerkiksi palataalikonsonanttien jälkeen ilmestyi uudestaan takavokaaleja, ks. 4.6 alh.). Slaavilaisissa nykykielessä puolestaan analogiset tasoitukset ovat edelleen vähentäneet tavunsisäisen harmonian mukaisia äännevaihteluita.

¹²⁶ Vrt. englannin *Milky Way*, saks. *Milchstraße*, ransk. *voie lactée*. Käännöslainan lähtökohtana on viime kädessä vanhan kreikan *kyklos galaksiās* (vrt. *gála*, gen. *gálaktos* 'maito'), josta tulee luonnollisesti myös sanamme *galaksi*.

4.2 Ensimmäinen palatalisaatio

Ensimmäinen palatalisaatio tapahtui kantaslaavissa niin aikaisin, että sen tulokset ovat kaikissa slaavilaisissa nykykielissä samat. Velaarikonsonantit *k g* ja *x* muuttuivat palatalisiksi niitä seuraavan etuvokaalin vaikutuksesta:

k g x > č ž š / __ i ī e ē

Ensimmäisen palatalisaation tulokset olivat siis samat kuin velaarinen jotaation (*kj gj xj*) tulokset. Nykykielten näkökulmasta katsoen ensimmäisen palatalisaation aiheuttaa myös etinen nasaalivokaali *ɛ* (ja sen jatkajat nykykielissä), mutta ensimmäisen palatalisaation tapahtuessa nasaalivokaalit olivat tuskin vielä syntyneet.

Kuten oppitunnissa II.8 näimme, ensimmäisestä palatalisaatiosta on runsaasti esimerkkejä sanojen taivutuksessa, erityisesti verbeillä, esimerkiksi:

*rek-am 'sanon' : **rek-e-ti* 'sanoo' > **rekam* : **rečetu*¹²⁷ > mksl. *rekq* : *rečetъ*

*bag-as 'jumala' sg.N : **bag-e* sg.V > **bagu*¹²⁸ : **baže* > mksl. *bogъ* : *bože*

Sananjohdossa on myös paljon esimerkkejä, esimerkiksi mksl. *slugъ* 'palvelija' : *shužiti* 'palvella'; *suxъ* 'kuiva' : *sušiti* 'kuivata'; *grěxъ* synti : *grěšnikъ* 'syntinen, synnintekijä'.

Juuren sisällä aikaisempi velaarinen tulee esiin vertailtaessa muihin kieliin. Esimerkiksi adjektiivi *živъ* 'elävä' < **žīvu* vastaa liettuan adjektiivia *gīvas* (liettuassa *y* on pitkän *i*-äänteen merkki); ennen ensimmäistä palatalisaatiota slaavilainenkin sana on ollut **gīwas*. Slaavilainen *žena* 'nainen' < **ženā* on sukua esimerkiksi ruotsin sanalle *kvinna* 'nainen', englannin sanalle *queen* 'kuningatar' ja vanhan kreikan sanalle *gynē* (vrt. *gynekologia*) 'nainen'; aikaisempi baltoslaavilainen muoto on näet ollut **genā* < indo-*eur. *g^hen-*.

Ilmeisestikin *g:n* ensimmäinen palatalisaatio on kulkenut välivaiheen *ž = dž* kautta: *g > dž > ž*. Tuhlaajapoika-kertomuksesta muistamme verbin *иждити jьžditi* 'tuhlata, käyttää loppuun', joka on yhdistelmä prefiksistä *иж* 'ulos, loppuun' ja verbistä *жити : живѣ* 'elää'; voimme rekonstruoida kehityksen *jьžditi* < **iždžītej* < **izgīwtej* (vrt. myös venäjän *жить žit* 'elää' ja *иждивенец iždivénec* 'huollettava'). Myös epäsäännöllisesti taipuva verbi *ижгъзнати : ижденѣ* 'ajaa pois' saa selityksen, kun oletamme aikaisemman preesensmuodon **iždženq* < **izgenam* (mutta itse juuren sisäinen vokaalinvaihtelu täytyy selittää ablautilla, ks. ylh. 2.5).

¹²⁷ Yksikön kolmannen persoonan päätteiden muutos **ti > *tu* ei ole äännelaillinen vaan todennäköisesti analogiaa pronominin **tu* (mksl. *tu*) mukaan.

¹²⁸ En käsittele tässä oppikirjassa tarkemmin taivutuspäätteiden muutoksia, joissa yleisten äänteenmuutosten lisäksi vaikuttivat erilaiset analogiat.

4.3 Vokaalinedennys

Ensimmäisestä palatalisaatiosta syntyneitä palataalikonsonantteja seurasi aina etuvokaali, koska juuri etuvokaalihan oli aiheuttanut palatalisaation. Mutta jotaatiosta (2.4) syntyneitä palataalikonsonantteja saattoi seurata sekä etu- että takavokaali. Kantaslaavin vokaalinedennyksessä tällaiseen asemaan joutunut takavokaali muuttui vastaavaksi etuvokaaliksi:

$a u \bar{u} > e i \bar{i} / j \check{c} \check{s} \check{z} \acute{t} \acute{d}' \acute{n} \acute{l}' \acute{r} \_$

On luonnollista olettaa, että samassa ympäristössä tapahtui myös muutos $\bar{a} > \bar{e}$, mutta todisteita tälle on vaikea saada, koska sen kumosi myöhempi vastakkainen muutos $\bar{e} > \bar{a}$, johon palaamme tuonnempana.

Vokaalinedennyksen kautta syntyivät taivutuksiin ”pehmeät” päätteet ”kovien” rinnalle. Esimerkiksi **palja* ’kenttä, peltö’ > **pa’la* > **pa’le* > mksl. *pol’e*; vrt. ”kovaan” taivutukseen *selo* ’peltö, viljelys’ (< **sela*). Tai feminiinien *ja*-vartaloitten yksikön datiivi ja lokatiivi sanassa **zemj-aj* > **zeml’aj* > **zeml’ej* > **zeml’i* > mksl. *zeml’i* verrattuna *a*-vartaloitten vastaavaan muotoon, esim. **gen-aj* > **ženaj* > **ženē* > mksl. *ženē*.¹²⁹

Huomaa, että esimerkiksi kirkkoslaavin *šiti* ’ommella’ voisi olla periaatteessa peräisin muodoista **xītej* tai **xejtej* ensimmäisen palatalisaation kautta tai yhtä hyvin muodoista **xjūtej* tai **sjūtej* jotaation ja vokaalinedennyksen kautta. Sen, että viimeinen vaihtoehto on oikea, näyttävät indoeurooppalaiset sukulaisverbit liettuan *siūti*, gootin *siujan*, latinan *suō*. Kehitys on siis ollut **sjūtej* > **šūtej* > **šītej* > **šītī* > *šiti*. Lisätukea saamme passiivin preteritipartisiipista, joka on muinaiskirkkoslaavissa *šbvenb* ’ommeltu’: voimme rekonstruoida kehityksen **sjūen-* > **šūen-* > **šūwen-* > **šiwen-* > *šbven-*. Partisiipin *v* on siis peräisin muinaisen *ū*-vokaalin jälkipuoliskosta.

Kantaslaavissa tapahtui kuitenkin yksi vokaalinedennykselle kokonaan vastakkainen muutos, $\bar{e} > \bar{a}$ palataalistien konsonanttien jälkeen:

$\bar{e} > \bar{a} / j \check{c} \check{s} \check{z} \acute{t} \acute{d}' \acute{n} \acute{l}' \acute{r} \_$

Tämä muutos oli selvästi vastoin tavunsisäistä harmoniaa, mutta siitä on runsaasti esimerkkejä. Ylhäällä kappaleessa 3.3 käsitelimme kehitystä **ēd-tej* > **ēstej* > **jēstī* > **jāstī* > mksl. *jasti* ’syödä’, jossa sanaa aloittava *ē* saa *j*-proteesin, mutta sitten tämä *j* aiheuttaa muutoksen $\bar{e} > \bar{a}$. Havainnollisia esimerkkejä on myös IV verbiluokan verbeillä, joiden infinitiivivartalo on muodostettu *ē*-vokaalilla, vrt. mksl. *vidēti* ’nähdä’ ja *slyšati* ’kuulla’: jälkimmäisessä kehitys on ollut **slūx-ē-tej* > **slūšētej* > **slūšātej* > **slȳšātī*, toisin sanoen *ē* aiheuttaa ensimmäisen palatalisaation mutta muuttuu sitten itse palataalisen konsonantin jälkeen *ā*:ksi.

¹²⁹ Tämän esimerkin ymmärtämiseksi lukijan on syytä palauttaa mieleensä diftongien monofthongoitumisen säännöt kappaleesta 3.4.

4.4 Toinen palatalisaatio

Diftongin monoftongoituminen $aj > \bar{e} \sim \bar{i}$ (ks. 3.4) toi kieleen lisää etuvokaaleja – myös sellaisten velaarikonsonanttien jälkeen, joita ensimmäinen palatalisaatio ei ollut koskenut. Tavunsisäisen harmonian tendenssin mukaisesti tapahtui taas velaarien palatalisaatio, jota kutsutaan *toiseksi palatalisaatioksi*, koska se oli myöhempi tapahtuma kuin ensimmäinen palatalisaatio. Siitä syntyneet palataalikonsonantit olivat erilaisia kuin ensimmäisestä palatalisaatiosta syntyneet:

$k g x > c ʒ \acute{s} / \_ i \bar{i} e \bar{e}$

Periaatteessa kantaslaavissa ei enää ollut lyhyitä *i*- ja *e*-vokaaleita velaarikonsonanttien jälkeen, mutta niitä tuli kieleen kuitenkin lainasanoissa (ks. alh.). Ensimmäisen ja toisen palatalisaation lähtökohta (velaarikonsonantit $k g x$) ja kontekstiehto (konsonantin-jälkeinen $i, \bar{i}, e$ tai $\bar{e}$) ovat siis täysin samat kuin ensimmäisessä palatalisaatiossa, mutta nämä äänteenmuutokset tapahtuivatkin eri aikaan. On tärkeää huomata, että äänteenmuutokset ovat historiallisia tapahtumia, eivät kielessä jatkuvasti vaikuttavia sääntöjä (ja sen vuoksi nuorgrammaatikkojen ”äännelaki” ei ollut onnistunut nimitys). Äänteenmuutoksilla on alku ja loppu, ja lopun jälkeen ne eivät enää kielessä vaikuta (joskin ne saattavat kyllä muuttaa kielen fonotaksia pitemmäksi aikaa, ks. oppituntia II.8).

Useimmissa slaavilaisissa kielissä toisesta palatalisaatiosta syntynyt affrikaatta $ʒ$ (eli dz) muuttui $> z$; alkuperäisellä paikallaan $ʒ$ on säilynyt vain lehiittisissä kielissä (puola, kašubi, slovintsi, polabi, pomoraani) sekä makedonian Ohridin murteessa ja joissakin sen naapurimurteissa. Muinaiskirkkoslaavissa $ʒ$ on säilynyt ja sille on oma kirjainkin (glagolittinen Ɱ, kyrillinen З, myöhemmin S), mutta vähitellen se alkaa uudemmissa käsikirjoituksissa muuttua z :ksi.

Toisesta palatalisaatiosta syntynyt $\acute{s}$ ei ole säilynyt missään slaavilaisessa kielessä palataalisena sibilanttina, mutta se on rekonstruoitavissa sillä perusteella, että sen nykyinen edustuma länsislaavissa on $\acute{s}$, mutta itä- ja länsislaavissa tavallinen s . (Nykykielissä esiintyvät $\acute{s}$ -äänteet ovat uudempaa perua.)

Esimerkkejä toisesta palatalisaatiosta:

$*kajlas^{130} > *k\bar{e}lu > *c\bar{e}lu > \text{mksl. } c\acute{e}lb$ ’kokonainen; terve’

$*bagaj > *bag\bar{i} > *ba\bar{z}\bar{i} > \text{mksl. } bozi$ ’jumalat’ (pl.N)

Itä- ja eteläslaavissa toinen palatalisaatio vaikutti myös yhtymiin kv ja gv , mutta ei länsislaavissa:

$*kwajtas > *kv\bar{e}tu > *cv\bar{e}tu > \text{mksl. } cv\acute{e}tb$ ’kukka’; bulg. $cvjat$, ven. $cvet$, mutta pl. $kwiat$, tš. $kv\acute{e}t$

¹³⁰ Indoeurooppalaisia sukulaissanoja germaanisella taholla ovat saksan *heil*, ruotsin *hel*, englannin *whole*.

*gwajzdā > *gvēzdā > *zvēzdā > mksl. *zvēzda*; ’tähti’ bulg., ven. *zvezdá*, mutta pl. *gwiazda*, tš. *hvězda* (<*gv-)

Toinen palatalisaatio on verrattain myöhäinen, mikä näkyy juuri siinä, että sen tuloksissa on eroja länsislaavin ja muun slaavilaisen murrealueen välillä. Jotkin lainasanat ovat kuitenkin ehtineet siihen mukaan, esimerkkinä mksl. *crbky* ’kirkko’ < *cirkŷ < *kirkū on laina germaanisesta *kir(i)k*-juuresta, joka puolestaan on peräisin kreikan sanasta *kyri(a)kón* ’herralle kuuluva’. (Myös suomen *kirkko* on laina germaaniselta taholta.)

Ilmeisesti II palatalisaatio ei ollut vielä tavoittanut slaavilaisalueen pohjoisinta osaa, kun Novgorodin vanhimmat tuohiasiakirjat (III.4.9) kirjoitettiin. Niistä löytyy sellaisia todella arkaaisia esimerkkejä kuin *kěl-* ’koko(nainen)’ (vrt. nykyven. *célyj*); *kěna* ’hintä’ (nykyven. *cená*); *kbrky* ’kirkko’ (nykyven. *cérkov*); *xěrb* ’harmaa kangas’ (vrt. nykyven. adj. *séryj* ’harmaa’). Aina välillä sattuu, että tutkijan rekonstruoimat muodot ilmaantuvatkin päivänvaloon todellisina muotoina esimerkiksi juuri uusien tekstilöytöjen myötä.¹³¹

4.5 Kolmas eli progressiivinen palatalisaatio

Myös kolmas palatalisaatio vaikutti velaarikonsonantteihin, ja sen lopputulos oli sama kuin toisen palatalisaation, mutta konteksti on erilainen: kahden vokaalin välisen velaarin palatalisaation aiheutti sitä *edeltävä* etuvokaali – ei kuitenkaan *e* tai *ē*, mutta kylläkin etinen nasaalivokaali:

$k, g, x > c \text{ } \mathfrak{z} \text{ } \acute{s} / i \text{ } \bar{i} \text{ } \bar{e} \text{ } \_\_\_ V$

Todennäköisesti oikeanpuoleinen vokaali V ei ole voinut olla mikä tahansa vokaali, mutta myöhemmät paradigmojen sisäiset analogiat vaikeuttavat tarkan säännön antamista. Ja kuten toisesta palatalisaatiosta, myös kolmannesta on poikkeuksia Novgorodin tuohiasiakirjoissa.

Kolmas palatalisaatio ei liity suoraan tavunsisäiseen harmoniaan, koska siinä vokaalin palatalisoiva vaikutus ylittää tavurajan. Kaikki tutkijat eivät myöskään ole yksimielisiä siitä, että kolmas palatalisaatio oli historiallisesti kolmas eli että se tapahtui vasta ensimmäisen ja toisen palatalisaation jälkeen. Neutraalimpi nimitys sille on siksi *progressiivinen palatalisaatio*, missä ”progressiivinen” tarkoittaa ’eteenpäin vaikuttava’; ensimmäinen ja toinen palatalisaatio ovat *regressiivisiä*, koska niissä etuvokaalin palataalisuus vaikuttaa taaksepäin, edeltävään konsonanttiin.

Slaavilaisissa kielissä yleinen maskuliinisubstantiivien johdin *-ec* (tai esim. keski-sen eteläslaavin vastaava johdin *-ac*) ja feminiinisubstantiivien yleinen johdin *-ica* ovat

¹³¹ Sellainen tapaus oli aikoinaan myös mksl. nominatiivi *kry* ’veri’, ks. II.3.1.

saaneet *c*-affrikaatan kolmannen palatalisaation tuloksena (< *-ik-, *-ikā). Esimerkkinä 'isä', jossa -ik- lienee alun perin ollut diminutiivijohdin:

*at-ik-as > *atiku > *aticu > *atici > mksl. *отѣцъ* 'isä'

Huomaa, että varhaisempi -k- selittää, miksi sanan vokatiivi muinaiskirkkoslaavissa on *отѣче* < *atike (ensimmäinen palatalisaatio).

Kreikassa yleinen paikannimi Γαρδίκι *Gardiki* on slaavilaisperäinen – siinä näkyy kauniisti kantaslaavilainen muoto *gard-ik-u 'pieni kaupunki' ennen väljien likvidadiftongien metateesiä ja kolmatta palatalisaatiota. Saman kantaslaavilaisen muodon vastineita nykyisessä slaavilaisissa kielissä ovat bulgarialaiset ja makedonialaiset *Gradec*-paikannimet ja keskisen eteläslaavin lukuisat *Gradac*-paikannimet. Myös Itävallan *Graz* (sloveeniksi *Gradec*) on slaavilaisperäinen kaupunginnimi.¹³²

Kolmas palatalisaatio näkyy myös joissakin germaanisissa lainasanoissa, joissa alkukielessä on johdin -ing-, esimerkiksi kantagermaanin *kuningaz (josta myös suomen *kuningas*!) > kantaslaavin *kuningas > *kunēgu > *kunēzi > mksl. *кнѣзь*, ven. *knjaz*, keskisen eteläslaavin *knēz* 'ruhtinas' ja puolan *ksiądz* 'pappi' (jossa *k:n* jälkeinen konsonantti on muuttunut epäsäännöllisesti).

4.6 Relatiivisesta kronologiasta

Voimme loogisesti päätellä, että tietyt kantaslaavin ääntenmuutokset ovat tapahtuneet tietyssä järjestyksessä. Ensimmäisen palatalisaation on täytynyt tapahtua ennen diftongien monoftongoitumista, koska *aj*-diftongista syntyneet *ē* ja *ī* eivät enää laukaissheet sitä. Toisen palatalisaation on taas täytynyt tapahtua diftongien monoftongoitumisen jälkeen, koska nämä uudet *ē* ja *ī* laukaisivat sen. Ja ensimmäisen ja toisen palatalisaation keskinäinen järjestys (josta ne ovat saaneet nimensä) voidaan päätellä juuri siitä, että toinen on tapahtunut ennen diftongien monoftongoitumista, toinen sen jälkeen. Sen sijaan kolmatta palatalisaatiota on vaikea sijoittaa samalle aikajanelle; ainoastaan se, että sen tulokset ovat samat kuin toisen palatalisaation, on argumentti sijoittaa se ajallisesti lähelle toista palatalisaatiota tai samanaikaiseksikin.

Tällaiset tarkastelut, jossa saadaan selville ääntenmuutosten keskinäinen järjestys mutta ei suoraan pystytä ajoittamaan niitä esimerkiksi tietylle vuosisadalle, antavat tulokseksi muutosten *relatiivisen kronologian*. Jotta saataisiin selville niitten *absoluuttinen kronologia* eli niitten sijoittuminen tietylle vuosisadalle tai jopa vuosikymme-

¹³² Johtimen -ik- kehitys voisi olla myös selitys sille, miksi Kyrilloksen ja Methodioksen koti-kaupungin nimi Θεσσαλονίκη *Thessaloniki* on slaavissa lyhentynyt muotoon *Solun*. Kreikkalaiset itsekin käyttävät lyhyempää muotoa *Saloniki*, josta pitäisi kantaslaavissa tulla (jos muutos *aw* > *ō* oli jo tapahtunut) *salōniki > *salūnici, joka esimerkiksi muinaiskirkkoslaavissa olisi ollut *Solunьcbъ. Siinä näyttäisi silloin olevan slaavilainen diminutiivijohdin, ja kun kaupunki on varsin iso, johdin on ehkä sen vuoksi pudotettu pois?

nille, tarvitaan usein kirjallisia lähteitä. Aikana ennen kirjallisia lähteitä voidaan käyttää apuna esimerkiksi lainasanoja, joihin tässäkin luvussa on viitattu. Mutta aina ei eri kansojen historiallisista kosketuksista ole niin paljon tietoa, että sanojen lainautuminen voitaisiin ajoittaa tarkemmin; ja usein on ongelmana se, onko jokin sana lainautunut kielestä A kieleen B suoraan vai kolmannen kielen C välityksellä.

Kuten II osan 8. oppitunnissa näimme, edes muinaiskirkkoslaavissa tavunsisäinen harmonia ei enää toteutunut kaikkien vokaalien kohdalla. Takavokaalit *y ɔ o* eivät voi seurata palataalista konsonanttia, mutta vokaalit *u ɔ a* voivat, vaikka ne ovat yhtä lailla takavokaaleja (ja *u* lieene ollut takaisempikin kuin keskivokaali *y*). Niin kuin näimme edellä (4.3), vanha muutos $\bar{e} > \bar{a}$ palataalien jälkeen selittää *a*-vokaalin esiintymisen tässä asemassa. Vokaali *u* palataalin jälkeen on puolestaan peräisin diftongista *ew* (ks. 3.4) ja on siis syntynyt vasta sen jälkeen, kun vokaalinedennys tapahtui – tämäkin on esimerkki relatiivisesta kronologiasta. Takainen nasaali *ɔ* ei koskaan esiinny palataalien jälkeen juurien sisällä vaan ainoastaan päätteissä, joten voimme ajatella, että kyse on analogisesta laajenemisesta: sg. *A dušɔ* 'sielu' kuten sg. *A ženɔ* 'nainen'.¹³³

Toisaalta myöhemmin velaarikonsonanttien jälkeen alkoi esiintyä myös etuvokaaleja, vaikka kaksi palatalisaatiota oli poistanut kielestä tällaiset äänneyhtymät. Lähteenä olivat ensinnäkin lainasanat, esimerkiksi mksl. *кѣсарѣ k'esarě* '(Rooman) keisari' < kreikan *καίσαρ* ['kesaras] < ['kajsaras] < lat. *Caesar* ['kajsar]; tai *кѣтъ k'itě* 'valas' < kr. *κῆτος kítos* – nämä tulivat siis kieleen liian myöhään ehtiäkseen edes toisen palatalisaation junaan. Yksittäisten slaavilaisten kielten sisäiset ääntenmuutokset lisäsivät edelleen tällaisia tapauksia. Esimerkiksi muinaiskirkkoslaavin verbin *kypěti* 'kiehua' vastineet slaavilaisissa nykykielissä sisältävät yleisesti *ki*-tavun: ven. *кипеть kípět'*, bulg. *кипя kipjá* [ki'p'ɤ], keskisen eteläslaavin *kíp(j)eti*, tš. *kypěti* /kipjeti/, pl. *kipieć*. Venäjässä ja puolassa on kyse ääntenmuutoksesta *ky > ki*, eteläslaavilaissa kielissä ja tšekissä taas siitä, että *y* on kielessä kokonaan sulautunut *i*-äänteeseen (*y > i*), vaikka tšekki on säilyttänyt sen vielä ortografiassaan.

Myös analogiat ovat kumonnet palatalisaatioiden tuloksia, kuten näimme jo kappaleessa 1.4 käsitellessämme venäjän muotoa *tkět* 'kutoa' sg.3. Samalla tavoin on tasoittavan analogian tulosta se, että venäjän *ruká* 'käsi' -sanana datiivi ja lokatiivi (prepositionali) on *ruké*, vaikka muinaiskirkkoslaavi osoittaa (*рука : руцѣ*), että muodoissa pitäisi näkyä toisen palatalisaation.

¹³³ Kuten II osan 12. oppitunnissa näimme, jotkut slavistit tulkitsevat glagoliittisen kirjaimiston *ju jɔ ě* -merkit mieluummin etuvokaaleiksi *ü öŃ ä* ja katsovat, että vanhimmassa muinaiskirkkoslaavissa palataalisia konsonantteja seurasi poikkeuksetta etuvokaali. Tämä tulkinta ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen, eikä sitä ainakaan voi yleistää koko kantaslaaviin.

5. Jerit ja umpitavujen paluu

5.1 Myöhäiskantaslaavin jer-vokaalit

Nimitys *jer* viittaa ensi sijassa kahteen muinaiskirkkoslaavin vokaalimerkkiin, kyrillisessä kirjaimistossa isoon eli takaiseen jeriin Ѣ ja pieneen eli etiseen jeriin Ѥ. Mutta nimitystä käytetään yleisesti myös vastaavista vokaalifoneemeista muinaiskirkkoslaavissa, murteisiin hajoavassa myöhäisessä kantaslaavissa ja eri slaavilaisten kielten varhaisvaiheissa.

Eri indoeurooppalaisia kieliä verrattaessa on selvää, että takainen jer on peräisin indoeurooppalaisesta lyhyestä *u*-vokaalista ja etinen jer lyhyestä *i*-vokaalista. Itämeren-suomalaiset kuulivatkin vokaalit näin vielä ensimmäisten slaavilaisten lainasanakosketusten aikaan:

suomen *akkuna* < kantsl. **akuna* > muinaisven. *окно* > nykyven. *okno* 'ikkuna'

suomen *lusikka* < kantsl. **lužikā* > muinaisven. *лъѣка* > nykyven. *ложка* 'lusikka'

suomen *turku* < kantsl. **turgu* > muinaisven. *ѣръгъ* > nykyven. *torg* 'kaupankäynti', vanh. 'tori'

Näiden lyhyiden *u*- ja *i*-vokaaleitten myöhempiä muutoksia käsitellessämme siirrymme jo varhaisinta muinaiskirkkoslaavia seuraaville vuosisadoille, kantaslaavin hajoamisen ja erillisten slaavilaisten kielten synnyn aikaan. Koska vokaalien kvantiteetti (pituus) oli silloin jo muuttunut kvaliteetiksi, käytämme seuraavassa esityksessä luvussa 2.6 esitetyistä vokaalisymboleista myöhempiä eli oikeanpuoleisia; selvyuden vuoksi taulukko toistetaan tässä:

$$\bar{i} > i \quad i > ѥ \quad u > ѣ \quad \bar{u} > \bar{y} > y$$

$$\bar{e} > \bar{ě} \quad e > e \quad a > o \quad \bar{a} > a$$

On kuitenkin syytä muistaa, että esimerkiksi symboli *ě* ja myös jerien symbolit *ѣ* ja *ѥ* tarkoittivat äännearvoltaan jonkin verran erilaisia vokaaleja eri slaavilaismurteissa ja syntymässä olleissa slaavilaiskielissä.

5.2 Vahvojen ja heikkojen jerien muutokset

Ajanlaskumme ensimmäisen vuosituhannen lopulla¹³⁴ hajoavassa kantaslaavissa jer-vokaalit muuttuivat. Jerit jakaantuivat *vahvoihin* ja *heikkoihin* sen mukaan, mikä oli

¹³⁴ Kaikki jerit ovat vielä paikallaan vanhimmissa muinaiskirkkoslaavilaisissa teksteissä, joten ainakaan Kyrilloksen ja Methodioksen aikana 860-luvulla heikot jerit eivät vielä olleet kadonneet; myöhemmin ne kirjoitettiin sanoihin usein vain perinteen voimasta. Mutta vuoden 1000

niitten asema sanassa. Heikot jerit heittyivät eli katosivat. Vahvat jerit muuttuivat muiksi vokaaleiksi, mutta eri slaavilaissa kielissä eri vokaaleiksi. Tämä jerien muutos oli yhteisslaavilainen siinä mielessä, että se noudatti samoja periaatteita koko slaavilaisella kielialueella, mutta ei enää kantaslaavilainen, koska vahvojen jerien jatkajat erosivat kielittäin: viimeiset yhteiset kantaslaavilaiset äännearvot näille vokaaleille olivat *u* ja *i*. Tärkeä tulos heikkojen jerien kadosta oli *umpitavujen paluu kaikkiin slaavilaisiin kielisiin*.

Jerien myöhemmän muutoksen vuoksi usein esitetään, että ne olivat kantaslaavissakin erikoisia ”ylilyhyitä” vokaaleja, siis jopa lyhyempiä kuin kantaslaavin lyhyet *a* (> *o*) ja *e*. Tässä kuitenkin sekoitetaan syy ja seuraus. Varmasti heikkojen jerien alkaessa kadota niistä tuli ensin lyhyempiä, mutta ei ole mitään syytä ajatella, että vahvat jerit olisivat koskaan olleet muita lyhyitä vokaaleja lyhyempiä. Toki suppeat vokaalit *u* ja *i* ovat usein kielissä foneettisesti jonkin verran lyhyempiä kuin väljemmät vokaalit (ja tässä erossa voi olla osaselitys heikkojen jerien kadolle), mutta tämä ero ei ole foneeminen eli fonologisesti distinktiivinen.

Jerit jakautuivat vahvoihin ja heikkoihin seuraavan säännön mukaisesti:

Vahva on vain sellainen jer, jonka jälkeen välittömästi seuraavassa tavussa on heikko jer; kaikki muut jerit ovat heikkoja.

Tästä säännöstä seuraa, että jos jerejä on useassa tavussa peräkkäin, viimeisenä oikealla oleva on pakosta heikko; sen vasemmalla puolella oleva jer on silloin vahva; siitä vasemmalla oleva on taas heikko; ja niin edelleen. Jos välissä on muita vokaaleja kuin jerejä, laskenta oikealta vasemmalle alkaa taas alusta. Tätä laskentatapaa kutsutaan ”Havlikin laiksi”.

Tarkastellaan sanoja *дѣнь* ’päivä’, *дѣни* ’päivät’ ja *дѣнь съ* ’tämä päivä’ ja niitten vastineita nykybulgariassa. Jos merkitsemme vahvoja jerejä lihavoinnilla ja heikkoja jerejä alleviivauksella, saamme seuraavat yhdistelmät:

дѣнь > bulg. *den* ’päivä’

дѣни > bulg. *dni* ’päivät’

дѣнь съ > bulg. *dnes* ’tänään’

Näemme, että heikko jer putoaa pois ja vahva etinen jer *ѣ* muuttuu *e*-vokaaliksi; edellinen sääntö on kaikille slaavilaisille kielille yhteinen, jälkimmäinen juuri bulgarialle ominainen. Kaikkien nykyisten slaavilaisten kielten ”väistyvien vokaalien” alkuperä on tässä jer-säännössä. Seuraavassa venäjän esimerkissä on vahvasta takaisesta jeristä peräisin oleva väistyt *o*-vokaali:

---

tienoilla syntyneissä Freisingin lehdissä (III.5.4), joihin kirkkoslaavin oikeinkirjoitusperinne ei vaikuttanut, suurin osa heikoista jereistä oli jo kadonnut.

kɔsʊkɔ 'pala' sg.N > *kusók*

kɔsʊka 'pala' sg.G > *kuská*

Jer on nominatiivissa vahva, koska seuraavassa tavussa on heikko jer (ja sananloppuinen jer on tietysti aina heikko, koska seuraavaa tavua ei ole). Genetiivissä sama jer onkin heikko ja väistyy, koska seuraavassa tavussa ei ole enää heikkoa jeriä vaan *a*-vokaali.

Vaikka heikot jerit aina putoavat pois, varsin usein kadonnut etinen jer jättää jälkeensä edeltävän konsonantin palatalisaation, esim. *ɖɒnɛ* > ven. *den'*, puolan *dzień*.¹³⁵

Heikkojen ja vahvojen jerien sääntöön ovat tuoneet poikkeuksia jotkin myöhemmät, paradigmman sisäistä vaihtelua tasoittavat analogiat, mutta suurimmalta osin sen tulokset ovat yhä selvästi nähtävissä slaavilaisten kielten taivutusparadigmoissa. Jerien muutoksen myötä kieleen tuli runsaasti konsonanttiin päättyviä sanoja ja umpitavut tulivat muutenkin mahdollisiksi. Syntyi uudenlaisia, aikaisemmin kiellettyjä konsonanttiyhtymiä ja niissä tapahtui erilaisia assimilaatioita, esim. mksl. *bɔčela* 'mehiläinen', mutta ven. *pčelá*, ukr. *pčolá*, *bdžolá*, pl. *pszczoła* (< *pczoła*), tšekin *včela*, keskisen eteläslaavin *pčela*, *čela*. Myös diftongit tulivat jälleen mahdolliseksi, esim. kaksitavuisesta sanasta *krajb* 'ääri; alue' tuli yksitavuinen *kraj* ja *j* alkoi muodostaa diftongin *a:n* kanssa.

5.3 Vahvojen jerien kielittäiset vastineet

Esimerkkisanamme **sunu* > *sɒnɒ* 'uni' ja **dini* > *ɖɒnɒ* 'päivä' antavat esimerkkejä siitä, mitä vahvoista jereistä tuli eri slaavilaisissa kielissä (kesl. = keskinen eteläslaavi):

	<i>sɒnɒ</i>	<i>ɖɒnɒ</i>
venäjä	сон <i>son</i>	день <i>den'</i>
puola	<i>sen</i>	<i>dzień</i>
tšekki	<i>sen</i>	<i>den</i> [den]
slovakki	<i>sen</i>	<i>deň</i> [dʲenʲ]
sloveeni	<i>sen</i> [sən]	<i>dan</i>
kesl.	<i>sǎn</i>	<i>dân</i>
makedonia	сон <i>son</i>	ден <i>den</i>
bulgaria	сън <i>sǎn</i> [sɤn]	ден <i>den</i>

¹³⁵ Bulgarian fonotaksi ei salli palataalista *n*-äännettä sanan lopussa, mutta palataalinen *n'* tulee esiin, kun sanaan lisätään määräinen artikkeli: *denjat* [de'nʲɪt] 'päivä (määräinen muoto)'.

Itäslaavissa vahva $\mathfrak{b} > o$ ja vahva $\mathfrak{b} > e$.¹³⁶ Länsislaavissa kummankin vahvan jerin yleisin refleksi on e , mutta slovakissa ja kummassakin sorbissa ääntenmuutokset ovat olleet monimutkaisempia. Huomaa, että esimerkiksi puolassa edellisen konsonantin palatalisaatio osoittaa, milloin kyse on ollut etisestä jeristä, mutta tšekissä tätä eroa ei ole. Myös keskisessä eteläslaavissa ja sloveenissa vahvan etu- ja takajerin ero katoaa: keskisessä eteläslaavissa niistä tulee aina a , sloveenissa $e / \text{ə} /$ tai a riippuen vokaalin pituudesta (pituudesta sloveenissa, ei pituudesta kantaslaavissa). Makedoniassa vahva $\mathfrak{b} > o$ ja vahva $\mathfrak{b} > e$ kuten itäslaavissa. Bulgariassa vahva $\mathfrak{b} > e$ (yleensä). Vahva $\mathfrak{b}$ puolestaan on bulgariassa muuttunut illabiaaliseksi puolisuuppeaksi takavokaaliksi $/x/$, jota edelleen merkitään $\mathfrak{b}$ -kirjaimella (jonka tieteellinen translitterointi on $\tilde{a}$); kielihistoriallisesti se ei edusta vain takaista jeriä, vaan myös takaista nasaalivokaalia $\tilde{o}$.

6. Jatin ja jusien muutokset

6.1 Jatin (* $\bar{e}$ -vokaalin) vastineet slaavilaisissa kielissä

Nimitys *jat* tai *jat'* on samankaltainen kuin *jer* (ks. ylh. IV.5.1): alun perin se viittasi tiettyyn muinaiskirkkoslaavin kirjaimeen (glagoliittinen Δ , kyrillinen $\mathfrak{B}$), mutta sillä voidaan tarkoittaa myös vastaavaa vokaalifoneemia muinaiskirkkoslaavissa, kantaslaavissa ja eri slaavilaisten kielten varhaisvaiheessa. Kantaslaavin rekonstruktiossa perinteisesti käytetty latinalaisen kirjaimiston *jat*-merkki $\bar{e}$ ei vastaa mitään tiettyä vokaalikvaliteettia, vaan se on tulkittava vain yhteiseksi symboliksi kaikille niille eri slaavilaiskielten vokaaleille, jotka polveutuvat kantaslaavin pitkästä $\bar{e}$ -vokaalista (ks. IV.2.5. ylh.).

Alkuperänsä mukaan erotetaan kolme jatia: $\bar{e}_1$ on peräisin indoeurooppalaisen kantakielen pitkästä $\bar{e}$ -vokaalista (IV.2.5) ja $\bar{e}_2$ on peräisin kantaslaavin *aj*-diftingin monoftongoitumisesta (IV.3.4); vain länsi- ja itäslaavissa esiintyvä $\bar{e}_3$ toimii pehmeässä taivutuksessa kovan taivutuksen *y*-päänteen vastineena silloin, kun eteläslaavin pehmeässä taivutuksessa esiintyy $\bar{e}$ – esimerkiksi muinaiskirkkoslaavin sg.G ja pl.NA земля *zeml'ę* saa vanhoissa itäslaavilaisissa teksteissä muodon земля *zeml'ě*. Kaikki kolme jatia olivat kuitenkin langenneet yhteen eli ääntyivät samalla tavalla, niinpä ne myös kehittyivät kussakin kielessä keskenään samalla tavalla. Alaindeksit osoittavat vain eri alkuperää.

Olemme jo alustavasti käsitelleet jatin kielittäisiä vastineita esimerkissä, joka toimi johdatuksena historiallis-vertailevaan rekonstruktioon (IV.1.3). Seuraavan taulukon avulla tarkastelemme lähemmin jatin kehitystä eräissä slaavilaisissa kielissä. Tarkem-

¹³⁶ Toisin kuin jatista syntynyt e (ks. 6.1 alla), pienestä jeristä syntynyt e osallistui venäjän muutokseen $\bar{e} > 'ó$ kovan konsonantin edellä, esim. *пѣсѣ* $>$ *pes* $>$ *pēs* 'koira'.

pia ja kattavampia esityksiä on etsittävä kunkin kielen omista historiallisista kieli-
opeista.

kantaslaavi	*<i>rěkā</i> 'joki'	*<i>věra</i> 'usko'
muinaiskirkkoslaavi	<i>rěka</i> ꙗꙗꙗ	<i>věra</i> вѣра
bulgaria	<i>reká</i> peka	<i>vjára</i> вѣра (adj. <i>véren</i>)
makedonia	<i>reka</i> peka	<i>vera</i> вѣра
ekaaviset eteläsl. murteet	<i>rěka</i>	<i>věra</i>
jekaaviset eteläsl. murteet	<i>rijěka</i> myös /rjěka/	<i>vjěra</i>
ikaaviset eteläsl. murteet	<i>rika</i>	<i>vīra</i>
sloveeni	<i>rěka</i>	<i>věra</i>
venäjä	<i>reká</i> peka	<i>věra</i> вѣра
ukraina	<i>riká</i> pika	<i>vira</i> вѣра
slovakki	<i>rieka</i>	<i>viera</i>
tšekki	<i>řeka</i>	<i>vira</i>
puola	<i>rzeka</i>	<i>wiara</i>

On syytä uskoa, että muinaiskirkkoslaavin ꙗ (glagoliittinen Δ) ääntyi avoimena *ä*-mäi-
senä vokaalina ainakin osassa niitä eteläisimmän Slavian murteita, joiden pohjalle
Kyrillos ja Methodios rakensivat kirjakielensä. Mutta kirkkoslaavin levitessä muihin
maihin jatin ääntäminen oli varmaankin kunkin slaavilaisen paikallismurteen mukaista.
Mikään glagoliittinen tai myöhempi kyrillinen kirjainmerkki ei itsessään kerro, miten
se pitää ääntää. Jos minkä tahansa slaavilaismurteen puhuja oppi, että slaavilainen sana
'joki' kirjoitetaan ꙗꙗꙗ tai ꙗꙗꙗ, hän luonnollisesti antoi kullekin kirjaimelle oman
murteensa mukaisen äännearvon.

Nykybulgarian kirjakielessä jatin refleksit perustuvat bulgarian itämurteisiin. Jatin
vastineena on 'a (eli *a*, jota edeltävä konsonantti on palatalisoitunut), jos tavu on pai-
nollinen eikä sitä seuraavassa tavussa ole etuvokaalia. Sen vuoksi 'joki'-sana on *reká*
(jatin sisältävä tavu on painoton), 'usko' sana on *vjára*, mutta adjektiivi 'uskollinen' on

véren (seuraavassa tavussa on etuvokaali).¹³⁷ Länsibulgarialaisissa murteissa – myös pääkaupungin Sofian puhekielessä – ja makedoniassa jatin refleksi on aina *e*.

Keskiset eteläslaavilaiset murteet jaetaan kolmeen ryhmään jatin refleksin perusteella. *Ekaavisissa* murteissa refleksi on aina *e* (*réka*, *věra*); tämä on myös serbian kirjakielen kanta. *Jekaavisissa* murteissa refleksi on *je*, jos jat on ollut lyhyt (*vjěra*), ja *ije*, jos jat on ollut pitkä (*rijěka*); tämä on myös bosnian, montenegron ja kroaatin kirjakielten kanta. (Kyse on keskisen eteläslaavin uusista pitkistä ja lyhyistä vokaaleista – ks. IV.7.3 – kantaslaavin jat eli *ē* oli aina pitkä.) Kroaatissa norminmukainen ääntäminen on tosin pitkänkin jatin kohdalla *je* (/rjěka/ pitkällä *e*-vokaalilla), vaikka perinteinen kirjoitustapa on *ije*. *Ikaavisissa* murteissa jatin refleksi on aina *i*, mutta mikään keskisen eteläslaavin kirjakielistä ei edusta ikaavista kantaa. Kirjakielissä on kylläkin eräitä päätteitä, jotka ovat viime kädessä peräisin ikaavisista murteista.

Sloveenin kirjakielessä jatilla on samat refleksit kuin kantaslaavin lyhyellä *e*-vokaalilla tai etisellä nasaalivokaalilla *ɛ*: kaikkien kolmen refleksit voivat sloveenin omien ääntenmuutosten tuloksina olla pitkiä tai lyhyitä sekä väljiä (*e*) tai suppeita (*ɛ*). Osassa murteita jatin refleksit kuitenkin eroavat *e*- ja *ɛ*-vokaalien reflekseistä.

Venäjässä jat lankeaa muuten yhteen kantaslaavin lyhyen *e*-vokaalin kanssa, mutta venäjän ääntenmuutoksen *é* > *’ó* tapahtuessa jat oli vielä erillinen vokaali eikä osallistunut tähän muutokseen. Sen vuoksi kantaslaavin **vērā* (muinaisvenäjän *věra*) on nykyvenäjässä *věra*, vaikka **medu* ’hunaja’ on *měd* [m’ot]. Kuten näimme kappaleessa IV.1.4, sellaiset poikkeukset kuin *zvězdy* ’tähdet’ selittyvät analogialla. – Valkovenäjä on jatin suhteen venäjän kaltainen.

Ukraina eroaa muusta itäslaavista siinä, että jatin refleksi on aina *i*. Huomaa, että kyse on historiallisesti uudesta /i/-foneemista, jolla on ukrainassa muitakin lähteitä kuin jat ja joka kirjoitetaan kyrillisellä kirjaimella <i>; kantaslaavin **ī* ja **ȳ* ovat langettaneet yhteen [i]-vokaaliksi, joka kirjoitetaan kyrillisin kirjaimin <i> ja translitteroidaan y: vrt. **lěsu* > лис *lis* ’metsä’ (käytimme tätä sanaa esimerkissämme kappaleessa IV.1.3) mutta **līsu* > лис *lys* ’ketu’.

Slovakissa lyhyen jatin refleksi on *e*, pitkän diftongi *ie*. Tšekissä lyhyen jatin refleksi on *e* tai *je* edeltävästä konsonantista riippuen, pitkän vastine on *í* tai joskus *é* edeltävästä konsonantista riippuen. Kyse on tässä slovakin ja tšekin uusista pitkistä ja lyhyistä vokaaleista (IV.7.3); kantaslaavin jat eli *ē* oli aina pitkä. Lyhyen jatin refleksit kirjoitetaan tšekissä vokaalimerkillä *ě* dentaalien ja labiaalien jälkeen, esim. **tēla* > *tělo* /t’elo/ ’keho’, **mēsta* > *město* /m’nesto/ ’kaupunki’, mutta kyse ei siis enää ole erillisestä vokaalifoneemista, vain ortografisesta konventiosta; osa *ě*-kirjaimella kirjoitettavista vokaaleista on sitä paitsi etisen nasaalin *ɛ* refleksejä (ks. alla 6.2.).

¹³⁷ Huomaa myös säännönmukainen taivutus: *veren* (mask.), *vjarno* (neutri), *vjarna* (fem.), *verni* (monikko) – toisen tavun vokaali vaikuttaa ensimmäiseen tavuun.

Puolassa jatin nykyvastine on yleensä 'e (eli *e*, jota edeltävä konsonantti on palataalininen), mutta 'a, jossa sitä seuraa kova dentaalikonsonantti (kuten sanassa *wiara*; vrt. *wierzyć* 'uskoa', jossa *rz* /ʒ/ on peräisin palataalisesta *ř*-äänteestä). Puola muistuttaa siis osittain bulgariaa.

Kaiken kaikkiaan osa kantaslaavin jatin nykyvastineista, esimerkiksi bulgariassa ja puolassa, viittaa siihen, että kyse oli alun perin väljästä vokaalista, kun taas esimerkiksi ukrainalaiset sekä eteläslaavin jekaaviset ja etenkin ikaaviset refleksit viittaavat suppeaan vokaaliin. Tämän vuoksi ei ole syytä olettaa kantaslaaviin mitään muuta ääntämistä kuin *e*-vokaalin pitkä vastine *ē*, joka sitten murteesta riippuen on voinut olla suppeampi tai väljempi.

6.2 Nasaalivokaalien (jusien) vastineet slaavilaisissa kielissä

Juseilla tarkoitettiin alun perin nasaalivokaalien merkkejä muinaiskirkkoslaavin kummassakin kirjaimistossa, eli pientä jusia (kyrill. **Ѧ**) ja isoa jusia (kyrill. **Ѧ̇**) sekä niiden joteerattuja vastineita. Niillä voidaan tarkoittaa myös vastaavia nasaalivokaaleja, eli etistä nasaalivokaalia *ɛ* ja takaista nasaalivokaalia *ɔ*, joiden alkuperästä oli puhetta edellä kappaleessa IV.3.5. Jus-nimityksen käyttäminen itse äänteitä merkitsemään lieenee slavistiikassa kuitenkin harvinaisempaa kuin *jer-* ja *jat-*nimitysten käyttäminen äännehistoriassa.

Nasaalivokaalien nasaalisuus on kadonnut suurimmassa osassa slaavilaista kieli- aluetta; se on säilynyt vain puolassa sekä sloveenin Podjunskon murteessa (jota puhutaan Itävallan Jauntalissa) ja eräissä makedonian murteissa, joita puhutaan Kreikassa ja Albaniassa. Useimmissa tapauksissa nasaalisuus ei kuitenkaan ole säilynyt itse vokaalin ominaisuutena vaan se ilmenee erillisenä nasaalikonsonanttina tai nasaaliliukuna vokaalin ja sitä seuraavan konsonantin välissä. Mahdollisesti jo glagoliittinen kirjaimisto kuvastaa tällaista niin kutsuttua asynkronista nasaalisuutta (ks. II osan 12. oppitunnin selitystä numero 13, alaviite).

Nasaalivokaalien kehittymisen tarkemmat yksityiskohdat on etsittävä kunkin kielen historiallisesta kieliopista, mutta seuraava taulukko antaa yleiskuvan:

kantaslaavi	*<i>dōbu</i> 'tammi'	*<i>mēsa</i> 'liha'
muinaiskirkkoslaavi	<i>dōbъ</i> ДѢБЪ	<i>mēso</i> МЯСО
bulgaria	<i>dāb</i> [dɤp] ДЪБ	<i>mesó</i> месо
makedonia	<i>dab</i> даб	<i>meso</i> месо
keskinen eteläslaavi	<i>dūb</i>	<i>mēso</i>
sloveeni	<i>dōb</i>	<i>mesō</i>
venäjä	<i>dub</i> дуб	<i>mjaso</i> мясо
ukraina	<i>dub</i> дуб	<i>m'jaso</i> м'ясо
slovakki	<i>dub</i>	<i>māso</i>
tšekki	<i>dub</i>	<i>maso</i>
puola	<i>dqb</i> [domp], sg.G <i>dēbu</i> [dembu]	<i>mięso</i> [m'jeʃso]

Koko eteläslaavilaisella kielialueella (yllä mainittuja nasaalisuuden jälkiä säilyttäneitä sloveenin ja makedonian murteita lukuun ottamatta) etinen nasaali $\bar{e} > e$. Sen sijaan takaisen nasaalin $\bar{o}$ reflekseissä kielet eroavat: bulgariassa tuloksena on $\bar{a}$ [ɤ] (joka on myös takaisen jerin refleksi, ks. edellä IV.5.3), makedoniassa a (joskin joissakin murteissa esiintyy myös bulgariaistyyppinen refleksi), keskisessä eteläslaavissa u ja sloveenissa o . Kuten jatinkin kohdalla, nasaalivokaalien refleksit voivat sloveenin omien ääntenmuutoksen seurauksena olla pitkiä tai lyhyitä sekä väljiä (e o) tai suppeita (e o).

Itäslaavissa kantaslaavin vokaalien nasaalisuus näyttää kadonneen jo aikaisessa vaiheessa, sillä varhaisimmissakin teksteistä 1000-luvulta alkaen kirjoittajat sekoittivat kirjaimia Ѣ ѣ kirjainten Ѡ ѡ kanssa ja kirjaimia А а kirjainten Ѧ ѧ kanssa (vrt. III.3.5). Takainen nasaalivokaali $\bar{o}$ lankesi siis itäslaavissa varhain yhteen u :n kanssa, mikä näkyy edelleen kaikissa itäslaavilaisissa kielissä. Etinen nasaalivokaali $\bar{e}$ puolestaan muuttui $> 'a$ eli tuloksena oli a , jota edeltävä konsonantti oli palatalisoitunut. Itäisestä kirkkoslaavista iso jus jäikin pois käytöstä ja pientä jusia А аlettiin pitää Ѧ-
kirjaimen varianttina, niin että Ѧ-kirjainta käytettiin esimerkiksi vain sananalkuisessa asemassa. Pietari Suuren käskystä ei-kirkolliseen käyttöön suunnitellussa ”siviili-kirjaimistossa” (гражданский шрифт *graždanskij šrift*, 1708) А ja Ѧ sulautuivat lopulta yhteen я-kirjaimeksi.

Slovakissa ja tšekissä $\bar{o}$ on langennut yhteen $\bar{u}$ -vokaalin kanssa ja muuttunut sitten samojen kielen sisäisten ääntenmuutosten kautta kuin $\bar{u}$:kin. Slovakissa $\bar{e} > 'a$, ia , $\bar{a}$ äänneympäristöstä riippuen. Näistä $\bar{a}$ [æ] esiintyy vain labiaalikonsonanttien p b m v jälkeen, ja vaikka se on alun perin ollut erillinen vokaalifoneemi ja merkitään aina

oikeinkirjoituksessa, suurimmalla osalla slovakin puhujista se ääntyy nykyään samalla tavoin kuin *e*. Tšekissä etisen nasaalin erilaisia refleksejä on vielä enemmän äänneympäristöstä riippuen.

Puolan kirjoitusjärjestelmässä on kaksi nasaalivokaalien merkkiä, takainen *q* ja etinen *ę*. Ne eivät kuitenkaan suoraan vastaa kantaslaavin *ō* ja *ē* -vokaaleita: esimerkiksi sanan *dqb* 'tammi' yksikön genetiivi on *dębu*, vaikka muinaiskirkkoslaavi osoittaa, että sanan kaikissa taivutusmuodoissa oli alun perin sama *ō*-nasaali. Kummastakin kantaslaavin nasaalivokaalista tulee puolassa *q*, jos ne olivat puolan kehityksen varhaisemmassa vaiheessa pitkiä – kyse oli puolan sisäisestä pituusoppositiosta, joka ei enää vatsannut kantaslaavin vokaalien pituuksia. Esimerkiksi sanassa *dqb* vokaalin pituus johtuu sananloppuisen jerin katoamisesta (ks. alh. 7.4). Ja kummastakin kantaslaavin nasaalivokaalista tulee puolassa *ę*, jos ne olivat lyhyitä vokaaleja. Alkuperäinen ero kantaslaavin *ō*:n ja *ē*:n välillä näkyy edeltävässä konsonantissa – muodossa *dębu* se on kova, joten vokaali on peräisin kantaslaavin takaisesta nasaalista *ō*, ja sanassa *mięso* se on pehmeä, joten kantaslaavissa on ollut etinen nasaalivokaali *ē*.

Puolan nasaalivokaalikirjaimet *q* ja *ę* olivat aikoinaan avainasemassa muinaiskirkkoslaavin ja kantaslaavin fonologiaa rekonstruoitaessa. Nasaalivokaalien kadottua suurimmasta osasta slaavilaista kielialuetta oli näet kadonnut myös tieto siitä, millaisia äänteitä jus-kirjaimet olivat alun perin merkinneet. Vasta venäläinen slavisti Aleksándr Hristofórovič Vostókov (1781–1864) päätteli puolaan vertailemalla, että muinaiskirkkoslaavissa jusit olivat olleet nasaalivokaalien merkkejä.

Nykypuolan äännejärjestelmä ei kuitenkaan ole säilyttänyt nasaalivokaaleita sellaisenaan, vaan se on vain säilyttänyt nasaalisuuden erillisenä nasaalisegmenttinä. Klusiilien ja affrikaattojen edellä nasaalisuus edustuu nasaalikonsonanttina, kuten esimerkeissämme *dqb* [domp], sg.G *dębu* [dembu]. Muissa ympäristöissä nasaalisuutta edustaa nasaalinen puolivokaali, kuten sanassa *mięso* [m'jeŭso] tai [m'jeũso]. Niinpä puolan *sq* 'ovat' ääntyy [soŭ] eli toisella tapaa kuin ranskan *sont* [sõ] 'ovat', jossa on aito nasaalivokaali. Sitä paitsi sanan lopussa *ę* kadottaa nasaalisuutensa kokonaan aivan muodollisinta ääntämystä lukuun ottamatta. Puolan oppikirjoissa kyllä yleensä esitetään, että klusiilien ja affrikaattojen etistä asemaa lukuun ottamatta *q* ja *ę* ääntyvät ”oikeina nasaalivokaaleina”, mutta tämä pitää ymmärtää ”nasaalivokaaleina siinä mielessä, kuin termiä puolan opetuksessa perinteisesti käytetään” – yleisen kielitieteen kannalta kyse on diftongeista, joiden jälkikomponentti on nasaalinen puolivokaali.¹³⁸

---

¹³⁸ Puolassa on muitakin nasaalisia puolivokaaleita kuin *q*- ja *ę*-kirjaimiin sisältyvät. Esimerkiksi kaupunginnimi *Gdańsk* ääntyy usein [gdaŋsk], ei [gdan¹sk] niin kuin oikeinkirjoitus näyttäisi.

6.3 Opi vokaalien selittäjäksi

Kuten kappaleessa IV.1.3 opimme, kantaslaaviin rekonstruoidut äänteet heijastuvat säännöllisinä äännevastaavuuksina nykyisten slaavilaisten kielten välillä. Jos tuntee sanan jossakin slaavilaisessa kielessä, on mahdollisuus arvata, minkä näköinen sana voisi olla jossakin toisessa kielessä (ellei se ole siitä kadonnut). Koska esimerkiksi jonkin kielen tietty vokaali voi olla peräisin useammasta kuin yhdestä kantaslaavin vokaalista, äännevastaavuudet saattavat kuitenkin olla monimutkaisia. Voimme verrata seuraavia sukulaisten nimiä, joissa kussakin on *e*-vokaali joissakin slaavilaissa kielissä, mutta ei aina samoissa:

	'appi (avio- miehen isä)'	'isä'	'isoisä'	'vävy'
bulgaria	<i>svekār</i>	<i>otéc</i> ¹³⁹	<i>djado</i>	<i>zet</i>
kroaatti	<i>svèkar</i>	<i>òtac</i>	<i>djèd</i>	<i>zèt</i>
venäjä	<i>svèkor</i>	<i>otéc</i>	<i>ded</i>	<i>zjat'</i>
tšekki	—	<i>otec</i>	<i>děd</i>	<i>zeť</i>
puola	<i>świekr</i>	<i>ojciec</i>	<i>dziad</i>	<i>zięć</i>

Huomaamme, että 'appi'-sanan ensitavussa ja 'isä'-sanan toisessa tavussa on melkein kaikissa taulukon kielissä *e*, mutta venäjän 'appi'-sanassa on *ě* (siis *o*, jota edeltää palatalisoitunut konsonantti) ja kroaatin 'isä'-sanassa on *a*. Venäjän äänteenmuutoksesta *é* > 'ó on ollut puhetta (I.1.4), joten 'appi'-sanankutavussa kaikki kielet heijastavat säännönmukaisesti kantaslaavin lyhyttä *e*-vokaalia. Sen sijaan 'isä'-sanankutavun sarja heijastaa säännönmukaisesti kantaslaavin lyhyttä *i*-vokaalia eli pienen jerin kielitäisiä vastineita (I.5.3), joissa juuri keskisen eteläslaavin *a* poikkeaa useimmista muista slaavilaisista kielistä. Luonnollisesti muinaiskirkkoslaavi vahvistaa nämä johtopäätökset: *свекръ, ¹⁴⁰отъць.

'Isoisä'- ja 'vävy'-sanat näyttävät ensin lähes toistensa peilikuvilta: 'isoisä'-sanassa on venäjässä *e* mutta muissa taulukon kielissä eri vastine kuin kantaslaavin *e*-vokaalilla olisi ollut; 'vävy'-sanassa taas venäjässä on *ja* (siis 'a), mutta bulgariassa, kroaatissa ja tšekissä sama vastine kuin kantaslaavin *e*-vokaali olisi antanut. Bulgarian *djado*, *zet* mutta venäjän *ded*, *zjat'* näyttäisivät siis menevän ristiin. Kaikki selittyy kauniisti, kun ymmärrämme, että 'isoisä'-sanassa on ollut kantaslaavin pitkä *ē*-vokaali eli kyse on jatin vastineista (ks. 6.1 ylempänä) kun taas 'vävy'-sanassa on kyse etisen nasaali-

¹³⁹ Käytössä lähinnä ortodoksisen papin arvonimenä; tavallinen 'isä'-sana on *baštá* (alun perin < diminutiivi 'veliseni').

¹⁴⁰ Sanaa ei ole atestoitu ainakaan muinaiskirkkoslaavin vanhan kaanonin (III.2.1) teksteissä, mutta se voidaan rekonstruoida myöhemmän kirkkoslaavin sekä jo muinaiskirkkoslaavissa atestoidun sanan свекръзи 'anoppi' (v-vartaloinen taivutus, sg.G свекръзе) pohjalta.

vokaalin $\bar{e}$ vastineista (ks. 6.2); nasaalivokaalin voimme yhä nähdä puolan oikeinkirjoituksessa. Venäjässäkin 'isoisä'-sanana varhaisempaan jat-vokaaliin viittaa se, että sana on juuri *ded* eikä ***dēd* (vrt. *mēd* 'hunaja' < kantaslaavin **medu*). Muinaiskirkkoslaavista löydämme odotuksenmukaisesti sanat ДѢДЪ 'esi-isä' ja ЗАТЬ 'sulhanen'.

7. Slaavilaisten kielten aksentologiaa

7.1 Johdatus slaavilaisten kielten prosodiaan

Prosodia on yleisnimitys niille kielen fonologian piirteille, jotka ilmenevät *supra-segmentaalisina* eli yksittäisiä foneemeja laajemmissa kokonaisuuksissa, esimerkiksi sävelkulkuna, painona tai puheen rytminä. Slaavilaisten kielten historiassa on tutkittu erityisesti sanojen *aksenttia* eli sitä ilmiötä, että jokin tavu sanassa äännetään muita voimakkaammin. Aksentin foneettisena merkinä voi olla äänen voimakkuus tai korkeus, mutta jos kielessä on fonologisesti vain yksi aksentti – toisin sanoen tavulla on aksentti tai ei ole, mutta eri tapoja aksentoida tavu ei erotella – puhutaan *painosta* eli *dynaamisesta aksentista*. Kielessä voi kuitenkin myös olla sävelkulultaan erilaisia tapoja aksentoida tavu, niin kuin keskisessä eteläslaavissa tai ruotsinruotsissa, ja silloin puhutaan *korosta* eli *musikaalisesta aksentista*.

Slaavilaisten kielten tutkimuksessa on tavallista, että jos kielessä on musikaalinen aksentti, siitä puhutaan pelkkänä aksenttina; joskus käytetään myös nimitystä *intonaatio*, mutta intonaatio voi tarkoittaa myös lausetason sävelkulkua, joka on eri asia. Yleensä aksentin tutkimukseen eli *aksentologiaan* liitetään myös vokaalien pituuden eli kvantiteetin tutkimus, koska se on monella tapaa sidoksissa aksentin ilmenemiseen.

Painon tai muun aksentin paikka sanassa voi olla *kiinteä* – esimerkiksi suomessa ja tšekissä paino on aina sanan ensimmäisellä tavulla. Aksentti voi olla myös *vapaa*, eli se voi olla eri sanoissa eri tavuilla, ja sen lisäksi *liikkuva*, eli se voi muuttua sanaa tai vutettaessa.

Nykyisissä itä- ja eteläslaavilaissa kielissä aksentti on vapaa ja liikkuva. Merkittävä poikkeus on makedonian kirjakieli ja ne murteet, joihin kirjakieli perustuu: niissä aksentti on joitakin lainasanoja lukuun ottamatta aina kolmanneksi viimeisellä tavulla (jos sanassa on kolme tavua tai useampia; kaksitavuisissa sanoissa aksentti on ensimmäisellä tavulla). Keskisessä eteläslaavissa ja (vanhemmassa) sloveenissa aksentti on myös musikaalinen, muissa kielissä kyse on vain dynaamisesta aksentista eli painosta. Länsislaavilaisissa kielissä aksentti on aina dynaaminen ja kiinteä: puolassa se on sanan toiseksi viimeisellä tavulla, tšekissä ja slovakissa ja sorbissa ensimmäisellä tavulla (sorbissa jotkin lainasanat voivat saada toisenlaisen painon makedonian tapaan).

Keskisessä eteläslaavissa, sloveenissa, slovakissa ja tšekissä vokaalien pituus on distinktiivinen eli foneeminen.

Keskisen eteläslaavin ja sloveenin musikaalinen aksentti on jonkin verran taantumassa, eikä läheskään kaikilla puhujilla enää esiinny kaikkia niitä oppositioita, jotka perinteisissä kieliopissa mainitaan. Slavistin on kuitenkin syytä tuntea ainakin keski- eteläslaavin *štokaavisella* murrealueella yleinen neljän aksenttien järjestelmä eli niin sanottu *neoštokaavinen aksenttijärjestelmä*, johon kaikki alueen neljä kirjakieltä perustuvat. Aksentti voi olla laskeva tai nouseva ja sen lisäksi aksentoidun tavun vokaali voi olla lyhyt ja pitkä, jolloin saamme neljä eri vaihtoehtoa – näemme tässä myös, millaisilla merkeillä keskisen eteläslaavin aksentti ja pituus yleensä merkitään sanakirjoissa ja muissa kielitieteellisissä yhteyksissä:

Laskeva aksentti lyhyellä vokaalilla: *kráva* 'lehmä', *brät* 'veli', *kõnj* 'hevonen', *gräd* 'raesade'

Laskeva aksentti pitkällä vokaalilla: *mêso* 'liha', *glâvu* 'pää' sg.A, *rôd* 'suku', *grâd* 'kaupunki'

Nouseva aksentti lyhyellä vokaalilla: *màlina* 'vadelma', *žèna* 'nainen, vaimo'

Nouseva aksentti pitkällä vokaalilla: *gláva* 'pää' sg.N, *národ* 'kans'

Myös aksentiton vokaali voi olla pitkä, esim. *žénā* 'nainen' pl.G, jossa siis kumpikin vokaali on pidentynyt verrattuna yksikön nominatiiviin.

Koska suuri osa puhujista ei enää erota toisistaan kahta aksenttia lyhyellä vokaalilla, jotkin oppikirjatkaan eivät enää erota niitä vaan osoittavat vain painon paikan ja vokaalin lyhyiden.

Neoštokaavinen aksenttijärjestelmä on syntynyt niin, että sanan alkuperäinen paino on siirtynyt edelliselle tavulle ja muuttunut nousevaksi aksentiksi. Laskeva aksentti esiintyy vain ensimmäisellä tavulla, josta paino ei ole päässyt enää siirtymään taaksepäin. Tästä seuraa kolme rajoitusta aksenttijärjestelmään: (1) mikään aksentti ei voi olla kaksi- tai useampitavuisen sanan viimeisellä tavulla; (2) yksitavuisen sanan aksentti voi olla vain laskeva; (3) laskeva aksentti voi esiintyä vain ensitavulla eikä kauempana sanassa olevilla tavuilla voi siis olla aksenttien välistä oppositiota.

Sloveeni erottaa pitkän nousevan, pitkän laskevan sekä lyhyen laskevan aksentin, mutta niitten alkuperä on osittain toisenlainen kuin keskisessä eteläslaavissa. Keskisen eteläslaavin murteissa on sitä paitsi myös toisenlaisia aksenttijärjestelmiä kuin yllä esitetty.

Slaavilaisten kielten historiallinen aksenttologia on vaativa tutkimusaihe, koska vanhimmat tekstit, mukaan lukien kaikki muinaiskirkkoslaavilaiset, eivät osoita aksentin paikkaa, eikä musikaalisten aksenttien eroja ole merkitty uudemmissakaan teksteissä. Kantaslaavilainen aksenttijärjestelmä on sen vuoksi rekonstruoitava vertailemalla

nykykieliä keskenään sekä balttilaisiin kieliin. Slaavilainen aksentologia on jonkin verran esoteerisessa maineessa eikä sen tuloksia ole vielä kunnolla integroitu muuhun historialliseen fonologiaan – useimmiten kantaslaaviin rekonstruoidut muodot esitetään ilman aksenttia, niin kuin tässäkin kirjassa on tehty. Yllä alaluvussa IV.3.7 jouduimme kuitenkin viittaamaan kantaslaavin kahteen musikaaliseen aksenttiin, akuuttiin ja sirkumfleksiin, selittääksemme *aRC*-tyyppisten sananalkuisten likvidadiftongien erilaisia vastineita slaavilaissa kielissä.

7.2 Kantaslaavin aksentit

Kantaslaavin aksentti oli vapaa ja liikkuva, kuten esimerkiksi nykyvenäjässä – itse asiassa juuri venäjä on säilyttänyt aksentin paikan usein samalla tavulla kuin kantaslaavissa, vaikkei tietenkään aina.¹⁴¹ Mutta toisin kuin venäjässä ja useimmissa nykyisissä slaavilaissa kielissä, kantaslaavin aksentti oli musikaalinen. Kantaslaavissa voitiin näet erottaa *akuutti* eli nouseva aksentti, jota merkitsen seuraavassa ´-merkillä, ja *sirkumfleksi* eli laskeva aksentti, jota merkitsen seuraavassa ~-merkillä. Jos voimme rekonstruoida vain aksentin paikan mutta emme tiedä oliko se akuutti vai sirkumfleksi, käytän seuraavassa `-merkkiä. Mitään vakiintunutta järjestelmää näitten merkitsemiseen ei ole, vaan eri aksentologiset koulukunnat käyttävät myös erilaisia notaatioita.

Kantaslaavissa erotetaan aksentin liikkuvuuden mukaan kolme eri aksenttiparadigmaa, jotka erotetaan kirjaimilla *a*, *b* ja *c*. Alla on annettu esimerkkejä substantiiveista, mutta nämä kolme tyyppiä voidaan erottaa myös verbintaivutuksessa. Kantaslaavilaiset muodot ovat luonnollisesti rekonstruoituja, mutta *-merkkiä ei ole seuraavassa käytetty:

a. Aksentti on akuutti ja se säilyy samalla vartalon tavulla läpi koko taivutuksen, esimerkiksi *lípā* 'lehmus', *ráku* 'rapu' (esim. venäjän *lípa*, *rak*), jotka taipuvat sg.A *lípō* *ráku*, pl.N *lípŷ* *rácī*, pl.A *lípŷ* *rákŷ*. Tästä tyypestä ei ole esimerkkejä, joissa akuutti aksentti olisi ensimmäisellä tavulla lyhyellä vokaalilla; kauempana sanasta se sen sijaan saattaa olla lyhyelläkin vokaalilla, esimerkiksi *zākānu*, *večérā* (mksl. *ЗАКОНЪ* 'laki', *ВЕЧЕРА* 'illallinen').¹⁴² Likvidadiftongin (IV.3.6 ja 7) sisältävä alkutavu on kuitenkin aina pitkä ja voi siis kantaa akuuttia, esim. *árdla* 'sahra(t), puuaura' > ven. *rálo*, bulg. *rálo*, kesk. eteläsl. *rālo*, tš. *rádlo*, pl. *radlo* (ks. IV.3.7); *gúrdla* 'kurkku, kaula' > ven. *górlō*, bulg. *gǎrlo*, kesk. eteläsl. *gr̥lo*, tš. ja slovak. *hrdlo*, pl. *gardlo*.

¹⁴¹ Kielihistoriassa havaitaan usein, että laajan kielialueen reunoilla olevat eli niin sanotut periferiset murteet ovat muuttuneet vähemmän kuin keskeisillä sijaitsevat. Vaikka venäjä on nykyään ylivoimaisesti suurin slaavilaiskieli, alkuaan se oli slaavilaisen kielialueen itäistä periferiaa.

¹⁴² On kuitenkin epävarmaa, voidaanko tällainen kauempana sanassa esiintyvä aksentti rekonstruoida juuri akuutiksi – voidaan vain todeta, ettei aksentti liiku sanaa taivutettaessa.

b. Aksentti on päätteen ensimmäisellä tavulla ja säilyy siinä läpi koko taivutuksen; useimmiten ei ole mahdollista tietää, onko se ollut akuutti vai sirkumfleksi, esim. *ženà* 'nainen' (sg.A *ženò*, pl.N *ženỳ*, pl.A *ženỳ*), *stalù* 'tuoli, pöytä' (sg.A *stalù*, pl.N *stalì*, pl.A *stalẏ*). Sen jälkeen kun sananloppuiset *u > ʊ* ja *i > ɪ* katosivat, paino siirtyi luonnollisesti edelliselle tavulle (ks. alla 7.4).

c. Aksentti siirtyy taivutuksessa, muodosta riippuen, sanan viimeisen ja ensimmäisen tavun välillä. Viimeisellä tavulla olevan aksenttia ei tässäkään ole mahdollista rekonstruoida, mutta ensimmäisellä tavulla ollessaan se on sirkumfleksi, esim. *galvā* 'pää', sg.A *gālvō*, pl.N *gālvỳ*, pl.A *gālvỳ*; *zōbu* 'hammas', sg.A *zōbu*, pl.N *zōbī*, pl.A *zōbỳ*. Jos c-tyypin sanassa painollisen tavun vieressä on painoton prepositio tai partikkeli, paino siirtyy sille: *nā galvō* 'pään päälle', *ī nā galvō* 'pään päällekin', *galvō žè* 'päättä-hän'. Tästä erikoisesta ilmiöstä on vielä jäänteitä nykyisissäkin slaavilaissa kielissä, esim. ven. *ná ruku* '(jonkun) eduksi' (sanasta *ruká* käsi) < *nā rōkō*

Akuutin ja sirkumfleksin välille voidaan siis kantaslaavissa useimmiten rekonstruoida oppositio vain ensimmäiselle tavulle, jossa on pitkä vokaali (joka voi olla peräisin aidosta diftongista tai nasaalidiftongista) tai likvidadiftongi. Eri aksentologiset koulu-kunnat luokittelevat seuraavien tavujen aksentteja eri tavoin eikä tässä esitetty järjestelmä ole ainoa mahdollinen.

7.3 Kantaslaavista nykyisiin slaavilaisiin kieliin

Eteläslaavilaisten kielten läntinen osa, toisin sanoen sloveeni ja keskinen eteläslaavi, on säilyttänyt musikaalisen aksentin, mutta ei suoraan kantaslaavilaisessa asussaan. Eri murteitten välillä on lisäksi suuria eroja. Neoštokaavisessa aksenttijärjestelmässä, jolle kaikki keskisen eteläslaavin kirjakielet perustuvat, kantaslaavin akuutin eli nousevan ja sirkumfleksin eli laskevan aksentin välinen sävelkulkuero on kadonnut; uudet nousevat aksentit syntyivät painon paikan siirtyessä edelliselle tavulle, kuten ylhäällä esitettiin (7.1), esim. kantaslaavin *ženà* > *žèna*. Vanha akuutti aksentti näkyy siinä, että sen alla kantaslaavin pitkä vokaali lyheni, mutta muuten pituus usein säilyi (kuitenkin tietyin ehdoin). Niinpä yllä (7.2) esitetyissä aksenttityyppi a:n mallisanoissa *līpā* 'lehmus' ja *rāku* 'rapu' on keskisessä eteläslaavissa lyhyt vokaali ja laskeva aksentti: *līpa*, *rāk*, mutta c-tyypin sanat *galvā* > *glāvā* > *gláva* 'pää' ja *rōkā* > *rūkā* > *rúka* 'käsi' ovat säilyttäneet ensitavun alkuperäisen pituuden; uusi nouseva aksentti osoittaa painon siirtyneen yhden tavun verran vasemmalle. Vertaa näitä myös yksikön akkusatiiveihin *gālvō* > *glāvu* ja *rōkō* > *rūku*, jossa ensimmäinen vokaali on myös pitkä mutta aksentti on laskeva, koska painon paikka ei ole siirtynyt. Nämä esimerkit osoittavat myös, ettei kantaslaavin pituus säilynyt päätteissä.

Tšekissä ja slovakissa ei ole enää musikaalista aksenttia, mutta vanha akuutin ja sirkumfleksin ero näkyy osittain vielä tšekin pitkien vokaalien jakaumassa. Kummassa-

kin kielessä vokaalit lyhenivät sirkumfleksin alla, esimerkiksi *zǫbu* > *zub* 'hammas', mutta akuutin aksentin alla tšekki säilytti pituuden, slovakki ei, esim. *lípā* > tš. *lípa*, slk. *lipa* 'lehmus'; *rāna* > tš. *rána*, slk. *rana* 'haava'. Akuutin ja sirkumfleksin erilaisesta kehityksestä johtuen tšekin ja keskisen eteläslaavin pituudet menevät usein ristiin, esim. akuutit tš. *lípa* (pitkä) mutta kesk. eteläsl. *lípa* (lyhyt) 'lehmus'; tš. *rána* (pitkä) mutta kesk. eteläsl. *rāna* (lyhyt) 'haava'; ja sirkumflekkinen tš. *hlava* (lyhyt) mutta kesk. eteläsl. *gláva* (pitkä) 'pää'.

Itäslaavissa aksenttityypit a, b ja c ovat vielä osittain tunnistettavissa sanojen taivutuksessa vaihtuvan painon paikan perusteella. Akuutin ja sirkumfleksin ero näkyy kantaslaavin väljien likvidadiftongien *polnoglasien* mukaisissa vastineissa (III.3.7.): jos kantaslaavissa on ollut akuutti, paino on toisella tavulla, jos se on sen sijaan ollut sirkumfleksi, paino on ensimmäisellä tavulla, esim. *bérzā* > *berěza* 'koivu', mutta *gārdu* > *górod* 'kaupunki'. Tämä vahvistaa sen, että akuutti aksentti on ollut foneettisesti nimenomaan nouseva ja sirkumflekkinen aksentti laskeva.

Huomaa, miten kantaslaavin väljien likvidadiftongien vastineissa venäjän painon paikka sekä tšekin ja keskisen eteläslaavin toisilleen vastakkaiset pituudet todistavat yhdessä kantaslaavin kahden aksentin erosta:

	venäjä	tšekki	keskinen eteläslaavi
<i>várnā</i> 'varis'	<i>voróna</i>	<i>vrána</i>	<i>vrāna</i>
<i>bérzā</i> 'koivu'	<i>berěza</i>	<i>bříza</i>	<i>brěza</i>
<i>márzu</i> 'pakkanen'	<i>moróz</i>	<i>mráz</i>	<i>mráz</i>
<i>gārdu</i> 'kaupunki, linna'	<i>górod</i>	<i>hrad</i>	<i>grād</i>
<i>běrgu</i> 'ranta'	<i>béreg</i>	<i>břeh</i>	<i>brěg, brǐjeg</i>
<i>zālta</i> 'kulta'	<i>zóloto</i>	<i>zlato</i>	<i>zlâto</i>

Kantaslaavin c-aksenttityypin ja siis vanhan sirkumfleksin heijastuma on vielä selvästi nähtävissä sellaisissa venäjän painonvaihteluissa kuin sg.N *golová* – sg.A *gólovu* – *byt' ná golovu výše* 'olla päätään pitempi (jotakuta)'; sg.N *górod* – pl.N *gorodá* – *poéhat' zá gorod* 'lähteä maalle'.

Bulgariassa yksitavuiset maskuliinisubstantiivit, joilla on kantaslaavissa ollut sirkumfleksi, siirtävät painon määräiselle jälkiartikkelille: *grad* (epämääräinen muoto), *gradǎt* (määräinen muoto) 'kaupunki', mutta *rak*, *rákāt* 'rapu; syöpä' ja *mraz*, *mrázāt* 'pakkanen' (kuitenkin tässä sanassa myös painon siirtyminen *mrázāt* on mahdollinen, ilmeisestikin analogian tuloksena). Kaksitavuisissa ensitavulle painotetuissa neutreissa paino siirtyy toiselle tavulle, jos ensimmäisellä tavulla on ollut sirkumfleksi: *sěna* > *senó* 'heinä', *těsta* > *testó* 'taikina', *měsa* > *mesó* 'liha' (vrt. painon paikkaan venäjän sanoissa *séno*, *tésto*, *mjáso*).

Myös sloveeni on tärkeä kieli slaavilaisen aksentologian kannalta, ja yläsorbissakin on nähtävissä akuutin ja sirkumfleksin ero väljien likvidadiftongien refleakseissa. Valitettavasti tässä ei ole mahdollisuutta näitten kielten tarkempaan käsittelyyn.

7.4 Neoakuutti

Neoakuutti on yhteisnimitys eri slaavilaisissa kielissä esiintyville ilmiöille, joissa sanan kantaslaavilainen paino siirtyi edelliselle tavulle ja aiheutti siinä muutoksia, eri kielissä erilaisia. Tärkein tapaus liittyy aksenttiparadigmaan b sananloppuisten heikkojen jerien kadotessa (ks. IV.5.2): koska painoa kantava tavu katosi, painon oli pakko siirtyä edelliselle tavulle. Tšekissä ja slovakissa tämä näkyy vokaalin pituutena, esim. *stalù* > *stól* > tš. *stůl* [stu:l], slk. *stól* [stwol] 'pöytä'. Huomaa, että sanan taivutusmuodoissa on lyhyt vokaali, koska niissä ei ollut sananloppuista painollista jeriä, esim. sg.G tš. *stolu*, slk. *stola*. Puolassakin oli neoakuutista syntyneitä pitkiä vokaaleja 1400-luvulle asti. Puolan kirjakielessä vanha pitkä vokaali näkyy edelleen siinä, että nasaali *q* (alun perin pitkä) vaihtelee nasaalin *ę* (alun perin lyhyt) kanssa, esim. *dqb* [domp] 'tammi', sg.G *dębu* [dembu] (ks. IV.6.2.). Pitkä *o*-vokaali on ääntämisessä sulautunut yhteen *u:n* kanssa, mutta oikeinkirjoituksessa se näkyy edelleen *ó*-merkinä, esim. *stól* [stuw] 'pöytä', mutta sg.G *stolu* [stowu]. Puolan murteissa ja kašubissa on enemmänkin neoakuutin refleakseja.

Suurimmassa osassa keskistä eteläslaavia neoakuutti sulautui yhteen laskevien aksenttien kanssa eikä siis ole erikseen osoitettavissa; tästä voidaan päätellä, että sananloppuisten jerien kadon vuoksi tapahtunut painon siirtyminen oli varhaisempi kuin neoštokaaviset nousevat aksentit synnyttänyt painonsiirtymä. Osassa kroaatin murteita neoakuutti on kuitenkin säilynyt erillisenä aksenttityyppinä. Venäjässä puolestaan on murteita, joissa kantaslaavin lyhyelle *a:l*le (> *o*) osunut neoakuutti näkyy suppeana *o*-vokaalina tai diftongina, joka on oppositiossa sekä painollisen *u:n* että painollisen *o:n* kanssa.

Myöhäisessä kantaslaavissa tapahtui myös joitakin muita aksenttiparadigmaan b liittyviä painonsiirtymiä, jotka eivät liittyneet jerien katoon mutta jotka tuottivat samankaltaisia tuloksia. Tähän aksenttiparadigmaan preesenstaivutuksessa kuuluneet verbit siirsivät painon vartalolle kaikissa muissa persoonissa paitsi yksikön ensimmäisessä: *magŏ* 'voin', *mažěšŭ* 'voit' > *magŏ*, *mážešŭ*. Eri slaavilaissa kielissä analogiat ovat pyyhkineet pois tällä tavoin syntyneen neoakuutin jälkiä verbintaivutuksesta, mutta esimerkiksi tšekissä ja slovakissa niitä on vielä jonkin verran nähtävissä, esim. tšekin vokaalinvaihtelussa *mohu* (alkuperäinen lyhyt vartalovokaali yksikön ensimmäisessä persoonassa), *můžes* (neoakuutin pidentämä vartalovokaali muissa persoonissa).

ВЕЛѢТИ, ВЕЛѢЖ, ВЕЛИШИ IV kāskeä; tahtoa
 ВЕНЕЦІА *ja-vart.* Venetsia
 ВЕСЕЛИТИ СЯ, ВЕСЕЛѢЖ СЯ, ВЕСЕЛИШИ СЯ IV
impf. iloita, pitää hauskaa, juhlia
 ВЕЧЕРѢА *ja-vart.* illallinen; pidot
 ВИДѢТИ, ВИЖДѢЖ, ВИДИШИ IV nähdä
 ВИТЬЛЕЧЕМЪ *o-vart.* (myös ВИДЛЕЧЕМЪ *fem.*
i-vart.) Beetlehem
 ВЛАДЪИКА *a-vart. mask.* valtias, hallitsija
 ВЛАСТИ, ВЛАДѢЖ, ВЛАДЕШИ I hallita (+I)
 ВОДА *a-vart.* vesi
 ВРАНЪ *o-vart.* korppi
 ВРАТИТИ СЯ, ВРАЦѢЖ СЯ, ВРАТИШИ СЯ IV
 palata
 ВЪ *prepos.* +L: jossakin; +A: jonnekin;
 jossakin ajassa
 ВЪДАТИ, ВЪДАМЪ, ВЪДАСИ V antaa pois,
 uskoa jollekin
 ВЪДОВИЦА *ja-vart.* leski (nainen)
 ВЪЗВЕСЕЛИТИ СЯ, ВЪЗВЕСЕЛѢЖ СЯ IV *pf.* iloita,
 pitää hauskaa, juhlia
 ВЪЗДАТИ, ВЪЗДАЖѢЖ, ВЪЗДАЖЕШИ III *impf.*
 kohottaa; ВЪЗДАТИ СЛАВѢЖ ylistää
 ВЪЗДВИГНѢЖТИ, ВЪЗДВИГНѢЖ, ВЪЗДВИГНЕШИ
 II nostaa, kohottaa, korottaa
 ВЪЗДРАДОВАТИ СЯ, ВЪЗДРАДОУѢЖ СЯ,
 ВЪЗДРАДОУЕШИ СЯ III *pf.* iloita, juhlia
 ВЪЗЗИТИ, ВЪЗЗИДѢЖ, ВЪЗЗИДЕШИ I mennä ylös,
 nousta; lähteä; itää
 ВЪЗМѢРИТИ, ВЪЗМѢРѢЖ, ВЪЗМЕРИШИ IV *pf.*
 mitata
 ВЪНИТИ, ВЪНИДѢЖ, ВЪНИДЕШИ I mennä
 sisään, tulla sisään (menneen ajan
 partisiipit suppletiiivisia: ВЪШЪДЪ ja
 ВЪШЪЛЪ)
 ВЪНѢ ulkona
 ВЪПРАШАТИ, ВЪПРАШАЖѢЖ, ВЪПРАШАЕШИ III
 kysyä, kysellä
 ВЪСЕЛЕНІА *taipuu kuten pitkä fem.*
adjektiivi (asuttu) maailma, maanpiiri

ВЪСТАТИ, ВЪСТАНѢЖ, ВЪСТАНЕШИ I nousta
 pystyyn, nousta seisomaan
 ВЪСТОУБНЪ itäinen
 ВЪИ (AGL ВАСЪ) te (vähintään kolme)
 ВЪИА *tai ВЪИА ja-vart.* kaula, niska
 ВСЕГДА aina
 ВСѢЖ *pron.taiv.* kaikki
 ВСѢЖКЪ *pron.taiv.* jokainen
 ВѢДѢТИ V ВѢДѢЖ (*tai ВѢМЪ*), ВѢСИ tietää;
 tuntea
 ВѢРА *a-vart.* usko, uskonto
 Г
 ГАЛИЛЕА (myös ГАЛИЛѢА) *ja-vart.* Galilea
 ГАТАТИ, ГАТАЖѢЖ, ГАТАЖЕШИ III arpoa,
 ennustaa
 ГЕОМЕТРІА *ja-vart.* geometria
 ГЛАГОЛАТИ, ГЛАГОЛѢЖ, ГЛАГОЛЕШИ III
 puhua, sanoa
 ГЛАДЪ *o-vart.* nälkä; nälänhätä
 ГЛОУХЪ kuuro
 ГОСПОДЪ *i-vart. mask.* herra; Herra (Jumala,
 Kristus)
 ГРАДЪ *o-vart.* kaupunki
 ГРАМАТИКА *ja-vart.* kielioppi
 ГРИГОРИИ *Grigoriјъ jo-vart.* Gregorios
 ГРЪЧЬСКЪ kreikkalainen
 ГРѢХЪ *o-vart.* synti
 ГЪИБАТИ, ГЪИБЛѢЖ, ГЪИБЛЕШИ III menehtyä
 ГРАСТИ, ГРАДѢЖ, ГРАДЕШИ I kulkea
 Д
 ДА jotta; ДА НЕ ettei
 ДАВЪИДОВЪ *possessiivadjektiivi* Daavidin
 ДАВЪИДЪ *o-vart.* Daavid
 ДАЛЕЧЕ kaukana, kauas; kauan
 ДАТИ, ДАМЪ, ДАСИ V *pf.* antaa (imperatiivi
 ДАЖДЪ, ДАДИТЕ)
 ДАЯНЫЕ *o-vart.* lahja, lahjoitus
 ДАЯТИ, ДАЖѢЖ, ДАЖЕШИ III *impf.* antaa

ДВОРЪ *o-vart.* piha

ДВЪРЬ *i-vart. fem. usein monikollinen ovi, portti*

ДЕСАТЬ (sg.G ДЕСАТЕ tai ДЕСАТИ; pl.G ДЕСАТЪ) *kons.vart. tai fem. i-vart.* kymmenen

ДИАЛЕКТИКА *a-vart.* dialektiikka, väittely-taito

ДОБРОРОДЪНЪ *jalosukuinen*

ДОБРЪ *hyvä*

ДОБРѢ *hyvin*

ДОМЪ *u-vart.* talo

ДОСТОИНЪ *dostojъnъ adj.* jollekulle kuuluva, jonkun ansaitsema; jonkin arvoinen

ДОСТОЯТИ IV: ДОСТОИТЪ *sopii, kuuluu, pitää (tehdä jotakin)*

ДРОУГЪ *o-vart.* toveri, ystävä

ДРОУГЪ *adj.* toinen

ДРЪГАРЪНЪ *drugaryъ jo-vart.* δρουγγάριος *drugarios*, noin 1000–2000 miestä komentava sotilas- ja siviilihallinnon virkamies

ДРЪГАРЬСКЪ *adj.* drugarioksen (ks. ed.)

ДРЪЖАТИ, ДРЪЖЪ IV pitää (kiinni, kädessään, omistuksissaan); ДРЪЖАТИ СА +G tai по +A: noudattaa

ДРУНАВЪ *o-vart.* Tonava (myös ДРУНАИ *jo-vart.*)

ДЪЖДЪ *jo-vart.* sade

ДЪХАТИ, ДЪХАИЪ (tai ДЪШЪ), ДЪХАЕШИ (tai ДЪШЕШИ) III hengittää

ДЪНЪ *n-vart.* (sg.G ДЪНЕ) päivä

ДѢВИЦА *ja-vart.* neito

Є (katso myös ю)

ЄВРЕИСКЪ *evrejskъ* heprealainen, juutalainen

ЄГЪПЪТЪНИНЪ *o-vart.* egyptiläinen, kopti; *pl. kons.vart.:* pl.N ЄГЪПЪТЪНЕ, pl.G ЄГЪПЪТЪНЪ

ЄДА eihän, tuskin (*kysymyspartikkeli kun oletuksena on kielteinen vastaus*)

єи kyllä, totta kai

ЄЛИНЬСКЪ *adj.* kreikkalainen

ЄПІСКОУПЪ *o-vart.* piispa

ЄРЕСЬ *i-vart.fem.* harhaoppi, kerettiläisyys

ЄТЕРЪ *eräs, muuan*

Ж

ЖЕ mutta, taas, puolestaan; osoittaa usein edellisen sanan olevan virkkeen tai muun jakson ensimmäinen sana ja jätetään silloin kääntämättä

ЖЕЛАТИ, ЖЕЛАИЪ, ЖЕЛАЕШИ III haluta

ЖЕНА *a-vart.* nainen; vaimo

ЖИВОТЪ *o-vart.* elämä; eläin

ЖИЗНЬ *i-vart.fem.* elämä

ЖИТЕЛИНЪ *o-vart.* asukas; *pl. kons.vart.:* pl.N ЖИТЕЛЕ, pl.G ЖИТЕЛЪ

ЖИТИ, ЖИВЪ, ЖИВЕШИ I elää

З

ЗЪЛО sangen, hyvin; liian

З

ЗАВИСТЪЛИВЪ *kateellinen*

ЗАКЛАТИ, ЗАКОЛІЪ, ЗАКОЛЕШИ III teurastaa, tappaa

ЗАКОНЪ *o-vart.* laki, määräys

ЗАНЕ koska, sillä (syytä ilmaistaessa)

ЗАПОВѢДЪ *i-vart.fem.* käsky, määräys

ЗЕМЛѦ *ja-vart.* maa; maailma; maanpinta, kuiva maa

ЗЛАТО *o-vart.* kulta

ЗЛАТЪ *kultainen*

ЗМИА tai ЗМЫА *ja-vart.* käärme

ЗНАТИ, ЗНАИЪ, ЗНАЕШИ III tuntea (joku tai jokin)

ЗЪЛЪ ilkeä, paha

ЗЪЛОБА *a-vart.* pahuus

ЗЪРѢТИ, ЗЪРІЪ, ЗЪРИШИ IV nähdä, katsoa

И

и ja; myös

и *jb* hänet, sen (anaforisen pronominin mask. sg.A); heidät kaksi, ne kaksi (anaforisen pronominin neutrin ja fem. du.A)

иждити, иждивѣ, иждивеши I (← *iz+žiti*)
tuhlata, käyttää loppuun

иже *jbže* joka (alkuosa taipuu: mask.sg.G иегоже)

из, изъ *prepos.* +G: (ulos) jostakin

изъивати, изъиваѣ, изъиваеши III olla
runsaasti, olla yllin kyllin (+D: kenellä)

изъвати, изъверѣ, изъвереши I kerätä;
kutsua kokoon

изгъибнѣти, изгъибнѣ, изгъибнеши II
menehtyä (menneen ajan partisiiipit:
изгъибъ ja изгъиблъ)

изити, изидѣ, изидеши I *pf.* tulla ulos,
lähteä ulos; levitä (menneen ajan
partisiiipit suppletiivisia: ишъдъ ja ишълъ)

изнести, изнесеѣ, изнесеши I kantaa ulos,
tuoda esiin

изѣсти, изѣмѣ, изѣси V *pf.* syödä (pois,
kokonaan); tuhlaa

иззати, изъмѣ, изъмеши I ottaa pois, vetää
ulos

или tai, vai

имати, имѣѣ, имѣеши *jemati, jem'q,*
jem'ēši III *impf.* ottaa; kerätä, keräillä

имѣныѣ *jo-vart.* omaisuus

имѣти, имамѣ *epäsäänn.* (ks. II.7.1)
omistaa, jollakin on

има (sg.G имене) *n-vart.* nimi

иногда joskus; aikoinaan

инъ *pron.taiv.* toinen; joku

искати, ицѣ (*tai* искѣ), ицѣши III/I etsiä;
tavoitella, haluta

исоуѣ *o-vart.* Jeesus

испльнь täysin, täydellisesti (*myös*
taipumaton adj. täysi, täynnä oleva)

исправити, исправѣѣ, исправеши IV
tasoittaa; korjata; suorittaa, tehdä

истиньнъ oikeamielinen, rehellinen

истъ *adj.* todellinen, oikea; *pron.* sama

исходити, исхождѣ, исходиши IV *impf.*
tulla ulos, lähteä ulos; levitä

ити, идѣ, идеши I kulkea, mennä, tulla
(menneen ajan partisiiipit suppletiivisia:
шъдъ ja шълъ)

I

Иверинъ, *pl.* Ивери *o-vart.* ibeeri,
georgialainen

Иеронимъ *o-vart.* Hieronymus

Иудеа (*myös* Иудѣа) *ja-vart.* Juudea

Иовъ *o-vart.* Job

Иосифъ *o-vart.* Joosef

K

како kuinka, miten

камъ (sg.G камене) *n-vart.* kivi

Кесарѣ *jo-vart.* (Rooman) keisari (*vrt.*
цѣсарѣ)

Кириини ks. Кѣрини

Козаринъ, *pl.* Козари *o-vart.* kasaari

козъла (sg.G козълатѣ) *t-vart.* kili

коликъ kuinka paljon, kuinka monta

коликъ kuinka suuri, kuinka moni

кольми kuinka paljon

которъзи (*myös* которѣзи) *taipuu kuin pitkä*
adjektiivi mikä (jostakin joukosta)

красота *a-vart.* kauneus; ylellisyys

красьнъ kaunis; miellyttävä

крѣтити, крѣѣѣ, крѣеши IV kastaa

крѣпъкъ vahva, luja, voimakas

Кѣнѣстанѣтинъ *o-vart.* Konstantinos

къ *prepos.* +D: jonkun tai jonkin luo;
johonkin; ilmaisee myös henkilöä, jolle
sanotaan tai puhutaan jotakin

КЪДЕ missä

КЪЖДО (АГ КОГОЖДО) jokainen, kukin
(alkuosa taipuu kuten КЪТО); myös
КЪЖДЕ, АГ КОГОЖДЕ

КЪНИГЪ *pl.fem.* kirja(t), kirjallisuus,
kirjaimet, kirjakieli

КЪНАЗЪ *jo-vart.* ruhtinas, hallitsija

КЪТО (АГ КОГО) kuka

КЪРИЛЪ *o-vart.* Kyrillos

КЪРИНИИ *jo-vart.* Quirinius

Л

ЛАТИНСКЪ latinalainen

ЛЕЖАТИ, ЛЕЖЪ, ЛЕЖИШИ IV maata

ЛИ -ко, -кө (kysyvä partikkeli); myös = или

ЛИКЪ *o-vart.* yhteislaulu ja -tanssi

ЛИЦЕ *jo-vart.* tai (sg.G ЛИЧЕЕ) *s-vart.*
kasvot

ЛИЦЕМЪРЪ *o-vart.* tekopyhä (*substantiivi*)

ЛИШИТИ СЯ, ЛИШЪ СЯ, ЛИШИШИ СЯ IV
kärsiä puutetta

ЛОВИТИ, ЛОВЛѢ, ЛОВИШИ IV pyydystää,
metsästää

ЛЪВЪ *o-vart.* leijona; *nimenä:* ЛЪВЪ Leo

ЛѢТО *o-vart.* kesä; vuosi

ЛЮБОДѢЦА *lubodějca ja-vart.* portto

ЛЮДЬЕ *monikollinen i-vartalo* kansa,
ihmiset

ЛЖКАВЪ *tai* ЛЖКАВЪНЪ ilkeä, häijy,
petollinen; ЛЖКАВЪИ *tai* ЛЖКАВЪНЪИ
myös paholainen

М

Марья (Мариа) *ja-vart.* Maria

МАТИ (sg.G МАТЕРЕ) *r-vart.* äiti

МИЛЪ *adj.taiv.* sääliä herättävä: МИЛЪ МИ
КЕСТЪ НАРОДЪ СЪ *minun* käy sääliksi tätä
kansaa, МИЛИ НЕМОУ БЪИША hänen kävi
sääliksi heitä

Михаилъ *o-vart.* Mikael

МЛАДЪ *nuori*

МОИ *mojъ pron.taiv.* minun

МОЛИТИ, МОЛѢ, МОЛИШИ IV pyytää, rukoilla

МОНИСТО *o-vart.* kaulakoru, kaulanauha

Морава *a-vart.* Määri; Moravajoki

Моравьскъ *määriläinen, Määrin*

Моравлѣнинъ *o-vart.* määriläinen; *pl.*
kons.vart.: pl.N Моравлѣне, pl.G
Моравлѣнъ

Мостиць Mostič

МОЩИ, МОГЪ, МОЖЕШИ I voida

МРЪТВЪ *kuollut*

МОУСИКА *ja-vart.* musiikki; myös tanssi ja
runous

МЪНОГЪ *adj. tai pron.* moni

МЪИ (AGL НАСЪ) *me* (vähintään kolme)

МЪНЪИ *тънъъ* pienempi; vähäisempi;
nuorempi

МЪНИТИ, МЪНѢ, МЪНИШИ IV pitää jonakin;
mainita

МЪРА *a-vart.* mitta, määrä

МЪРИТИ, МЪРѢ, МЪРИШИ IV *impf.* mitata

МЪСТО *o-vart.* paikka

МЪСАЦЪ *jo-vart.* kuu; kuukausi

МЖДРОСТЬ *fem. i-vart.* viisaus

МЖЪ *jo-vart.* mies; aviomies

Н

НА *prepos.* +L: jollakin, jossakin; +A: jolle-
kin, jonnekin; joksikin; jotakin vastaan,
jonkun kimppeun

НАВЪКНѢТИ, НАВЪКНѢ, НАВЪКНѢШИ II
oppia

Назаретъ *o-vart.* Nasaret

НАИМЪНИКЪ *najътнѣкъ o-vart.*
palkollinen, työntekijä

НАПАСТИ, НАПАДѢ, НАПАДЕШИ I heittäytyä,
pudota jonkin päälle

НАПЪСАНЫЕ (myös НАПИСАНЫЕ) *jo-vart.*
kirjoitus, teksti; kirjaaminen (luetteloon)

НАПИСАТИ (myös НАПИСАТИ), НАПИШѢ, НАПИШЕШИ III *pf.* kirjoittaa; НАПИСАТИ СЯ kirjautua, tulla kirjatuksi (luetteleon)
 НАРЕЦИ, НАРЕКѢ, НАРЕЧЕШИ I *pf.* kutsua jotakuta joksikin, nimetä jokin joksikin
 НАРИЦАТИ, НАРИЦАѢ (tai НАРИЧѢ), НАРИЦАЕШИ (tai НАРИЧЕШИ) III *impf.* kutsua jotakuta joksikin, nimetä jokin joksikin
 НАРОДЪ *o-vart.* kansa; kansanjoukko
 НАСТАВНИКЪ *o-vart.* johtaja, ohjaaja, opettaja
 НАСЪИТИ, НАСЪИЦѢ, НАСЪИТИШИ IV *ravita*
 НАОУЧИТИ, НАОУЧѢ, НАОУЧИШИ IV *pf.* opettaa; НАОУЧИТИ СЯ oppia (+D)
 НАЧАТИ, НАЧѢНѢ, НАЧЕШЕШИ I alkaa, aloittaa; käytetään myös apuverbinä futuurin ilmaisemiseksi
 НАШЬ *pron.taiv.* meidän
 НЕ ei
 НЕБО (sg. G НЕБЕСЕ) *s-vart.* taivas
 НЕМОЦЬНЪ voimaton, heikko
 НЕПРАЗДНА *fem. adj.* raskaana oleva
 НЕСТИ, НЕСѢ, НЕСЕШИ I kantaa
 НИ ei (kielteisenä vastauksena); ei edes; eikä; НИ ... НИ ei ... eikä
 НИКОЛИЖЕ ei koskaan
 НИКЪТОЖЕ *pron.taiv.* (A ja G НИКОГОЖЕ) ei kukaan (*ni + kьto + že*)
 НОГА *a-vart.* jalka
 НЪ mutta
 НЪИНѢ (myös НЪИНА) nyt
 НѢСМЬ en ole (ВЪИТИ-verbin kielteinen preesens)
 НѢЖДАТИ (myös НОУЖДАТИ), НѢЖДАѢ, НѢЖДАЕШИ III pakottaa; НѢЖДАТИ СЯ tulla pakotetuksi, joutua (tekemään)

O

o prepos. + L: ympärillä; osoittaa myös aihetta, kohdetta; +A: osoittaa esinettä johon jokin osuu; voi myös osoittaa ajankohtaa
 ОБЛОБЪИЗАТИ, ОБЛОБЪИЗАѢ, ОБЛОБЪИЗАЕШИ III suudella
 ОБЛѢЦИ, ОБЛѢКѢ, ОБЛѢЧЕШИ I pukea, vaatteeta; *imperatiivi* ОБЛѢЦИ, ОБЛѢЦѢТЕ
 ОБРАЗЪ *o-vart.* hahmo, ulkonäkö
 ОБРИНЪ, *pl.* ОБРИ *o-vart.* avaari
 ОБРѢСТИ, ОБРАЦѢ, ОБРАЩЕШИ *sekataivutus* I/III *pf.* löytää (*aoristi:* ОБРѢТОХ, ОБРѢТЕ); ОБРѢСТИ СЯ löytä
 ОБРѢТАТИ, ОБРѢТАѢ, ОБРѢТАЕШИ III *imperf.* löytää
 ОБРѢЧИТИ, ОБРѢЧѢ, ОБРѢЧИШИ IV luvata; kihlata
 ОВЪ *pron.taiv.* tämä (erityisesti vastakohtana jollekin muulle, *vrt. съ*); ОВЪ ... ОВЪ toiset ... toiset (taas)
 ОВЬЦА *ja-vart.* lammas
 ОДЕЖДА *ja-vart.* puku, vaatteet
 ОЖИТИ, ОЖИВѢ, ОЖИВЕШИ I herätä henkiin
 ОКО *s-vart.* tai *o-vart.* (sg. G ОЧЕЕ tai ОКА) silmä; *kaksikossa i-vart.:* ОЧИ silmät (kaksi silmää)
 ОМИРЪ *o-vart.* Homeros
 ОНЪ *pron.taiv.* tuo; se, hän
 ОСМЬ *i-vart. fem.* kahdeksan
 ОСТАВИТИ, ОСТАВЛѢ, ОСТАВИШИ IV *pf.* hylätä, jättää pois, jättää; antaa tehdä
 ОСТАВЛѢТИ, ОСТАВЛѢАѢ, ОСТАВЛѢАЕШИ III *impf.* hylätä, jättää pois, jättää; antaa tehdä
 ОСѢДИТИ, ОСѢЖДѢ, ОСѢДИШИ IV *pf.* tuomita
 ОСѢЖДАТИ, ОСѢЖДАѢ, ОСѢЖДАЕШИ III *impf.* tuomita
 ОТВѢРЗАТИ, ОТВѢРЗАѢ, ОТВѢРЗАЕШИ III *impf.* avata
 ОТВѢСТИ, ОТВѢЗѢ, ОТВѢЗЕШИ I *pf.* avata

отити, отидѣ, отидеши I mennä (pois)
(menneen ajan partisiipit suppletiivisia:
ошѣдѣ ja ошѣлѣ)

отрокъ *o*-vart. poika, lapsi

отроца (sg.G отроцѣ) *t*-vart. (pieni) lapsi

отъ *prepos.* +G: jostakin, joltakin; myös
jostakin joukosta: єдинъ отъ вѣсѣ yksi
teistä

отъверѣши, отъверѣжѣ, отъверѣжеши I
heittää pois, torjua, hylätä; отъверѣши сѣ
+ G: luopua jostakin, hylätä jokin

отъвѣщати, отъвѣщѣжѣ, отъвѣщѣеши III
pf. ja impf. vastata

отъць *jo*-vart. isä (sg.V отъць)

отъчество *o*-vart. suku; kotimaa

П

пакѣзи taas; lisäksi

папѣжъ *jo*-vart. paavi

пастѣ, падѣжѣ, падѣеши I pudota

пастѣ, пасѣжѣ, пасѣеши I paimentaa

пачѣ enemmän; vieläpä

Перѣзи *pl. o*-vart. persialaiset; Persia

Петръ *o*-vart. Pietari

писама (sg.G писменѣ) *n*-vart. kirjain

питомъ syötetty (teurastusta varten)

плѣма (sg.G плѣменѣ) *n*-vart. heimo

по *prepos.* +A: pitkin; aikana; +D: pitkin;
mukaisesti; +L: jälkeen

повѣлѣныѣ *jo*-vart. käsky

повѣдати, повѣдажѣ, повѣдаеши III
kertoa

поганинъ, *pl.* погани *o*-vart. pakana

поганство *o*-vart. pakanuus

подати, подамъ, подаси V *pf.* antaa,
lahjoittaa

подобати, подобѣжѣ, подобѣеши III sopia,
olla sopiva; sg.3 подобѣетъ myös pitää
(tehdä), kuuluu (tehdä)

подобити, подобѣжѣ, подобѣеши IV kuvata;
подобити сѣ (+D) olla samankaltainen,
muistuttaa; jäljitellä

подобьнъ samanlainen, kaltainen (+D);
sopiva

подрожьѣ *jo*-vart. vaimo, puoliso;
avioliitto

подъ *prepos.* +I: alla, alaisuudessa; +A:
alle

познати, познажѣ, познаеши III *perf.* saada
tietää, oppia tuntemaan

пользънъ hyödyllinen

помилovati, помилуѣжѣ, помилуѣеши III
armahtaa

помощь *fem. i*-vart. apu

помѣтати, помѣтажѣ, помѣтаеши III *tai*
помѣтати, помѣтажѣ, помѣтаеши III
imperf. heittää, heitellä

понѣ ainakin, edes

попъ *o*-vart./*u*-vart. pappi

попърѣти, поперѣжѣ, поперѣеши I talloa
(jalkoihinsa); hävittää

посрамити, посрамѣжѣ, посрамиши IV
häpäistä, saatataa häpeään

посълати, посълѣжѣ, посълѣеши III lähettää

потръба *a*-vart. tarve; потръба єсть täytyy
(tehdä), on tarpeen (tehdä)

пучръѣти, пучръѣжѣ, пучръѣеши I ammentaa

правъдънъ oikeamielinen,
oikeudenmukainen

при *prepos.* +L: jonkin vieressä, lähellä;
jonkun aikana; jonkin suhteen

приблизити сѣ, приближѣжѣ, сѣ,
приблизѣеши сѣ IV lähestyä

привести, приведажѣ, приведеши I *pf.* tuoda,
johdattaa

приводити, привождѣжѣ, приводиши IV
imperf. tuoda, johdattaa

призъвати, призовѣжѣ, призовеши kutsua
(luokseen)

ПРИИМАТИ, ПРИЕМЛѢЖ, ПРИЕМЛѢШИ
prijьmati, prijeml'ǫ, prijeml'eši III *impf.*
 ottaa vastaan, ottaa takaisin; saada
 ПРИЛѢПИТИ, ПРИЛѢПЛѢЖ, ПРИЛѢПИШИ IV
 liittää, lisätä; прилѣпити сѧ liittyä
 (jonkun seuraan: +L)
 ПРИСПѢТИ, ПРИСПѢЖ, ПРИСПѢШИ III saapua,
 ilmestyä, koittaa
 ПРИТИ (*pri+iti*), ПРИДѢЖ, ПРИДѢШИ I tulla,
 saapua (menneen ajan partisiiipit
 suppletiivisia: пришьдѣ ja пришьлѣ)
 ПРИЯТИ, ПРИИМѢЖ, ПРИИМЕШИ *prijeti,*
prijьmǫ, prijьmeši I *pf.* ottaa vastaan,
 ottaa takaisin; saada; *aoristin sg.3* приѧ
 tai приѧтъ
 ПРОЗЪВАТИ, ПРОЗОВѢЖ, ПРОЗОВЕШИ I nimetä
 ПРОРОКЪ *o-vart.* profeetta
 ПРОСИТИ, ПРОШѢЖ, ПРОСИШИ IV pyytää; vaatia
 (jotakin: G tai A)
 ПРОУЧЪ muu
 ПРЪВЪ ensimmäinen; edellinen; tärkein,
 paras
 ПРЪВѢЖ aikaisemmin; aluksi
 ПРЪСТЕНЬ *mask. (n-vart.?)* sormus
 ПРЪСТЪ *o-vart.* sormi
 ПРЪСТЬ *fem. i-vart.* maa, tomu
 ПРѢДЪ *prepos.* +I: edessä, eteen; +A: eteen
 ПРѢДРЪЖАТИ, ПРѢДРЪЖѢЖ, ПРѢДРЪЖИШИ IV
 pitää, hallita
 ПРѢЖДЕ *adverbi* ennen, aikaisemmin;
prepos. +G: ennen
 ПРѢСТѢПИТИ, ПРѢСТѢПЛѢЖ, ПРѢСТѢПИШИ IV
 poiketa; rikkoa (käskyä, lakia)
 ПИСАТИ (myös ПИСАТИ), ПИШѢЖ, ПИШЕШИ III
impf. ja pf. kirjoittaa
 ПИСЪ *o-vart.* koira
 ПѢНЫЕ *jo-vart.* laulaminen, laulu
 Р
 РАБОТАТИ, РАБОТАЖ, РАБОТАЕШИ III olla
 orjana; olla palvelijana, palvella; tehdä
 työtä, työskennellä

РАБЪ *o-vart.* orja; palvelija
 РАВЪНО tasaisesti, yhtä lailla
 РАЗГНѢВАТИ Сѧ, РАЗГНѢВАЖ Сѧ,
 РАЗГНѢВАЕШИ Сѧ III suuttua, raivostua
 РАЗДѢЛИТИ, РАЗДѢЛѢЖ, РАЗДѢЛИТИ IV
 jakaa
 РАЗИТИ Сѧ, РАЗИДѢЖ Сѧ, РАЗИДЕШИ Сѧ I
 hajautua
 РАЗУМЪ *o-vart.* ymmärrys, järki, mieli
 РАЗУМѢТИ, РАЗУМѢЖ, РАЗУМѢШИ III
 ymmärtää; saada tietää
 РАСТИСЛАВЪ *o-vart.* Rastislav
 РАСТОУЧИТИ, РАСТОУЧѢЖ, РАСТОУЧИШИ IV heitellä
 sinne tänne; tuhлата
 РАСТРЪЗГНѢТИ, РАСТРЪЗГНѢЖ, РАСТРЪЗГНЕШИ II
 raadella, tuhota
 РЕЦИ, РЕКѢЖ, РЕЧЕШИ I sanoa; *imperatiivi*
 рѣци, рѣцѣте
 РИМЪ *o-vart.* Rooma
 РИМСЕКЪ roomalainen, Rooman;
 latinalainen
 РЕТОРИКА *ja-vart.* retoriikka, puhetaito
 РОДИТИ, РОЖДѢЖ, РОДИШИ IV synnyttää
 (miehestä: saada lapsekseen)
 РОДЪ *o-vart. tai u-vart.* syntymä; alkuperä;
 suku; sukupolvi; kansa, heimo; sukupuoli;
 laji
 РОЖЬЦЪ *jo-vart.* (Johanneksenleipäpuun)
 palko
 РЪБА *a-vart.* kala
 РѢЗА *a-vart.* viilto
 РѢУЪ *i-vart. fem.* puhe, kieli; asia, tehtävä
 РѢКА *a-vart.* käsi
 С
 САНЪ *u-vart. tai o-vart.* arvo, virka
 САПОГЪ *o-vart.* saapas, kenkä
 СВИНЫѧ *ja-vart.* sika
 СВОИ *svojь pron.taiv.* refleksiivinen
 possessivipronomini

СВѢТѢТИ СѦ, СВѢЦѢ СѦ, СВѢТИШИ СѦ IV
 loistaa
 СВАТЪ pyhä
 сѣ *partikkeli* katso, tässä (voi olla myös сѣ
 'tämä' -pronominin neutrin sg.NA, niin
 kuin tämän kirjan nimessä)
 сѣб- refleksiivipronominin ('itse') muotoja
 сѣДМЪ seitsemäs
 сѣДМЪ *i-vart. fem.* seitsemän
 село *o-vart.* pello, viljelys; asumus
 сирѣчь toisin sanoen, eli
 Сирина, Соурина ks. Сурья
 скоро popeasti; pian
 слава *a-vart.* kunnia, maine;
 suurenmoisuus, loistokkuus
 славити, славѣѣ, славѣши IV ylistää
 слово (sg.G словесе) *s-vart.* sana; Jumalan
 sana, logos
 СЛОВѢНИНЪ *o-vart.* slaavi; *pl. kons.vart.:*
pl.N СЛОВѢНЕ, *pl.G* СЛОВѢНЪ
 СЛОВѢНСКЪ slaavilainen
 служба *a-vart. mask.* palvelija
 слънце *jo-vart.* aurinko
 слъшати, слъшѣ, слъшиши IV kuulla
 слѣпъ sokea
 соколъ *o-vart.* haukka
 Солоунъ *o-vart.* Thessaloniki, Salonika
 Солоу́нскъ *adj.* thessalonikilainen (ks.
 ed.); Солоу́нскъ градъ Thessalonikin
 kaupunki
 старъ vanha
 страна *a-vart.* sivu, puoli, kylki; seutu, maa
 стратегъ *o-vart.* strategi, maaherra
 строити, строиѣ, строиши IV johtaa;
 järjestää, valmistaa, varmistaa
 стъдѣти сѦ, стъждѣ сѦ, стъдиши сѦ IV
 hävetä (+G: jotakin)
 Соугдинъ, *pl.* Соугди *o-vart.* sogdilainen
 Соуринъ, *pl.* Соури *o-vart.* syyrialainen

съ *prepos.* +I: kanssa; +G: jostakin, jonkin
 päältä
 съборъ *o-vart.* kokous; piispainkokous,
 synodi, konsiili
 събѣрати, съберѣ, съберѣши I kerätä;
 kutsua kokoon; събѣрати сѦ kerääntyä,
 kokoontua
 съврѣсть *fem. i-vart.* ikätoveruus; ikätoveri
 съврѣшити, съврѣшѣ, съврѣшиши IV
 lopettaa, päättää; tehdä, luoda
 съвѣтъ *o-vart.* neuvo, aikomus, päätös;
 neuvonpito, kokous
 съгладати, съгладѣѣ, съгладѣши III
 katsella, tarkastella
 съгрьшити, съгрьшѣ, съгрьшиши IV
 tehdä syntiä
 съдравъ terve
 съказати, съкажѣ, съкажѣши III selittää;
 ilmoittaa; osoittaa
 съмотрити, съмоцѣѣ, съмотриши IV
 katsoa, katsella
 сънъ *o-vart.* uni
 съпасеніе *jo-vart.* pelastus
 сътворити, сътвориѣ, сътвориши IV *pf.*
 tehdä, laatia, järjestää, aiheuttaa; panna
 (tekemään), antaa (tehдä)
 съхранѣти, съхранѣѣ, съхранѣши III
 säilyttää; noudattaa
 съ (taivutusvartalo сѣц-) aktiivin
 preesenspartisiippi verbistä бѣити
 съинъ *u-vart.* (jonkun) poika
 съ tämä (taivutus ks. II 4.1)
 съдѣ täällä, tässä
 съати, съаѣѣ, съаѣши III loistaa,
 (auringosta) paistaa
 сѣдѣти, сѣждѣ, сѣдиши IV istua
 сѣсти, сѣдѣ, сѣдѣши I istuutua; asettua
 asumaan
 сѦ painoton refleksiivipronominin
 akkusatiivi; usein intransitiivisuuden tai
 passiivin merkitsin

сѣдѣти, сѣждѣ, сѣдиши IV (+D tai +A)
tuomita; arvioida; tehdä johtopäätös

сѣдѣ o-vart. tuomio; oikeudenkäynti;
oikeusistu

сѣди mask., таипуу kuten ja-vart. tuomari

сѣци- ks. сѣ

сѣуыць jo-vart. tikku; lehvä

Сѣмеонъ o-vart. Simeon

Сѣрия ja-vart. Syyria

Т

такѡ niin, siten

такѡжде myös, samoin

такъ sellainen

тамѡ sinne

твои твоѣ pron.taiv. sinun

творити, твори, твориши IV impf. tehdä,
laatia, järjestää, aiheuttaa; panna
(tekemään), antaa (tehdä)

тѣлицѣ jo-vart. vasikka

тѣши, текѣ, тѣеши I juosta; virrata

тихъ hiljainen, rauhallinen

тлѣши, тлѣжѣ, тлѣеши I iskeä, lyödä,
kolkuttaa

то konjunktio ja partikkeli niin, siis, mutta,
kuitenkin; myös тѣ-pronominin neutrin
sg.NA

тогда = тѣгда

триѣ, три i-vart. pl. kolme

триязычѣнъ kolmikielinen,
kolmikielisyys-

троудъ o-vart. työ, ponnistus; vaikeus, este

троудѣнъ vaikea; uupunut

тоу siellä; täällä

Тоурзсинъ, pl. Тоурзси o-vart. tursi (?),
saattaa viitata johonkin turkkilaiseen
kansaan tai unkarilaisiin

тѣ pronom.taiv. se, hän; ks. myös то

тѣгда silloin, sitten

тѣкъмѡ vain

тѣуыѣ vain

тѣ (AG тѣе) sinä

оу

оу prepos. +G: luona

оу adverbi ks. юже

оубо konjunktio ja adverbi sillä, sitten, siis,
näet; vrt. бо

оубогъ köyhä, kurja

оугрьскъ ks. жгрьскъ

оуже ks. юже

оузрьбѣти, оузрьбѣ, оузрьбиши IV huomata,
nähdä

оуклаѣнѣти сѣ, оуклаѣнѣѣ сѣ,
оуклаѣнѣеши III poiketa; välttää, vältellä;
hairahtua, olla taipuvainen (pahaan)

оукрасити, оукрашѣ, оукраеши IV
kaunistaa, koristaa; järjestää

оумѣти, оумѣѣ, оумѣеши III osata,
voida; tietää, tuntea

оупитѣнъ syötetty (teurastusta varten)

оуслѣшати, оуслѣшѣ, оуслѣеши IV
kuulla, saada kuuluviinsa

оустити, оуциѣ, оустеши IV innoittaa,
yllyttää, taivutella

оустроѣенѣ jo-vart. järjestys

оученикъ o-vart. oppilas, opetuslapsi

оученѣ jo-vart. opiskelu; oppineisuus;
tiede

оучитѣль jo-vart. opettaja

оучити, оучѣ, оучеши IV opettaa;
оучити сѣ oppia, opetella (+D)

ф

философия ja-vart. filosofia

философскъ filosofinen, filosofia-;
философско оученѣ tiede

философъ o-vart. filosofi, oppinut

Фотѣи Fotijъ jo-vart. Fotios

х

хлѣбъ o-vart. leipä

ХОТѢТИ, ХОЦИѢ, ХОЦЕШИ haluta

ХРАБРЪ urhea

ХРЪСТЫАНЬСКЪ kristillinen

ХЪДОЖЬСТВО *o*-*vart.* taito, taide

Ц

ЦѢ, ЦТЪ ks. ОТЪ

Ц

ЦРЬКЪ (sg. *G* ЦРЬКЪВѢ) *v*-*vart.* kirkko

ЦѢСАРЬ *jo*-*vart.* keisari, hallitsija (*vrt.* КЕСАРЬ)

ЦѢСАРЬ *possessiivadjektiiv*i keisarin, hallitsijan; ЦѢСАРЬ ГРАДЪ Konstantinopoli

Ч

ЧАДАНЬЕ *jo*-*vart.* odotus; toive

ЧИНЪ *u*-*vart.* tai *o*-*vart.* (sg. *G* ЧИНУЪ tai ЧИНА) järjestys, sarja; virka, asema; sääntö, tapa

ЧИСТИ, ЧЪТЪ, ЧЪТѢШИ I lukea; kunnioittaa

ЧЛОВѢКОЛЮБЬЦЬ *jo*-*vart.* ihmisrakas (*subst.*)

ЧЛОВѢКЪ *o*-*vart.* ihminen; mies

ЧЛОВѢЧЬ *possessiivadj.* ihmisen, ihmis-

ЧРЪГОУБЪЗЛЪСТВО *o*-*vart.* itsirgu-boilan virka

ЧРЪГОУБЪЗЛЪ itširgu-boila (korkea bulgaariylimys)

ЧРЪНОРИЗЪЦЬ *jo*-*vart.* munkki

ЧРЪТА *a*-*vart.* viiva

ЧОУТИ, ЧОУИѢ, ЧОУЕШИ III huomata, tuntea

ЧЪТО mikä (taivutus ks. II.4.1); kääntyy joskus ”miksi”

ЧАДО *o*-*vart.* lapsi

ЧАСТЬ *i*-*vart.* *fem.* osa

Ш

ШИРОТА *a*-*vart.* leveys, laajuus

ШЪДЪ, *fem.* ШЪДЪШИ mennyt (aktiivin preteritipartisiippi verbistä ИТИ)

ШЪЛЪ mennyt (aktiivin *l*-partisiippi verbistä ИТИ)

Ю

ЮЖЕ (myös ОУЖЕ tai ОУ) jo; ЮЖЕ не ei vielä

Я

ЯВИТИ, ЯВЛІИѢ, ЯВИШИ (myös АВИТИ, АВЛІИѢ, АВИШИ) IV *pf.* esittää, näyttää; ЯВИТИ СЯ ilmestyä

ЯВЛІАТИ, ЯВЛІАИѢ, ЯВЛІАЕШИ (myös АВЛІАТИ, АВЛІАИѢ, АВЛІАЕШИ) III *impf.* esittää, näyttää; ЯВЛІАТИ СЯ ilmestyä

ЯВѢ selvästi, ilmeisesti

ЯДЪ *o*-*vart.* myrkky

ЯДЪ *i*-*vart.* *fem.* ruoka, ravinto

ЯКО miten, kuinka; kuin; kun; että; koska, sillä

ЯКОЖЕ kuten, niin kuin; koska, sillä

ЯСТИ, ЯМЬ, ЯСИ V syödä

Я

ЯГДА tai ЯГДАЖЕ kun

ЯДИНЪ *pron.taiv.* yksi; eräs

ЯЛИКО *taipumaton pronomini* mitä, jota, miten paljon; ЯЛИКО АЩЕ mitä vain, mitä suinkin

ЯСМЬ olen (БЪИТИ-*verbin preesens, ks.* II.7.1)

ЯЩЕ vielä, yhä

Я

ЯГРЬСКЪ unkarilainen

ЯДОУ mistä

Я

ЯЗЫКЪ *o*-*vart.* kieli; kansa

ЯТИ, ИИѢ, ИМЕШИ *jēti, jēmō, jēmēši* I *pf.* ottaa; aoristin sg.3 Я tai ЯТЪ; ЯТИ СЯ по + A ryhtyä johonkin

Lukukappaleiden käännöksiä

Käännöksissä on suosittu selittävyyttä sujuvuuden kustannuksella – tarkoitus on auttaa ymmärtämään alkuperäisiä tekstejä, ei tuottaa parhaita mahdollisia suomenkielisiä versioita. Raamatun tekstejä ei ole käännetty, sillä ne on helppo löytää erikielisinä käännöksinä.

Toinen oppitunti (Harjoituslauseita)

1. Jeesus näki myös erään köyhän lesken.
2. Pietari istui ulkona pihalla. (☒ voi jäädä kääntämättä, tai kontekstista riippuen voidaan kääntää ”Mutta Pietari...”, ”Pietari puolestaan...”, ”Pietari sen sijaan...”)
3. Hän sanoi hänelle: ”Paimenna lampaitani.”
4. Tämän jälkeen Jeesus ilmestyi jälleen opetuslapsilleen.
5. Herra puhui opetuslapsilleen: ”Eräs mies järjesti suuret illalliset.”
6. Silloin keisari sanoi palvelijalle: ”Mene itäportilleni.”

Kolmas oppitunti (Konstantinos Filosofin perhe)

Thessalonikin kaupungissa oli muuan mies, jalosukuinen ja rikas, nimeltään Leo, jolla oli drungarioksen virka maaherran alaisuudessa. Hän oli hurskas ja noudatti kaikkia Jumalan käskyjä täydellisesti kuten Job aikoinaan. Eläessään puolisonsa kanssa hän sai seitsemän lasta, joista nuorin, seitsemäs, oli Konstantinos Filosofi, mestarimme ja opettajamme.

Neljäs oppitunti (Pienen Konstantinoksen uni Sofiasta)

Seitsemän vanhana poika näki unen ja kertoi siitä isälleen ja äidilleen sanoen näin: ”Maaherra kutsui paikalle kaikki kaupunkimme neidot ja sanoi minulle: ’Valitse heistä puolisojesi ja avuksesi joku ikäisesi, kenet vain haluat.’ Tarkasteltuani ja katseltuani heitä kaikkia näin yhden, joka oli kasvoiltaan kaikkia muita kauniimpi, säteilevä ja runsaasti koristeltu kultaisin kaulanauhoin, helmin ja kaikenlaisin koruin. Hänen nimensä oli Sofia eli Viisaus. Hänet valitsin.”

Viides oppitunti (Konstantinoksen opinnot)

Kun hän saapui Konstantinopoliin, hänet annettiin opettajien oppiin. Opittuaan kolmessa kuukaudessa kieliopin hän aloitti muut opinnot. Hän oppi Homeroksen ja geometrian; Leolta ja Fotiokselta hän oppi dialektiikan ja kaikki tieteet; tämän lisäksi retoriikan, aritmetiikan, astronomian, musiikin ja kaikki muut kreikkalaiset tieteet. [...] Mutta enemmän kuin oppineisuus hänessä näkyi vaatimaton luonne. Hän seurusteli niiden kanssa, joiden kanssa se oli hyödyllisintä, vältellen ilkeyteen hairautuvia.

Yhdeksäs oppitunti (Kutsu Määriin)

Filosofin iloitessa Jumalassa ilmestyi taas uusi tehtävä ja työ, joka ei ollut edellisiä vähäisempi. Sillä Rastislav, Määrin ruhtinas, järjesti Jumalan innoittamana neuvonpidon ylimystensä ja [tavallisten] määriläisten kanssa ja lähetti keisari Mikaelille seuraavan viestin:

”Vaikka kansamme on hylännyt pakanuuden ja noudattaa kristillistä lakia, meillä ei ole sellaista opettajaa, joka selittäisi meille oikeaa kristillistä uskoa omalla kielellämme, niin että muutkin maat sen nähdessään jäljittelisivät meitä. Siis lähetä meille, valtias, sellainen opettaja ja piispa [=kaitsija?]. Sillä teiltä aina leviää kaikkiin maihin hyvä laki [=oikeusjärjestys].”

Kutsuttuaan koolle neuvostonsa keisari kutsui paikalle Konstantinos Filosofin ja antoi hänen kuulla tämän asian. Ja hän sanoi:

”Tiedän sinun olevan uupunut, Filosofi, mutta sinun täytyy mennä sinne. Sillä tätä tehtävää ei voi kukaan muu suorittaa niin kuin sinä.”

Kymmenes oppitunti (Väittely Venetsiassa)

Hänen ollessaan Venetsiassa hänen kimppuunsa kävivät yhdessä piispat ja papit ja munkit, kuin korpit haukan kimppuun, ja julistivat kolmikielisyyden harhaoppia sanoen:

”Mies, selitäpä meille, miten sinä nyt olet tehnyt slaaveille kirjoja ja opetat niitä [kirjoja], joita kukaan muu ei ole aikaisemmin löytänyt – eivät apostolit, ei Rooman paavi, ei Gregorios Teologi, ei Hieronymus, ei Augustinus? Me tunnemme ainoastaan kolme kieltä, joilla sopii kirjoissa ylistää Jumalaa: heprean, kreikan ja latinan.”

Filosofi vastasi heille:

”Eikö sade tule Jumalalta kaikille yhtä lailla, eikö aurinkokin paista kaikille, ja emmekö hengitäkin samaa ilmaa? Ettekö siis häpeä, kun mainitsette vain kolme kieltä ja käskette kaikkien muitten kansojen ja heimojen olla sokeita ja kuuroja? Sanokaa minulle, pidätekö Jumalaa kyvyttömänä antamaan [saman oikeuden], vai niin kateellisena, ettei hän halua [sitä antaa]? Mehän tunnemme paljon kansoja, jotka osaavat lukea ja kirjoittaa ja jotka jokainen ylistävät Jumalaa omalla kielellään. Tunnetusti tällaisia ovat armenialaiset, persialaiset, abhaasit, ibeerit, sogdit, gootit, avaarit, turkkilaiset, kasaarit, avaarit, egyptiläiset ja syyrialaiset ja monet muut. Ellette halua näistä ymmärtää, oppikaa tuntemaan tuomari[nne] ainakin [pyhistä] kirjoista.”

Näillä ja muilla vielä painavammilla sanoilla hän saattoi heidät häpeään, lähti ja jätti heidät.

Yhdestoista oppitunti (Munkki Hrabr kirjoittaa slaavilaisten kirjainten historiasta)

Sillä ennen ei slaaveilla ollut kirjoja, vaan viivoin ja viilloin he laskivat ja arpoivat ollessaan pakanoita. Kun heidät oli kastettu, he joutuivat latinalaisin ja kreikkalaisin kirjaimin kirjoittamaan slaavin kieltä epäjärjestelmällisesti. Mutta miten voi kreikkalaisin kirjaimin kirjoittaa hyvin *bogъ* tai *životъ* tai *zělo* tai *crьky* tai *čajanъje* tai *širota* tai *jadъ* tai *odu* tai *jězykъ* tai muita näitten kaltaisia [sanoja]? Ja niin he olivat monta vuotta.

Sen jälkeen ihmisrakas Jumala, joka järjestää kaiken eikä jätä ihmiskuntaa ilman ymmärrystä vaan johdattaa kaikki ymmärrykseen ja pelastukseen, armahti slaavien heimoa ja lähetti heille pyhän Konstantinos Filosofin, jota kutsutaan Kyrillokseksi, oikeamielisen ja rehellisen miehen, ja hän teki heille kolmekymmentä kahdeksan kirjainta, jotkin kreikkalaisten kirjainten vastineiksi, toiset taas slaavin kielen mukaan.

Kirjallisuutta

(Kyrilliset nimikkeet on translitteroitu niin kutsutun tieteellisen järjestelmän mukaan.)

Anhava, Jaakko. 1998. *Maaailman kielet ja kielikunnat*. Tampere: Gaudeamus.

Barford, P. M. 2001. *The Early Slavs: Culture and society in Early Medieval Eastern Europe*. London: The British Museum Press.

Berneker, Erich. 1902. *Slavische Chrestomathie*. Strassburg: Karl J. Trübner.

Boček, Vít. 2014. *Praslovanština a jazykový kontakt*. Praha: Lidové noviny.

Brižinski spomeniki – Monumenta Frisingensia. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>

Caluwé, Robert de. 1986. *Kirjoitukset ikonografiassa*. Helsinki. Omakustanne.

Carlton, Terence R. 1991. *Introduction to the phonological history of the Slavic languages*. Columbus, Ohio: Slavica.

Diels, Paul, 1963. *Altkichenslavische Grammatik I*. Heidelberg: Carl Winter.

Drevnerusskie berestjanye gramoty. <http://gramoty.ru/birchbark/>

Duridanov, Ivan & al. (toim.). 1991. *Gramatika na starobălgarskija ezik: Fonetika, morfologija, sintaksis*. Sofija: Bălgarskata akademija na naukite.

Durnovo, Nikolaj N. 1929. Mysli i predpoloženiya o proishoždenii staroslavjanskogo jazyka i slavjanskij alfavitov. *Byzantinoslavica* 1, 45–85. [Julkaistu uudestaan kokoomateoksessa Nikolaj N. Durnovo, *Izbrannye raboty po istorii russkogo jazyka*. Moskva 2000: Jazyky russkoj kul'tury.]

Dybo, V. A. 1981. *Slavjanskaja akcentologija: Opyt rekonstrukcii sistemy akcentnyh paradigm v praslavjanskom*. Moskva: Nauka.

D'jačenko, Grigorij. 1993 [1900]. *Polnyj cerkovno-slavjanskij slovar'*. Moskva: Izdatel'skij otdel Moskovskogo patriarhata.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha: Academia 1989–

Gimbutas, Maria. 1971. *The Slavs*. London: Thames and Hudson.

Gorazd: Digitální portál staroslověštiny. The Old Church Slavonic digital hub. <http://gorazd.org>

Grenoble, Lenore A. 2013. Contact and the development of the Slavic languages. Teoksessa Raymond Hickey (toim.), *The handbook of language contact*, 581–597. Chichester: Blackwell.

Grivec, Franz. 1960. *Konstantin und Method: Lehrer der Slaven*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Grivec, Franciscus & Tomšič, Franciscus. 1960. *Constantinus et Methodius Thessalonicenses: Fontes* (Radovi Staroslavenskog instituta 4). Zagreb: Staroslavenski institut u Zagrebu.

Gutschmidt, Karl & al. (toim.). 2014. *Die slavischen Sprachen – The Slavic languages*, 2. Berlin – Munich – Boston: Walter de Gruyter.

Haburgae, G. A. 1986. *Staroslavjanskij jazyk*. Moskva: Prosveščenie.

Halla-aho, Jussi. 1998. *Muinaiskirkkoslaavi: Lyhyt kielioppi* (Helsingin yliopiston Slavistiikan ja baltologian laitoksen opetusmonisteita 5). Helsinki: Slavistiikan ja baltologian laitos.

- Halla-aho, Jussi. 2000. Muinaiskirkkoslaavi 1. Kielioppi. [Opetusmoniste.] Helsingin yliopisto.
- Halla-aho, Jussi. 2000. Muinaiskirkkoslaavi 2. Lukemisto ja sanasto. [Opetusmoniste.] Helsingin yliopisto.
- Halla-aho, Jussi. 2006. *Problems of Proto-Slavic historical nominal morphology on the basis of Old Church Slavic* (Slavica Helsingiensia 26). Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures. <http://hdl.handle.net/10138/19256>
- Hamm, Josip. 1974. *Staroslovenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Heather, Peter. 2010. *Empires and barbarians*. London: Pan Macmillan.
- Herrmann, Joachim. 1986. Die Slawen der Völkerwanderungszeit. Teoksessa Joachim Herrmann (toim.), *Welt der Slawen: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, 19–40. München: C. H. Beck.
- Herrmann, Joachim. 1986. Urheimat und Herkunft der Slawen. Teoksessa Joachim Herrmann (toim.), *Welt der Slawen: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, 11–18. München: C. H. Beck.
- Holzer, Georg. 1995. Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 55–89.
- Holzer, Georg. 2002. Urslawisch. Teoksessa Miloš Okuka (toim.), *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens* 10: *Lexicon der Sprachen des europäischen Ostens*, 551–557. Klagenfurt: Wieser. [Katso myös Corrigenda in der Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. Band 10: *Lexicon der Sprachen des europäischen Ostens*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48, 255–257.]
- Holzer, Georg. 2003. Urslavische Phonologie. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 49, 23–40.
- Jagić, V. 1913. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe. Berlin: Weidmannische Buchhandlung.
- Kalima, Jalo. 1952. *Slaavilaisperäinen sanastomme* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 243). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri. 2006. On the earliest Slavic loanwords in Finnic. Teoksessa Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavization of the Russian North: Mechanisms and chronology* (Slavica Helsingiensia 27), 154–166. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures. <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh27/pdf/Kallio.pdf>
- Kallio, Petri & Laakso, Johanna. 2020. Uralic and Slavic. Teoksessa Marc L. Greenberg (toim.), *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. Brill.
- Kiparsky, Valentin. 1963. *Russische historische Grammatik I: Die Entwicklung des Lautsystems*. Heidelberg: Carl Winter.
- Kirilo-Methodievska enciklopedija* I–IV. Sofija 1985–2003: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite (I osa); Universitetsko izdatelstvo ”Sv. Kliment Ohridski” (II osa); Akademično izdatelstvo ”Marin Drinov” (osat III ja IV).
- Kliment Ohridski. 1970–1973. *Săbrani sâčinienija* 1–3. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite. [3. osassa Vita Constantini ja Vita Methodii kommentoituina.]
- Kodeks* [Sivusto, jossa paljon materiaalia slavistista keskiajan tutkimusta varten, myös fontteja.] <http://kodeks.uni-bamberg.de>
- Kolari, Veli. 1985. *Suomen slavistiikan vaiheita* (Helsingin yliopiston slaavilaisten kielten laitoksen raportteja 2). Helsinki: Helsingin yliopisto, slaavilaisten kielten laitos.

Leskien, August. 1969. *Handbuch der altpulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache: Grammatik – Texte – Glossar*. Heidelberg: Carl Winter. [Yhdeksäs laitos; ensimmäinen laitos ilmestyi 1871; kymmenes laitos (1990) ilmestyi Johannes Schröpferin täydentämänä.]

Lindstedt, Jouko. 1991. The notational fallacy in Common Slavic phonology. *Scando-Slavica* 37, 108–122.

Lindstedt, Jouko & Salmela, Elina. 2020. Migrations and language shifts as components of the Slavic spread. Teoksessa Tomáš Klír & al. (toim.), *New Perspectives on the Early Slavs and the rise of Slavic: Contacs and migrations* (Empirie und Theorie der Sprachwissenschaft 6). Heidelberg: Winter.

Luodonpää-Manni, Milla & al. (toim.). 2020. *Kielentutkimuksen menetelmiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Magocsi, Paul Robert. 2002. *Historical atlas of Central Europe: From the early fifth century to the present*. London: Thames & Hudson. [Aikaisempi laitos ilmestyi nimikkeellä *Historical atlas of East Central Europe* (A History of East Central Europe, 1). Seattle – London 1995: University of Washington Press.]

Manuskript. <http://manuscripts.ru> [Keskiaikaisia slavilaisia käsikirjoitustekstejä.]

Marti, Roland W. 2000. Die Bezeichnung der Vokale in der Glagolica. Teoksessa Heinz Miklas & al. (toim.), *Glagolitica: Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur* (Schriften der Balkan-Kommission 41), 54–76. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Miklosich, Fr. 1862–1865. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum emendatum auctum*. Vin-dobonae: Guilelmus Braumueller.

Nichols, Johanna. 1992. *Linguistic diversity in space and time*. Chicago (IL): University of Chi-cago Press.

Nichols, Johanna. 1993. The linguistic geography of the Slavic expansion. Teoksessa Robert A. Maguire & Alan Timberlake (toim.), *American contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, August–September 1993: Literature. Linguistics. Poetics*, 377–391. Columbus, Ohio: Slavica.

Nuorluoto, Juhani [Jussi]. 1994. *Die Bezeichnung der konsonantischen Palatalität im Alt-kirchenslavischen: Eine graphematisch-phonologische Untersuchung zur Rekonstruktion und handschriftlichen Überlieferung* (Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik 24). München: Otto Sagner.

Nuorluoto, Juhani [Jussi]. 2003. *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakielet*. Helsinki: Yliopisto-paino.

Nuorluoto, Juhani [Jussi]. 2012. *De slaviska standardspråkens framväxt: Idéhistoriska och språksociologiska kontexter och koncept* (Slaviska handböcker och läromedel 1). Uppsala: Ins-titutionen för moderna språk.

Nuorluoto, Juhani [Jussi]. 2012. Towards sound change in Slavic: The rise and decline of the correlation in timbre. Teoksessa Ilona Janyšková & Helena Karlíková (toim.), *Theory and em-piricism in Slavonic diachronic linguistics*. Praha: Lidové noviny.

Nuorluoto, Jussi. 2019. *Slavisk historisk ljudlära* (Slaviska handböcker och läromedel 3). Upp-sala: Institutionen för moderna språk.

Olander, Thomas. 2015. *Proto-Slavic inflectional morphology: A comparative handbook* (Brill's Studies in Indo-European Languages & Linguistics 14). Leiden – Boston: Brill.

- Petkanova, Donka. *Starobälgarska literatura: Enciklopedičen rečnik*. Veliko Tärnovo: Abagar.
- Pohl, Walter. 2015. *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München: C. H. Beck. [Kolmas laitos; ensimmäinen laitos ilmestyi 1988.]
- Repo, Mitro. 2007. *Isä Mitron sanakirja: Ortodoksiset termit selityksineen*. Helsinki: Werner Söderström.
- Saarikivi, Janne. 2009. Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. Teoksessa Jussi Ylikoski (toim.), *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 258), 109–160. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Saurio, Päivi. 2011. *Poimintoja venäjän kielen historiasta*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Saurio, Päivi. 2020. *Slaavilaisista kansoista ja kielistä*. 5. uudistettu painos. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/315945>
- Saurio, Päivi & Nuorluoto, Jussi. 2016. *Kortfattad rysk språkhistoria* (Slaviska handböcker och läromedel 2). Uppsala: Institutionen för moderna språk.
- Schenker, Alexander M. 1995. *The dawn of Slavic: An introduction to Slavic philology*. New Haven – London: Yale University Press.
- Schmalstieg, William R. 1983. *An introduction to Old Church Slavic*. Second edition, revised and expanded. Columbus, Ohio: Slavica.
- Skach, Elisabeth. 2015. *Die Lautgeschichte des mittelalterlichen Slavischen in Griechenland* (Schriften über Sprache und Texte 12). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae* 1–5. Praha 1956–2016: Academia.
- Stang, Christian S. 1965: *Slavonic accentuation*. Oslo: Universitetsforlaget. [Toinen laitos.]
- Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vekov)*. Moskva 1994: Russkij jazyk.
- Stender-Petersen, Ad. 1954. *Anthology of Old Russian literature*. New York – London: Columbia University Press.
- Stojanov, Stojan & Janakiev, Miroslav. 1976. *Starobälgarski ezik: Tekstove i rečnik*. Peto izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Svane, Gunnar O. 1989. *Ældre kirkeslavisk litteratur: 9.–12. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Tacitus. 2018. *Germania*. Suomentanut ja selitykset laatinut Tuomo Pekkanen. Kolmas, uudistettu painos. Gaudeamus.
- Toporov, V. N. 1988. K rekonstrukcii drevnejšego sostojanija praslavjanskogo. Teoksessa N. I. Tolstoj (toim.), *Slavjanskoe jazykoznanie: X Meždunarodnyj s'ezd slavistov, Sofija, sentjabr' 1988 g. Doklady sovetskoj delegacii*, 264–292. Moskva: Nauka.
- Trubetzkoy, N. S. 1968. *Altkirchenslavische Grammatik: Schrift-, Laut- und Formensystem* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 228:4.). [2. laitos, toim. Rudolf Jagoditsch.] Graz: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Trunte, Nikolaos [Nicolina] H. 1998. *Slavenskij jazyk: Ein praktisches Lehrbuch des Kirchenslavischen in 30 lektionen. Zugleich eine Einführung in die slavische Philologie. Band 2: Mittel- und Neukirchenslavisch* (Slavistische Beiträge 370). München: Otto Sagner.

- Trunte, Nikolaos [Nicolina] H. 2003. *Slověňskŭi językъ: Ein praktisches Lehrbuch des Kirchenslavischen in 30 lektionen. Zugleich eine Einführung in die slavische Philologie. Band I: Altkirchenslavisch* (Slavistische Beiträge 264). [5., uudistettu laitos.] München: Otto Sagner.
- Trunte, Nikolaos [Nicolina] H. 2012. *Slavia Latina: Eine Einführung in die Geschichte der slavischen Sprachen und Kulturen Ostmitteleuropas* (Slavistisches Beiträge 482). München – Berlin: Otto Sagner.
- Trunte, Nicolina. 2020. *Das glagolitische Jahrtausend: Einführung in die Glagolica und kursorische Lektüre*. Durchgesehene Neuauflage. Köln: Slavisches Institut der Universität zu Köln.
- Vasmer, Max. 1970 [1941]. *Die Slaven in Griechenland*. Leipzig: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik. [Ensimmäinen laitos: Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1941, Philosophisch-historische Klasse 12. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.]
- Večerka, Radoslav. 1984. *Staroslověňština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Večerka, Radoslav & Keller, Felix & Weiher, Eckhard. 1989–2003. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax* 1–5 (Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris 27, 34, 36, 46, 47). Freiburg i. Br: U. W. Weiher.
- Vermeer, Willem. 2016. The anomalies of Glagolitic: introductory overview. https://www.academia.edu/8885084/_2014_2016_The_anomalies_of_glagolitic_introduitory_overview_Update_April_2016
- Wikander, Ola. 2006. *I döda språks sällskap*. Sine loco: Wahlström & Widstrand.
- World Atlas of Language Structures*. <http://wals.info>
- Zaliznjak, A. A. 2004. *Drevnenovgorodskij dialekt*. [2. laitos.] Moskva: Jazyky slavjanskoj kul'tury.
- Živov, V. M. 2017. *Istorija jazyka russkoj pis'mennosti*. Moskva: Universitet Dmitrija Požarskogo.